

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**AFGANİSTAN'IN YENİ BÜYÜK OYUNDAKİ KONUMU
VE BÖLGESEL İSTİKRARA ETKİSİ**

Farida LABİB

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Serpil GÜDÜL

DOKTORA TEZİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

AĞUSTOS 2022

**AFGANİSTAN’IN YENİ BÜYÜK OYUNDAKİ KONUMU VE
BÖLGESEL İSTİKRARA ETKİSİ**

Farida LABİB

**DOKTORA TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜ**

AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Farida LABİB

31.08.2022

AFGANİSTAN’IN YENİ BÜYÜK OYUNDAKİ KONUMU VE BÖLGESEL İSTİKRARA
ETKİSİ

Doktora Tezi

Farida LABİB

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2022

ÖZET

Orta Asya bölgesinde stratejik bir coğrafyada yer alan Afganistan, tarihin farklı evrelerinde bölgeye nüfuz etmek isteyen büyük güçlerin mücadele alanına dönüşmüştür. Uluslararası ilişkiler literatüründe “Büyük Oyun” olarak bilinen bu mücadele, 19. yüzyılın büyük bir kısmı ve 20. yüzyılın ilk yirmi yılında dönemin iki başat gücü Çarlık Rusya’sı ve Büyük Britanya arasında gerçekleşmiştir. “Büyük Oyun” 11 Eylül saldırıları sonrası Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan müdahalesi ile başlayan süreçte küresel ve bölgesel yeni aktörlerle birlikte “Yeni Büyük Oyun” adıyla anılacak bir strateji mücadelesine dönüşmüştür. “Yeni Büyük Oyun” çerçevesinde, Orta Asya’da hâkimiyet kurmak isteyen bölgesel ve küresel güçlerin Afganistan üzerinden gerçekleştirdikleri politikaları çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Afganistan’ın siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan zayıf bir yapıya sahip olması ülkenin bu güçler tarafından istikrarsızlaştırılmasına zemin teşkil etmektedir. Bu zayıf yapı ve ülkenin istikrarsızlaştırılması çalışmada detaylı bir şekilde yer almaktadır. Aynı zamanda Afganistan’ın istikrarsızlığı bölgedeki güç dengesini de etkilemektedir. Bu çerçevede oluşturulan çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, teorik ve kavramsal çerçeve yer almaktadır. Tezde kullanılan teorik çerçeve olarak jeopolitik teoriler ve güç dengesi ve ilgili kavramlar bu bölümde ayrıntılarıyla belirtilmektedir. Afganistan’ın tarihi ve geçmişten günümüze gelen siyasi yapısı ile ülkedeki etnik ve dini grupları içeren toplumsal yapısı çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Tezin üçüncü bölümünde ise, Afganistan’ın stratejik ve jeopolitik önemi ve bu bağlamda küresel ve bölgesel güçlerin Afganistan politikaları ele alınmaktadır. Bu bölümde, Rusya, İngiltere, ABD, Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve Orta Asya devletlerinin Afganistan politikalarına “Büyük Oyun” çerçevesinde yer verilmektedir. Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölüm ise, ABD’nin “Yeni Büyük Oyun” çerçevesinde Afganistan müdahalesi ile ortaya çıkan ve günümüze kadar olan gelişmeleri kapsamaktadır. Bu son bölümde ikinci Taliban işgaline de kısaca değinilmektedir.

Bilim Kodu : 114113, 114115
Anahtar Kelimeler : Afganistan, Güç Dengesi, Yeni Büyük Oyun, Küresel ve Bölgesel Güçler
Sayfa Sayısı : 283
Tez Danışmanı : Dr. Öğretim Üyesi Serpil GÜDÜL

AFGHANISTAN’S POSITION IN THE NEW GREAT GAME AND ITS IMPACT ON
REGIONAL STABILITY

Ph. D. Thesis

Farida LABIB

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

August 2022

ABSTRACT

Afghanistan’s strategic geographical location in the Central Asian region, has turned it to a struggle area for the great powers that want to penetrate to the region at different phases of history. This struggle, known as the “Great Game” in the international relations literature, took place between the two dominant powers of the period, Tsarist Russia, and Great Britain, for most of the 19th century and the first two decades of the 20th century. With intervention of the US in Afghanistan after September 11 attacks, the “Great Game” started to be called “New Great Game” with inclusion of new regional and global actors. Within the framework of the “New Great Game”, the policies of the regional and global powers that want to establish dominance in Central Asia over Afghanistan are the subject of this study. In fact, weak political, social, and economic structure of Afghanistan, provide a basis for the destabilization of the country by these forces. At the same time, the instability of Afghanistan affects the balance of power in the region. This weak structure and the destabilization of the country are included in the study in details. The study is consisted of four chapters. First chapter of the study includes theoretical and conceptual framework. Geopolitical theories and balance of power used as the theoretical framework of this study and relevant concepts are explained in detail in this section. The history of Afghanistan, its political structure from the past to the present and its social structure, which encompasses ethnic and religious groups of the country, constitute the second chapter of this study. In the third chapter of the thesis, the strategic and geopolitical importance of Afghanistan and policies of global and regional powers in this context are discussed. In this section, Afghanistan policies of Russia, England, USA, China, India, Pakistan, Iran and Central Asian States are covered within the framework of “Great Game”. The fourth chapter, which is the last section of the study, contains the developments that emerged with the intervention of the USA in Afghanistan and continues until today within the framework of the “New Great Game”. In this last section, the second Taliban invasion is also briefly discussed.

Science Code : 114113, 114115
Key Words : Afghanistan, Balance of Power, New Great Game, Global and Regional Powers
Page Number : 283
Supervisor : Lecturer Dr. Serpil GÜDÜL

TEŞEKKÜR

Öncelikle, tez yazıma süresince sabır ve metanetle beni yönlendiren ve süreci sağlıklı biçimde tamamlamam için her türlü desteğini esirgemeyen saygı değer tez danışmanım Öğretim Üyesi Dr. Serpil Gdl'e çok teŖekkr ederim. Tez İzleme Komitesi yeleri, Sayın Prof. Dr. Cemalettin TaŖkıran ve Sayın Prof. Dr. Erdem Denk hocalarıma her seferinde raporlarımı inceledikleri ve değerli zamanlarını ayırdıkları için özellikle minnettarım. Ayrıca, alıŖmama hem fikirleriyle hem de teknik desteğiyle değer katan ArŖ. Gör. Dr. Erdal Bayar'a da teŖekkr etmeyi bir borç bilirim. Diğer taraftan, bu süreçte benden manevi desteklerini eksik etmeyen ve beni her daim motive eden aileme sonsuz minnettarlığımı sunuyorum.

Bu tezi, yazma sürecinde dünyaya gelen oğlum Barlas Raof'a ve yine aynı süreçte ani bir Ŗekilde kaybettiğim eŖim Mohammad Tahir Raof'a atfediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xv
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xvi
KISALTMALAR.....	xvii
1. GİRİŞ	1
2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
2.1. Teorik Çerçeve	9
2.1.1. Jeopolitik Teoriler.....	9
2.1.1.1. Klasik jeopolitik teoriler	12
2.1.1.1.1. Alman jeopolitik ekolü.....	13
2.1.1.1.2. İngiliz jeopolitik ekolü	15
2.1.1.1.3. Amerikan jeopolitik ekolü.....	16
2.1.1.2. Modern jeopolitik teoriler	18
2.1.1.2.1. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası	18
2.1.1.2.2. Francis Fukuyama ve tarihin sonu tezi.....	19
2.1.1.2.3. Samuel P. Huntington ve medeniyetler çatışması.....	20
2.1.2. Uluslararası Sistem ve Güç Dengesi Yaklaşımı	22
2.1.2.1. Westphalia'dan günümüze uluslararası sistem ve güç dengesi	23
2.1.2.1.1. Yapısal özellikler.....	24
2.1.2.1.2. Davranışsal özellikler	24

2.1.2.2. Tek kutuplu sistem.....	26
2.1.2.3. İki kutuplu sistem.....	27
2.1.2.3.1. Gevşek iki kutuplu sistem	29
2.1.2.3.2. Sıkı iki kutuplu sistem.....	29
2.1.2.4. Çok kutuplu sistem	30
2.1.2.5. Güç dengesi yaklaşımı	31
2.1.2.6. Realizm ve güç dengesi yaklaşımı	35
2.1.2.7. Dengeleme yöntemleri	37
2.1.2.7.1. Sert dengeleme yöntemi	38
2.1.2.7.2. Yumuşak dengeleme yöntemi	38
2.1.2.7.3. Asimetrik dengeleme.....	39
2.1.2.8. Günümüzde uluslararası sistem ve güç dengesi.....	40
2.2. Kavramsal Çerçeve.....	49
2.2.1. Devlet.....	49
2.2.2. Ulus-Devlet İnşası	49
2.2.3. Milliyetçilik	54
2.2.4. Etnik Milliyetçilik.....	56
2.2.5. Kimlik.....	57
2.2.6. Ulusal ve Sosyal Kimlik	57
2.2.7. Etnik Kimlik ve Etnik Gruplar	59
3. AFGANİSTAN'IN TARİHİ, SİYASAL, TOPLUMSAL VE DİNİ YAPISI	61
3.1. Afganistan'ın Tarihi	61
3.1.1. Afganistan Devletinin Kuruluşundan Önceki Dönem.....	62
3.1.2. Modern Afganistan'ın Doğuşu	64
3.2. Afganistan'ın Siyasal Yapısı	66
3.2.1. Krallıklar.....	66

	Sayfa
3.2.2. Sosyalist Dönem	68
3.2.3. Mücahitler Dönemi ve İslam Cumhuriyeti	68
3.2.4. Taliban Dönemi ve İslam Emirliği	69
3.3. Afganistan'ın Önde Gelen Etnik Grupları.....	70
3.3.1. Peştunlar	72
3.3.2. Tacikler	76
3.3.3. Türk Kökenliler	78
3.3.3.1. Özbekler	78
3.3.3.2. Türkmenler.....	81
3.3.3.3. Kazaklar	84
3.3.3.4. Kırgızlar	84
3.3.3.5. Avşarlar.....	85
3.3.3.6. Karluklar	85
3.3.4. Hazaralar.....	86
3.3.5. Diğer Etnik Azınlıklar	90
3.4. Etnik Grupların Milliyetçilik Eğilimleri.....	90
3.5. Afganistan'ın Dini Yapısı	95
3.5.1. Hanefiler	96
3.5.2. Şiiiler.....	96
3.5.3. Gayri Müslimler.....	97
4. KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN AFGANİSTAN POLİTİKASI VE BÜYÜK OYUN	99
4.1. Orta Asya ve Afganistan'ın Bölgedeki Stratejik Önemi	99
4.1.1. Orta Asya'nın Önemi.....	99
4.1.2. Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.....	101
4.1.3. Jeopolitik Kuramcılar Açısından Afganistan'ın Önemi	104

4.1.4. Afganistan'ın Enerji Kaynakları ve Yeraltı Zenginlikleri	105
4.1.5. Afganistan Merkezli Bölgesel Enerji Projeleri	107
4.2. Büyük Güçlerin Afganistan Üzerindeki Güç Mücadelesi ve Büyük Oyun..	110
4.2.1. Büyük Oyun ve İngiltere'nin Afganistan İşgali	112
4.2.1.1. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842)	112
4.2.1.2. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880)	113
4.2.1.3. Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı (1919)	116
4.2.2. Afganistan'ın Modernleşme Çabaları ve SSCB'nin Nüfuzu	116
4.2.2.1. SSCB'nin Afganistan işgali	122
4.2.2.2. Mücahitlerin yükselişi	125
4.2.2.3. SSCB'nin çöküşü	129
4.2.2.4. Mücahitler dönemi ve iç savaş (1992-1996)	132
4.2.3. Taliban'ın Doğuşu	133
4.2.3.1. Taliban'ın ortaya çıkışında rol oynayan iç etkenleri	135
4.2.3.1.1. Mücahitlerin kapsayıcı bir milli devlet kuramaması	136
4.2.3.1.2. İktisadi kriz, kültürel, etnik ve mezhepsel geleneklerin etkisi	136
4.2.3.1.3. Afganistan İslam Devleti'nin Meşruiyet sorunu	137
4.2.3.1.4. Ülkenin içine kapanıklığı ve kabileci yapısı	137
4.2.3.2. Taliban'ın ortaya çıkışında bölgesel etkenlerin rolü	138
4.2.3.3. Taliban'ın ortaya çıkışında uluslararası etkenlerin rolü	140
4.3. Birinci Taliban Dönemi (1996-2001)	141
4.4. Küresel Güçlerin Afganistan Politikası	143
4.4.1. Hindistan'ın Afganistan Politikası	143
4.4.2. Çin'in Afganistan Politikası	148
4.4.3. Rusya'nın Afganistan Politikası	152

4.5. Bölgesel Güçlerin Afganistan Politikası	153
4.5.1. Afganistan-Pakistan İlişkileri	153
4.5.1.1. Pakistan ile Durand sınır hattı tartışması	155
4.5.1.2. Afganistan-Pakistan arasında “Peştunistan” sorunu	159
4.5.1.3. Pakistan’ın Afganistan muhalefet gruplarına desteği	161
4.5.1.4. Pakistan-Taliban İlişkisi.....	162
4.5.1.4.1. Pakistan’ın Taliban’ı desteklemesindeki ekonomik sebepler	163
4.5.1.4.2. Pakistan’ın Taliban’ı desteklemesindeki siyasi sebepler	163
4.5.1.5. Pakistan ve Afgan göçü	164
4.5.2. Afganistan-İran İlişkisi	165
4.5.2.1. İran’ın güvenlik endişeleri	173
4.5.2.2. İran ve Afganistan arasındaki başlıca sorunlar	174
4.5.2.2.1. Sınır ve İran’a Afgan göçü sorunu	174
4.5.2.2.2. Uyuşturucu sorunu	176
4.5.2.2.3. Su sorunu.....	176
4.5.2.2.4. Mezhep sorunu	177
4.5.2.3. İran’ın Afganistan barış sürecine desteği.....	179
4.5.2.4. İran-Taliban ilişkisi.....	182
4.6. Afganistan’ın Orta Asya Devletleri ile İlişkileri	184
5. ABD’NİN AFGANİSTAN MÜDAHALESİ VE YENİ BÜYÜK OYUN	187
5.1. ABD’nin Afganistan Müdahalesi ve Yeni Dönem.....	187
5.2. Bonn Konferansı.....	187
5.2.1. Genel Hükümler.....	188
5.2.2. Yasal Çerçeve ve Adli Sistem	189
5.3. Hamid Karzai Dönemi (2001-2014).....	190
5.4. Eşref Gani ve Ulusal Birlik Dönemi (2014-2019)	193

5.4.1. Ulusal Birlik Hükümeti Dönemindeki Gelişmeler	194
5.4.2. Ulusal Birlik Hükümetinin Önündeki Engeller	194
5.4.3. Ulusal Birlik Hükümeti Döneminde Ekonomi	195
5.4.4. Ulusal Birlik Hükümeti Döneminde Güvenlik	195
5.4.5. Ulusal Birlik Hükümeti Döneminde Yolsuzluk Sorunu	197
5.4.6. Ulusal Birlik Hükümetinin Başarısızlıkları	198
5.4.7. Ulusal Birlik Hükümetinin Sonu ve Yeni Dönem	199
5.5. Karzai ve Gani Dönemlerinin Karşılaştırılması	201
5.6. Afganistan’da Ulus-Devlet İnşası Süreci	205
5.7. Ulus-Devlet İnşasında Engel Teşkil Eden Hususlar	207
5.7.1. İnşası Sürecinde ABD’nin İzlediği Politikalar	210
5.7.2. ABD’nin Ulus-Devlet İnşası Sürecinde Güvenlik Sorunu	212
5.8. ABD’nin Yirmi Yıllık Müdahale Sürecinin Değerlendirilmesi	213
5.9. Çöküşe Doğru: ABD-Taliban Anlaşması	214
5.9.1. Doğrudan Müzakerelerde Gecikme	217
5.9.2. Barış Sürecinin Başarısızlığı ve ABD’nin Afganistan’dan Çekilmesi	219
5.9.3. ABD’nin Afganistan’dan Çekilmesi ile İlgili Varsayımlar	222
5.10. Taliban’ın Afganistan’ı İşgali ve Yeni Dönem	227
5.11. Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun’un Değerlendirilmesi	232
5.11.1. Büyük Oyun Döneminde Orta Asya’da Denge Politikaları	232
5.11.2. Yeni Büyük Oyun Döneminde Orta Asya’da Denge Politikaları	233
5.12. Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun’un Karşılaştırılması	237
5.13. Yeni Büyük Oyun Çerçevesinde Afganistan	239
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	245
KAYNAKÇA	253

	Sayfa
EKLER.....	279
EK-1: SSCB’yi Yıkıma Sürükleyen Direnişin Üzerinden 30 Yıl Geçti	279
EK-2: Taliban’ın Afganistan’daki Çeyrek Asırlık Varlığı.....	280
EK-3: ABD’nin En Uzun Savaşı: Afganistan’da 20 Yıl.....	281
ÖZGEÇMİŞ	2 82

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo

Sayfa

Tablo 2.1. Güvenlik bölgeleri; güçler ve trendler 41

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. Afganistan hanedan/yönetici ağacı.....	69
Şekil 4.1. Afganistan'ın Güney Asya bölgesel sistemi, Orta Doğu jeopolitik alanı (Basra Körfezi bölgesel alt sistemine vurgu yaparak), Çin jeopolitik bölgesi ve Orta Asya bölgesi üzerindeki konumunun etkisi.....	104

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 2.1. Mackinder'in kavramsallaştırmasındaki Kalpgâh ve iç kenar-dış kenar hilal bölgeleri.....	16
Harita 3.1. Afganistan'ın etnik grup haritası	90
Harita 4.1. Afganistan ile Pakistan arasındaki “İngiliz” Sınırı: Durand Hattı nedir?	157

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.k.	Adı Geçen Kaynak
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.r.	Adı Geçen Rapor
a.g.t	Adı Geçen Tez
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACJC	Anti-corruption Judicial Center
ADHP	Afganistan Demokratik Halk Partisi
ANSF	Afghan National Security Forces
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
CASA	The Central Asia-South Asia Power Project
CIA	Central Intelligence Agency
CNN	Cable News Network
Çev.	Çeviren
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
Der.	Derleyen
EAEU	Eurasian Economic Union
Edt.	Editör
EIU	The Economist Intelligence Unit
FTAA	Free Trade Area of the Americas
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GWOT	Global War on Terror

Kısaltmalar**Açıklamalar**

HOO	Afghan High Office of Oversight
HPC	High Peace Council
IPI	Iran-Pakistan Gas Pipeline
IRGC	Islamic Revolutionary Guard Corps
IŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
IWA	Integrity Watch Afghanistan
KGB	Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti
KHAD	Khadamat-e Aetla’at-e Dawlati
MRG	Minority Rights Group International
NAFTA	North American Free Trade Agreement
NAM	Non-Aligned Movement
NATO	The North Atlantic Treaty Organization
NPA	National Procurement Authority
NSRI	New Silk Road Initiative
OAPBHP	Orta Asya Petrol Boru Hatları Projesi
PFP	Partnership for Peace
PRT	Provincial Reconstruction Teams
SIGAR	Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAPI	Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan India Pipeline
UNAMA	The United Nations Assistance Mission in Afghanistan
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNODC	United Nations Office on Drugs and Crime
USAID	United States Agency for International Development

1. GİRİŞ

Afganistan, farklı dini ve kültür yapılarına sahip etnik grupların bir arada yaşadığı heterojen bir ülkedir. Ayrıca, Afganistan Orta Asya’da üretilen petrol ve doğal gazın Güney Asya’ya aktarılması bakımından bir enerji köprüsü özelliği taşımaktadır. Afganistan, çoklu kimlik yapısından dolayı tarih boyunca iç savaş ve istikrarsızlıklara sahne olmuştur. Buna stratejik konumu da eklendiğinde farklı dönemlerde büyük güçlerin istila ve işgaline maruz kalmıştır. Özellikle 1978 yılında ülkede gerçekleşen darbe ve ardından komünist rejimin iktidara gelmesi Afganistan’da günümüze kadar uzayacak bir istikrarsızlık döneminin başlangıcı olmuştur. Daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) işgaliyle birlikte, Afgan Mücahitler onlara karşı savaşmış ve 1992 yılında 15 yıl süren bir mücadelen sonra Kızıl Orduyu yenmeyi başarmıştır.

Mücahitler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı devlet kurmayı başaramayınca, 1996’da Taliban örgütü Afganistan’ı işgal etmiştir. Ülke, Taliban’ın ilk işgali sürecinde tarihinin en karanlık dönemine şahit olmuştur. 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’ne (ABD) yapılan terör saldırısı sonrası, El-Kaide terör örgütü üyeleri ve liderinin o dönemde Afganistan’da bulunması ve Taliban’ın onları ABD’ye teslim etmemesi üzerine ABD önderliğinde Koalisyon Güçleri (İngiltere ve sembolik katılım gösteren diğer on sekiz ülke) ile birlikte Afganistan’a karşı kapsamlı bir askeri “müdahale” düzenlemiştir. Afganistan böylece ABD tarafından işgal edilmiştir. Ancak bu durum, BMGK’nin 11 Eylül 2001 saldırılarıyla ilgili 12 Eylül 2001 tarihli ve 1368 karar ile, 28 Eylül 2001 tarihli, 1373 karar çerçevesinde meşruiyet kazanmıştır. Ayrıca, ABD Afganistan işgali için ilk defa BM Şartı’nın 51. maddesini¹ de kullanmıştır. Ayrıca NATO, ABD’ye yapılan 11 Eylül

¹ “Hiçbir şey, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliği sağlayacak tüm önlemleri alana dek, askeri saldırıya uğramış Birleşmiş Milletler üyesi ülkenin bireysel ya da kollektif meşru müdafaa hakkına zarar veremez. Savunma hakkını kullanmak üzere üyeler tarafından alınan önlemler anında Güvenlik Konseyi’ne bildirilir ve hiçbir şekilde Güvenlik Konseyi’nin, mevcut şart çerçevesinde, uluslararası barış ve düzeni sağlama yönünde hareket etme yetkisi ve sorumluluğunu etkileyemez.” Birleşmiş Milletler Antlaşması. (1945). https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, 51. madde, 17. Erişim tarihi: 02.06.2022.

terör saldırılarını ıftıfak antlaşmasının 5. maddesi² dayanarak üyelerine ABD'ye destek vermeleri konusunda çağırıda bulunmuştur.

Bu müdahale sonucunda birinci Taliban rejimi son bulmuş ve yerine Afganistan'da "Afganistan İslam Cumhuriyeti" kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ABD ve müttefikleri Afganistan'ın yeniden inşası bağlamında bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat dış güçlerin bulunduğu yirmi yıllık süreçte Afganistan'da kalıcı bir düzen ve istikrar sağlanamamış, nihayet Ağustos 2021 tarihinde ABD ve NATO güçleri ülkeden çekilince, Afganistan'daki hükümet çökmüş ve Taliban ülkede kontrolü ele geçirerek "İslami Emaret" (İslam Emirliği) kurduğunu ilan etmiştir.

Afganistan'ın tarihi incelendiğinde, ülkenin genellikle ya iç savaşa ya da dış müdahalelere maruz kaldığı görülmektedir. Çünkü Afganistan'ın jeostratejik ve jeopolitik konumu ülkeyi bir tampon bölge olarak Orta Asya'daki enerji kaynaklarını ve bölgesel güçleri kontrol etmeye elverişli kılmaktadır. Afganistan'ın çok etniklik yapısı ve bu etnik gruplarının kendi aralarındaki anlaşmazlıkları, Afganistan'ın egemen güçler tarafından işgalini ve bu güçlerin müdahalesini kolaylaştırmaktadır.

Afganistan'ın, eskiden beri Asya'nın kalbi, kapısı ve kalesi benzeri tabirlerle anılması yersiz değildir, çünkü ülke Orta Asya bölgesi ile Güney Asya ve Orta-Doğu üçgeninde adeta bir köprü, bir tampon bölge niteliği taşımaktadır. Afganistan tarihsel olarak Ön Asya ve Çin arasındaki konumundan dolayı, eski İpek Yolun'nun ana eksenini kontrol etmiştir. Bu nedenle, tarih boyunca büyük göç ve saldırılara sahne olmuştur. Bunun yanı sıra, Afganistan, Uzak Doğu'yu Yakın Doğu'ya, Orta Asya'yı Hint Okyanusu'na bağlayan bir ülkedir. Bundan dolayı da Orta Asya'daki bölgesel güçleri kontrol etmek ve bu bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşmak isteyen büyük güçler tarihin farklı evrelerinde Afganistan'ı üs olarak kullanmak için işgal etmişlerdir. Tüm bunlardan

² "Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Yasası'nın 51.nci maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır. Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınan bütün önlemler derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman, bu önlemlere son verilecektir". North Atlantic Treaty. (1949). 5. Madde. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm, Erişim tarihi: 02.06.2022.

dolayı da Afganistan'ın istikrarsızlığı bölgede küresel ve bölgesel güçlerin denge politikalarında değişime neden olmaktadır.

Literatürdeki mevcut çalışmaların temel eksikliği; Afganistan'ın bölgedeki etkisi üzerinde fazla durulmamış olmasıdır. Bu sebepten dolayı bu çalışma ile sözü edilen eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda tezde, çoğu zaman dünyanın odak noktasında olan Afganistan'ın dünya politikasındaki önemi değerlendirilecektir. Afganistan'ın çok etniklik yapısından dolayı iç istikrarsızlıklar yaşanmakta ve bu soruna bağlı olarak Afganistan, dış müdahalelere ve işgale elverişli bir ülke haline gelmektedir. Ülkenin heterojen yapısı etnik grupların kendi aralarında uyum ve barışa dayalı bir düzeninin kurulmasını engellemektedir. Diğer taraftan, ülkenin bu zaafı hem komşu ülkeler hem de dış güçlerin nüfuzuna ve müdahalesine kolaylık yaratmaktadır.

Çalışmada, güç dengesi yaklaşımı, jeopolitik teoriler, kimlik ve milliyetçilik kavramları çerçevesinde Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun'da Afganistan üzerine uygulanan politikalar ve bu politikaların bölgeye etkisi analiz edilecektir. Genel olarak Orta Asya üzerindeki güç rekabetini daha iyi anlayabilmek için bölgenin kalbi konumunda olan Afganistan üzerinden okuma yapılacaktır. Bu çerçevede, Yeni Büyük Oyun'un küresel ve bölgesel temel aktörleri olan ABD, Çin, Rusya, Hindistan, Pakistan ve İran'ın Afganistan'a yönelik uyguladıkları politikalar ve bu politikaların yansımaları analiz edilecektir.

Çalışmanın hipotezi; uluslararası sistemde Orta Asya bölgesindeki güç dengesinin sürdürülebilirliği Afganistan'ın "istikrarsız" tutulması ile doğrudan orantılı olduğu küresel ve bölgesel güçlerin ve bu çerçevede politika belirleyip uyguladıkları şeklindedir. Bu bağlamda, tezde, hipotezin kanıtlaması yönünde çalışmalar yer almaktadır. Ayrıca çalışmada iki önemli araştırma sorusuna cevap aranacaktır:

- Afganistan'ın heterojen yapısı, ülkede yaşayan farklı etnik grupları arasında milli birlik oluşmasını engelleyerek, dış güçlerin kolaylıkla ülkeyi işgal etmesine zemin yaratmakta mıdır?
- Afganistan'ın iç dinamiklerinin bölgesel ve küresel aktörler tarafından kullanılması ülkede istikrarsızlığa sebep olurken, bölgedeki güçler arasında dengeyi sağlama açısından etkiye sahip midir?

Tez, konusu itibariyle çok geniş olduğundan dolayı çalışma genel olarak Soğuk Savaş döneminden başlayarak, ABD'nin 15 Ağustos 2021 tarihinde Afganistan'dan çekilmesine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Afganistan'ın bir devlet olarak inşasında ve sınırlarının belirlenmesinde dönemin büyük güçlerinin önemli derecede etkisi olmuştur. SSCB ve Büyük Britanya'nın birer egemen güç oldukları dönemde bölgeye nüfuz etme girişimleri Afganistan üzerinden Büyük Oyun çerçevesinde gerçekleşmiştir. Daha sonra Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB bölgeyi kontrol etmek amacıyla bu oyunu yine Afganistan üzerinden devam ettirmişlerdir. 1979 yılında Afganistan'ın işgaline kadar giden süreçte ABD'nin dolaylı olarak desteklediği mücahitler SSCB ve desteklediği hükümetlerle savaşmış ve en son 1989'da SSCB Afganistan'dan çekilmiştir. SSCB'nin daha sonra dağılması ve Orta Asya'da vücut bulan yeni cumhuriyetler ve onların sahip oldukları enerji kaynakları tekrardan ABD'nin dikkatini bölgeye yöneltmiştir. ABD, bölgedeki zenginlikleri ve burada güçlenmekte olan Çin'i ve Rusya'yı da kontrol etmek amacıyla 11 Eylül olayları sonrası tampon bölgesi olan Afganistan'a yerleşmiştir. Böylece bu dönemden itibaren bölgede “Yeni” bir Büyük Oyun başlamıştır. “Yeni” Büyük Oyun aynı bölgede ve yine genel olarak Afganistan üzerinden oynandığı için “Klasik” Büyük Oyun'un bir uzantısı gibi görünse de çok sayıda farklı ulusal ve uluslararası aktörler Orta Asya bölgesindeki kontrol yarışına dâhil oldukları için “Yeni Büyük Oyun” olarak anılmaya başlamıştır.

Bu çalışma, toplam dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, konu ile ilgili kavramlar ve teorik çerçeve yer almaktadır. Bu bölümde kimlik, etnisite, ulus ve ulus devlet gibi bir dizi kavramlar üzerinde durulması ve bu kavramların Afganistan'ın sosyo-kültürel ve dini yapısına açıklık getirmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca teorik çerçeve kısmında güç dengesi yaklaşımı detaylı olarak incelenecek ve Afganistan'ın bölgenin istikrarı açısından taşıdığı önem vurgulanarak, klasik ve modern jeopolitik teorilere yer verilecektir. Çünkü klasik jeopolitik teoriler başta olmak üzere tüm jeopolitik kuramların Afganistan'a stratejik bir önem atfettiğini öne sürülebilir.

Tezin ikinci bölümünde ise Afganistan'ın tarihi ve değişim süreçleri kısaca anlatılacaktır. Bu bölümde ayrıca Afganistan'ın toplumsal, siyasal ve dini yapısı ele alınacaktır. Toplumsal yapı bağlamında ülkenin önde gelen etnik gruplarının tarihi

kökleri, yoğun olarak bulundukları bölgeler ve Afganistan tarihindeki konumları hakkında bilgilere yer verilecektir. Afganistan'ın siyasi yapısı çerçevesinde şimdiye kadar ülkede kurulan hükümet biçimleri ve bu hükümetlerin ülkenin geleceğini nasıl etkilediği değerlendirilecektir. Diğer taraftan Afganistan'da yaşayan etnik grupların farklı mezhepsel inançları kaderlerini etkilemiş ve çoğu zaman bundan dolayı ötekileştirilmelerine ve dışlanmalarına neden olmuştur. Bundan dolayı ikinci bölümde ayrıca mezhepsel farklılıklar ve bu faktörün ülkenin siyasi olaylarına etkisi üzerinde de durulacaktır.

Üçüncü bölümde küresel ve bölgesel güçlerin Afganistan politikaları ve Büyük Oyun analiz edilecektir. Çalışmanın bu kısmında, genel olarak Orta Asya'nın özel olarak da Afganistan'ın bölgedeki önemi vurgulanarak büyük oyun kapsamında SSCB ve İngiltere'nin güç mücadelesi ve Afganistan üzerindeki etkisi ile bu bağlamda Rusların Afganistan'ı işgal etmesiyle sonuçlanan çekişme ele alınacaktır. Bölgesel güçler kapsamında ise ülkenin yakın komşuları olan Hindistan, Çin, Rusya, Pakistan, İran ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin Afganistan politikaları değerlendirilecektir.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise Taliban sonrası dönem ele alınacaktır. Bu bölümde ABD müdahalesi sonrası gelişmeler, kurulan hükümetler değerlendirilecek ve ABD'nin yirmi yıllık müdahalesi süreci işlenecektir. Son olarak da 15 Ağustos 2021 tarihinde ABD'nin ülkeden tamamen çekilmesi ve Taliban'ın ikinci kez ülkeyi işgal etmesiyle birlikte belirlemekte olan İkinci Büyük Oyun evresi ve küresel ve bölgesel güçlerin bu gelişmelere tepkisi üzerinde durulacaktır.

Tezde uluslararası ilişkiler, tarih ve sosyoloji alanlarından bilgilere yer verilmesi ve analizler gerçekleştirilmesi kaydıyla multidisipliner bir çalışma hedeflenmektedir. Çalışmada ağırlıklı olarak belli bir nokta üzerinde odaklanarak, yorumlayıcı bir yaklaşımla konuyu anlatmaya çalışma yöntemi olan *Nitel Araştırma Yöntemi* (Qualitative Research Method) kullanılmıştır.

Çünkü nitel araştırmalarda araştırmanın sınırları açık bir şekilde belirlenmediği ve bir başlangıç noktası mevcut olmadığından dolayı, araştırma süresince değişmeyen belirli aşamalar da söz konusu olmamaktadır. Bu tür araştırmalarda toplanılan bilgiler çerçevesinde karşılaşılan yeni durumlar ve bulgulara göre araştırma yeniden şekillendirilebilmektedir. Çalışmanın konusu olan Afganistan merkezli gelişmeler ve bunların Orta Asya bölgesine olan yansımaları da sürekli değişim ve dönüşüm içinde

olduğundan dolayı bu araştırma yönteminin kullanımı uygun bulunmuştur. Ayrıca, nitel araştırmalarda görüşme, gözlem ve doküman incelemesi yaygın olarak kullanılan veri toplama yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada genel olarak belge incelemesi yöntemiyle veriler toplanmıştır. Diğer taraftan nitel araştırma yöntemi kullanılırken, yer yer betimsel analizlerden ve içerik analizlerinden yararlanılmıştır. Çalışmanın konusuyla ilgili olup fakat derinlemesine analiz gerektirmeyen bazı konularda betimsel analiz yöntemi kullanılırken, diğer taraftan çalışmanın ana konusu ile ilgili verilerde içerik analizine gidilmiştir. Örnek olarak Eşref Gani'nin ikinci dönem Cumhurbaşkanlığı kısa sürdüğü için üzerinde çok fazla durulmayacaktır. Ayrıca ABD ve Taliban'nın anlaşma süreci ve detayları kendi başına derin bir konu olduğundan kısaca bahsedilmiştir. Ancak, Orta Asya'daki küresel ve bölgesel güçler arasındaki denge girişimleri tez konusuyla yakından alakalı olduğu için içerik analizi kapsamında daha derin ele alınacaktır.

Bunların yanı sıra çalışmanın konusuyla ilgili geniş çapta İngilizce, Türkçe ve Farsça (Derice) dillerinde literatür taraması yapılmıştır. Bu çerçevede tezde birincil kaynak niteliğinde güncel raporlar ve ikincil nitelikli yazılı ve dijital kaynaklar taranmıştır. Afganistan'ın resmi dillerinden birisi olan Peştunca'da yayınlanan kaynakların, Farsça (Derice) dilinde de aynı şekilde yer aldığından ve ayrıca İran'da Afganistan ile ilgili yazılan makalelerin de Farsça dilinde olması sebebiyle genel olarak İngilizce ve Türkçe kaynakların yanı sıra Farsça ve Derice kaynaklardan yararlanmıştır.

Bu tezde, Orta Asya'da jeopolitik ve jeostratejik açılardan önemli bir ülke olan Afganistan ile ilgili tersten bir okuma yapılacaktır ve Afganistan'ın "istikrarsızlığının" bölgeye nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Çalışmada ağırlıklı olarak ABD'nin Afganistan'da bulunduğu (2001-2021) yirmi yıllık süreç ve ABD'nin bölgedeki mevcudiyetinin bölge ülkelerine yansımaları "Yeni Büyük Oyun" kapsamında incelenecektir. Ancak bu süreci ve Yeni Büyük Oyun'u anlayabilmek için, tarihte "Büyük Oyun" olarak bahsedilen Rus Çarlığı ve Britanya İmparatorluğu'nun Afganistan üzerinden yürüttükleri politikalar da detaylı olarak yer alacaktır.

Ayrıca araştırmanın kapsamında, küresel güç olarak ABD, Rusya, Çin ve Hindistan'ın Afganistan üzerinde bölgedeki çekişmeleri ve bölgesel güçler olarak da Pakistan, İran ve kısmen de Orta Asya ülkelerinin Afganistan politikaları ve Afganistan'ın istikrar(sızlığı)ına etkileri üzerinde durulacaktır.

Çalışmada ele alınan konunun yeniliği bakımından, olayları daha net görebilmek ve gelecekle ilgili tahminlerde bulunabilmek şimdilik mümkün olmadığından, elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Teorik Çerçeve

2.1.1. Jeopolitik Teoriler

Jeopolitik, kelime anlamı itibariyle incelendiğinde Yunanca bir kelime olan “geo” yeryüzü/toprak veya coğrafyada bulunan anlamına gelirken, “politik” ise politika anlamında kullanılmaktadır. Siyasi coğrafyadan doğan bir bilim dalı olarak jeopolitik, siyasi coğrafyanın devletler üzerindeki avantaj ve dezavantajlarını incelemek ve diğer bir anlamda ise bölgesel veya küresel düzeyde politika ile coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılmaktadır. Jeopolitik bilimi devletlerin bulunduğu coğrafi konumları, siyasal, toplumsal ya da kültürel durumları, nüfus özellikleri, doğal kaynakları, topoğrafya özellikleri ve bunların devletler sağlayacağı getirilerini incelemektedir. Kavramın ortaya çıkışı ilk kez İsveçli bir coğrafyacı olan Johan Rudolf Kjellén tarafından kullanılmasıyla gerçekleşmiştir.³ Ayrıca Jeopolitik alanında birçok olayı aydınlatmak amaçlı, kurallar ve yasalar sistemli bir şekilde düzenlenerek teori şeklinde sunulmuştur. Bundan dolayı jeopolitiğin ilgili alanının, uygulamadaki işleyişinin ve günümüze kadar geline noktanın anlaşılması için teori niteliğindeki görüşlerin bilinmesi gerekmektedir.⁴

Kavramın isim babası R. Kjellén jeopolitiği; “Devlet varlığının tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, Karl Ernst Haushofer ise jeopolitiği; “İçinde yaşadığı coğrafi bölgenin ve tarihi gelişmelerin etkisi altında değişen siyasi hayat şeklinin (yani devletin) üzerinde yaşadığı yer ile münasebeti” ve “Yeryüzü münasebetlerinin siyasi gelişmelerle olan bağlantısı ilmi” olarak açıklamaktadır.⁵ Jeopolitik kavramının üzerinde uzlaşmış kısa bir tanımı olmamakla birlikte, “politikanın coğrafyanın isteklerine göre şekillenmesi” ya da “coğrafi gerçeklere dayanarak politika yapma sanatı” olarak tanımlanabilmektedir. Coğrafi bölgeleri kontrol ederek veya o bölgelere nüfuz etmek suretiyle üstünlük sağlamayı hedefleyen jeopolitik teorisyenlerin hemen

³ Hürriyet, (Mayıs 2022). Jeopolitik Nedir? Ne Anlama Gelir? Türkiye’nin Jeopolitik Önemi Nedir?, <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/jeopolitik-nedir-ne-anlama-gelir-turkiyenin-jeopolitik-onemi-nedir-42074658>, Erişim tarihi: 30.06.2022.

⁴ İlhan, S. (2002). “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, *Avrasya Dosyası (Jeopolitik Özel)* 8 (4), 319.

⁵ İlhan, S. (1985). “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri”, *BELLETEREN*, 49(195), 610.

hemen hepsi batılı teorisyenlerdir. Bu teorisyenlerin yaşadıkları dönemler ve ileri sürdükleri düşüncelere bakıldığında, bütün jeopolitik teorilerin temelinde ekonomik ideolojiye dayalı güvenlik sisteminin bulunduğu görülmektedir.⁶

Atilla Sandıklı jeopolitiği; insanlığı mekân unsuruyla karşılıklı ilişki içerisinde inceleyen bir disiplin şeklinde ifade etmektedir. Bu disiplin, politik düzeyde hâlihazırda ve gelecekteki güç ve amaç ilişkisini fiziki ve siyasi coğrafyanın özelliklerine dayanarak incelemektedir. Ayrıca jeopolitik; dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politika düzeyinde hareketlerin yönü ile ilgili araştırmaları, dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleri inceleyerek gerçekleştirmektedir.⁷ Jeopolitik kavramı, Atilla Sandıklı'nın jeopolitik üzerine yazdığı makalede şu şekilde tanımlanmaktadır:

Bir milletin, milletler topluluğunun veya bir bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişen ve değişmeyen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir.⁸

Ayrıca jeopolitik kavramı bir takım öğeler çerçevesinde değerlendirildiğinde bu unsurlar değişen ve değişmeyen öğeler olarak ikiye ayrılmaktadır. Jeopolitiğin değişmeyen unsurları; ülke ya da bölgenin sınırları, arz üzerindeki konumu, kapsadığı saha ile coğrafi özelliği yani kıta, ada, kenar veya kıta içi devlet olma durumudur. Değişen unsurlar ise; ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, askeri bilimsel ve teknolojik yapısını ve bu öğeleri değişime iten zaman dilimleridir. Jeopolitik kavramı 1899 yılında R. Kjellén tarafından kullanılmasından bu yana, bu terimle ilgili klasik ve güncel yaklaşımlar ülkelerin tanımlanmasında ve dış politikalarının şekillendirilmesinde etkili olmuş ve aynı zamanda da devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı olarak gelişmiştir.⁹

⁶ Akdeniz, H. (2003). “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye”, Edt. Ayaz Şahin, Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (2), Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 82.

⁷ Sandıklı, A. (2011). Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar, Rapor no: 29, *BİLGESAM yayınları*, İstanbul, 2.

⁸ Sandıklı, a.g.e., 2011, 2.

⁹ İşcan, İ.H. (2004). “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, *Uluslararası İlişkiler*, 1, (2), 50. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539562>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.)

Jeopolitik kavramı, 1900’lerde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası, bir uluslararası ilişkiler kavramı olmaktan ziyade, olumsuz anlamda bir etiketleme olarak algılanmıştır. Coğrafyada jeopolitik, dış politika uygulamalarına ve temsillerine yönelik eleştirel yaklaşımları kapsarken, dış politika çalışmalarında ise jeopolitik genellikle muhafazakâr, realist bir uluslararası ilişkiler (IR) görüşüne atıfta bulunmuştur. Akademik bir disiplin olarak jeopolitiğin sorunu ise, siyasi arenada jeopolitiğin mevcut olması değil, belirli bir siyaset tipine, Nazi rejimiyle bağlantılı olarak 1930’lardan kalma Alman Jeopolitiğine bağlı olmasıdır. Dahası, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemlerde genel olarak coğrafyanın ve özel olarak siyasi coğrafyanın tarafsızlığını empatik bir şekilde sergilenmeye çalışılmıştır. Bu koşullar altında uluslararası ilişkiler ile ilgili yapılan coğrafi araştırmalarda, akademik uygulama ve dış politika yapımına yönelik politika önerileri arasındaki mesafenin altını çizmek için jeopolitik kavramının kullanılmamasına özen gösterilmiştir.¹⁰

II. Dünya Savaşı’ndan sonra akademik ve toplumsal söylemde fazla tercih edilmeyen jeopolitik kavramı, 1970’lerden itibaren kademeli olarak yeniden kullanılmaya başlamıştır. Akademide, Fransız coğrafyacı Yves Lacoste gibi bazı kıdemli coğrafyacılar, coğrafya ve politikaya eylemci ve özgürleştirici bir yaklaşım vermek amacıyla jeopolitik kavramını yeniden kullanmaya başlamışlardır. Uluslararası İlişkilerde, Amerikan güvenlik danışmanı ve Dışişleri Bakanı Henry Kissinger (1973–1977) realist görüşlü, idealizme ve ideolojiye dayalı politika seçimlerine karşı çıkmak ve “ulusal çıkarları” dış politika gündeminin en üstüne getirmek için jeopolitiği tekrar literatüre dâhil etmiştir. Fakat bu tür jeopolitiğin, idealist dış politikalar kadar ideolojik varsayımlarla dolu olduğu öne sürülebilmektedir.¹¹ Çünkü “ulusal çıkar”ın ön plana çıkarılması, bir devletin çıkarının bir göstergesi olmasının yanı sıra, bu tür bir çıkar tanımı her zaman iç mücadelelerin ve bunların altında saklı güç ilişkilerinin de bir sonucu olarak kendini göstermektedir. 1990’ların başında siyasi coğrafyacılar, jeopolitik söylemlerdeki coğrafi varsayımları açıklamak, özellikle devletçi entelektüellerin söylemlerinin ardındaki siyaseti ve güç ilişkilerini ortaya çıkarmak

¹⁰ Mamadouh, V., and Dijkink, G. (2006). “Geopolitics, International Relations and Political Geography: The Politics of Geopolitical Discourse”, *Geopolitics*, 11(3), 350.

¹¹ Balcı, A. (2016). “Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 113.

için yeni bir jeopolitik yaklaşım geliştirmişlerdir. Böylece, jeopolitiğin politik boyutunu ve siyasi coğrafyayı yeniden siyasallaştırmışlardır.¹²

Coğrafi determinizm yeni bir olgu olmamakla birlikte, coğrafyanın politikaya yön vereceğiyle ilgili özel bir disiplin olarak 19. yüzyıl Anglosakson teorisyenlerin çalışmalarıyla şekillenmeye başlamış ve daha sonra Ratzel, Kjellén, Humbolt gibi coğrafyacı ve siyaset bilimcilerin bu sahada Emperyalist (Klasik) Jeopolitik düşüncelerinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Daha sonra bu disiplin, özellikle de 20. yüzyılla birlikte dünya hâkimiyeti ve stratejik kaynakların kontrolü amacına yönelik olarak ön plana çıkmış ve uluslararası sistemde Batılı aktörlerin dış politikalarını şekillendirmiştir. Soğuk Savaş döneminde jeopolitik disiplinde klasik teorilerin yanı sıra, dönemin şartlarına uygun jeopolitik paradigmalara uluslararası güç mücadelesi kapsamında önem kazandığı görülebilmektedir. Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmeler ve uluslararası sistemde ortaya çıkan değişiklik, yeni jeopolitik yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹³ Jeopolitik teorilerini daha iyi anlayabilmek için klasik ve çağdaş jeopolitik teorileri incelemekte fayda bulunmaktadır.¹⁴

2.1.1.1. Klasik jeopolitik teoriler

Klasik veya geleneksel jeopolitik teorilerinin eksenleri ve üzerinde durdukları mekânlar farklılık gösterse de, bu teorilerin ortak özelliği inceledikleri uluslararası temel aktörün devlet olmasıdır. Bundan dolayı klasik jeopolitik teorilerine göre devletler Uluslararası İlişkiler'in en etkin ve tek aktörüdür ve devletler; rasyonel karar veren mekanizmalar olarak bulundukları çevreyi genişletmekte ve değiştirebilmektedir.¹⁵ 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar ırk ve ulus, klasik ya da geleneksel jeopolitikçilerin odak noktası olmuş ve jeopolitiği bu terimlerle

¹² Mamadouh, V. and Dijkink, G., a.g.e., 2006, 350.

¹³ Erman, K. (2017). "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan"., *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, (11), 396.

¹⁴ İlhan, a.g.m., 2002, 319.

¹⁵ Avcı, Y. (2020). Soğuk Savaşın Klasik Jeopolitik Teorilerin Uygulanmasına İmkân Veren Doğası ve ABD Dış Politikasının Soğuk Savaş Dönemindeki Seyri, Edt: Demet Şefika Mangır, *Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, İKSAD Publishing House, Ankara, 55.

aynı anlamda kullanmışlardır. Bundan dolayı klasik jeopolitik, devletler, bölgeler ve kaynakların devletlerin eylemlerini ve politikalarını etkilediğini iddia etmiştir.¹⁶

Klasik jeopolitik teorisi ilk başta jeopolitik kavramı olarak ortaya çıkmış ve daha sonra bu ifade ilk dönem jeopolitik görüşleri adlandırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu kavram, global siyaset çerçevesinde kapsamlı bir inceleme yapılabilmesi amacıyla, bölgelerin belirgin özelliklerini belirlemek, onlarla ilgili çalışma yapabilmek ve sonuçlar hakkında fikir yürütebilmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca klasik jeopolitik teorisi, devletlerin ulusal güvenlik çerçevesinde takip edilebilir uzun vadeli stratejilerin belirlenmesini hedeflemektedir. Klasik jeopolitik teoriler güç faktörüne odaklanma ve devlet merkezli paradigma özellikleri bakımından realizm etkisi altında olup, devlet-güç-çatışma klasik jeopolitik teorilerinin de odak noktasındadır. Jeopolitik alanında Batı literatürüne yön veren ve hemen hemen aynı döneme denk gelen üç farklı ekol ortaya çıkmıştır. Klasik jeopolitik teorilerin temelini oluşturan bu ekoller; İngiliz Jeopolitik Ekolü, Amerikan Jeopolitik Ekolü ve Alman Jeopolitik Ekolü olmak üzere üç kategoriye ayrılarak incelenmektedir.¹⁷

2.1.1.1.1. Alman jeopolitik ekolü

Jeopolitik, ulus-devletlerin dış politika davranışlarını anlamak amacıyla farklı ekoller kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda jeopolitik düşünce gelişiminin ilk aşamasını Alman düşünce ekolü oluşturmaktadır. Alman düşünce okulu teoride ve pratikte jeopolitik gelişmelere büyük katkı sağlamıştır. Çünkü bu okul, Alman toprağı, kültürü, lehçesi ve kimliğiyle yakından ilişkili olmuştur. Bu sebepten dolayı da jeopolitik, Alman felsefesinin ve hedeflerinin ürünü olarak Almanlar tarafından geliştirilmiş ve Almanlarla anılan bir bilim olarak kendini göstermiştir. Alman düşünce okulunun en önde gelen temsilcileri Friederich Ratzel, Rydolf Kjellen ve Karl Haushofer'dir.¹⁸

¹⁶ Mangır, D. Ş. (2020). "Klasik/Geleneksel Devlet-Merkezli Jeopolitik Anlayıştan Eleştirel Jeopolitik Söyleme", Edt: Demet Şefika Mangır, *Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, İKSAD Publishing House, Ankara, 31.

¹⁷ Taban, M. H. (2013). "Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve "Stratejik Derinliğin" Bu Bağlamda İncelenmesi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 22. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303084>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

¹⁸ Mangır, a.g.e., 2020, 15.

19. yüzyılda siyasi coğrafyanın önderi olarak bilinen Friedrich Ratzel, doğa bilimleri ve insanlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş ve böylece jeopolitiğin temelini oluşturmuştur. Ratzel'e göre jeopolitik, devletin çevresi, komşuları ve bulunduğu coğrafi ortamla ilişkilerini incelemekte ve coğrafi ortamla etkileşimden kaynaklanan sorunları çözmeyi hedeflemektedir. Rudolf Kjellen ise Ratzel'in devlet ile ilgili ortaya attığı teori ve fikirleri geliştirmiş ve bir devletin gelişmesinin temelini güce bağlamıştır. Ayrıca Kjellen'e göre devletin beş temel özelliği vardır ve bunların en başında devletin topraklarını inceleyen jeopolitik gelmektedir. Devletin diğer dört özelliği ise; Demopolitik (nüfus ve devlet), Ekopolitik (ekonomik kaynaklar ve devlet), Sosyopolitik (sosyal yapı ve devlet) ve Kratopolitik (devletin yönetim yapısı) olarak belirtmiştir.¹⁹

Alman ekolünün önemli isimlerinden bir diğer de Karl Haushofer'dir. Bu düşünöre göre devletlerin modern dünyada başarılı bir şekilde genişlemeleri, coğrafi olarak daha büyük devletlerin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Haushofer'e göre büyük devletler yani Pan Bölgeleri, benzer dile ve kültüre sahip insanları içinde barındıran geniş ve ekonomik olarak kendi kendine yeterli bölgelerdir. Haushofer, ortaya koyduğu bu görüş çerçevesinde, dünyayı kuzey-güney yönünde şekillenen üç Pan bölgesine bölmüştür. Bunlar; ABD merkezli Pan-Amerikan, Alman önderliğinde Japonya ile Pan-Asya ve üçüncü olarak, yine Alman önderliğinde Avrupa ve Afrika bölgeleridir.²⁰ Jeopolitik kavramının ilk kez İsveçli coğrafyacı Rudolf Kjellen tarafından kullanıldığı daha önce belirtilmiştir, fakat bilimsel anlamda jeopolitik Alman siyasi coğrafyacı Karl Haushofer'in çalışmalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır.²¹ Böylelikle, 19. yüzyılın sonuna doğru dünya üzerindeki egemenlik mücadelesi, sömürge kapma yarışı ve paylaşılan sömürgeleri koruma çabaları coğrafyaya çok farklı bir açıdan bakılmasına neden olmuştur.

¹⁹ Gün, S. (2006). *Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri: Stratejik ve Jeopolitik Analiz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, 36.

²⁰ Mangır, a.g.e., 2020, 15.

²¹ Qaderi, K. M. (2018). *Soğuk Savaş Sonrası Afganistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Kayseri, 9.

2.1.1.1.2. İngiliz jeopolitik ekolü

İngiliz ekolü, diğer ekoller gibi, ülkelerin dış politikalarına yön gösteren, jeopolitik çerçevede değerlendirilebilecek görüşler ortaya koyulan bir ekoldür. İngiliz ekolünün en belirgin özelliği, teorik çalışmalardan ziyade, daha çok pratiğe yönelmesidir. İngiliz Jeopolitik Ekolünün en önemli temsilcisi hem coğrafyacı, hem iktisatçı ve hem de politikacı olan Sir Halford John Mackinder olup, jeopolitik ile ilgili görüşlerini, 1904 yılında yayınlanan *Tarihin Coğrafi Mihveri* “The Geographic Pivot of History” adlı makalesinde ortaya koymuştur. Bu makalede Mackinder, Avrasya’nın iç kısmını dünya siyasetinin merkezi, yani “Mihver Bölgesi” (Pivot Area) olarak tanımlamış ve bu bölgenin denetiminin dünya hâkimiyetine açısından büyük bir önem arz ettiğini belirtmiş ve “Kara Hâkimiyet Teorisi”ni ortaya koymuştur.²²

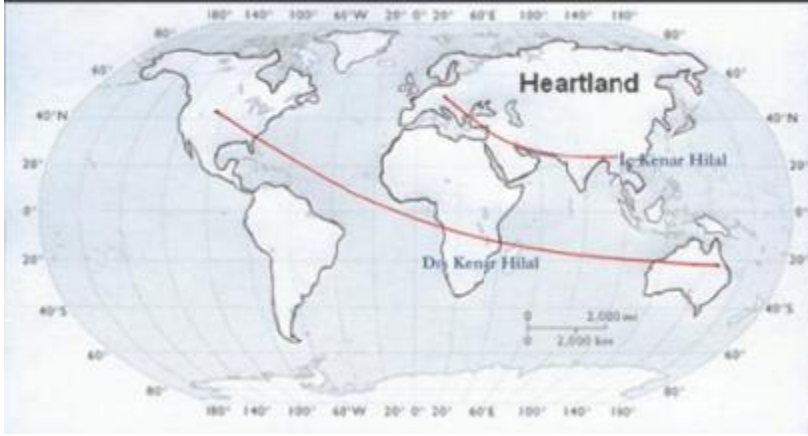
Mackinder, jeopolitik görüşlerini 1919 yılında daha da geliştirmiş ve Paris Barış Konferansı’nın toplandığı sırada yayınladığı, *Demokratik İdealler ve Gerçeklik* (Democratic Ideals and Reality) adlı kitabında, tarih boyunca gerçekleşen savaşların, doğrudan veya dolaylı bir şekilde, unsurların farklı düzeydeki gelişiminin bir ürünü olduğunu öne sürmüştür.²³ Geliştirdiği jeopolitik teori çerçevesinde Mackinder, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayan alanı “Dünya Adası” olarak adlandırmıştır. Diğer taraftan ise, Asya Kıtası’nı kuzey ve merkez bölgesini kapsayan ve buzul Sibirya kıyılarından İran’ın kıyılarına dek uzanan bölgeyi “Kalpgâh” (Heartland) olarak tanımlamıştır.²⁴ “İran Bölgesi” olarak da adlandıran bu bölgede İran, Afganistan ve Belucistan bulunmaktadır. Bölgeyi ayrıca “Merkezî Alan”, “Merkez Bölgesi”, “Kalpgâh” şekillerinde tanımlayan Mackinder, bölgenin sınırlarını da biraz daha genişletmiştir. Bu bölge denize erişimi olmaması nedeniyle yerküre üzerinde en büyük doğal kale niteliğindeydi. Mackinder’a göre, deniz güçlerinin hâkimiyeti yerine kara güçlerinin belirleyici hale geleceği yeni bir Avrasya çağına geçilmek üzereydi.²⁵

²² Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, 510.

²³ Taban, a.g.m., 2013, 23.

²⁴ Erman, a.g.m., 2017, 403.

²⁵ Sandıklı, a.g.e., 2011, 3.

Harita 2.1. Mackinder'in kavramsallaştırmasındaki Kalpgâh ve iç kenar-dış kenar hilal bölgeleri²⁶

Bu bağlamda Afganistan, Mackinder'in 1904'te ortaya attığı Merkez Bölge'nin (Kalpgâh) içerisinde kalmaktadır. 19. yüzyıl Rus-İngiliz rekabeti üzerine kurgulanan Mackinder'in görüşüne göre Afganistan, Kalpgâh'tan Dünya Adası'na uzanacak olan kara gücünün güney sınırında bulunmakla birlikte bu gücün güneye çıkış noktalarından birini de oluşturmaktadır.²⁷

Mackinder, bu Merkez Bölgesi etrafında Almanya, Avusturya, Türkiye, Hindistan ve Çin'i içeren bir "İç Hilal" (Inner Crescent), bir de İngiltere, Afrika, Avustralya, Japonya, ABD ve Kanada'yı kapsayan "Dış Hilal" (Outer Crescent) bölgesi olarak belirlemiştir. Mackinder, çalışmalarında Merkez Bölgesi'nin dünya hâkimiyeti açısından çok büyük bir önem taşıdığı sonucuna varmış ve meşhur ifadesini kullanmıştır: *"Doğu Avrupa'ya hâkim olan Merkez Bölgesi'ni kontrol eder; Merkez Bölgesi'ne hâkim olan Dünya Adası'nı (Avrasya ve Afrika) kontrol eder; Dünya Adası'na hâkim olan dünyayı kontrol eder."*²⁸

2.1.1.1.3. Amerikan jeopolitik ekolü

Amerika'da Soğuk Savaş'ı destekleyenler jeopolitiği, SSGB ve uluslararası Komünizme karşı koymayı amaçlayan ulusal bir politikanın temeli olarak benimsemişlerdir. Böylece hem erken dönemlerde farklı jeopolitik teoriler geliştirerek, hem de Soğuk Savaş sonrası bu teoriler üzerine yeni teoriler inşa ederek

²⁶ Emeklier, B., ve Ergül, N. (2010). "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik", *Bilge Strateji*, 2(3), 67.

²⁷ Erman, a.g.m., 2017, 403.

²⁸ Sönmezoglu, a.g.e., 2000, 511.

Amerika dış politikasının güçlü kalmasını hedeflemişlerdir. Mackinder'in jeopolitik ile ilgili görüşleri ve ortaya attığı teorileri, II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan kaynaklı jeopolitik teorilerin ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır. Birçok Amerikan jeopolitikçi (Robert Strausz-Hupe, Derwent Whittlesey gibi), jeopolitik ile ilgili birçok kitap ve yorumlar yazmışlardır. Ancak Amerikan jeopolitikçileri arasında en çok bilinen isimler Alfred Thayer Mahan ve Nicholas Spykman olmuştur.²⁹

Amerika'da Amiral Alfred Thayer Mahan, 1890 yılında yayımlanan “Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi” (The Influence of Seapower Upon History) adlı eseriyle Deniz Hâkimiyet Teorisi'nin temelini atmıştır. Mahan'ın ortaya attığı teorisinin altında kabaca, denizlere hâkim olmanın dünyada egemen güç olmanın en önemli unsuru olduğu düşüncesi yatmaktadır. Böylece Mahan, denizlere hâkimiyetin tüm dünya karalarına erişim, saldırı ve savunma bağlamında çok büyük avantaj sağlayacağına inanmıştır. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte hem yeni keşifler yapılmış hem de ülkeler arası ekonomik ilişkiler gelişmiştir. Ham maddeye olan gereksinim ve yeni ürünlerin pazarlanması ihtiyacı, deniz yollarını daha da önemli hale getirmiştir. Ayrıca teknolojinin gelişimiyle mesafeler daha da kısalarak daha ulaşılır hale gelmiştir. Böylece denize hâkim olan dünyaya hâkim olur teorisi önem kazanmaya başlamıştır.³⁰

Klasik Realist ekolün kurucularından biri olarak kabul edilen Nicholas John Spykman, hem Amerikan jeopolitik ekolünün hem de Amerikan Dış Politikasının en önemli teorisyenlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Spykman, dış politikanın idealler ile değil, güç mücadelesi ile ilgili olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca çevreleme politikasının öncüsü olarak bilinen Spykman, coğrafi kavramlar üzerinde çalışarak jeopolitiğin etkileşim ve gelişimini incelemiş ve böylece Amerikan jeopolitiğinin ve dış politikasının yeniden şekillenmesini sağlamıştır.³¹

Spykman, Mackinder'in Merkez Bölge jeopolitik görüşlerinden yararlanmakla birlikte, Mackinder'in dünya hâkimiyeti teorisini tersine çevirerek “Kenar”a hâkim olmaya vurgu yapmış ve bunu (Rimland) olarak adlandırmıştır. Ayrıca, “Dünya Politikasında Amerika'nın Stratejisi” (1942) ve ölümünden hemen sonra basılan

²⁹ İşcan, *a.g.m.*, 2004, 63.

³⁰ Sönmezoglu, *a.g.e.*, 2000, 509.

³¹ Mangır, *a.g.e.*, 2020, 22.

“Barışın Coğrafyası” (1944) çalışmalarıyla kenar kuşak hâkimiyet tezini kanıtlamaya çalışmıştır. Spykman, jeopolitiği ABD’nin güvenliği ve savunması doğrultusunda incelemiş ve Kenar Kuşak ülkelerinin bulunduğu coğrafyaya odaklanmıştır. “Kenar kuşak ülkelere nüfuz eden; Avrupa ve Asya’ya hükmeder; Avrupa ve Asya’ya hükmeden dünyanın kaderine hâkim olur” demiştir.³² Çünkü Spykman, Avrasya kıyı bölgelerinin (deniz Avrupası, Orta Doğu, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin dâhil) nüfusları, zengin kaynakları ve iç deniz yolları nedeniyle dünya kontrolünün anahtarı olduğunu düşünmüştür.³³ Spykman’ın tanımladığı çerçevede Afganistan büyük Kenar Kuşak tampon bölgesinde yer almakta olup, Kenar Kuşak’ın bir parçası olarak Dünya hâkimiyeti amacıyla Kalpgâh’a nüfuz etmek için elde edilmesi şart olan bir ülkedir.³⁴

2.1.1.2. Modern jeopolitik teoriler

Çağımızda jeopolitik ve jeostrateji, uluslararası ilişkiler ve güvenlik alanlarında daha sık kullanılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle SSCB’nin dağılması ve meydana gelen temel değişiklikler çerçevesinde jeopolitik bilimcileri geleceğe yönelik öngörülerde bulunabilmek için farklı jeopolitik teori ve yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu jeopolitik teorilere aşağıda kısaca yer verilmektedir.

2.1.1.2.1. Zbigniew Brzezinski ve Büyük Satranç Tahtası

Modern jeopolitik teorisyenlerinden Brzezinski, “Büyük Satranç Tahtası” adlı eserinde Avrasya’yı (Avrupa-Asya) çağdaş jeopolitiğin esas coğrafyası olarak belirlemektedir. Çünkü ona göre, Avrasya dünya egemenliğinde çok büyük bir öneme sahiptir. Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası’ndaki baş oyuncunun ABD olduğunu öne sürmekte ve bu bağlamda beş jeostratejik oyuncu ile beş jeopolitik mihverden bahsetmektedir. Fukuyama’ya göre Rusya, Almanya, Fransa, Çin ve Hindistan etkin oyunculardır. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran’ın ise jeopolitik mihver oyuncular olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Brzezinski, Avrasya’daki (Avrupa-Asya) egemenlik mücadelelerinin bölgede bulunan ülkeler tarafından

³² İşcan, *a.g.m.*, 2004, 64.

³³ Mangır, *a.g.e.*, 2020, 22.

³⁴ Erman, *a.g.m.*, 2017, 403.

yapıldığının; fakat ilk defa Avrasya dışından bir gücün (ABD) kıtaya egemen olma mücadelesi verdiğinin altını çizmektedir.³⁵

Diğer taraftan Brzezinski, AB, Çin, Rusya Federasyonu ve Japonya'yı tehdit olarak görmektedir. Ayrıca, bu yaklaşıma göre, AB, ABD ile aynı demokratik değerleri paylaştığı için doğal bir müttefik oldukları da söylenebilir. Bundan dolayı Avrasya egemenliğinin, ABD önderliğinde Avrupa ile doğuya doğru sağlanabilme olasılığı doğmaktadır. Brzezinski göre Avrasya yerkürenin en büyük kıtası olup, jeopolitik açıdan da bir eksendir. Bundan dolayı Avrasya'ya egemen olan güç, dünyanın en üstün ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edebilecektir. Dünya nüfusunun %75'inin Avrasya'da yaşamasının yanı sıra, yeraltı zenginliklerinin çoğu da bu bölgede bulunmaktadır. Bu bölge, dünya GSMH'sinin %60'ına ve dünyanın tespit edilen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir.³⁶

Brzezinski, Avrasya üzerinde global güçlerin devam eden egemenlik mücadelesini bir satranç tahtasına benzetmektedir. Tüm bunlardan dolayı Brzezinski dünyayı bir satranç tahtasına benzetmiş ve Avrasya'yı da en verimli oyun alanı olarak tanımlamıştır. Çünkü ona göre bu bölgeye hâkim olmak, dünyanın en ileri ve ekonomik açıdan en verimli bölgelerin büyük bir kısmını kontrol etmeyi sağlayacaktır. Ayrıca Brzezinski, ABD'nin bu bölgeye hâkim olması gerektiğini ve liberal kapitalist sistem çerçevesinde bu coğrafyada iktisadi ve mali olarak serbestçe hareket edebilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Pratikte ise Brzezinski teorisini güvenlik danışmanı olduğu sırada, Afganistan üzerinden geliştirmiş ve SSCB'nin Afganistan işgaliyle birlikte, ABD Kenar Kuşak'a çıkmadan önce bir dizi önlem almaya gayret göstermiştir. Böylece ABD, Sovyetlere karşı Afgan mücahitleri desteklemiş ve SSCB'yi Afganistan'dan çekilmeye zorlamıştır.³⁷

2.1.1.2.2. Francis Fukuyama ve tarihin sonu tezi

Yeni dönem en önemli jeopolitik teorisyenlerinden biri kuşkusuz Francis Fukuyama'dır. Fukuyama, 1989 yılında Chicago Üniversitesinde verdiği bir konferansta SSCB'nin dağılmasının an meselesi olduğunu belirterek, tarihin sonu

³⁵ Brzezinski, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, İstanbul, 75.

³⁶ Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 52-53.

³⁷ Erman, a.g.m., 2017, 403.

tezini ortaya atmıştır. Soğuk Savaş sonrası yenedünya düzenini ve gerçekleşen değişim sürecini değerlendiren Fukuyama, bu teziyle Hegelci bir tarih okuması yapmış ve Batılı liberal demokrasinin “insanlığın ideolojik evriminin nihai noktasını” ve “son insanın hükümet şekli”ni temsil ettiğini iddia etmiştir.³⁸

Fukuyama, tarih boyunca insanlar tarafından aranan ideal ve mükemmel sistemin batı demokrasisinde bulunduğunu savunmaktadır. Çünkü ona göre, bütün diğer sistemler ve medeniyetler tarihin son döneminde ortaya çıkan batı medeniyeti karşısında değerlerini kaybetmişler ve aranan en ideal sistemin bulunmasıyla tarih de sona etmiştir. Fukuyama, SSCB’nin dağılmasından sonra dünyanın tek kutuplu bir sisteme dönüştüğünü ve bu sistemde serbest piyasa mekanizmasına dayanan liberal ve kapitalist batı demokrasisi olduğunu öne sürmüştür.³⁹

Fukuyama tezinde, geçmişte ortaya çıkan komünist ve faşist rejimlerin liberalizmin anti-tezleri olduğunu, özellikle Soğuk Savaşın bitmesi ve Batı bloğunun üstün gelmesini, Çin ve Rusya’nın Batılı sistemlere yönelmelerini liberalizmin nihai zaferi olarak görmektedir. Bütün bunlara istinaden Fukuyama, “Başarılı olan liberal demokrasinin tartışmaya gerek kalmayacak şekilde doğruluğunu kanıtladığını” ve yeni bir arayışa gerek olmadığını iddia etmektedir. Ayrıca Fukuyama, medeniyetler arası uyumu kabul etmemektedir. Liberal demokrasinin Batının evrenselliğinden kaynaklandığını ve dinsel fanatizm, sol eğilimler ve etnik milliyetçiliğin liberal demokrasinin düşmanı olduğunu öne sürmektedir.⁴⁰

2.1.1.2.3. Samuel P. Huntington ve medeniyetler çatışması

ABD’ Harward Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı olan Huntington, 1993’te kaleme aldığı bir makale ile “Medeniyetler Çatışması” tezini ortaya atmış ve ilerleyen yıllarda medeniyetler çatışması yaşanacağını öne sürmüştür. Ona göre dünya dini ve etnik bloklaşmalar ve çatışmaların sahne alacağı bir çağa girmektedir. Daha çok jeopolitiğin kültürel yönüne ağırlık veren Huntington, jeopolitiğin, jeokültürel boyutunu da ele almaktadır. Böylece Huntington, yeni dünyada artık ideolojilerin belirleyici olmadığını ve dinlerden kaynaklanan medeniyetler dönemine geri

³⁸ Fukuyama, F. (2006). *The End of History*, The Free Press, New York, 212.

³⁹ Akdeniz, a.g.e., 2003, 85.

⁴⁰ Sandıklı, a.g.e., 2011, 15.

dönüldüğünü iddia etmektedir. “Yeni dünyadaki mücadelenin kaynağı ideolojik ve ekonomik olmayıp kültür olacaktır”.⁴¹

Huntington, bu dönemde medeniyetler arasındaki çatışmaların artacağını ve gelecek yüzyılda dünyanın tümüyle bu çatışmalara sürükleneceğini ileri sürmüştür. Ona göre en büyük çatışma ise, Batı ve İslam medeniyetleri arasında yaşanacaktır. Ancak Huntington’un tespitleri ve mevcut olan durum farklılık göstermektedir. Çünkü gerçekleşmekte olan çağdaş çatışmalar uygarlıklar arasında olmaktan ziyade, güçlü ile zayıf, zengin ile varlığını zengine kaptıran arasında gerçekleşmektedir.⁴²

Huntington, Avrupa ve Kuzey Amerika ulusları arasında dayanışmayı geliştirmeyi; kültürleri Batı kültürüne yakın olan Doğu Avrupa ve Latin Amerika’yı Batı toplumlarına katmayı; Rusya ve Japonya ile yakın ilişkiler geliştirerek işbirliği yapmayı ve böylece İslam dünyası ve Çin’i devre dışı bırakmayı önermektedir.⁴³ Medeniyetler Çatışması tezine yapılabilecek en önemli eleştiri, her ne kadar medeniyetler kendi bünyesinde farklılık ve çatışmaya neden olsa da, dünya siyasetinde farklı medeniyetlere ait iki devlet arasında yoğun ve ciddi anlamda işbirliğinin olabildiği de bir gerçektir. Şii Müslüman bir devlet olan İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikasında Şii Müslüman Azerbaycan devletiyle değil de Ortodoks Hristiyan olan Ermenistan devletiyle yakın olması, dünya siyasetinin Huntington’un öne sürdüğü gibi medeniyet temelinde değil ulusal çıkar temelinde gerçekleştiğini göstermektedir.⁴⁴

Huntington’un Medeniyetler Çatışması tezinde, Afganistan’ın SSCB işgalinin yanı sıra, “cihadın küreselleşmesi”, “radikalizm”, “medeniyetler arası savaş” ve Afganistan’ın uluslararası Müslüman toplumuyla ilişkisi gibi İslamiyet ile ilgili konuları da ele almıştır. Huntington’un Afganistan ile ilgili savunduğu en önemli görüşlerinden biri 1979’da SSCB’nin Afganistan işgalinden 1989’a kadar süren savaşın ilk medeniyetler çatışması olduğu görüşüdür. Ona göre bu savaş, ilk olarak bir işgalle başlamış, daha sonra evrim geçirerek medeniyetler savaşı özelliği kazanmıştır.

⁴¹ Huntington, S. P. “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, 72(3), 31. (<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations>, Erişim tarihi: 01.05.2020.)

⁴² İşcan, a.g.m., 2004, 64.

⁴³ Sandıklı, a.g.e., 2011, 16.

⁴⁴ Kocakınar, M. (2015). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler, TASAM, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/19571/amerikan>, Erişim tarihi: 22.09.2021.

Hungtington tasnifi çerçevesinde “İslam Medeniyeti” kapsamına giren Afganistan, 21. yüzyılda Batı Medeniyeti içerisinde bulunan ABD tarafından 2001 yılında “küresel terörle mücadele” kapsamında müdahale edilmiş ve 2021 yılında ABD’nin çekilmesine kadar başta ABD olmak üzere küresel aktörlerin bölgeye yönelik politikaları için Asya’da kritik bir üs olmuştur.⁴⁵

2.1.2. Uluslararası Sistem ve Güç Dengesi Yaklaşımı

Uluslararası sistem, temel unsurlarının belirli sınırlarla birbirinden ayrıldığı ve aralarında düzenli ve bağımlı ilişki bulunan devletlerden oluşan bir yapıdır. Sistem analizi yapan teorisyenler, uluslararası sistemi farklı şekillerde tanımlamışlardır. Kal J. Holsti, uluslararası sistemi, siyasal öğelerden bağımsız herhangi bir bütün olarak görmektedir. Uluslararası sistemin bir diğer teorisyenlerinden Richard Rosecrance, sistemi, bozucu girdilerden, düzenleyici mekanizmalardan ve çevresel kısıtlayıcılardan meydana gelen bir yapı şeklinde tanımlamıştır.⁴⁶

Uluslararası İlişkilerde sistem teorisinin önde gelen isimlerinden M. A. Kaplan, bir eylem sisteminin varlığına değinmekle birlikte, sistemi birbirleriyle çok sıkı ilişki halinde olan değişkenler dizisi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Kaplan’a göre uluslararası sistem, kendilerine has tanımlanabilen davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden ayrılan ve aralarında ilişkiler ağı bulunan değişkenler dizisidir. Uluslararası ilişkilerin sistem teorisyenlerinden bir diğeri olan Charles A. McClelland sistem teorisinin, uluslararası devletler arasındaki ilişkilerin anlaşılır olmasını sağlayan bir yöntem olduğunu ileri sürmektedir. McClelland, genel olarak sistem teorisini, bir etkileşim modeli veya bir sistem ya da onun alt sistemi içindeki etkileşimi ölçmeye yarayan bir yöntem olarak görmektedir.⁴⁷

Günümüzde sistem teorisi, Gentz’in veya diğer tarihi şahsiyetlerin kabul etmeye hazır olduğu her şeyin çok ötesine geçen bilimsel ve analitik çağrışımlara sahiptir. Çağdaş bilim adamları kuşağı tarafından kullanımı, sıklıkla matematiksel görünen bir kesinliğe yaklaşır (veya yaklaştırmaya çalışır). Sistem, aslında, fizik bilimlerinden ödünç

⁴⁵ Erman, *a.g.m.*, 2017, 406.

⁴⁶ Kantarcı, Ş. (2012). “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?””, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8 (16), 48.

⁴⁷ Arı, T. (1986). *Uluslararası Sistem Teorisi Açısından 1947-1972 Hindistan-Pakistan Çatışmasına bir Yaklaşım.*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 16.

alınmış ve ancak son zamanlarda siyasete uygulanmış bir kavramdır.⁴⁸Sistem teorisinin kökleri felsefe ve epistemolojiye kadar takip edilebilir. Deneysel olanın normatif olandan ayrılması, sistem teorisinin merkezinde yer alır. Sistem teorisyeni, belirli bir sistemin, “sezgisel değeri ne olursa olsun, ampirik sorunlara yöneltilmesi gereken” bir teoriye yönelik davranışını inceler. Bu itibarla, Hume’dan August Comte’a kadar bir siyasi düşünce geleneğini ve modern pozitivizmi takip eder.⁴⁹

2.1.2.1. Westphalia’dan günümüze uluslararası sistem ve güç dengesi

Klasik güç dengesi sisteminin tarihi 17. yüzyıla kadar gitmektedir. Tarihçiler bu sistemin başlangıcı olarak mezhep savaşlarını sona erdiren, papa ve kilisenin gücünü önemli bir ölçüde azaltan Westphalia Antlaşması’nın yapıldığı tarih olan 1648’i göstermektedirler. Her ne kadar sistemin başlangıcı olarak bu tarih kabul edilse de, sistemin gelişmesi ve özelliklerinin tam anlamda oturması daha sonraki tarihi gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Tarihçilere göre güç dengesi sisteminin gelişiminde 17, 18 ve 19. yüzyıllar ve bu dönemde gerçekleşen Utrecht Antlaşması gibi olaylar etkili olmuştur. Diğer taraftan, tarihçiler klasik güç dengesi sisteminin II. Dünya Savaşı sonrası sona erdiğini iddia etmektedirler.⁵⁰

Bir ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve bilimsel olarak diğer ülkelere karşı her şeyin kontrolünü ele geçirmesine izin vermeksizin, ülkeler arasındaki dengeyi korumayı öngören siyasal teori ve bu teorinin uygulanması, güç dengesi sistemi olarak tanımlanmaktadır. Güç dengesi sistemi, temel olarak 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da yaygın olarak kullanılan bir sistemdir. Güç dengesi, geleneksel olarak, tarihsel devlet sistemini açıklamak ve tanımlamak için kullanılır. Bu kavram, uluslararası ilişkilerin tarihsel gelişiminde denge anlayışının önemli bir rol oynadığını göstermek için kullanılmaktadır.⁵¹

Klasik güç dengesi sisteminin özellikleri genel olarak üç başlık altında incelenmektedir.

⁴⁸ Tierney, J. R., and Johan. J. (1972). “The Use Of Systems Theories in International Political Analysis”, *World Affairs*, 134 (4), 308.

⁴⁹ Tierney, *a.g.m.*, 1972, 309.

⁵⁰ Sönmezoglu, *a.g.e.*, 2000, 654.

⁵¹ Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, 74.

2.1.2.1.1. Yapısal özellikler

Sistemin geçerliliğinin söz konusu olduğu zaman ve zeminde hangi türden koşulların mevcut olduğu, sistemde bulunan aktörlerin kendilerini ne biçimde gösterebildikleri yapısal açısından önem taşımaktadır. Klasik güç dengesinin belirgin özelliklerinden biri sistemde bulunan devletlerin kapasite ve bağımsızlık açısından eşit koşullara sahip olmalarıdır. Ayrıca, klasik güç dengesi sisteminden bahsedilebilmesi için sadece bir devletler sisteminin varlığı yeterli olmayıp, bu devletler sistemini oluşturan birimlerin de birbirine yakın güçte olmaları ve birbirlerine yakın otonom nitelik taşımaları da önemlidir. Ayrıca klasik güç dengesi sisteminin tüm aktörleri devletlerdir ve tam olarak dengenin sağlanabilmesi açısından sistemde en az beş devlet var olmalıdır.⁵²

2.1.2.1.2. Davranışsal özellikler

Davranışsal özelliklerin başında kapasiteyi artırmaya çalışmak, bunu yapabilmek için de çatışmadan ziyade müzakere yöntemi kullanmak gelmektedir. Ayrıca kapasiteyi artırmak gerekiyorsa, çarpışmayı göze alabilmek de davranışsal özelliklerden bir diğeridir. Diğer taraftan bu özellikler, ulus-üstü ilkeler doğrultusunda hareket eden aktörlerin, hareket alanlarını sınırlandırmayı, az maliyetle kapasiteyi artırmayı ve sistemin tümüne egemen bir konuma gelmeye çalışan herhangi bir koalisyon veya aktörün karşısında durabilmeyi de kapsamaktadır.⁵³

Güç dengesinin tarihsel süreci söz konusu olduğunda, Otuz yıl savaşlarını bitiren ve Avrupa'daki güç dengesini önemli ölçüde değiştiren Westphalia antlaşmasına değinilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Westphalia antlaşması, ulus-devletlerin var olmaya başladığı ve modern uluslararası sistemin başlangıcı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilen 1648 Westphalia Barış Antlaşması ile devletler din savaşlarını bırakarak, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Bu tarihten itibaren bir devletin diğerlerine kıyasla aşırı güçlenme yoluna gitmesi halinde, güç kazanan devlet sistemdeki diğer devletler tarafından dengelenmektedir. Tarihe bakıldığında 1789'dan

⁵² Sönmezoglu, *a.g.e.*, 2000, 655.

⁵³ Sönmezoglu, *a.g.e.*, 2000, 673.

⁵³ Aydın, A., ve Bakıncak, E. (2016) Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 98.

sonra Napolyon önderliğindeki Fransa'nın uluslararası sisteme egemen olma çabasının olduğu ve ancak 1815 Viyana Kongresi ile durdurulduğu görülmektedir.⁵⁴

Tarihte 1815 Viyana Kongresinden 1871'e kadar olan dönem "Avrupa Uyumu" olarak anılmaktadır çünkü bu dönemde herhangi bir ülke sisteme hâkim olma girişiminde bulunmamıştır. Bu dönemde devletler Fransız devrimi sonrası gelişen milliyetçilik, liberalizm, demokrasi, özgürlük gibi düşüncelere karşı birlikte hareket etmişler ve mevcut düzeni korumuşlardır. 1871'den sonra ise Bismarck'la siyasi birliğini tamamlayan Almanya II. Wilhelm önderliğinde sisteme egemen olmayı denemiştir. Fakat sistemdeki diğer devletler tarafından dengelenmiştir. Almanya'nın bu girişimi 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. 1918'de Almanya bu girişimini ağır yenilgi ile ödemiş ve saldırmazlık konusunda birçok antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Avrupa'da sistemin dengesi 1918'dan 1939'a kadar devletlerin kendi aralarında yaptıkları antlaşmalarla korunmaya çalışılmıştır ancak 1929'da ortaya çıkan ekonomik buhran sonucu Avrupa'da faşist partiler iktidara gelmeye başlamıştır. Almanya Hitler ile birlikte bir kez daha sisteme egemen olmayı denemiş fakat bu sefer bu girişiminin sonuçları çok daha ağır olmuş ve II. Dünya Savaşı'nın gerçekleşmesine yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB iki süper güç olarak uluslararası sisteme yerleşmişlerdir.⁵⁵

Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler arasında en temel değişikliğin uluslararası sisteme iki kutuplu yapının hâkim olması olduğu söylenebilir. Ayrıca Almanya'nın yenilmesi ve Orta Avrupa'dan çekilmesiyle bölgede bir güç boşluğu oluşmuştur. Bu güç boşluğunu doldurmak için ABD ve SSCB âdeta birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir. Doğal olarak 1945 yılından sonra dünya devletlerinin büyük çoğunluğu iki bloktan birine üye olmuşlardır. 1945'ten başlayarak 1991'de SSCB'nin dağılmasına kadar olan süreç tarihe Soğuk Savaş yılları olarak geçmiştir. Şu da unutulmamalıdır ki Soğuk Savaş ne ABD ne de SSCB başlatmıştır, bu "savaş" iki kutuplu sistemin bir sonucu olarak kendiliğinden doğmuştur.⁵⁶

⁵⁴ Aydın, A. ve Bakancak, E., *a.g.m.*, 2016, 102.

⁵⁵ Aydın, A. ve Bakancak, E., *a.g.m.* aynı yer.

⁵⁶ Demirel, E. (2019). "Güç Dengesi Teorisi Perspektifinden Birleşmiş Milletler", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 590.

SSCB 1991 yılında dağılınca ABD sistemin hegemonik gücü haline gelmiştir. Böylece ABD önderliğinde “yeni dünya düzeni” olarak anılan bir düzen ortaya çıkmıştır. 2001 yılına kadar ABD bu düzeni korusa da, 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen saldırılarla birlikte ABD’nin dış politikasında yaptığı değişiklikler yeni dünya düzeninin yeniden okunulmasını zorlaştırmış ve bu süreçte ABD güç kaybederken, Rusya, Çin, Pakistan ve Hindistan gibi devletler güçlenmeye başlamıştır.⁵⁷

Devletlerarasındaki güç dağılımı çerçevesinde, uluslararası ilişkilerde tek kutupluluk, iki kutupluluk ve çok kutupluluk olmak üzere üç temel uluslararası sistem üzerinden inceleme yapılmaktadır. Sistemler, aslında devletlerin başka devletlerin eylemlerini etkileme yeteneği olarak tanımlanabilecek göreceli gücü ve uluslararası arenadaki hiyerarşik konumlarını belirlemektedir. Tek bir süper gücün varlığı tek kutuplu bir sistemi gösterirken, iki süper güç arasındaki rekabet iki kutuplu bir sistemi gösterir. Son olarak, birçok büyük gücün mevcudiyeti çok kutuplu bir sistemin varlığını temsil etmektedir.⁵⁸ Adı geçen sistemler aşağıda daha detaylı bir şekilde incelenmektedir.

2.1.2.2. Tek kutuplu sistem

Bir devletin uluslararası sistemde başat güç olması ve bu devletin güç ve dinamiklerini kullanarak tek başına uluslararası ilişkilerdeki düzeni sağlaması tek kutuplu sistem olarak adlandırılmaktadır. Tek kutuplu sistemdeki güç, ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel alanları kendi menfaati doğrultusunda kullanabilir. Devletlerarası sorunlarda sisteme egemen güç, diğer devletlerin, kendi isteği doğrultusunda hareket etmesini isteyebilir ya da diğer devletleri buna mecbur bırakabilir.⁵⁹ Sistemde herhangi bir devletin ya da mevcut bloklardan birinin diğerlerinden üstün olmasıyla ortaya çıkar ve bu tür yapılar daha çok otoriter bir özelliğe sahiptir. Başat güç olan devletin etrafında toplanan diğer devletler veya diğer bir deyişle tek kutuplu sisteme dâhil olan devletler isteyerek bu sistemde bulunuyor olabilirler ya da fayda-maliyet doğrultusunda mevcudiyetlerini koruyor olabilirler. Tek kutuplu sistem bazı yazarlara göre daha

⁵⁷ Sander, O. (1992). “Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye”, Der. Sabahattin Şen, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Ankara, Bağlam Yayınları, 23.

⁵⁸ Aktunç, D. (2022). The International Systems: Unipolarity, Bipolarity and Multipolarity, Arcadia, <https://www.bycadia.org/post/the-international-systems-unipolarity-bipolarity-and-multipolarity>, Erişim tarihi: 20.06.2022.

⁵⁹ Aydın, A. ve Bakancak, E., *a.g.m.*, 2016, 99.

istikrarlı bir yapıdır çünkü hâkim devletin diğer devletlerle bir alt-üst ilişkisi mevcuttur.⁶⁰

1990'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasıyla ABD uluslararası sistemin tek süper gücü haline gelmiştir. ABD'nin bu konumu nedeniyle yeni düzen uluslararası sistemde “tek kutuplu sistem” olarak adlandırılmaya başlamıştır. Tek kutuplu sistemin riskli yanlarından biri bu sistemin her an değişebilme özelliğidir. Her ne kadar çoğu teorisyen tek kutuplu sistemin istikrarlı bir sistem olduğuna inansa da, yapısalcı akımın teorisyenleri bu yapının istikrarsız olduğuna inanmakta ve bunu söylerken iki temel neden sunmaktadırlar: Birincisi; günümüzde diğer devletlerin de güçlenerek ABD'ye pek ihtiyaçlarının kalmadığıdır. Diğeri ise ABD'nin kendisinin bu pozisyonu sürdürmede istekli görünmemesidir. Şöyle ki ABD'nin kendi çıkarları dışında uluslararası olaylara müdahil olmaması ve özellikle de 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin tek yanlı tutumu ve askeri harcamalarına ağırlık vermesi diğer devletler açısından prestijini düşürmüştür.⁶¹

Aslında tek kutuplu sistemlerin uzun ömürlü olması pek mümkün olamamaktadır çünkü neo-realizmin de savunduğu gibi anarşik olan uluslararası yapıda diğer devletler hayatta kalabilmek için güçlenen devleti dengeleyecektir. Soğuk savaşın sona ermesiyle her ne kadar ideolojik çatışmalar bittiyse de ilerleyen tarihlerde iki kutuplu sisteme kıyasla dünyanın farklı yerlerinde daha fazla çatışma yaşanmaya başlamıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde düzen olduğu kadar düzensizliğe, istikrar kadar istikrarsızlığa da şahit olmak mümkündür. 1990 sonrasında devletlerarası işbirliğinin artmasına rağmen istikrarsızlık devam etmektedir.⁶²

2.1.2.3. İki kutuplu sistem

İki kutuplu sistemden bahsedebilmek için, uluslararası sistemde iki süper gücün olması ve geri kalan diğer devletlerin bu iki süper gücün etrafında toplanması gerekmektedir. Ayrıca, bu iki süper gücün birbiriyle çatışma ihtimali olması ve diğer devletlerin de

⁶⁰ Arı, *a.g.e.*, 2013, 74

⁶¹ Özkaya, O. (2019). ABD'nin Tek Kutuplu Dünya Bozgunu, Cumhuriyet Gazetesi, Köşe yazısı, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1532637/ABD_nin_tek_kutuplu_dunya_bozgunu....html, Erişim tarihi: 14.11.2021.

⁶² Sönmezoglu., *a.g.e.*, 2000, 673.

⁶² Arı, *a.g.e.*, 2013, 75.

bundan dolayı güvenlik kaygısı içinde olmaları gerekmektedir.⁶³ Pratikte ise, 20. yüzyılın ilk yarısında cereyan eden iki dünya savaşı, 20. yüzyılın ikinci yarısına hâkim olan iki-kutuplu yapının oluşmasına neden olmuştur. Uluslararası siyasi sistem II. Dünya Savaşı sonrası çok ciddi bir yapısal değişime uğramıştır. Bu yeni uluslararası sistemin en belirgin özelliği, savaş sonrası iki süper gücün ortaya çıkması ve bu ikisi arasındaki rekabetin ise bir soğuk savaş niteliğinde seyretmesidir. 1945 yılında yapılan Yalta ve Potsdam konferansları bu yeni düzenin başlangıcının bir göstergesidir. Diğer taraftan, 1947 yılının 12 Mart'ında ilan edilen Truman Doktrini, iki kutuplu sistemin başlangıcını daha net bir şekilde yansıtan bir olaydır. Buna göre savaş sonrası başat güç haline gelen SSCB karşısına ABD uygun rakip olarak çıkabilmektedir. İki kutuplu sistem, taraflar arasında yaklaşık on beş yıl sıkı bir şekilde devam etmiştir fakat tarafları neredeyse bir nükleer savaş eşiğine getiren 1962 Küba Krizi sonrasında taraflar arasında belirgin yumuşama gerçekleşmiş ve sistem gevşemiştir.⁶⁴ 1945 yılından 1990'lara kadar istikrarlı bir şekilde süren iki kutuplu sistemde güçler iki süper güç arasında dağıtılmış ve bu süreçte iki süper gücün arasında hiçbir çatışma yaşanmamıştır.⁶⁵

Birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi veren ABD ve SSCB, doğrudan karşılıklı silahlı sıcak bir çatışmaya girmemiştir, ancak diğer devletleri veya grupları kullanarak, yerel çatışma, bölgesel savaşlar, iç karışıklıklar, rejim ihracı, ideolojik propaganda ve provokasyonlarla kendi görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Böylece, sürekli silahlanma ile gerginlikler içinde sürdürülmüş zoraki denge ve korku politikaları, Soğuk Savaş ortamını ve dönemini oluşturmuştur. Soğuk Savaş'ın özünde, iki egemen gücün kendi sosyo-politik düzen ve modelini dünyaya dayatma gayret ve çabası vardır. Doğu ve Batı blokları olmak üzere ayrılan iki kutuplu sistemde, ABD Batı bloğunun lideri, SSCB ise Doğu bloğunun öncüsü olmuştur. Soğuk Savaş dönemi, ABD ve müttefiklerinin galibiyetiyle sonuçlanmış, SSCB ve kurmuş olduğu sistem iç sorunlar ve başarısızlıklar nedeniyle çökmüş, Sovyetler Birliği dağılarak birçok yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, 20. yüzyılın son on yılına girilirken “Soğuk Savaş Sonrası” dönem başlamıştır.⁶⁶

⁶³ Aydın, A. ve Bakancak, E., a.g.m., 2016, 100.

⁶⁴ Sönmezoglu., a.g.e., 2000, aynı yer.

⁶⁵ Arı, a.g.e., 2013, 76.

⁶⁶ Kantarcı, a.g.m., 2012, 51.

Bu sistemde diğer devletler de uluslararası olaylara aşırı tepki göstermekten sakınılmaktadır çünkü bu tür bir davranış iki süper gücün biri tarafından tehdit olarak değerlendirilme ihtimali taşımaktadır. İki kutuplu sistemde taraflar karşılıklı olarak “Güvenlik İkileminden” dolayı devamlı olarak silahlanma yarışı içindedirler. Bu silahlanma yarışı ileri düzey silahlardan nükleer silahlara kadar varmaktadır. Olası bir çatışmanın sonuçları ağır olacağından dolayı taraflar çatışmayı göze almamaktadır ve böylece savaş ihtimali de bu sistemde diğer sistemlere kıyasla düşüktür. Ayrıca iki kutuplu sistemde süper güçlerin ekonomik yeterliliğinden dolayı da çatışma çıkma olasılığı düşmektedir.⁶⁷ 20. yüzyılın ikinci yarısına hakim olan iki kutuplu sistem, devletlerin o dönemdeki süper güçlerle kurdukları ittifakların yoğunluğu ve gevşekliği açısından, sıkı ve gevşek olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.1.2.3.1. Gevşek iki kutuplu sistem

Çok fazla aktörün bilinçli ilişkiler kurmaya çalıştığına iyi bir güç dengesi oluşturmaları zorlaşır ve bu şekilde ortaya gevşek iki kutuplu sistem çıkar. Ancak, sistemde bulunan iki egemen güç, diğer aktörlerin ilişkisi sayesinde denge oluşur.⁶⁸ Bu sistemin en temel özelliklerinden biri devletlerin iki farklı blok etrafında toplanmalarıdır. Ancak sistemde iki bloğa da yaklaşmayan ve tarafsız politika izleyen devletler de vardır. Bu sistemin diğer bir özelliği de neredeyse tüm devletlerin üye olduğu Birleşmiş Milletler gibi global aktörlerin de var olmasıdır. Bu sistemde istikrarın sağlanması için dengeleyici politika yerine arabulucu politikalar kullanılmaktadır ve bir devletin güçlenmesini önlemek için nükleer silah gibi caydırıcı etkisi olan yöntemler kullanılmaktadır.⁶⁹

2.1.2.3.2. Sıkı iki kutuplu sistem

Sıkı iki kutuplu sistemin, gevşek iki kutuplu sisteme benzemesinin yanı sıra kendine özgü farklılıkları da vardır. Bu sistemde devletler her iki bloktan birine mutlaka üyedir veya taraftır, ayrıca evrensel herhangi bir aktör de bulunmamaktadır. Sıkı iki kutuplu sistemde, eğer iki blok da hiyerarşik örgütlenme özelliğine sahip değilse, sistemin

⁶⁷Uluslararası Sistem Nedir? Alt Modeller ve Temel Özellikleri, <https://www.ilimvemedenyet.com/uluslararasi-sistem-nedir-alt-modeller-ve-temel-ozellikleri.html>, Erişim tarihi: 23.09.2021.

⁶⁸ System Theory, <https://tyrocity.com/int-relations/system-theory-n2a>, Erişim tarihi: 21.06.2022.

⁶⁹ Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 141-142.

gevşek iki kutuplu sisteme dönüşme olasılığı artmaktadır. Bu sistemde de gevşek sistemde olduğunun aksine arabulucu ve bütünleştirici roller ya çok zayıftır ya da hiç yoktur.⁷⁰

2.1.2.4. Çok kutuplu sistem

Çok kutuplu uluslararası sistem ikiden fazla başat gücün olduğu bir yapıdır. Bu sistemde bir devletin üstünlüğü söz konusu olmayıp, devletlerden birisi temel egemen olmak istediğinde diğer devletler tarafından dengelenmektedir. Bu sistemde egemen devletler birbiri üzerinde üstünlük kuramamaktadır çünkü egemen devletlerin güçleri birbirlerine yakın niteliktedir. Ayrıca bu sistemde güvenlik ve güç sistemleri kolaylıkla kontrol edilebilmektedir. Çok kutuplu sistemin bir diğer çeşidi olan dengesiz çok kutuplu sistemde ise egemen devletlerin güç kapasitesi farklılık gösterdiği için bir hegemonya arayışına gidilmektedir. Çok kutuplu sistemde ittifaklar içindeki devletlerin güçleri neredeyse birbirine eşittir. Ayrıca bu sistemde devletlerin herhangi bir davranışı, kutupların içinde veya dışında diğer devletlerin ya da kutupların davranışlarını etkileyebilmektedir.⁷¹

Çok-kutupluluk terimi, üç veya üçten daha fazla güç merkezine sahip uluslararası sistemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Fakat bu, üç kutuplu sistemlerden (ABD, Japonya ve büyük ihtimalle Avrupa Birliği), gücün hiçbir aktörün “kutup” olarak tanımlanmasına olanak vermeyecek şekilde dağıldığı fiilen kutupsuz sistemlere kadar uzanan bir düzenlemeler yapısını kapsamaktadır. Neo-realistler, çok-kutupluluğun sadece istikrarsızlık, kargaşa ve savaş çıkmasına yol açtığını iddia etmektedirler. Bunun aksine liberaller, çok-kutupluluğun küresel gücün eşit dağılımına, barış, işbirliği ve karşılıklı bağımlılığa yol açtığını ve çok-kutuplu sistemlerin genelde çok taraflılık eğilimiyle tanımlandığını öne sürmektedirler.⁷²

Örnek vermek gerekirse; İngiltere, Fransa, Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları 1495’ten 1521’e kadar eşit derecede güce sahip olup, o dönemin büyük güçleriydi.

⁷⁰Uluslararası Sistem Nedir? Alt Modeller ve Temel Özellikleri, <https://www.ilimvemedeniyet.com/uluslararasi-sistem-nedir-alt-modeller-ve-temel-ozellikleri.html>, Erişim tarihi: 23.09.2021.

⁷¹ Yalçın, H. B. (2015). “Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(1), 212.

⁷² Heywood, A. (2018). *Küresel Siyaset*, Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, 5. Baskı, BB101 yayınları, Ankara, 314.

Daha sonra Habsburglar ve Osmanlılar arasında yaşanan rekabet sonucu, Osmanlı Devleti daha üstün konuma gelmiştir ve uluslararası düzen, 1945'e kadar sürecek olan çok kutuplu bir sisteme dönüşmüştür. Bu çok kutuplu dönem, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı'na sahne olmuştur. Ardından ABD ile SSCB arasındaki çekişme sonucunda Soğuk Savaş başlamıştır. İki kutuplu sistem olarak adlandırılan ABD ve SSCB güç mücadelesi, SSCB'nin dağılımıyla sonra ermiş ve ABD'nin süper güç haline geldiği tek kutuplu bir sisteme dönüşmüştür. Son olarak çağımızda Rusya, Çin, Hindistan ve diğer güçlerin yükselişi ile çok kutuplu sisteme yeniden geçildiği iddiaları gündeme gelmektedir. Böylece, sistemlerde meydana gelen güç dağılımındaki değişiklikler sistemin değişmesine yol açmakta ve sürekli bir döngü ile sonuçlanmaktadır.⁷³

2.1.2.5. Güç dengesi yaklaşımı

Güç dengesi Uluslararası İlişkiler disiplindeki en eski kavramlardan biri olup, uluslararası sistemde barış ve düzenin inşa edilebilmesi ve devletlerarası ilişkilerde barışı korumak için genel bir strateji niteliği taşımaktadır. Amaç, herhangi bir devletin orantısız güç elde etmesinin önüne geçmektir. Temel taşları 1648 tarihli Westphalia barış antlaşmasıyla atılan güç dengesi, devletlerin istikrarlarını ve toprak bütünlüklerini korumak amacıyla sürdürdükleri denge politikasını ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre devletlerarasında denge sağlandığında, devletlerin birbirlerine saldırmayacakları ve mevcut statükoyu koruyacakları varsayılmaktadır.⁷⁴

Güç dengesi ile ilgili detaylı bilgiye geçmeden önce, kavramın farklı zaman dilimlerinde yapılan bazı tanımlarına göz atmakta fayda vardır:

- a. Avrupa Prensleri arasında eşit bir güç dağılımı birinin diğeriyle olan ilişkisini bozmasını engeller. (Anonim 1741)
- b. Bir devletin komşularının çok güç kazanmasını önleyen bir eylem... Çünkü bir ulusun belirli bir sınırın ötesinde güç kazanması tüm diğer komşu devletlerin

⁷³ Aktunç, *a.g.k.*, 2022.

⁷⁴ Chanakya Forum: Foreign Affairs, Geopolitics, National Security: <https://chanakyaforum.com/evolution-of-balance-of-power-in-international-relations/>, Erişim tarihi: 12.06.2022.

genel sistemini etkiler... Komşu ülkeler arasında bir tür eşitlik ve dengenin korunmasına dikkat edilmesi. (Fenelon, 1835)

- c. Aslında güç dengesi nasıl tanımlanırsa tanımlansın, özünde, zayıf devletlerin güçlülerin ittifakları altında ezilmemesi gerektiğini ifade eden ve modern Avrupa tarihinin siyasi sahasına birlik mesajı veren bir prensiptir. (Stubbs, 1886)
- d. “Hiçbir devletin diğer devletlere mutlak üstünlük ve hükümlanlık sağlayamayacağı bir düzenleme oluşturmak.” (Vattel, 1916)
- e. Güç dengesi kavramı, ittifakların değiştirilmesi ve karşı baskılar yoluyla kimsenin gücünün ya da güç birleşiminin geri kalanların güvenliğini tehdit edecek kadar güçlenmesine izin verilmeyeceğini varsayar. (Palmer and Perkins, 1954)
- f. Güç dengesi, gücün birkaç ülke arasında yaklaşık eşit düzeyde dağıldığını ifade eden bir kavramdır. (Morgenthau, 1978)⁷⁵

Güç dengesi kavramının belirsiz doğa güç dengesini bir sistem olarak açıkça tanımlamayı imkânsız kılmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında çalışmalar yapan birçok akademisyen “anarşik” yapıdaki uluslararası sistemi ve devletlerin davranış modellerini incelemek için güç dengesi düşüncesini anahtar bir kavram olarak kullanmışlardır.⁷⁶

Tarihte, güç dengesi kavramını, devletlerinin bağımsızlığını sürdürebilmesi için bir metod olarak gören devlet adamları için bu kavram aynı zamanda bir rehber niteliğindeydi, çünkü güç dengesi yaklaşımının altında devletlerin bağımsız varlıklar olarak yaşamlarını sürdürebilme düşüncesi yatmaktadır. Özet olarak güç dengesi yaklaşımının üç kritik öneminden bahsetmek mümkündür: birincisi sınırları ne olursa olsun, politika için bir rehber ve analiz aracı olması, ikincisi tarihsel bir gerçekliği teşkil etmesi ve son olarak analiz edilmeyi ve anlaşılmayı hak eden bir gerçek olmasıdır.⁷⁷

⁷⁵ Heywood, *a.g.e.*, 2018, 348.

⁷⁶ Ari, *a.g.e.* 2004, 252.

⁷⁷ Sheehan., M. (2000). The History of Power: History and Theory, New York, 12. file:///C:/Users/10/Downloads/10.4324_9780203344613_previewpdf%20(1).pdf, Erişim tarihi: 20.02.2022.

Güç dengesi kavramı hem politikacılar hem de sıradan vatandaşlar için anlaşılır bir kavram olarak görünmesine rağmen, tarih boyunca hem savunucuları hem de eleştirmenleri tarafından ucu çok açık şekilde kullanıldığından ve literatürde sayısız referansın varlığından dolayı oldukça kafa karıştırıcı niteliktedir.⁷⁸

Uluslararası güç dengesini en basit anlamıyla iki biçimde açıklamak mümkündür: doğrudan karşıtlık ve rekabet. Doğrudan karşıtlıkta, örneğin bir A ülkesi B ülkesine karşı yayılmacı politika izlediğinde, B ülkesi de bu politikaya savunma veya saldırı şekline cevap vermektedir. Bu durumda diğer ulus veya uluslar arasında egemenlik taslayan ülke veya ülkeler (A) ve bu duruma karşı çıkan ülke veya ülkeler (B) arasında doğrudan bir karşıtlık ortaya çıkmaktadır. Burada A ve B ülkeleri arasında güç dengesinin derecesi ve savaş olgusu arasında belirgin bir bağlantıdan bahsedilemez. Diğer taraftan bir A ülkesi bir C ülkesine karşı genişleme politikası izlerse, C ülkesi karşı da koysa veya boyun da eğse bu durum sistem içinde dengeyi kurmaya çalışan bir B ülkesini de ilgilendirmektedir. Bu durum A ve B ülkesi arasında bir rekabet durumunu göstermektedir.⁷⁹

Yukarıda anlatılan hipotezler her ne kadar teoride basit gibi görünse de gerçek uygulamada güç dengesi mekanizmasının işleyişi bu kadar basit değildir. Çünkü gerçek uluslararası siyasal sistemlerdeki mevcut devletler veya aktörler hem sayıca çok fazladır hem de birbirinden farklılık göstermektedir. Diğer taraftan güç dengesi içerisinde birbiriyle rekabet veya çatışma içinde olan devletlerin fayda/maliyet paylaşımları da konumları gereği farklılık göstermektedir. Güç dengesi mekanizması içerisinde yer alan ülkeler, birbirlerini dengelemek için çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Denge siyaseti izlemeye çalışan ülkeler kullandıkları yöntemlere göre, silahlanma veya savaşa hazırlık yoluyla kendi gücünü artıranlar veya rakip ülkelerin gücünü azaltmaya çalışanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Ayrıca ülkelerin gücünü artırmak için kullandıkları diğer bir dolaylı yöntem de ittifak oluşturmaktır. Diğer taraftan, ülkelerin rakip ülkelerin gücünü azaltmak için başvurdukları en eski yöntemlerden biri de böl-yönet yöntemidir. Ülkeler rakiplerinin gücünü dengelemek

⁷⁸ Sheehan, *a.g.e.*, 2000, 13.

⁷⁹ Sönmezoğlu, *a.g.e.*, 2000, 636.

amacıyla yukarıda sayılan yöntemlerden birine veya bir kaçına aynı zamanda başvurmaktadırlar.⁸⁰

Aslına bakıldığında güç dengesi yaklaşımının tüm versiyonları, sistemin anarşik olduğunu öne süren, temel aktörlerinin devletler olduğunu söyleyen, amacı güç ve güvenliği en üst düzeye çıkarmak olan realist teorinin katı varsayımları ile karşımıza çıkmaktadır. Bazı güç dengesi savunucuları, güç dengesi sisteminin amacını barışı sağlamak olarak beyan etmişlerdir. Fakat bu görüşler ile ilgili bazı sorunlar olduğu da ileri sürülmüştür. Devletler bağımsızlıklarını sağlamak, hegemonyadan kaçınmak ve genel olarak statükolarını korumak gibi barıştan daha önemli ve ileri düzeyli faktörlere odaklanmaktadır.⁸¹

Güç dengesi savunucularının çoğu, yaklaşım ile ilgili birçok diğer karşıt fikirlere rağmen, hegemonyanın çoklu sistemlerde oluşmadığı varsayımını kabul etmektedir, çünkü sistem üzerindeki hegemonyaya ilişkin algılanan tehdit, sistemdeki diğer devletleri dengelemeye zorlamaktadır. Bunun yanı sıra, genişlemeye çalışan devletler sistemdeki diğer devletler tarafından dengeleme koalisyonu ile caydırılırlar; eğer caydırıcılık başarısız olursa, engelleyici bir koalisyonla savaşta mağlubiyete uğratılırlar. Her ne kadar güç dengesi savunucuları “devletlerin” dengelemesinden kaçınarak bahsetseler de, onların tüm açıklamaları, çoğu dengelemeleri sistemdeki güçlü devletlerin oluşturduğu ile ilgili imalarla doludur. Orta büyüklükteki ve küçük ölçekli devletler de aslında hegemonyaya karşıdır, fakat sadece büyük ve güçlü devletler sistemde fark yaratacak askeri kapasiteye sahiptirler. Zayıf devletler, sadece marjinal bir etki yaratabileceklerinin farkındadır. Bu tür devletlerin açıkları ve kısa vadeli ufukları göz önünde bulundurulduğunda, bağımlılık durumlarına göre bazen denge oluştururlar, bazen de çarpışmaya neden olabilirler.⁸²

Güç dengesi mekanizmasının önemli unsurlarından biri “dengenin dengeleyicisi” (holder of balance) olmasıdır. Dengenin dengeleyicisi konumunda olan ülke veya ülkeler grubu güç dengesi çerçevesinde ortaya çıkan saflaşmalarda sürekli zayıf devletlerin yanında yer alırlar. Böylece kendileri için de tehdit niteliği taşıyan ülke

⁸⁰ Waltz, K.N. ve Quester, G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Çev. Ersin Onulduran, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 510., Ankara, 81.

⁸¹ Paul, T. V., (2004). “Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance”, *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt. Paul, T.V., James J., Wirtz and Michek Fortmann, Stanford University Press, Stanford, California, 3.

⁸² Paul, a.g.e., 2004, 37.

veya ülkeler grubunun yükselmesini engellemeye çalışırlar. Dengeleyici ülkelerin sürekli dostları veya düşmanları yoktur, ülkeler çıkar doğrultusunda ve dengeyi koruma amaçlı dostları ile düşman, düşmanları ile de dost olabilirler.⁸³

“Dengenin niteliği”, güç dengesi mekanizmasının işleyişi açısından önem taşıyan konulardan biridir. Aslında “denge” (balance) terimi “dinginlik” (equilibrium) terimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu denge ya da dinginlik, istikrar veya istikrarsızlık olabileceği gibi, statik veya dinamik bir nitelik de taşımaktadır. Bu husus sistemin içindeki devletlerin niteliğinin korunması veya değişmesi ile ilgili bir durumdur. Ayrıca, bir güç dengesi mekanizması, içerisinde bulunduğu uluslararası siyasal sistemin yapısal özellikleri ile yakından ilişkilidir. Şöyle ki uluslararası siyasal sistem düzeyinde belirleyici olan başat “dominant” güç dengesi sisteminden, bir de, belirli şartlar altında alt sistemler düzeyinde ortaya çıkan bağlı (dependent) güç dengesi sisteminden bahsedilebilir.⁸⁴

Devletler, uluslararası anarşik sistemde güç ararlar çünkü devletler için güç olmazsa olmaz bir unsurdur. Gücü olmayan bir devlet başka devletlerin iradesine tabi olabilir veya refah ve güvenliği elinden alınabilir. Anarşi, devletlerin güçlerini artırmak ve güvenliklerini korumaları için mücadele etmeye zorlayan bir durumdur, bundan da dolayı iktidar için rekabet uluslararası politikada doğal bir durumdur.

2.1.2.6. Realizm ve güç dengesi yaklaşımı

Güç dengesi kavramı realist kuram tarafından benimsenen ve temel disiplinleri de bu çerçevede şekillenen bir kavramdır. Ancak, realizmin farklı türleri tarafından güçler dengesinin nasıl kurulacağı farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Klasik realistler güç dengesini devlet adamlarının rasyonel kararları sonucu gerçekleşen bir durum olarak tanımlarken, yapısalcı realistlere göre güç dengesi, uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı devletler arasında ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan neo-klasik realistler, güç dengesi politikalarının her durum ve koşul altında kendiliğinden ortaya çıkabileceğini öne sürmektedirler. Buna göre devletlerin yapı ve kimlikleri ara değişkenlerdir ve uluslararası sistemin anarşik yapısıyla devletlerin dış politikaları arasında belirleyici rol oynarlar. Güç dengesi kavramı zaman içerisinde farklı

⁸³ Sönmezoglu., *a.g.e.*, 2000, 637-638.

⁸⁴ Sönmezoglu., *a.g.e.*, 2000, 639.

eleştirilere de maruz kalmıştır. Stephen Walt, devletlerin güç dengesine değil tehditlere karşı dengeleme politikası izlediklerini ileri sürmektedir. Buna göre, başka ülkelerin güç kapasitelerindeki göreceli artış otomatik olarak tehdit olarak görülmez. Tehdit, algılar sonucu oluşur ve maddi olmaktan çok sosyal bir gerçekliğe dayanmaktadır. Bu çerçevede, dengelenmediği müddetçe güç imkânları artış gösteren devlet diğer devletlerin güvenliğine tehdit oluşturmaktadır.⁸⁵

Realizmin çok farklı türleri mevcuttur fakat tüm realist görüşlerin üzerinde anlaştığı bir takım ortak varsayımlar mevcuttur. Bu varsayımlardan ilki, uluslararası politikanın devlet merkezli olduğunu savunmaktadır. Çünkü onlara göre politika sosyal düzene sahip gruplar arasında gerçekleşir ve modern dünyanın en düzenli sistemleri ise devletlerdir. İkincisi ise, uluslararası politikanın kaos ve kargaşa ortamından ziyade, anarşik ortamlarda gerçekleştiğini savunan varsayımdır. Burada anarşiden kasıt uluslararası sistemde davranış kurallarını oluşturabilecek ve uygulayabilecek merkezi bir otoritenin bulunmamasıdır. Üçüncü olarak, uluslararası politika, devletlerin kendi güvenliklerini garanti altına almasını ve diğer devletlerin anlaşmalara olan sadakatinden emin olabilmeyi gerektiren sistemdir. Realistlerin üzerinde anlaştığı dördüncü varsayım ise uluslararası politikanın devletlerin güç ve güvenlik için sürekli mücadele içinde oldukları bir sistem olduğudur. Fakat devletlerin bireysel olarak kendi bekaları için sarf ettiği mücadele sözde güvenlik ikilemine yol açmaktadır. Şöyle ki anarşi ortamında devletlerin kendi güvenliği için aldığı tedbirler diğer devletler tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanabilmektedir. Ayrıca anarşik uluslararası arenada devletlerin kendi güvenliklerini savunmaları daha büyük güvensizlik ve kargaşaya sürükleyebilmektedir. Örneğin bir devletin askeri kapasitesini geliştirmesi, diğer devletlerin de buna karşı önlem olarak harekete geçmelerine yol açabilmektedir.⁸⁶

Realizmdeki en önemli kırılma noktalarından biri uluslararası sistemde bazılarının tek iktidarın (yani hegemonyanın) barış ve istikrara yol açacağına ve bazılarının ise güç dağılımının olduğu çok kutuplu sistemin daha barışçıl olduğuna inanmalarıdır.

⁸⁵Oğuz, T. (2019). “Güçler Dengesi”, Güvenlik Yazıları Serisi, No.15, 1. https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/GuclerDengesi_TarikOguzlu_v.1.pdf, Erişim tarihi: 24.07.2021.

⁸⁶Layne, C. (2004). “The War on Terrorism and the Balance of Power: The Paradoxes of American Hegemony”, *The Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt: S. J. Kuafman, R. Little and W. C. Wohlforth., Palgrave Macmillan, Stanford University Press, Stanford, California, 105.

Geleneksel realistler ve neo-realistler devletlerin özgürlük ve egemenliklerini korumaya çalıştıkları için, güç dengesi tek bir devletin hegemonyaya kavuşmasını önleyeceğinden, ikinci iddiaya taraf olmaktadır. Yani sistemdeki en güçlü devletle uyum sağlamaktansa, her devlet kendi göreceli becerisini geliştirerek “dengeyi” korumaya çalışmaktadır. Hegemonyaya ulaşan bir devlet kendi güvenliğini korumaya çalışacak, ancak başka devletlerin güvenliğine tehdit oluşturacaktır. Bundan dolayı, geleneksel realizm ve neo-realistlere göre uluslararası sistemde bir hegemon gücün yükselişi güvenlik ikilemine yol açacaktır. Dolayısıyla bir hegemonun ortaya çıkmasını önlemek için, devletler ya kendi askeri kapasitelerini geliştirmeliler (iç dengeleme), ya da başkaları ile ittifaklar kurarak (dış dengeleme) bunu gerçekleştirmelilerdir. Üçüncü olarak ise adı geçen iki dengeleme biçimini birleştirerek denge sağlayabilirler.⁸⁷

Realist görüş, aktör olarak birbirleriyle rekabet içinde olan ulus-devletleri öne çıkarmakta ve dünya siyasetinde devletlerarası güç mücadelelerinin ilişkilerde öncelik teşkil ettiğini savunmaktadır. Realist bakış, Thomas Hobbes’un “homo homini lupus” (insan insanın kurdudur) kıyaslamasına benzer bir şekilde dünyayı, kendi çıkarları çerçevesinde birbirleriyle yarışan ulus-devletlerin sahası olarak görmekte ve ulus-devletler arasında yer alan güç mücadeleleri üzerinde yoğunlaşarak, “güç dengesi” ve “hegemonya” kavramlarıyla ifade edilebilen normatif bir uluslararası düzen ve istikrar teorisi ortaya koymaktadır. Bu teorinin, ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrası üstünlüğüne ve Soğuk Savaş dönemindeki ABD ve SSCB arasındaki güç dengesi politikasına dayandığı söylenebilir.⁸⁸

2.1.2.7. Dengeleme yöntemleri

Yukarıdaki tanımların ortak noktası şudur ki, güç dengesi kavramının en belirgin özelliği bu sistemin içinde bulunan devletlerin gücü eşit paylaşımları ve birinin diğerinden üstün olmamasıdır. Uluslararası arenadaki devletler arasındaki dengelemenin hedefi, yükselmekte olan bir gücün muhtemel hegemonyasının önüne geçmek için bir koruma oluşturmaktır. Bu korumanın oluşması ise güç dengesinin sağlandığı anlamına gelmektedir.⁸⁹ Bazı yazarlar dengeleme yöntemlerinin üç şekilde

⁸⁷ Layne, *a.g.e.*, 2004, 106.

⁸⁸ Duman, M. (2002). “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 7.

⁸⁹ Paul, *a.g.e.*, 2004, 38.

gerçekleştirdiğini öne sürmektedirler. Bunlar, sert dengeleme, yumuşak dengeleme ve asimetrik dengeleme yöntemleridir. Her ne kadar güç dengesi kavramı ile ilgili bazı eleştiriler mevcut olsa da, bu yaklaşımın temel amacı bir devletin diğer devletlerden daha güçlü olmasını önlemek için diğer devletlerin onun gücünü dengeleme yönünde attıkları adımları anlatmaktır.⁹⁰

2.1.2.7.1. Sert dengeleme yöntemi

Güç dengesinin zayıf ve güçlü taraflar arasında eşit bir durumun sağlanmasını ifade ettiği belirtilmişti. Bu çerçevede iki taraf arasında dengelemenin sağlanabilmesi için güçlü devletlerin askeri bakımdan sınırlanması son derece önemlidir. Bundaki amacın, güçlü bir devletin saldırısını önlemek veya savaşı kazanma şansını düşürmek olduğu öne sürülebilir. Bu bağlamda sert güç dengesi, askeri dengenin sağlanmasıyla gerçekleşmektedir, yani askeri kapasitenin artırılmasına yönelik olarak zayıf tarafın farklı yöntemlerle (örneğin; askeri teknoloji transferi gibi) güçlendirilmesini içermektedir.⁹¹

Bu stratejinin yoğun rekabet içinde olan devletler arasında sergilendiği görülmektedir. Devletler askeri kapasitelerini güncellemek ve güçlendirmek için stratejiler geliştirmenin yanı sıra diğer devletlerle de resmi ittifaklar ve karşı ittifaklar gerçekleştirerek rakipleri ile aynı seviyeye ulaşmaya çalışmaktadırlar. Klasik realist ve Neo-realist dengeleme yöntemleri sert dengeleme yöntemine örnek olarak gösterilebilir.⁹²

2.1.2.7.2. Yumuşak dengeleme yöntemi

Sert dengeleme yönteminin dışında bir diğer yöntem yumuşak dengeleme seçeneğidir. Yumuşak dengelemeden amaç; zayıf tarafın, güçlü tarafın askeri araçlarıyla doğrudan bir çatışmaya girmeksizin bu güçlerin kendisine karşı kullanımını engellemektir. Somut olarak yumuşak dengeleme araçlarına örnek vermek gerekirse; bunlar,

⁹⁰ Paul, *a.g.e.*, 2004, 2.

⁹¹ Demirel, *a.g.m.*, 2019, 575-601.

⁹² Art., R.J. (2004). *Europe Hedges Its Security Best, Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edit: Paul, T.V., James J., Wirtz and Michek Fortmann, Stanford University Press, Stanford, California, 200.

ekonomik açıdan güçlenme ve diplomatik oyalama yöntemleri veya rakip ittifaka katılma ihtimalinin karşı tarafa sezdirilmesi olarak ifade edilebilir.⁹³

Diğer bir ifade ile bu yöntem resmi ittifaklar olmaksızın gizli dengelemeyi anlatmaktadır. Bu strateji yükselen devlete karşı dengeleme yoluna giden devletlerin sınırlı askeri potansiyeli nedeni ile birbirleri ile anlaşamadıkları zaman ortaya çıkmaktadır. Yumuşak dengeleme genel olarak sınırlı askeri gücü, geçici kooperatif girişimleri veya ulusal ya da uluslararası kurumlarla işbirliği gibi stratejileri kapsamaktadır. Sayılan bu politikalar, rekabet yoğunlaştığında veya yükselen devlet tehdit edici olarak algılandığında sert dengeleme yöntemine dönüşmektedir.⁹⁴

2.1.2.7.3. Asimetrik dengeleme

Asimetrik kelimesinin sözlük anlamı “orantısız, benzer olmayan, gücüyle orantılı olmayan” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, önceden tahmin edilemeyen, kim tarafından ve nasıl yönetileceği bilinmeyen bir tehdit türü olduğu öne sürülebilir. Asimetrik tehditler askeri araçların kullanılmasının yanında farklı faktörleri de içermektedir. Buna bağlı olarak asimetrik kavramı adil olmayan savaş, zayıf olana saldırı, belirsizlik tehdidi şeklinde kullanılmaktadır.⁹⁵

Uluslararası ilişkilerde ise ulus-devletlerin, geleneksel askeri güçlerinden veya stratejilerinden yararlanarak kilit devletlere meydan okuma gücüne sahip olmayan terörist gruplar gibi ulus altı aktörlerin oluşturduğu dolaylı tehditleri dengelemeyi ve yayılmasını önleme girişimlerini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, asimetrik dengeleme, ulus devletler tarafından terör örgütleri gibi diğer ulus-altı aktörlerin yarattığı dolaylı bir tehdidi önlemek ve durdurmak için kullanılmaktadır. Bu tür aktörler ulus devletler ile karşı karşıya gelebilecek ve onlara meydan okuyabilecek güç ve kapasiteye sahip değildir. Bunların tersine asimetrik dengeleme ulus-altı aktör olan terör grupları ve onları destekleyen devletler tarafından bir devlete meydan okumak ve o devleti zayıflatmak için de kullanılmaktadır.⁹⁶

⁹³ Demirel, *a.g.m.*, 2019, 583.

⁹⁴ Demirel, *a.g.m.*, 2019, 600.

⁹⁵ Haser, D. (2018). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Güvenlik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 26.

⁹⁶ Paul, *a.g.e.*, 2004, 2.

2.1.2.8. Günümüzde uluslararası sistem ve güç dengesi

Bir güç dengesi, birbirine rakip güçler arasındaki istikrar halini ifade etmektedir. Geçmişten günümüze uluslararası ilişkilerde, ülkeler arasındaki denge herhangi bir devletin aşırı güçlenmesini engellemek için kurulan ittifak sistemidir. Büyük devletler bölgesel olarak etkinliğini sürdürse de uluslararası sistem düzeyinde tehdit algısı olduğunda aralarında ittifaklar oluşturarak sistemi ele geçirmek isteyen devlete karşı tek bir kutup şeklinde çıkmaktadırlar.⁹⁷

Uluslararası sistemde bir devlet hiçbir zaman tam anlamıyla yeterli güce sahip olamaz, sadece hegemon devlet sistemdeki güç dağılımından kaynaklanan avantajlardan yararlanıyor olabilir. Diğer devletler ise hegemon statüsüne ulaşmak için güçlerini daha da artırmaya çalışırlar. Çünkü hegemon olmayan diğer büyük güçler ve bölgesel güçler hayatta kalabilmek için daha fazla güce ihtiyaç duyarlar. Bundan dolayı hegemon güçlere karşı hep dengeleyici bir strateji izlemeye çabalarlar.⁹⁸ Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem farklı bir boyut kazanarak iki kutupluluktan sadece ABD'nin hâkim olduğu tek kutuplu sisteme geçiş yapmıştır. Fakat bu durumun 11 Eylül saldırılarıyla birlikte sona erdiğini ve sistemin tekrar çok kutuplu bir görünüm kazandığını iddia eden görüşler mevcuttur.⁹⁹

Avrupa kıtasında, Almanya, Fransa, İngiltere gibi büyük devletler ve bu devletlerin çoğunun içinde bulunduğu Avrupa Birliği ön plana çıkarken, Orta Doğu'da İran, Suudi Arabistan, İsrail, Mısır, Türkiye gibi devletler ve Asya'da Rusya, Çin, Pakistan, Hindistan, Japonya gibi devletler boy göstermiştir. Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin tek kutuplu sistemi güç kaybederken, stratejik eksenin istikrarsız Orta Doğu'dan, Rusya Pasifik bölgesine kaydığı görülmektedir.¹⁰⁰

Mevcut düzenin çok kutuplu olduğuna ilişkin iddialar tam olarak Amerika'nın hegemonyasının düşüşünü ve hatta sonunu anlatmak için kullanılmaktadır. Fakat çok kutupluluğun bahsi geçtiği zaman iki önemli soru da beraberinde gelmektedir: Birincisi; dünya düzeninin ne ölçüde ve ne düzeyde çok-kutuplu bir nitelik

⁹⁷ Aydın, A. ve Bakancak, E., *a.g.m.*, 2016, 96.

⁹⁸ Lemke, D. (2004). "Great Powers in the Post-Cold War World: A Power Transition Perspective", *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt: S. J. Kuafman, R. Little and W. C. Wohlforth., Palgrave Macmillan, Stanford University Press, Stanford, California, 66.

⁹⁹ Bakan, S. ve Şahin, D., (2018). "Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler", *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4 (2), 138.

¹⁰⁰ Aydın, A. ve Bakancak, E., *a.g.m.*, 2016, 101.

kazandıdır. İkincisi ise; çok-kutupluluğun olası sonuçlarının ne olduğudur. Modern dünya düzeninin, çok-kutupluluk yönüne doğru yüz tuttuğunu söylemek mümkündür. Buna örnek olarak yükselmekte olan güçler gösterilebilir. Bazı yazar ve teorisyenlere göre bu güçler 21. yüzyılın müstakbel güçleridir. Latin Amerika’da Brezilya, Arjantin, Şili, Meksika ve Venezuela; Afrika’da Güney Afrika ve Nijerya; Orta Doğu’da İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve İran, Asya ve Okyanusya’da Güney Kore, Endonezya, Pakistan ve Avustralya gibi bazı ülkeler önemli bölgesel güç haline gelmişlerdir ve aynı zamanda hızla yükselmeye devam etmektedirler. Fakat günümüzde bazı ülkelerin de daha geniş ve küresel bir önem kazandığı çok net bir şekilde görülebilmektedir. Bunlar Çin, Rusya, Hindistan, Japonya ve Avrupa Birliği’dir.¹⁰¹

Güvenlik Bölgesi	Alt Güvenlik Bölgeleri	Süper Güç/Büyük Güçler	Bölgesel Güçler	Muhtemel Trendler
Avrupa	(1)AB Merkez (2) Baltık (3) Doğu Avrupa (4) Balkanlar	* AB * ABD *Rusya Federasyonu	*Ukrayna	* ABD ile birlikte diğer bölgeleri yumuşak gücü ile şekillendirmekte. * Rusya’yı da yanına çekerek ABD’ye rakip olabilir
BDT	(1) Rusya (2) Orta Asya (3) Kafkasya-Karadeniz	* Rusya Federasyonu * ABD - AB * Çin	*İran	*Çin-Rus-İran ittifakı Japonya ile tüm Asya’yı kontrol altına alabilir. *Kafkasya ve Ukrayna’yı ABD ve AB’ye kaptırabilir.
Doğu Asya	(1)Kuzeydoğu Asya (2)Güneydoğu Asya	* Çin * ABD * Japonya	*Avustralya	*Çin’e karşı ABD-Japonya güç dengesi statükoyu korur. *Devam eden dönüşüm dengeleri değiştirebilir.
Güney Asya	-	* Çin *ABD	*Hindistan	* Çin önderliğinde süper karışım bir bölge olabilir *ABD-Hindistan dengeleyebilir
Orta Doğu	(1) Mağrip (2) Merkez (3) Körfez ve Doğu	* ABD * AB * Çin-Rusya	*İran	* Batı tarafından dönüştürülmekte * Mısır, S. Arabistan, Irak, İran ve Türkiye’nin geleceği belirleyici olacaktır.
Afrika	(1)Güney Afrika (2)Batı Afrika (3)Afrika Boynuzu	* AB * ABD * Çin	-	* Zayıf devlet yapıları bölgesel güç çıkmasına engeldir. * Batı tarafından dönüştürülmekte ve sömürülmektedir.
Kuzey Amerika	-	*ABD	-	* NAFTA ve Pan-American FTAA’ya göre şekillenmesi beklenmektedir.
Güney Amerika	(1) Güney Koni (2) Andean Ülkeleri	*ABD	*Brezilya *Arjantin	* Brezilya ve Arjantin Mercosour’la güçlerini artırabilir. * Andean ülkeleri uyuşturucu ve iç karışıklıklarla meşgul olabilir.

Tablo 2.1. Güvenlik bölgeleri; güçler ve trendler¹⁰²

¹⁰¹ Heywood, *a.g.e.*, 2018, 312-313

¹⁰² Aydın, A. ve Bakancak, E., *a.g.m.*, 2016, 105.

Yukarıdaki tabloda (1), ABD'ye karşı ittifak kurabilecek bölgesel güç konumunda olan devletler gösterilmeye çalışılmıştır. Bu devletler ABD'nin uluslararası sistem düzeyinde tek güç olma konumuna son vermek için ittifak arayışındadırlar. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla Çin ve Rusya yeni uluslararası sisteme hızlı bir şekilde adapte olarak istikrarlı bir yapıya kavuşmuşlardır. Bu devletler bir taraftan Avrasya bölgesinde önemli bir güç haline gelirken diğer taraftan ekonomik anlamda da güç ve yetki sahibi olmuşlardır.¹⁰³

Klasik Güç dengesi yaklaşımı, büyük güçlerin potansiyel tehditlere karşı denge kurmaktan başka seçeneklerinin olmadığını ileri sürmekte ve bu dengeleme politikasının da iki şekilde gerçekleştirildiğini belirtmektedir: bir ittifak kurarak dengeleme (dış dengeleme) veya ek yerel kaynaklardan yararlanarak dengeleme (iç dengeleme). Ayrıca teorisyenler, dengelemeyi etkili kılmak için güce yeterli katkıda bulunmayan, zayıf bir devletin bir ittifaka katılmasının pek bir anlam ifade etmeyebileceğini de belirtmektedirler. Bunun yerine, teorisyenlerin, zayıf bir devletin, çevik kuvvet olarak adlandırdıkları bir politika olan, sisteme hâkim olmak isteyen güce katılmaya çalışabileceklerini söyler. Fakat gruplaşma nadiren tercih edilen bir strateji olmalıdır çünkü çoğunluğa katılanlar, egemenliklerini değilse bile manevra özgürlüklerini hevesli baskın güce kaybederler.¹⁰⁴

Çağdaş nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar görünüşte bir ulus devlet için rakiplerinin saldırısına karşı önemli bir koruma ve caydırıcı güç konumundadır. İlk başlarda ABD'nin füze savunma sistemi kurma planı ile ilgili çekinceleri olan Rusya, Hindistan ve çoğu Avrupa devletleri günümüzde ABD'nin ulusal güvenlik strateji değişimine katılmaya istekli görünmektedirler. Bu da güç dengesinin uluslararası ilişkilerde, devlet ve devlet dışı kuruluşların arasındaki ilişkilerin neresinde yer aldığını, ne zaman ve nasıl uygulanması gerektiği sorularını ortaya çıkarmaktadır.¹⁰⁵

Şüpheciler ve realist görüşü eleştirenler, güç dengesinin büyüyen küresel sosyal güç karşısında önemini kaybettiğini ileri sürmektedirler. Fakat güç dengesinin savunucuları, özellikle realistler, güç dengesi dinamiklerinin farklı versiyonlarda

¹⁰³ Aydın, A. ve Bakancak, E., *a.g.m.*, 2016, aynı yer.

¹⁰⁴ Brawley, M. (2004). "The Political Economy of Balance of Power Theory", *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt: S. J. Kuafman, R. Little and W. C. Wohlforth., Palgrave Macmillan, Stanford University Press, Stanford, California, 77.

¹⁰⁵ Brawley, *a.g.e.*, 2004, 76.

dünya politikasında hala var olduğunu ve işlevselliğini sürdürdüğünü vurgulamaktadırlar. Bazı realistler ABD'nin tehdit edici güç artışı karşısında gelecekte diğer devletlerin bu gücü dengelemek için bir araya gelip bu gücü dengeleyeceklerini öngörmektedirler. Bu görüşü savunan realistlere göre, tüm mesele zamandır ve hiçbir hegemonya kalıcı değildir.¹⁰⁶

11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırılar, küreselleşme çağındaki güçlerin ve devlet dışı aktörlerin yükselen etkisi ile realizmin devlet merkezli teorisine meydan okumuş ve savaşın doğasının değişmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda bu terör saldırısı hem ABD hem de dünya için yeni güvenlik zorluklarının ortaya çıktığının bir göstergesi olmuştur. Organize şiddetin devlet dışı aktörler (teröristler veya ulusal kurtuluş hareketleri) ya da 19. yüzyılın başlarındaki Barbar korsanları tarafından kullanılması yeni bir olay değildir. Fakat ticaretin, finansın, teknoloji ve kültürün küreselleşmesi El-Kaide gibi terörist gruplarının hem erişimini hem de yeteneklerini artırmıştır. Bilgisayar ve internet ise bu tür kuruluşların adem-i merkezîyetçi organize yapılar benimsemelerine ve aynı zamanda coğrafi olarak dağılmış hücrelerinin faaliyetlerini koordine etmelerine katkı sağlamıştır.¹⁰⁷

Tüm hegemonik istikrar teorisi, tehdit dengesi teorisi ve uluslararası ilişkilere liberal yaklaşımdan yola çıkarak ortaya atılan tahminlere rağmen, uzun vadede ABD'nin hegemonyasının süreceği şüpheli görünmektedir. Tarihte gelip geçen hegemon güçlerin kaderinden doğal olarak ABD'nin de kaçınması imkânsızdır. Neo-realistlere göre, ABD'nin gücü ya yeni yükselecek olan bir büyük güç tarafından ya da hegemonik karşıtı ittifaklar veya her ikisi tarafından dengelenebilir.¹⁰⁸

ABD'ye karşı bir dengelemenin gerçekleşebilmesi için uluslararası sistemdeki bir kaç aktörün askeri, ekonomik ve teknoloji açısından Amerika'yı eşit düzeyde olması gerekmektedir. Her ne kadar dönemin önemli sorunlarından olan teröre karşı Çin, Rusya, AB, Japonya, Hindistan gibi bazı aktörler benzer tepkiler göstermiş olsalar da hala ABD'ye rakip olacak bir seviyeye yükselmiş değiller. Bazı teorisyenler, uluslararası sistemdeki kabiliyet dağılımının günümüze kadar görülmediğini ve ABD'nin ekonomik ve teknolojik kapasitesine ulaşmanın zor olduğunu ve tüm

¹⁰⁶ Paul, *a.g.e.*, 2004, 2.

¹⁰⁷ Layne, *a.g.e.*, 2004, 106.

¹⁰⁸ Layne, *a.g.e.*, 2004, 115.

bunlardan dolayı durumun bu şekilde kalabileceğini öngörmektedirler. Kısacası, Amerika'nın lehine muazzam güç dengesizliği göz önüne alındığında, diğer aktörlerin ona "yetişmesi zor" görülmektedir. Kısa vadede (gelecek on yılda) Amerika ile eşit konuma gelebilecek bir ülkenin boy göstereceği tahmin edilmemektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin bile maddi yetenekleri açısından ABD ile kendisi arasındaki açığı kapatması on yıldan daha uzun sürebilir.¹⁰⁹

Her ne kadar çoğu kaynaklarda ABD'nin uluslararası sistemde hegemon güç olarak yer aldığını savunanların sayısı çok olsa da, diğer taraftan Dr. Emeklier'in yazdığı makalede ve birkaç diğer kaynaklarda ABD'nin aslında hegemon güç olmasının göreceli olduğunu ve hatta bu sıfatının da 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra zedelendiğini belirtmektedir. Bu kaynaklara göre tek kutuplu uluslararası söylemin yerini çok kutupluluk tartışmaları almaya başlamıştır.¹¹⁰ Konu ile ilgili olarak, Rusya Devlet Başkanı Putin, 2007 yılının Şubat ayında Almanya'nın Münih kentinde gerçekleşen Güvenlik Konferansı'nda, Washington yönetiminin tek kutuplu bir dünya düzeni kurma çabasındaki politikalarını eleştirerek karşı çıkmıştır. Ayrıca adı geçen konferans öncesinde Çin, Hindistan ve Rusya Dışişleri Bakanlıkları ortak deklarasyonda tek kutuplu dünya düzenine karşı olduklarını belirtmişlerdir. Tek kutuplu dünya düzenine olan karşıtlık sadece söylem bazında değildir. Rusya'nın 2008 Gürcistan Savaşı ve 2014 Kırım'ın ilhakı gibi olaylarda izlediği karşıt politikalar ile 'ben de bu sistemde varım' demesinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.¹¹¹

ABD'nin jeopolitiği ve jeo-stratejisinin Orta Doğu'da, Irak'ta, Orta Asya ve Afganistan'da zayıflamasıyla, Rusya, Çin Hindistan, Japonya ve AB gibi küresel lider olma potansiyeline sahip aktörler ABD'nin küresel rakipleri haline gelmişlerdir. Bu aktörler hem bölgesel hem de uluslararası ortamda stratejik açılımlarına hız vermişlerdir. Günümüz çok kutuplu dünya düzeni, bir taraftan küresel anlamda dünyanın jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik ağırlık merkezinin Batıdan Doğuya yani Atlantik'ten Pasifik yönüne kaydığını, diğer taraftan ise küresel jeopolitik güç mücadelesinin Afro-Asya (Afrika ve Avrasya eksenli) coğrafyasında yaşandığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemde enerji kaynakları ve güzergâhının daha çok önem

¹⁰⁹ Layne, *a.g.e.*, 2004, 116.

¹¹⁰ Emeklier, B. (2017). "21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya*, Özel Sayısı, 60.

¹¹¹ Emeklier, *a.g.m.*, 2017, 59.

kazandığını, devingen, dengeli ve çok kültürlü bir uluslararası yapının ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹¹²

Soğuk Savaş sonrası ABD, kendi hedefleri doğrultusunda bir bölgeyi veya ülkeyi işgal etmek için yeni bir düşmana ihtiyaç duymuştur. 11 Eylül saldırıları ABD için tam istediği fırsatı yaratmış ve terörizm sadece ABD’yi değil, belki dünyayı tehdit eden yeni bir düşman olarak nitelendirilmiştir. O dönem terör yuvasına dönüşen Afganistan hem bölgeyi kontrol etmek için hem de ABD’nin amaçlarının meşruiyeti için ideal bir ülke sayılmıştır. Aslında Afganistan müdahalesi, Rusya’nın etkin olduğu Orta Asya’ya nüfuz etmek için de önemli olmuştur. Böylece Afganistan müdahalesi ile birlikte bölgedeki denge de değişmiştir çünkü artık bölgenin dışından bir güç de boy göstermeye başlamıştır.

Amerika’nın Afganistan müdahalesi, sadece Afganistan açısından değerlendirmek doğru olmaz, çünkü stratejik konuma sahip olan Afganistan gibi bir ülkeden Rusya, Çin, İran, Pakistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve bölgedeki diğer ülkeleri de kontrol etme imkânı vermiştir.¹¹³ Sonuç olarak ABD’nin Afganistan müdahalesi sadece insani kaygılar, demokrasi ve öz savunmayla ilgili olmayıp, aynı zamanda enerjiyi (boru hatlarını), ticaret yollarını ve bölgeyi kontrol etmekle de ilişkili olmuştur. Böylece ABD, bölgede bulunduğu yirmi yıllık süreçte Rusya, Çin ve İran’ın etkisini azaltmak için Orta Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirme imkânı bulmuştur.¹¹⁴

ABD’nin Afganistan müdahalesi sonrası Rusya ve Çin’in de politikalarında bir takım değişiklikler görülmüştür. Rusya, 2001’de Putin’in iktidara gelmesiyle birlikte, geleneksel dış politikasını önemli ölçüde değiştirmiş ve böylece hedeflerini küresel bir güç olma doğrultusunda revize etmiştir. İlk başlarda Batı ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışsa da, daha sonra ABD’ye yeterince güvenemeyeceğini fark etmiş, bundan dolayı da Şanghay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) çerçevesinde Çin ile yakınlaşmıştır.¹¹⁵

¹¹² Kantarcı, *a.g.m.*, 2012, 65.

¹¹³ Denek, S. (2016). “Balance Of Power In Central Asia After The Us-Led Intervention In Afghanistan 2001”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 309.

¹¹⁴ Buyukbas, M. (2006). *US Intervention to Afghanistan and (Newly Emerged) Administration Structure in Afghanistan.*, Unpublished Master Degree Dissertation, University of Suleyman Demirel, Social Sciences Institute, Isparta, 165.

¹¹⁵ Denek, *a.g.m.*, 2016, 312.

ABD'nin Ağustos 2021'de Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte, Asya bölgesindeki dengeler bir kez daha değişime uğramış ve yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu durum bölgesel güçlerin ve Afganistan'a komşu ülkelerin daha aktif bir güvenlik stratejisine sahip olmaları için yeni fırsatlar doğurmuştur. Çekilmenin hemen ardından Afganistan İslam Cumhuriyet'inin çöküşü ve yerini Taliban'ın almasıyla birlikte, komşu ülkeler ve bölgesel güçler yeni rejimle ister istemez yakınlık göstermek zorunda kalmışlardır. Aslında bu ülkelerin hiçbiri Taliban'ın tekrardan iktidara gelmesinden yana değildir, çünkü ABD'nin müdahales süresince onun ve Afganistan devletinin politikalarını desteklemiştir. Ancak resmiyette tanınmasalar da yeni rejimle iyi geçinmenin yollarını aramaktadırlar.¹¹⁶

Tüm bu bilgiler ışığında, 15 Ağustos 2021 tarihinde yaşananlar hem Afganistan için hem de Orta Asya bölgesi için tarihi olay olduğu söylenebilir. Çünkü Orta Asya'da yirmi yıllık bir ABD varlığı sona ermiş, Afganistan'daki yirmi yıllık hükümet çökmüş ve yirmi yıl önce ülkeden çıkarılan Taliban tekrar iktidara gelmiştir. Tüm bu yaşanan radikal değişiklikler, bölgedeki ülkelerin güvenlik önlemlerini artırmalarına ve güçlenmelerine yol açmıştır. Böylece bölgedeki diğer ülkelerin yanı sıra, Çin ve Rusya'nın yeni stratejileri çerçevesinde gelecekte dengelerin farklı biçimlerde şekilleneceği beklenmektedir.¹¹⁷

Diğer taraftan, Avrupa bölgesinde de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması sonucu radikal değişiklikler yaşanmakta ve dengeler altüst olmaktadır. Uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş'tan sonraki on yıl, NATO'nun güçlendiği ve ABD'nin tek egemen güç olarak boy gösterdiği yıllar olarak tanımlanmaktadır. Ancak, son yirmi yıldır Çin'in eşi benzeri görülmemiş bir ekonomik büyüme yaşadığı ve Rusya'nın da kendi jeopolitik gücünü tekrardan artırdığı yıllar olarak değerlendirilmektedir. Ekonomist İstihbarat Birimi¹¹⁸ (EIU) ekibi yukarıda belirtilen durumun; “Batı içi rekabeti” geliştirdiğini ve

¹¹⁶ Murtazashvili, J. (2022). China's Activities and Influence in South and Central Asia, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2022/05/17/china-s-activities-and-influence-in-south-and-central-asia-pub-87146>, Erişim tarihi: 30.06.2022.

¹¹⁷ Bordachev, T. (2021). The Fall of Kabul and the Balance of Power in Greater Eurasia, Valdai, <https://valdaiclub.com/a/highlights/the-fall-of-kabul-and-the-balance-of-power/>, Erişim tarihi: 30.06.2022.

¹¹⁸ “EIU, girişimcilere, finansörlere ve devlet yetkililerine yardımcı olmak amacıyla ön araştırma sonuçlarını ve bu konu ile ilgili danışmanlık hizmetleri sunan bir kuruluştur. EIU, dünya çapındaki ekonomik, politik ve ticari uzmanlardan oluşan bir ağı çalışmaları, araştırmalarına ve öngörülerine dayalı olarak ülke, endüstri ve risk analizleri sağlamaktadırlar. Ayrıca, EIU, ülkeye özgü içgörü ve analiz sağlayan bir ülke uzmanları sistemine sahiptir.” Finansal Ansiklopedi, <https://tr.nesrkonk.ru/economist-intelligence-unit/>, Erişim tarihi: 25.06.2022.

aynı zamanda ABD'nin süper güç olma rolünü de aşındırdığını belirtmektedir. Ayrıca, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşı ABD'nin hâkimiyetinin sona erdiğinin belirtisi olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁹

EIU, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısının küreselleşmeden bölgeselleşmeye kaymayı hızlandıracağını ve Rusya ile Çin'in Batı'ya rakip olacağını ileri sürmektedir. Ayrıca EIU, bazı ülkelerin bölünmeyi engellemeye çalışacaklarını, fakat bölgeler arasında dengelemenin gittikçe zorlaşacağını tahmin etmektedir. Diğer taraftan EIU ekonomistleri, Rusya'nın işgal girişiminin her ne kadar ABD'nin küresel polis rolünün önünü kesse de, dünyayı çok daha dengesiz ve tehlikeli hale getireceğini belirtmektedir.¹²⁰

2012 yılından bu yana yakın ekonomik ilişkiler içinde olan Rusya ve Çin, Batılı ülkelerin Rus işgaline karşı yaptırımlarını zayıflatmaktadır. Julie Garey, mevcut düzeni sarsabilecek, dengeleri değiştirebilecek mahiyette olan bu gelişmelerin Soğuk Savaş dönemine benzer bir kutuplaşmaya yol açabileceğine dair endişelerini ifade etmektedir. Ayrıca, Rus saldırıları devam ederken, uluslararası gözlemciler, Çin'in uzun zamandır kendi toprakları olarak iddia ettiği Tayvan'a potansiyel bir saldırı girişiminde bulunacağını düşünmektedirler.¹²¹

Diğer taraftan ise uluslararası barış konularında çalışmalar yapan Jennifer Kavanagh gibi bazı analistler dünyanın Soğuk Savaş döneminde mevcut olan iki kutupluluk ve rekabetin hâkim olduğu döneme geri döndüğünü iddia etmektedirler. Ancak, çağdaş dönemde aktörlerin sayıca çokluğu ve çeşitliliği, daha kapsamlı bağımlılık, sert ve yumuşak gücün bir arada kullanıldığı çok farklı bir döneme girildiğinin bir göstergesidir. Böylece dünyada hiper rekabetçi bir döneme doğru gidilmektedir. Ancak bu durumun uluslararası istikrarsızlıkların ve çatışmaların yaşanmasının yanı sıra, bir takım fırsat ve imkânlar da yol açma olasılığı da mevcuttur.¹²²

¹¹⁹ Winkck, B. (2022). The Russia-Ukraine Conflict Could Shake Up The Global Balance Of Power in 3 Big Ways, Economist Intelligence Unit says, Insider, <https://www.businessinsider.com/russia-ukraine-global-power-balance-shakeup-economist-intelligence-unit-outlook-2022-3>, Erişim tarihi: 30.06.2022.

¹²⁰ Winkck, a.g.m., 2022, aynı yer.

¹²¹ Stening, T. (2022). What Russia's Invasion Of Ukraine Means For The Global Balance Of Power., News@Northeastren, <https://news.northeastern.edu/2022/02/24/global-power-balance-russia-ukraine/>, Erişim tarihi: 20.06.2022.

¹²² Kavanagh, J. (2022). The Ukraine War Shows How the Nature of Power Is Changing, Caregie, <https://carnegieendowment.org/2022/06/16/ukraine-war-shows-how-nature-of-power-is-changing-pub-87339>, Erişim tarihi: 26.06.2022.

Özetle, günümüzde uluslararası güç dengesi yeniden oluşma arifesindeyken, ABD'nin tek kutuplu düzen arayışına karşı, başta Rusya olmak üzere Çin ve Hindistan da çok kutuplu bir düzenden yana olduklarını her fırsatta göstermeye çalışmaktadırlar. Tüm bu gelişmeler ışığında uluslararası sistemin yeni düzeninin çok kutuplu olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.¹²³ Böylece baş göstermeye başlayan yeni düzenin parametreleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- a. Ortaya çıkan yeni küresel sistem çok aktörlü ve çok kutupludur.
- b. 21. yüzyıl küresel sistemi çok sektörlü bir yapıdır.
- c. Yeni küresel sistemin modeli simetrik değil, asimetrik
- d. Alt-sistemlerin küresel sistemleri etkileme kapasiteleri artış göstermektedir.¹²⁴

Ayrıca günümüzdeki uluslararası sistemin tek kutupludan ziyade çok kutuplu olduğunu savunan yazarlar aynı zamanda eski düşmanlıkların ittifaklar doğrultusunda ortadan kalkacağını iddia etmektedirler. Bu tezi savunan yazarlara göre Çin nükleer askeri yapısı ve artan nüfusu ile AB ve Japonya güçlü ekonomileri ile ve Rusya enerji kaynakları ve silah sanayisi ile geleceğin yeni kutupları olabileceklerdir.¹²⁵

Hans Binnendijk, ABD dış politikasını analiz ederek uluslararası sistem yapısının beş temel aktör aracılığıyla şekilleneceğini savunmuştur. Yazara göre; birinci grup aktörler pazar ekonomisini benimsemiş demokratik devletlerdir. İkinci grup; geçiş dönemindeki devletler, üçüncü grup; İran, Irak, Kuzey Kore, Libya, Sudan, Afganistan, Küba ve Sırbistan gibi korsan devletler, dördüncü grup; Bosna, Kongo, Kamboçya, Somali, Tacikistan, Cezayir, Haiti gibi başarısız devletler ve beşinci grup ise; çok uluslu şirketler gibi devlet-dışı aktörlerdir. Tüm bunlarla birlikte, uluslararası sistemdeki küreselleşme süreci ile güç politikasına dayalı çok kutuplu bir sistem oluşmaya başlamıştır.¹²⁶

¹²³ Emeklier, *a.g.m.*, 2017, 61.

¹²⁴ Emeklier, *a.g.m.*, 2017, aynı yer.

¹²⁵ Kantarcı, *a.g.m.*, 2012, 64.

¹²⁶ Binnendijk, H. (1999). Back to Bipolarity?, *The Washington Quarterly*, Published Online, 10.

2.2. Kavramsal Çerçeve

2.2.1. Devlet

Çok eski bir beşeri kurum olarak devletin kökleri, Mezopotamya’da ortaya çıktığı ilk tarım toplumlarına kadar uzanan yaklaşık 6.000 yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Fakat büyük orduları, vergi toplama gücü, geniş araziler üzerinde egemenlik yetkisi ve merkezi bürokrasisiyle modern devletin Avrupa’da ortaya çıkışı dört-beş yüzyıl öncesine gitmektedir. Devletler, düzeni, emniyeti, hukuk sistemini ve mülkiyet haklarını sağlayabilen çok çeşitli işlevlere sahiptir. Devletlerin sahip oldukları yasal şiddet tekeli, bireylerin kendi aralarında çatışmasını önler ama diğer taraftan da dünya çapında çatışma ve savaşlara olanak yaratır.¹²⁷

Devletlerin yasal kişiliğe sahip olmalarından dolayı uluslararası hukukta bir takım hak ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Devletin klasik hukuki tanımına göre bir toprak parçasının devlet olarak adlandırılabilmesi için daimi bir nüfusa, sınırları belli bir toprak parçasına ve bu toprak üzerinde etkin denetim sağlayabilme ve diğer devletler ile uluslararası ilişkiler yürütebilme kapasitesine sahip bir hükümete sahip olması gerekmektedir.¹²⁸ Ayrıca, bir devletin devlet olarak kabul görmesi için diğer devletler tarafından onaylanması yani tanınması da gerekmektedir.¹²⁹

2.2.2. Ulus-Devlet İnşası

Ulus, ulus-devlet ve milliyetçilik aslında bir takım şartlar gereği üretilmiş, tabii olmayan suni kavramlardır. Tarihe bakıldığında ulus ve ulus-devletin ilk olarak İngiltere ve Fransa menşeli olduğu görülmektedir. 1789 Fransız Devrimi, ulus-devlet ve yurttaşlığın modern anlamda hem bir kurum ve hem de bir ideoloji olarak ortaya çıkış noktasıdır. Ulus, bir toplumsallık şeklini belirtmektedir ve bu toplumda insanları kültürel ve politik özelliğe sahip bir kimlik bir arada tutabilmektedir.¹³⁰

¹²⁷ Fukuyama, F. (2012). *Devlet İnşası: Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni.*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 23.

¹²⁸ Evans, G. & Newnham, J. (2007). *Devlet, Uluslararası İlişkiler Sözcüğü*, Gökkuşbu yayınları, İstanbul, 152.

¹²⁹ Anderson, B. (2007). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, 4. Baskı, Metis Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 60.

¹³⁰ Zabunoğlu, H. G. (2018). “Günümüzde Ulus-Devlet”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 535, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/eruhfd/issue/37046/425657>, Erişim tarihi: 05.06.2022).

Modern devlet, ortaya çıkmasından bu yana meşru güç kullanma tekeli, vergilendirme yetkisi, ekonomi ve kültürel yaşama yön verme gücünü elinde bulundurmaktadır. Bu anlamda modern devlet, ulus-devlettir. Ulus-devlet ve uluslararası sistem, Westphalia Barış Anlaşmasıyla birlikte temel siyasi yapı olarak kabul gören Avrupa temelli yapılardır. Ayrıca, ulus-devlet bir model olarak benimsendiğinden bu yana hizmet üreten, ekonomik girişimlerde bulunan, yurttaşın güvenliğini temin eden bir alt yapı inşası ile ilgilenen ulus-devlet kapitalist sistemin bir zorunluluğu olarak kendini göstermektedir.¹³¹

Uluslararası ilişkilerde özel öneme sahip olmasına rağmen, “ulus inşası”nın tanımı hala net bir şekilde yapılamayan bir terimdir. Bundan dolayı devletler ve devlet dışı aktörler arasında ulus inşası stratejisinin uygulanabilirliği ile ilgili belirsizlikler mevcuttur. Devletlerin ve ulusların inşası ile ilgili tartışmalar ilk başlarda dekolonizasyon ve bağımsızlık ile ilgili olarak Asya ve Afrika’da 1950’li ve 1960’lı yıllarda ve Pasifik’te ise 1970’li yıllarda ortaya çıkmıştır. “Ulus inşası” o dönemlerde bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin “geleneksel” hükümetten “modernite”ye geçişinde uygulanan politika ve projeleri belirtmekteydi. Bu anlamda modern devlet, tüm kurumlarını yeniden inşa etmesi gerekmekteydi. Ayrıca, ulus bilincinin yayılmasını, kültür ve eğitim politikalarının değiştirilmesini, kitle iletişim araçlarının geliştirilmesini, çocuk sosyalizasyonunu ve ikonografi aracılığıyla ulus kimliğinin inşa ve teşvikini içermekteydi.¹³² Ancak daha yakın zamanda yapılan analizler, ulus inşası ile ilgili yukarıdaki yaklaşımın iki temel varsayımını kabul etmemektedir. Bunlardan birincisi, “modernleşme”nin etnosentrik ve evrimsel analitik çerçevesinin büyük ölçüde kullanılmamasıdır. Yani günümüzde ulusal kimlik oluşumunun, “geleneksel” toplumların kaçınılmaz olarak “modern” toplumsal toplumların ortaya çıkmasına yol açtığı varsayılmamaktadır. Çağdaş incelemeler, ‘geleneksel’ ve ‘modern’ arasında daha komplike ve dinamik bir etkileşim süreci olduğunu ve neticede her ikisinin de kullanıldığı yeni melez toplumsal biçimlerin ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. İkinci olarak ise, ulusal kimliklerin inşası ile ilişkili mevcut yaklaşımlar, devlet inşası

¹³¹ Zabunoğlu, a.g.e., 2018, 537.

¹³² Dinnen, S. (2007). The Twin Processes of Nation-Building and Stat Building., Research Gate, 3. <https://www.researchgate.net/publication/283136196>, Erişim tarihi: 08.06.2021.

ve ulus inşasının sadece yakın zamanda bağımsız olan eski sömürgelerin veya diğer geçiş toplumlarının ihtiyaç duyduğu bir strateji olduğunu da kabul etmemektedir.¹³³

Ulus inşa projesinin başarısını, bazen çok muazzam askeri güç ve çok büyük miktardaki para bile garanti edemez. Tarih bize dış güçlerin ulus inşası girişimlerinin çoğunlukla başarı yerine acı bir hayal kırıklığıyla sonuçlandığını gösterir. ABD, ulus inşacı görevi ile diğer ülkelerin en önde geleni ve aktif olanıdır. ABD'nin 1900 yılından itibaren güç kullanımında bulunduğu 200'den fazla müdahale ve işgalin 17'sini (Irak işgali de dâhil) "ulus inşası" adı altında gerçekleştirmiştir.¹³⁴

Amerika'nın ulus inşası çabalarının ana hedefinin stratejik olduğunu belirtmek gerekmektedir. Washington ilk çabalarını başlatmaya, yabancı bir ülkedeki bir hükümeti değiştirmeye veya desteklemeye, o topraklarda demokrasiyi inşa etmek için değil, kendi ekonomik ve güvenlik çıkarlarını göz önüne alarak karar verir. Sıradan askeri müdahaleler ve ulus inşası için gösterilen girişimleri birbirinden ayırt edebilmek için üç ölçütü değerlendirme yapılabilmektedir.¹³⁵ Öncelikle, ABD müdahalede bulunduğu ülkelerde bir rejim değişikliği ya da çökmek üzere olan bir rejimin varlığının sürdürülmesini hedeflemiştir. Çünkü rejim değişikliği veya bir rejimin ayakta tutulması ulus inşasında hedefi oluşturmaktadır. Diğer taraftan ABD'nin ulus inşası girişimlerinde çok büyük miktarda askeri güç kullanması da ulus inşasının ikinci ölçütüdür. Pek çok durumda Amerikan askerleri sadece hedef ülkedeki düşman güçlerle mücadele etme görevini değil, aynı zamanda kanun ve düzenin sağlanması gibi idari görevleri de üstlenmişlerdir. ABD'nin askeri ve sivil personelinin hedef ülkelerin siyasi yönetimlerinde kullanılması ise ulus inşasının üçüncü ve en önemli ölçütlerindendir. Böylece hedef ülkelerdeki yoğun müdahale sonucu ABD, o ülkelerdeki yeni yönetimlere başkanlık yapacak ve liderlerinin seçimlerinde belirleyici ve karar verici rol oynayacaktır.¹³⁶ Bunların yanı sıra, ABD hedef ülkenin önemli siyasi kurumlarını yeniden yapılandırır. Örneğin, 2001 sonrası Afganistan'da yeni

¹³³ Dinnen, *a.g.m.*, 2007, aynı yer.

¹³⁴ Allouche, J. (2018). *State-Building and U.S. Foreign Policy*, *Center for International Studies*, Cambridge, 9.

¹³⁵ Burada kullanılan ölçütler Pei, M., Amin, S. ve Garz, S. (2012). "Ulus İnşası: Amerika Deneyimi" adlı makalesinde kullanılmıştır.

¹³⁶ Afganistan'da 2001-2021 yılları arasında yapılmıştır.

Anayasa düzenlenmiştir ve ülke kanunlarının nerede ise hepsi reform sürecinden geçmiştir.¹³⁷

Ulus-devlet inşası uygulayan devletlerin başında ABD gelmektedir. Amerikan ulus-devlet inşası projesinin üç temel ilkesi vardır. Bunlardan ilki, ABD'nin, iç siyasi muhalefete rağmen asker, zaman ve para ile ilgili kararlarının arkasında durması, yani bu süreçte hükümet değişse de kararlılığın sürdürülmesidir. İkinci olarak Amerika'nın hedef ülkedeki siyasi muhalefetin daha fazla meşruiyet talebi ile yeniden yapılandırma ihtiyaçlarının verimliliğini dengede tutması gerekmektedir. Son olarak da ABD, askeri operasyonların yanı sıra sivil toplumu yeniden yapılandırma planlarını da geliştirmelidir.¹³⁸

Avrupalı ve Amerikalı bilim adamlarının ulus inşası görüşleri birbirinden farklılık göstermektedir. Avrupalılara göre

Uluslar- yani ortak değerlere, geleneklere ve tarihsel belleğe sahip olan toplumlar- özellikle de yabancılar tarafından asla inşa edilemez; uluslar, planlanmamış bir tarihsel evrim içerisinde doğarlar. Amerikalıların ulus inşası olarak ifade ettikleri şey aslında daha çok devlet inşasıdır- yani siyasi kurumları oluşturma veya ekonomik kalkınmayı desteklemek.¹³⁹

Ulus-devlet inşası aslında iki farklı faaliyeti kapsamaktadır: yeniden yapılandırma ve kalkınma. Bu ikisi arasındaki fark bazen bulanık olabilmektedir. Yeniden yapılandırma, savaştan büyük zarar görmüş toplumları savaş öncesi döneme geri götürmektir. Halbuki kalkınma, yeni kurumların oluşturulması ve ekonominin sürekliliğinin desteklenerek büyümesinin sağlanması anlamına gelmektedir. Aslına bakılırsa, yeniden yapılandırma ile kalkınma arasında çok büyük bir kavramsal farklılık vardır. Yeniden yapılandırma, dış güçlerin tarihsel olarak gerçekleştirebildikleri bir olaydır. Örneğin; Japonya, Almanya, İtalya ve savaş sonrası Batı Avrupa genel olarak ABD'nin başarılı yeniden yapılandırma girişimlerini kendilerine örnek almışlardır. Yeniden yapılandırma, ne zaman ki bir sistemin temel siyasi ve sosyal alt yapısı savaş veya kriz sonrası sağlam çıkarsa o zaman mümkün olan bir olaydır; çünkü yapılması gereken tek şey, gıda, yol, inşaatlar, altyapı ve benzeri şeylerin yeniden inşa edilme sürecinin başlamasıdır. Kalkınma ise hem

¹³⁷ Pei, M., Amin, S. ve Garz, S. (2012). "Ulus İnşası: Amerika Deneyimi", Edt. Francis Fukuyama", *Ulus İnşası*, İkinci baskı, Profil Yayıncıları, İstanbul, 105.

¹³⁸ Pei, Amin ve Garz, *a.g.e.*, 2012, 129.

¹³⁹ Fukuyama, *a.g.e.*, 2012, 15.

kavramsal hem de pragmatik bir politika olarak yeniden yapılanmadan çok daha karışıktır. ABD, II. Dünya Savaşı sonrası fakir ülkelerin kalkınma sürecine katkıda bulunmaya çok istekli olmuştur, fakat bu istek ve heyecanı Vietnam Savaşı ile birlikte sönmüştür. Böylece Amerika'nın kalkınmayı destekleme yeteneğine duyduğu güven, 1970'ler ve 1980'lerdeki çeşitli etkenlerin baskısı altında yok olmuştur.¹⁴⁰

Yukarıda anlatılanlar ışığında, ulus inşası sürecinin sadece yeniden yapılandırmaya bağlanması ve kalkınma faaliyetlerinden uzak durulması yerinde olacaktır çünkü asıl sorun, zayıf bir kamu sektörü olan veya bundan tamamen yoksun gelişmekte olan ülkelerde yeniden yapılandırma ve kalkınmayı aynı anda yürütmenin maalesef ki mümkün olmamasıdır. Savaş çoğu zaman yeniden yapılandırma ve kalkınma arasındaki farkı yok ederek temel kurumları ortadan kaldırır.¹⁴¹ ABD önderliğindeki işgal sonrası Somali, Afganistan ve Irak'ta savaş sonrasında Japonya'da veya Avrupa'da olduğu gibi, güvenliği sağlayacak ve devlet hizmetlerini verecek herhangi bir devlet yapısı yoktu. Adı geçen toplumlar büyük bir kargaşanın içine düşmüş olmakla birlikte, iç savaşla da boğuşmaktaydılar. Bundan dolayı bu ülkeler için yeni merkezi devletin sıfırdan inşa edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu toplumları savaş öncesi konumlarına getirebilmek için yeniden yapılandırmanın yanı sıra kalkındırma da önem arz etmekteydi.¹⁴²

Kalkınmanın ulus inşası süreci için çok önemli bir diğer nedeni de dış güçlerin bir çıkış stratejisi planlamalarına imkân sağlayan ve kendi varlıklarını sürdürebilen yerel kurumlar teşkil etmesi ve bunların bekasının sağlanmasıdır. Fakat kurumsal kalkınmanın nasıl destekleneceği konusunun kavramsal kesinlikten yoksun olması, yeniden yapılandırma sürecinde ulus inşası sürecine geçişi zor duruma sokmaktadır. Bu yüzden yeniden yapılandırma, uzun vadede, bazı yönlerinden dolayı kalkınmaya engel teşkil eden bir süreç haline gelebilmektedir. Yeniden yapılandırma, çatışmaları sonlandırmak, altyapıyı yeniden inşa etmek ve insani konularla ilgilenebilmek için hızlı ve geniş çaplı dış müdahaleyi gerektirmektedir. Kalkınma düzeyi ise, yeniden

¹⁴⁰ Aktoprak, E. (2008). *Batı Avrupa'da Ulus İnşa Süreçleri ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 81.

¹⁴¹ Fukuyama, a.g.e., 2012, 19.

¹⁴² Rubin, B. R. (2006). Peace Building and State-Building in Afghanistan: Constructing Sovereignty for Whose Security?, *Third World Quarterly*, 27(1), 177.

yapılandırmanın aksine, yerel aktörler ve kurumların dış yardımından kademeli olarak tamamen bağımsız olmaları anlamına gelmektedir.¹⁴³

2.2.3. Milliyetçilik

Milliyetçiliğin tek bir teori ile açıklanmasının imkânsız olduğu söylene de, aslında milliyetçilik tek bir teori ile açıklanabilecek ama farklı tarihsel koşullarda farklı nitelikleri öne çıkabilen ve her defasında hem eski özelliğini koruyabilen hem de yeni bir özellik elde edebilen bir ideolojidir. Milliyetçilik her şeyden önce kolektif eyleme dayanan bir ulus inşa etme projesidir. Bu eylem ise ulus bazında inşa edilen ortaklık duygusuyla ve ortak ulusal bilinçle beslenir.¹⁴⁴ Milliyetçilik olgusuna bakıldığında, milli hisse dayalı duygu, davranış tarzı ve tutumlar anlamında çok eskilere dayanmaktadır. Fakat bir siyasi hareket ve ideoloji olarak modern döneme ait bir olgudur. Bundan dolayı milliyetçiliğin son iki asırda dünyanın ulusa dayalı bir düzen kazanmasında, bir siyasi örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet modelinin ortaya çıkıp evrenselleşmesinde ve yaşanan uluslaşma süreçlerinde ön plana çıktığı aşikârdır.¹⁴⁵

Bir düşünce akımı, ulus-devlet oluşumunun anahtar unsuru ve günümüz dünyasının şekillenmesini ve işleyişini anlamamızda temel kavramlardan biri olan milliyetçiliğin, sosyal bilimler tarafından bir inceleme nesnesi olarak akademik araştırmalara konu edilmesi 1920-1930'lu yıllarda kabul görmeye başlamıştır. Milliyetçiliğin sosyal bilim olarak algılanmasının 20. yüzyılın ilk yarısına rastlaması, dünya tarihinin milliyetçilik ekseninde yaşadığı gelişmelerden, imparatorlukların çözülerek devletlerin ulus-devlet niteliğine dönüşmesinden ve milliyetçiliğin hem bu düzene oturmasından hem de oluşan yeni toplumsal modele bir düşünce sistemi oluşturmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁶

Milliyetçilik kavramının ortaya çıkışıyla ilgili üç temel yaklaşım mevcuttur. Bunları ilkçi (*primordialist*), modernist ve etno-sembolcü yaklaşımlar olarak sıralamak mümkündür. İlkçi yaklaşıma (*primordialism*) dayalı milliyetçilik kuramları, ilk olarak, etnik kimliği ve bu kimliği oluşturan bağların niteliğini inceleyen çalışmalarda

¹⁴³ Fukuyama, a.g.e., 2012, .21.

¹⁴⁴ Aktoprak, E. (2010). *Devletler ve Uluslar: Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*. Tan Kitapevi Yayınları, 18.

¹⁴⁵ Şahin, K. (2007). Bir İdeoloji Olarak "Milliyetçilik". *Akademik Bakış Dergisi*, 11(12), 2.

¹⁴⁶ Başçallı, Ş. (2010). *Ömer Seyfettin'in Eserlerinde Dil ve Milliyetçilik*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 17.

şekillenmiştir.¹⁴⁷ *Modernist yaklaşımı* savunanlara göre ise milletler ve milliyetçilik çağa ait yapıları kapsamaktadır. Yani milletler ve milliyetçilik 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında Batı Avrupa’da ortaya çıkan bir olgu olup, endüstrileşme, kapitalizm, merkezi devletlerin kurulması, bürokrasi, kentleşme, kitle iletişimi ve laikleşme gibi çağıl güçlerin sonucudur.¹⁴⁸ *Etno-sembolcü (ethno-symbolist) yaklaşım* ise milletlerin yoktan var edilemeyeceğini, milli kimliklerin geçmişten kalan mitler, değerler ve sembollerin etkisi altında şekillendiklerini savunan bir yaklaşımdır. Aslına bakıldığında etno-sembolcü yaklaşım, milliyetçilik ile ilgili varsayımlarında etnik geçmişe ağırlık vererek modernizmin hegemonyasına bir tepki olarak doğmuş ve temel savlarını modernizm eleştirisinden yola çıkarak geliştirmiştir. İlkçi yaklaşımı reddeden, modernist açıklamaları ise yetersiz bulan John Armstrong, Anthony D. Smith ve John Hutchinson gibi düşünürler, bu iki yaklaşımdan hareketle bir senteze ulaşmaya çalışmaktadır.¹⁴⁹ Diğer taraftan modernist yaklaşım öncülerinden olan *Karl Deutsch*, önceliği istatistiksel verilere tanımış ve modernleşmeye yoğunlaşarak milliyetçilik ile ilgili kuram geliştirmeye çalışmıştır. Fakat Deutsch için önemli olan, 16. yüzyılın modernliği değildir; onun kastettiği modernlik, endüstri çağının teknolojik devrimleri ile birlikte anılan modernliktir.¹⁵⁰

Deutsch, millet kurmayı toplumsal-demografik süreçlere bağlayarak; kentleşme, artan toplumsal hareketlilik ve okuma oranları, kitlesel iletişimin yaygınlaşması gibi etkenlerin milletlerin kurulmasını kolaylaştırdığını ileri sürmektedir. Deutsch’un yaklaşımında kitle iletişim araçları topluma yeni bakış açısı sunduğu ve bireyleri ortak ideallere inandırdığı için önem taşımaktadır. Yani bir millet kurmanın demografik süreçleri vardır. Bunlar kentleşme, toplumsal hareketlilikler, okuma-yazma oranları, gelişen iletişim teknolojisi olup, bu unsurlar millet kurma sürecini kolaylaştırmakta ve bu sürecin başarılı olabilmesi için ise toplumsal hareketlilik ve kültürel bütünleşmenin birbirini tamamlaması gerekmektedir.¹⁵¹

Milliyetçilik teorisyenlerinden Tom Nairn, milliyetçiliği iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmanın doğru olmadığına, milliyetçiliğin bağrında iyilik ve kötülük tohumlarını

¹⁴⁷ Özkırmılı, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 82.

¹⁴⁸ Sönmez Selçuk, S. (2011). “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması”, *Journal of Yaşar University*, 36(6), 3856.

¹⁴⁹ Özkırmılı, a.g.e., 2008, 109.

¹⁵⁰ Göktolga, O. (2013). “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, *Journal Of Academic Approaches*, 4 (1), 18.

¹⁵¹ Göktolga, a.g.m., 2013, aynı yer.

birlikte taşıdığına inanmaktadır. Çünkü ona göre hem ilericilik, hem gericilik milliyetçiliğin genetik yapısına işlenmiştir.¹⁵² Antony D. Smith milliyetçilik terimini milletleri kurma ve ulus-devletleri ayakta tutma, aidiyet bilinci, ortak dil ve sembol, milli iradeye ait kültürel doktrin ve ideoloji ve tüm bunları sağlayabilmek için ise toplumsal ve siyasal hareket olarak tanımlanmaktadır.¹⁵³

Hobsbawm'a göre 19. yüzyılda milli devletler ve endüstriyel ekonomiler ön plana çıktığı için milletler onların etrafında kurulmaktaydı ve 20. yüzyılın ortalarında ise sömürgecilik karştı milli özgürlük ve kurtuluş hareketleri tarihsel gelişmelerin en önemlisiydi. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen etnik ve dilsel milliyetçilikler için bu durum geçerli değildir. Ulus inşası ve milli özgürlük girişimleri hem özgürleştirici hem de birleştiricidir, ayrıca 20. yüzyıl sonu milliyetçilikleri temelde olumsuz ve hatta bölücüdür.¹⁵⁴

2.2.4. Etnik Milliyetçilik

Her ne kadar milliyetçilik millet kavramına ve ortak milli kültür temeline dayansa da, etnik açıdan değerlendirildiğinde sadece bir grubun belirgin özelliklerine dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile etnik milliyetçilik, ortak ırk özelliklerine dayanmaktadır ve bu tür milliyetçilikte dışarıdan biri ne grubun kültürüne uyum sağlayabilmekte ne de gruba üye olabilmektedir.¹⁵⁵

Etnik kategori ya da etnisite; din, mezhep, dil, kabile, klan, ırk gibi toplumsal kategorilerden bir tanesidir. Herhangi bir etnik kategorinin “millet” ile özdeş sayıldığı tek-etnili (mono-ethnic) devletler olduğu gibi, birçok etnili (multi-ethnic) devletler ve milletin etnisite dışında bir eksenle tanımlandığı gayri-etnik (non-ethnic) devletler de mevcuttur.¹⁵⁶ Toplumsal bir kategori olarak etnisite genel olarak kan bağına dayanmakta olup; din, mezhep, dil, sınıf ve ideoloji gibi diğer toplumsal kategorilerden ayrılmaktadır. Ayrıca, etnisite ve milliyetçilikten bahsetmişken, dilin

¹⁵² Sönmez Selçuk, *a.g.m.*, 2011, 3850.

¹⁵³ Özkırımlı, *a.g.e.*, 2008, 219.

¹⁵⁴ Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 4.

¹⁵⁵ Birkök, M. C. (1994), *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 126.

¹⁵⁶ Aktürk, Ş. (2006). “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu-Batı*, Ankara, 24.

önemini de unutmamak lazım, çünkü Benedict Anderson'un "Hayali Cemaatler" eserinde belirttiği gibi, dil bir ulus devletin olmazsa olmazıdır.¹⁵⁷

2.2.5. Kimlik

Latince kökenli "idem" (aynı) kelimesinden türeyen "kimlik" (identity) kelimesi ilk kez John Locke ve David Hume tarafından, "öz" (self) ile ilgili tartışmalarda kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde ise kimlik, yoğun olarak ilk kez 1950'li yıllarda kullanılmaya başlanmış ve 1970'li yıllara gelindiğinde ise Vietnam Savaşı'nın da etkisiyle, kimlik sadece psikoloji ve sosyoloji alanlarında değil siyasi olaylarda da yer almaya başlamıştır. O dönemden bu yana farklı bilim dallarında kullanılmaya başlanan "kimlik", Brubaker ve Cooper'in belirttiği gibi ele alınış şekline göre bazen çok güçlü bazen de çok zayıf anlam ifade edebilmektedir. Bundan dolayı da "kimlik" ile ilgili herkesin tek noktada uzlaştığı bir tanım mevcut değildir. Yine de bir tanım yapmak gerekirse, kimliği "benlik duygusu" veya "değerler bütünü" olarak tanımlamak mümkündür. Aynı zamanda "kimsiniz?" ya da "kimlersiniz?" sorusunun cevabıdır kimliğin tanımı.¹⁵⁸ Kimlik 1980'li yıllardan beri uluslararası ilişkiler literatüründe tartışılmakta olan bir kavramdır.¹⁵⁹ Fuat Keyman kimliği "uluslararası ilişkilerin dünyayı anlamaya yönelik kullandığı yöntemin ve açıklama tarzının kültürel temelini oluşturan merkezi bir olgu" olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁰

2.2.6. Ulusal ve Sosyal Kimlik

Kimlik kavramı zamanla yaygınlaşarak alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlardan bir tanesi de ulusal kimliktir. Ulusal kimlik düşüncesinin diğer birçok modern düşünce gibi Fransız devrimi ve sonrasında olduğu varsayılmaktadır. Şöyle ki Fransız Devrimi sürecinde burjuvazinin, devleti kendi meşruiyetine dayandırdığı 'halk' kavramından kasıt aslında günümüzdeki 'ulus' kavramıdır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte o devletlerin sınırları içerisinde yaşayan vatandaşların ulusal kimlikleri önem

¹⁵⁷ Anderson, *a.g.e.*, 2017, 83.

¹⁵⁸ Sarı Ertem, H. (2012). "Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenlik Kimliği"', *Güvenlik stratejileri Dergisi*, 8(16), 192.

¹⁵⁹ Sarı Ertem, *a.g.m.* 2012, 224.

¹⁶⁰ Keyman, F. E. (2010). "Eleştirel Düşünce: İletişimi Hegemonya, Kimlik/Fark", Der. Atilla Eralp. *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 228.

kazanmıştır. Ulus-devletler de insanları ortak bir kimlik altında toplamaya çaba göstermişlerdir ve bu çabanın aracı da ortak dil ve kültür olmuştur.¹⁶¹

Ulusal kimliğin bir fikir veya olgu olarak analiz edilebilmesi için öncelikle ulusları ve ulusçuluğu var eden hareketleri analiz etmek lazım. Konu ile ilgili ulusçuluk doktrininin üç temel savı bulunmaktadır. Birinci sava göre; dünya uluslardan oluşmaktadır ve her ulus kendini diğer uluslardan ayıran özgün tarih, kültür ve duyguya sahiptir. İkinci sava göre; her birey bir ulusa bağlıdır ve bu bağlılık diğer bağlardan daha güçlüdür. Son olarak, ulus çatısı altında toplanan tüm kişiler iktidarlarını sağlamak, amaç ve özgürlüklerini gerçekleştirmek için daima birlikte hareket edip, birlik olmalıdırlar.¹⁶² Ulusal kimlik çok boyutlu ve karmaşık doğasından dolayı kesinleşmiş sabit bir tanıma sahip değildir. Fakat bir tanım yapılması gerekiyorsa şöyle tanımlanabilir: ulusal kimlik, kolektif kültürel kimliğin bir türü olup, tarihi bir toprak (ülke), ortak mitler ve tarihi hafıza, ortak bir kitlesel kamu kültürü, topluluğun bütünü için geçerli ortak yasal hak ve görevler ve ortak ekonomi gibi temek özelliklere sahiptir.¹⁶³

Sosyal kimlik kuramı ise 1970’li yıllarda Hari Tajfel ve John Turner tarafından geliştirilmiştir. Bu kuram temel olarak grup içi ve gruplar arası ilişkileri ayrıntıları ile ele almaktadır.¹⁶⁴ Sosyal kimlik genel olarak bireyin üyesi olduğu grubu kayırarak algıladığı ve aynı amaca hizmet etmesi için “diğer” grupları ve grup üyelerini nasıl ötekileştirdiği üzerinde durmaktadır. Gruplaşma ve kendini bir gruba ait hissetme insanın doğasında vardır. Bu eğilimin altında toplumsal kazançtan ziyade, bireysel bir çıkar söz konusudur. Kuram, birbirine birbiriyle iç içe geçmiş ve yakından ilişkili beş temel kavram üzerine kuruludur: sosyal kimlik, sosyal sınıflandırma, sosyal karşılaştırma, en küçük grup paradigması ve sosyal yapı.¹⁶⁵ Bu kavramları belirtildiği üzere iç içe olduğundan dolayı, tanımlarının yapılması da zordur. Bundan dolayı da literatürde, sosyal kimlik açıklanırken bu beş kavramın bağlarına vurgu yapılarak

¹⁶¹ Şimşel, U., Ilgaz, S. (2007). “Küreselleşme ve Ulusal kimlik”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, 193. (<http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/viewFile/1020000401/1020000394>, Erişim tarihi: 29.08.2016).

¹⁶² Şimşel ve Ilgaz, *a.g.m.*, 2007, 194.

¹⁶³ Şimşel ve Ilgaz, *a.g.m.*, 2007, aynı yer.

¹⁶⁴ Demirtaş, H. A. (2012). “Sosyal Kimlik ve Ayrımcılık”, Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 73-75.

¹⁶⁵ Demirtaş, H. A., 2012, 76.

tanımlanır. Kısaca, sosyal kimlik, farklı bir bakış açısı olmanın yanı sıra, bir kuramdır, çünkü deneyimsel olarak sınanabilir olan ve birbirleriyle bağlantılı bir dizi önerme barındırmaktadır.¹⁶⁶

2.2.7. Etnik Kimlik ve Etnik Gruplar

Etnik kimlik, etnik grup ve etnik topluluk gibi terimler genellikle budun, kavim anlamında kullanılmaktadırlar. Etnisite terimi ise bu konuları içeren bilgiler anlamında daha genel bir anlam ifade etmektedir. 1960'lı yılların başında, etnik grup, etnik kimlik ve etnisite terimleri hem akademik hem de sosyal alanda fenomen terimler haline gelmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru ise artık bu terimler yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Cornell ve Hartmann, yaygın olarak kullanılan etnik grup, etnisite gibi terimlerin tam olarak ne anlama geldiğini somut olarak açıklamanın zor olduğu belirtmişlerdir. Bunlardan “etnisite” kelimesinin çok eski geçmişe sahip olduğunu; eski Yunanca bir kelime olan ve halk, millet, anlamına gelen “ethos” teriminden geldiğini ve anlam itibarıyla ortak kökenleri olan insanların birlikteliğini ifade ettiğini düşünmektedirler. Etnisite kelimesi 15. yüzyıla kadar ötekileri anlatmak için kullanılmış olsa da 19. yüzyıldan sonra ırksal özellikleri ifade eden kavram olarak anlamlandırılmıştır.¹⁶⁷

Clifford Geertz'e göre etnisitede dil, din, kan bağı vs. önem arz etmektedir ve bu bağlar doğuştan gelmekte olup değiştirilmesi imkânsızdır¹⁶⁸. Gellner ise etnik grubu örtüşen kültürel özellikler olarak tanımlarken,¹⁶⁹ Horowitz onu ortak ataları olan ve hayali bir soya dayalı süper aileler olarak tanımlamaktadır. Weber ise etnik grubun ortak atadan gelen ve ortak gelenek ve özelliklere sahip öznel bir inanç etrafında şekillendiğini öne sürmektedir.¹⁷⁰ Smith etnisiteyi oluşturan unsurları kolektif isim, ortak soy miti, ortak tarih, özel ortak kültür, belli bir toprak parçası ile özdeşleşme ve dayanışma duygusu

¹⁶⁶ Demirtaş, H.A., (2003). “Kimlik Kuramı, Temel Kavramlar ve Varsayımlar”, *Araştırmalar Dergisi*, Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 1(1), 128.

¹⁶⁷ Cornell, S., Hartmann, D. (1998), *Ethnicity and Race, Making Identities in a Changing World*, Pine Forge Press, California, 16.

¹⁶⁸ Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures, Selected Essays*, Basic Books, New York, 558.

¹⁶⁹ Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Uluculuk*, Çev: Büşra Ersanlı ve Güney Göksu Özdoğan, 2. Baskı, Hil Yayınları, 78.

¹⁷⁰ Weber, M. (2005). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Çev. Talcott Parsons, Published in the Taylor & Francis e-Library, 71.

olarak sıraladıktan sonra, etnisiteyi ortak soy, tarih ve kültüre dayanan bir toprak ile özdeşleşen ve dayanışma duygusu taşıyan insan nüfusu olarak tanımlanmaktadır.¹⁷¹

Eriksen etnik grupları oluşturan unsurların değişken olduğunu iddia etmektedir. Yani, bazı gruplar dil, bazıları ise dinleri bakımından ayrı etnik grup olarak görülebilmektedir. Etnisite, üyeleri kendini farklı olarak kabul eden gruplar arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Şöyle ki bir etnisiteden bahsedebilmek için gruplar arasında bir temas olması ve bu temas çerçevesinde birbirlerini, düşüncelerini kültürel bakımdan farklı görmeleri gerekmektedir. Böylece etnisite, bir yandan ‘biz’ ve ‘onlar’ karşıtlığının olmasını; diğer taraftan ise paylaşılan bir etniler arası söylem ve etkileşim alanının varlığını gerektirmektedir. Son olarak etnik kimlik tanımlamalarındaki farklılıklara rağmen ırk ve kültüre yapılan vurgunun ortak olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷² Hobsbawm, sadece devletlerin ortalama olarak küçüldüklerini ve içindeki bazı grupların “ezilen azınlık” olarak nitelendirildiğinin değiştiğini vurgulamaktadır. Ona göre etnik kimlikler son dönemde farklı bir modelle ortaya çıkmış değildir zira etnik kimlikler ontolojik varlıklarını eskiden olduğu gibi hala sürdürmektedirler.¹⁷³

Etnik kimlikler devletler arası ilişkiler ve devletlerin dış politikasının oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Etnik kimlik, bir devlet sınırları içinde yaşayan etnik kimlikler egemenliği altında, yaşadığı devletle sorun yaşıyorsa, devletin dış politika kararlarında ve diğer uluslararası örgütlerle ilişkilerinde baskın ve zorlayıcı unsur olarak kendini göstermektedir. Ayrıca etnik kimlik bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinde zafiyet yaratabilmektedir. Bu tür sorunlar yaşayan devlet “kırılgan” bir yapıya sahip olmaktadır. Diğer devletler de bu durumun farkında olarak etnik sorun yaşayan devletlerle ilişkilerinde bu konuyu kendi lehlerine kullanabilmektedir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Eriksen, T.H. (1996). “Ethnicity, Race, Class and Nation”, Edt. John Hutchinson and Anthony D. Smith, *Ethnicity*, Oxford University Press, 28.

¹⁷² Karakoç, J. (2013), “Konstürktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (2) 2, 135.

¹⁷³ Özkırımlı, a.g.e., 2008, 150.

¹⁷⁴ Karakoç, a.g.m., 2013, 137-138.

3. AFGANİSTAN'IN TARİHİ, SİYASAL, TOPLUMSAL VE DİNİ YAPISI

3.1. Afganistan'ın Tarihi

Bugün Afganistan olarak anılmakta olan coğrafyaya, 1747 yılında özgür bir krallık olarak boy göstermeden önce, farklı hanedanlar ve imparatorluklar hâkim olmuştur. 1747 yılında ise Ahmed Şah Dürrani (Ahmad Şah Abdali- Ahmad Şah Baba) Peştun aşiretlerini birleştirerek son Afgan imparatorluğunu kurmuştur.¹⁷⁵ Kuruluşundan bu yana, genel olarak Peştun etnik grubu tarafından yönetilmiş ve ardı arkası gelmeyen taht mücadelesi ve iç savaşlara sahne olmuştur. Bu durum ise bölgede stratejik planları olan egemen güçlerin Afganistan'ı tampon bölge olarak kullanmaları için müdahalelerini kolaylaştırmıştır. Bunun en açık örneği; İngiltere'nin 19. yüzyıl boyunca kendisine nüfuz alanı yaratabilmek için Peştun kabilelerinin taht kavgalarını körüklemiş olması ve bu kabileleri birbirlerine karşı kışkırtmasıdır. İngilizler bu yöntemle yüz yılı aşkın bir süre Afganistan'ın iç ve dış işlerine müdahale etmeyi başarmıştır. Ülkenin bugünkü sınırları dâhil 1879 yılında Britanya tarafından oluşturulan Afganistan, en son 1919 yılında üçüncü İngiliz-Afgan savaşı sonrası bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁷⁶

Bağımsızlık sonrasında da Afganistan'da modernleşme çabaları ve taht mücadeleleri varlığını sürdürmüştür. Bunların yanı sıra 1955 yılından itibaren Sovyet nüfuzu da yoğun bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. 1973 yılında gerçekleşen saray darbesiyle, monarşiye son verilmiş ve cumhuriyet rejimine geçiş yapılmıştır. 1979 yılında SSCB tarafından işgal edilen Afganistan'da Sovyetlerin belirlediği kişiler hükümetin başına geçmiştir. Ancak SSCB, İslam şemsiyesi altında birleşen farklı etnik grupların yoğun direnişi ile karşı karşıya kalmış ve sonuç olarak bu direniş 1989 yılında SSCB'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Sovyet sonrası iç savaşlara maruz kalan Afganistan'ı Taliban 1996 yılında işgal etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Karadeli, C. (2022). "Afganistan'da 2001-2021 Dönemi: Uluslararası Müdahale ve Devlet İnşası Süreci", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 111.

¹⁷⁶ Fazla, H. (2022). "Afganistan'ın 19 ve 20. Yüzyıl Tarihi: Büyük Oyun, Sovyet İşgali ve İç Savaş", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 67.

¹⁷⁷ Fazla, a.g.e., 2022, 66.

11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör saldırılarından El-Kaide terör örgütünü sorumlu tutan ABD, o dönem Taliban ve El-Kaide örgütü üyelerinin bulunduğu Afganistan'a müdahale etmiş ve birinci Taliban rejimine son vermiştir. ABD'nin Afganistan'da bulunduğu yirmi yıllık süreçte, dört seçim yapılmış Karzai ve Gani ikişer defa ülkenin Cumhurbaşkanı olarak seçilmişlerdir. Ancak 2021 yılında ABD Afganistan'dan çekilince, ülke tekrar Taliban tarafından işgal edilmiştir

3.1.1. Afganistan Devletinin Kuruluşundan Önceki Dönem

Bugünkü Afganistan topraklarda yaşayan halkların tarihi, İran, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın ortak tarihidir. Bu toprakların ortak tarihinin arkeologların buluşlarından yola çıkılarak çok eski bir medeniyet geçmişine dayandığını söylenmektedir. Her ne kadar bu coğrafyanın tarih öncesi dönemi çok sayıda büyük yazarın efsanelerinde geçse de, yazılı tarihi Yunanların Ahameniş imparatorluğunu yenerek buralara yerleşmelerinden sonraki dönemden başlatılabilir. Arkeolojik kalıntılar göz önünde bulundurulursa, günümüz Afganistan bölgesinde kentsel uygarlık M.Ö. 3000 ile M.Ö. 2000 arasında başlamıştır. İlk tarihi belgeler ise, bölgeyi M.Ö. 550 yılından M.Ö. 331 yılına kadar kontrol eden İran Ahameniş Hanedanlığının ilk dönemlerinden kalma belgelerdir.

Afganistan, konumundan dolayı, çeşitli kültürlerin merkezi olan “eski dünyanın kavşağı” niteliğinde bir ülke olmuştur. Bundan dolayı bu coğrafya ile ilgili ilk yazılara Büyük İskender ve Selukiler dönemi eski Yunan tarihçilerinin yazılarında rastlandığı, daha sonra da M.Ö. 250 yılında Saghdiyana, Bakteryia, Patarya, Aryana, Karmana ve Garduzia adlarında anıldığı ve haritalara yansıtıldığı görülmektedir. Yunanlılar bu coğrafyayı yerli halk dilinde Arya, Ayraviche gibi farklı adlarla anmışlardır.¹⁷⁸

Ayrıca Afganistan, tarihi boyunca Aryana, Horasan ve Afganistan olmak üzere üç farklı adla anılmıştır. Tarihçiler ülkenin bu adların siyasi kimliğinden kaynaklandığını öne sürmekte olup, bu üç ismi, geçmişi sergileyen tek siyasi çizgide bulunan, birbirine geçmiş üç ayna olarak tabir etmektedirler. Diğer taraftan, bugünkü Afganistan'ın kadim tarihine ilişkin kaynaklara bakıldığında Veda ve Ustai olmak üzere iki büyük medeniyetin damga vurduğunu görülmektedir. Ülkenin Aryana olarak adlandırıldığı

¹⁷⁸ Britannica: <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Historical-beginnings-to-the-7th-century-ce>, Erişim tarihi: 09.07.2019.

zaman Peshdadiyan, Keyyani, Aspa ve Kahramanlar hanedanı (Dudman Kahramanha) adı altında dört dizi siyasi iktidarın ülkeyi yönettiği görülebilir. Vedilerin medeniyeti döneminde Aryana'da yaşamakta olanlar göçebe hayat sürdürmekle birlikte, genel olarak çiftçilik yapmaktaydılar.¹⁷⁹

Bu coğrafyaya damga vuran ikinci medeniyet ise Ustai medeniyeti olup ve kökleri M.Ö. 1200 yılına dayanmaktadır. Ustai dönemde bu coğrafyada yaşayan toplumlar göçebe hayattan çıkıp, yerleşik yaşama geçmiştir. Ayrıca ekonomi ve toplumsal anlamda da bu dönemde yeni gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Söz konusu dönemde Aryana'da milleti oluşturan dört unsur vardı. Bunlar ortak ülke (Aryana), ortak din (Zerdüşť dini), ortak dil (Arik) ve ortak irade (Turanilerin hücumuna karşı savaşmak) idi. Ayrıca bu dönemde bir taraftan yerel hükümetler ön plandayken, diğer taraftan ise Ahamenş Aryana topraklarını tehdit etmekteydi.¹⁸⁰

M.Ö. 331 ve 327 yılları arasında Büyük İskender, Ahameniş İmparatoru III. Darius'u yenerek bölgeyi ele geçirmiştir. İskender ve halefleri, Seleukos, bölgeye Yunan kültürünü yaygınlaştırmışlardır. Kısa bir süre sonra güney Afganistan'ın kontrolünü kazanan Hindistan'ın Mauyan İmparatorluğu bölgeye Budizm'i getirmiştir. M.Ö. 3. yüzyılın ortalarında bölgede göçebe Kuşan hanedanı kültürel ve ticari merkez haline gelen bir imparatorluk kurulmuştur. M.S. 3. yüzyılda Kushan İmparatorluğunun son bulmasından 7. yüzyıla kadar olan süreçte bölgedeki birlikler parçalanarak İran Sassan İmparatorluğunun genel koruması altına girmiştir.¹⁸¹

Bölgedeki bu toprakların farklı dönemlerde farklı bölgelerine hâkim olan Kuşanlar, Yaftalılar, Parthılar, Hunduşahlar, Kabulşahlar ve Sasanlılar isim vermeksizin yıllarca yönetmişlerdir. M.S. 642 yılında Araplar tüm bölgeyi işgal ederek İslam'ı yaygınlaştırmışlardır. Daha sonra Persler, bölgeyi, 998'de Türk Gazneliler tarafından fethedilene kadar yönetmişlerdir. Bölge 1219 yılında Cengiz Han önderliğindeki Moğollar tarafından işgal edilinceye kadar çeşitli prensler tarafından kontrol edilmiştir. 1227 yılında Cengiz Han'ın ölümünden sonra bölge 14. yüzyılın sonlarına kadar küçük prenslerin üstünlük mücadelesi için bir meydan haline gelmiştir ve bu

¹⁷⁹ Arzu, A., (2004), *Chegunagi Huviyet Milli dar Afghanistan (Afghanistan'da Milli Kimlik)*, Urfan Yayınları, Tahrán, 19.

¹⁸⁰ Arzu, a.g.e., 2004, 24.

¹⁸¹ Ancient Afghanistan from Prehistory to the Medes (20,000-551 BC), <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/afgh02-02enl.html>, Erişim tarihi: 05.05.2019.

yönetimler Cengiz Han soyundan olan Emir Timur'un Afganistan'ı kendi büyük Asya imparatorluğuna katmasıyla son bulmuştur.¹⁸²

Daha sonra İslam'ın Horasan olarak anılmaya başlayan bu topraklarda yaygınlaşmasıyla birlikte Zerdüşt ve Buda dinleri etkinliğini kaybeder ve buradaki önemli olan unsurlar yeniden tanımlanır. Şöyle ki burada artık ortak yurt Büyük Horasan, ortak din İslam, ortak dil Dari ve ortak irade ise Emeviler, Abbasiler ve Tatarlara karşı mücadele etmektir. Büyük Horasan Safari, Samani ve Gaznevi (Gazneli) hâkimiyetleri kurduktan sonra Tatarların hücumuyla yenilgiye uğramışlardır.¹⁸³

Tüm bunlardan dolayı tarih sayfalarında Afganistan'ın adına rastlamamak, bu ülkenin eski bir tarihi geçmişe sahip olmadığı anlamına gelmemektedir, çünkü tarih boyunca bugünkü Afganistan Aryana, Bakhtar ve Horasan gibi farklı adlarla anılmıştır. Aryana ülkenin en eski isimlerinden biridir, şöyle ki o zaman 16 büyük ilden oluşan Aryana'nın 12 ili bugünkü Afganistan sınırlarının içindedir. Bugünkü Afganistan için kullanılan eski adlardan bir diğeri de Bakhtar'dır. Grik ve Bakhtari olarak bilinen iki büyük medeniyete ev sahipliği yapan Bakhtar, bugünkü Afganistan'ın bazı kuzey ve kuzeybatı bölgelerini ve biraz da güney Hindüküşü kapsamaktaydı. Daha sonra bu topraklara (güneşin doğduğu yer) anlamına gelen Horasan adı verilmiş ve orta çağda özel bir öneme sahip olmuştur.¹⁸⁴

3.1.2. Modern Afganistan'ın Doğuşu

Daha yakın bir tarihe bakılacak olursa, Ahmed Şah Baba'dan önce Nadir Afşar, Hutaki imparatorluğunu sonlandırarak Horasan şahı değil belki İran'ın şahı unvanı ile bu topraklara hükmetmiştir. Hutakilerden önceki dönemde Safeviler de aynı şekilde İran (Fars) şahı adı altında hükümdarlık yapmışlardır. Aynı şekilde bu coğrafyada devlet kuran diğer imparatorlukların hiçbiri Horasan adı altında bir devlet kurmamıştır. Aslına bakılırsa Horasan Merv (bugünkü Türkmenistan), Neyşapur (Bugünkü İran) ve Herat (bugünkü Afganistan) topraklarını kapsayan geniş bir coğrafyanın adıdır.¹⁸⁵

¹⁸² Chronological History of Afghanistan, <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/afgh02-02enl.html>, Erişim: 06.04.2019.

¹⁸³ Arzu, a.g.e., 2004, 25-26.

¹⁸⁴ Farhang, M. M. S. (1989). *Afghanistan dar Panj Qarn Akhir/ Son Beş Asırda Afghanistan*. Birinci cilt, Pişaver, 22- 24.

¹⁸⁵ Çelikkalek, A. M. (2016). *Afganistan'da Modernleşme Çabaları.*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bilecik, 3.

Bu coğrafyanın Afganistan olarak adlandırılması ise daha sonra 18. yüzyılda İngilizler tarafından bazı anlaşmalara istinaden “Afganistan” ismini kullanılmasıyla yaygınlaşmış ve 1838 yılında resmen kullanılmaya başlanmıştır. Aslında Afgan kelimesi (feryat) anlamına gelmektedir, fakat kullanımda Aughan, yani Peştun anlamına gelmektedir.¹⁸⁶ “Afgan ve Stan” olarak iki farklı kelimedenden oluşan Afganistan’ın adının anlamı (Afganların/Peştunların Diyarı) anlamını ifade etmektedir. Siyasi anlamda da Afgan kelimesi aslında Peştunların aidiyetini göstermektedir ve ülkede yaşayan diğer etnik grupların kimlikleri de bu isim altında anılmaya zorlanmıştır.¹⁸⁷

Aslına bakıldığında bugünkü Afganistan 1709 yılında Mirvis Hotaki’nın Safevilere karşı ayaklanmasıyla Kandahar ilinde kurulmuştur. Her ne kadar Nadir Şah’ın işgali ile birlikte yeni kurulan bu devlet kısa süreliğine bozguna uğramış olsa da, 1747 yılında Ahmed Şah Dürrani’nin tahta geçmesiyle varlığını sürdürmüştür. Daha sonraları ülkenin başkenti Kandahar’dan Kabil’e taşınmıştır.¹⁸⁸ 1747 yılından bu yana Ahmet Şah Dürrani bugünkü Afganistan’ın kurucusu ve Dürrani hanedanının ilk şahı olarak tarihe geçmiştir. Ahmet Şah dönemi ve sonrası milleti oluşturan dört önemli unsur da şöyle gelişmiştir: ortak toprak Afganistan, ortak din İslam, ortak dil Peştunca ve Dari; ortak irade ise İngilizler, bölgesel istilalar ve Kızıl orduya karşı savaştır.¹⁸⁹

Böylece modern Afganistan’ın doğuşu 1747 yılında Ahmed Şah Dürrani’nin Peştun kabilelerini birleştirerek Dürrani emirliğini kurmasıyla başlamıştır. 19. yüzyılda Afganistan stratejik konumundan dolayı İngiliz Hint İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu arasında tampon bölge haline gelmiştir. 19 Ağustos 1919 tarihinde, Afganistan iç ve dış ilişkilerinde bağımsız ülke olarak ilan edilmiş ve İngilizlerden bağımsızlığını almıştır. 1930’lardan 1970’lere kadar Afganistan’ın en güzel dönemleri olarak tarihe geçmiştir. O dönemde Kabil “Orta Asya’nın Paris’i” olarak anılmıştır.

¹⁸⁶ Jaghori, H. A. (2015). *Tarih Aynasında kadim Hazaralar ve Hazaracat (Farsça)*, Bunyad Andisha yayınları, Kabil, 35.

¹⁸⁷ Raofi, W. (2018). National Identity Crisis Threatens Afghan Peace. https://www.huffingtonpost.com/entry/national-identity-crisis-threatens-afghan-peace_us_5a53a19de4b0ee59d41c0ccb, Erişim tarihi: 09.12.2021.

¹⁸⁸ Khaldi, N.A. (2018). Afghanistan’ın Adı., Howd İnternet Sitesi, <http://howd.org/index.php/2014-05-06-22-20-55/1672-2018-06-03-16-12-35>, Erişim tarihi: 06.09.2019.

¹⁸⁹ Khaldi, a.g.m, 2018, aynı yer.

Ülkenin demokratik düzeni 1973 ve 1978 yıllarında gerçekleşen darbelerle son bulmuş ve 1979 yılında Sovyetler tarafından işgal edilerek yıkıcı bir süreç başlamıştır.¹⁹⁰

1989 yılında Sovyet işgali son bulunca, ülke farklı etnik toplulukların iktidar mücadelesinden dolayı iç savaşa maruz kalmıştır. Daha sonra 1994 yılında ortaya çıkan Taliban, 1996 yılında ülkenin neredeyse tamamını işgal edince, Afganistan için tarihinin en karanlık dönemi başlamıştır. 11 Eylül 2001 olayları sonrası terörün kökünü kurutmak için seferber olan ABD ve müttefikleri, Taliban hükümetine son vermiş ve ülke için yepyeni bir dönem başlamıştır.¹⁹¹ Aralık 2004 yılında Hamid Karzai, Afganistan'ın demokratik olarak seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Karzai, 2009 yılında ikinci dönem seçimleri de kazanmış ve hükümeti 2014 yılında resmen sona ermiştir. Bir sonraki seçimde ise Eşref Gani Ahmedzai cumhurbaşkanı olmuştur. 2019 yılında ilk dönemi tamamlayan Gani, tekrar seçimi kazanmış ve 2021 yılında ABD'nin çekilmesi, hükümetin düşmesi ve Taliban'ın Afganistan'ı ikinci kez işgal etmesine kadar iktidarda kalmıştır.

3.2. Afganistan'ın Siyasal Yapısı

3.2.1. Krallıklar

Afganistan, bir devlet olarak kurulmadan önce, yüzyıllar boyunca başka imparatorlukların bir parçası olmuştur. Afganistan kurucu babası olarak da bilinen Ahmed Şah Dürrani, uzun yıllar Nadir Afşar'ın yanında hizmet etmiş ve Nadir Şah ölünce 1747 yılında Kandahar'a gelmiş ve orada geleneksel Peştun meclisi "Loya Jirga" (kurultay veya halık meclisi) tarafından lider ilan edilmiş ve kendisini Kandahar'ın şahı ilan etmiştir. Böylece Afganistan'da asırlar süren Türk hâkimiyeti sona ererek, günümüze kadar devam edecek Peştun hâkimiyeti başlamıştır. O dönemki kargaşadan yararlanan Ahmed Şah, kısa sürede Kabil, Gazne, Peşaver ve Herat'ı da ele geçirerek topraklarını genişletmiştir.¹⁹²

Ahmad Şah Dürrani 1773'te ölünce, tahta oğlu Timur Şah (1773-1793) geçmiş ve hükümetin başkentini Kandahar'dan Kabil'e taşımıştır. Timur Şah'dan sonra oğlu

¹⁹⁰ Dinç, A. (2021). *Afganistan Savaşları*, Cinius Yayınları, İstanbul, 30.

¹⁹¹ Wahab, Sh. & Youngerman, B., (2007). *A Brief History of Afghanistan*, Infobase Publishing, New York, 149.

¹⁹² Sivrioğlu, T. ve Türkoğlu A.J. (2017). *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi.*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 196.

Zaman Şah (1793-1801) tahta geçmiştir. Hemen iç kargaşa hem de dış saldırılara maruz kalan Zaman Şah, bazı illeri İranlılara kaptırmıştır. Zaman Şah kendi döneminde merkezi bir hükümet kurmaya çalışmış, ancak aşiretinin itirazlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Zaman Şah'ın bu fikrine karşı olan Peştun aşiretler Şahı devirerek yerine kardeşi Şehzade Mahmud'u getirmişlerdir. Zaman Şah'ın devrilmesi aynı zamanda Rus ve İngiliz rekabetinin de yoğunlaştığı döneme denk gelmiş ve Afganistan böylece bitmeyen bir iç savaş ve kargaşanın içine girmiştir.¹⁹³

Şah Mahmud kötü şartlar altında (1801-1803) arası tahtta kalmış ancak, üst üste yaşanan olaylar ve muhaliflerin baskısıyla (1803-1806) yılları arası Şah Şüca yerine getirilmiştir. Fakat bir süre sonra Şah Şüca'dan da memnun kalmayan Peştun kabileler, tekrar Şah Mahmud'u tahta çıkarmış ve bu sefer Şah (1809-1825) yılları arası saltanatta kalmıştır. Daha sonra ailevi nedenlerden dolayı veziri Feth Han'ı öldürünce, vezirin kardeşi Dost Muhammed Han (1826-1863) Mahmud Şah'a savaş açmış ve onu tahttan indirmiştir. Böylece, saltanat Dürranilerden Mehammedzaylara geçmiştir.¹⁹⁴

Dost Muhammed Han dönemi Rus ve İngiliz rekabetinin yoğunlaştığı ve bölgede iki büyük güç arasında "Büyük Oyun"un gerçek anlamıyla oynandığı bir dönem olmuştur. Ayrıca Büyük Oyun çerçevesinde Afganistan'a nüfuz etmek isteyen İngilizler ve Afganistan hükümeti arasında iki büyük savaş gerçekleşmiştir. Daha sonra 1863'te Dost Muhammed Han vefat edince, yerine oğlu Şir Ali Han (1863-1878) geçmiştir. Şir Ali Han dönemi sonrası (1880-1973) yani Abdurrahman Han döneminden Zahir Şah dönemine kadar olan süreç Afganistan'ın modernleşme süreci olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, 1919 yılında Afganistan tam bağımsızlığını ilan ederek İngiliz nüfuzundan kurtulmaya çalışmıştır.¹⁹⁵ 1978 yılında, Rusların desteklediği Muhammed Davut Han iktidara gelmesiyle kralığın bittiğini söyleyerek, cumhuriyeti ilan etmiştir.

¹⁹³ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 197.

¹⁹⁴ Faryad Afghan, N. (2005). *Afganistan'ın Çağdaş Tarihi Üzerine Bir İnceleme* (Farsça kaynak), Danish Yayınları, Peşaver, 50-65.

¹⁹⁵ Bleuer, C. (2012). "State-Building, Migration and Economic Development on The Frontiers Of Northern Afghanistan and Southern Tajikistan", *Journal of Eurisian Studies*, (3), 60.

3.2.2. Sosyalist Dönem

1960'lı yıllara gelince artık krallığın modası geçmişti. Zahir Şahın kırk yıllık saltanatı Davud Han darbesi sonucu sona ermiş ve ülkede cumhuriyet sistemine geçilmiştir. Tek adam yönetiminden kurtulan Afganistan siyasileri artık demokrasinin verdiği yetki ile farklı siyasi partiler kurmaya başlamış ve reformlar yapılmıştır.¹⁹⁶

Diğer taraftan egemen güçler de ülkedeki değişiklikleri yakından izlemekte ve yeni devlete nüfuz edebilmek için kıyasıya mücadele etmekteydiler. Bu nüfuz mücadelesini Ruslar kazanmıştır çünkü Davud Han hükümeti sonrası 1979-1992 arası peş peşe kurulan Hafizullah Emin, Nur Muhammed Tereki, Babrak Karmal ve Dr. Necibullah devletlerinin hepsi komünist cumhuriyetler olmuştur. Rus nüfusunun en yoğun yılları olan bu dönemde, SSCB sadece nüfuz etmekle kalmayıp, ülkeyi 1979-1989 yılları arası işgal etmiştir. ABD, SSCB işgaline, mücahitleri destekleyerek cevap vermiş ve uzun yılları kapsayan çatışmalar sonrası mücahitler Rusların işgaline son vermiştir.¹⁹⁷

3.2.3. Mücahitler Dönemi ve İslam Cumhuriyeti

Komünist rejimlere karşı ayaklanmalar mücahidin (din adına savaşanlar) adında bir grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hem etnik kökenleri hem de bağlı oldukları dini cemaatlerin farklılığından dolayı, bu insanları bir arada tüten tek hedef, “İslam Kardeşliği” çatısı altında “kâfirleri” ülkeden kovmak olmuştur.¹⁹⁸

Mücahitler uzun yıllar komünistlere karşı savaştıktan sonra 1992 yılında son komünist rejim olan Necibullah hükümetini devirerek iktidarı ele almış ve Afganistan İslam Cumhuriyetini kurmuşlardır. İlk cumhurbaşkanı olarak da Burhaneddin Rabbani seçilmiştir. Mücahitler etnik farklılıklarından dolayı iktidara geldikten sonra da her lider kendisi devletin başı olmaya çalışmıştır. Böylece birbirlerine karşı silahlanarak kanlı bir iç savaş başlatmışlardır. 1996'ye kadar iç savaş ve istikrarsızlık devam etmiş, ülkenin durumundan faydalanan Taliban adında bir kökten dinci grup fırsattan istifade ederek hükümete el koymuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁶ BBC News, Afghanistan Profile, <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-12024253>, Erişim: 11.12.2019.

¹⁹⁷ Zeki, İ. (2019). *Afganistan'da Hâkimiyet Mücadelesi: Doğu-Batı Çatışması 1809-2019.*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 85.

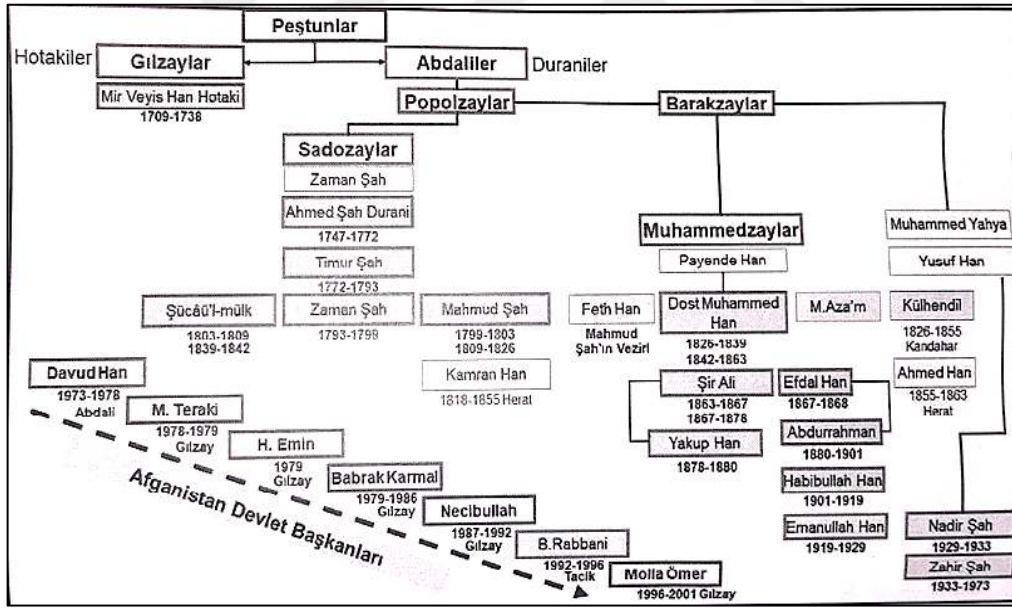
¹⁹⁸ Fazla, a.g.e., 2022, 102.

¹⁹⁹ Sivrioğlu ve Türkoğlu, a.g.e., 2017, 196.

3.2.4. Taliban Dönemi ve İslam Emirliği

1990'lı yılların ortalarında boy göstermeye başlayan Taliban, 1996 itibarıyla Afganistan'ın neredeyse tamamını işgal ederek 2001 yılına kadar ülkeyi İslam Emirliği adı altında yönetmiştir ve bu dönemde kökten dinci kurallarla İslami kanunları uyguladıklarını savunmuşlardır. Ayrıca Taliban, 1998 yılında ülkedeki o zamana kadar mevcut olan tüm yabancı yardım örgütlerinin ve BM kuruluşlarının ofislerini kapatarak, çalışmalarına son vermiştir.²⁰⁰

ABD Afganistan'a müdahalesi ettikten sonra tam yirmi yıl (2001-2021) burada bulunmuştur. 2021 yılında Afganistan'dan çekilme kararı alınca, çekilmenin gerçekleştiği gün hükümet çökmüş ve Taliban tarihte ikinci defa ülkeyi işgal etmiştir.²⁰¹ Aşağıdaki şekilde Afganistan'da şimdiye kadar kurulan hükümet sistemleri yer almaktadır. Taliban dönemi ile ilgili daha detaylı bilgi gelecek bölümde verilecektir.

Şekil 3.1. Afganistan hanedan/yönetici ağacı²⁰²

²⁰⁰ Aytekin, E. (2020), Taliban'ın Afganistan'daki Çeyrek Asırlık Varlığı, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talibanin-Afganistandaki-ceyrek-asirlik-varligi/1749853>, Erişim: 05.03.2019.

²⁰¹ Erol, M. S. ve Başaran, D. (2022). "2021'de Taliban: "Eski" ve "Yeni" Taliban (Taliban 02) Tartışmaları", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 199.

²⁰² Fazla, a.g.e., 2022, 68.

3.3. Afganistan'ın Önde Gelen Etnik Grupları

Afganistan'daki toplum yapısı genellikle (Kabile) olarak etiketlenmektedir, fakat bu basit veya ilkel anlamına gelmemektedir. Afganistan toplumu binlerce yıllık imparatorlukların, fetihlerin, devlet inşası ve siyasi çöküntülerin yanı sıra manevi, sanatsal ve sosyal kazanımların ürünü olan karmaşık bir yapıya sahiptir.²⁰³ Karmaşık toplumları incelemek ve yapısal çizgiyi bulabilmek için bazı modeller ve ipuçları gerekebilmektedir. Basitleştirilmiş modeller karmaşık bir toplumu anlamak için sadece dış camiaya değil, belki de kendi toplumunda kendi yollarını bulabilmek için yerel halka da yararlı olabilmektedir. Bir toplumdaki yaş ve cinsiyet bu tür sosyal boyutların haritası olup, bunun yanı sıra yerleşiklik ve geçim kaynakların düzeni da belirleyen diğer özelliklerdir. Ayrıca çevrebilimi açısından iyi tanımlanmış dağlık bölgeler, vadiler ve nehirler bir toplumun nüfusunu kategorize etmek için kullanılabilir. Tüm bu veriler çerçevesinde, bugün Afganistan'ın nüfusunu oluşturan toplumun etnik yapısı oldukça karmaşık olduğu görülebilmektedir.²⁰⁴

Diğer taraftan, ekonomik açıdan farklılıkların az olduğu açık alanlarda akrabalık grubu, kabile ve etnik gruplaşmanın ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Bu durum, kabile ve etnik yapıların belirli bir demografik, ekonomik ve coğrafi ortamın kesin sonucu olduğu anlamına gelmemektedir.²⁰⁵ Bu toplum, çeşitli dönemlerde farklı güçler tarafından maruz kaldığı işgaller ve siyasi baskılar sonucu oluşan kargaşanın etkisiyle karışık bir toplum durumundadır. Asırlardır birlikte yaşayan bu etnik grupların kaderi birbirine bağlanmış ve aynı tarihi süreçlerden geçmişlerdir.²⁰⁶

Antropologlar ve demograflar Afganistan'daki etnik grupları ve kabileleri saymaya çalışmışlar, fakat farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Bu çalışmaların en önemlilerinden birisi Erwin Orywal ve arkadaşlarının Afganistan'da yaşayan 55 etnik grubu belirleyen çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Erwin'e göre bu ülkede yaşayan etnik gruplar şunlardır: Araplar (Arapça konuşan Araplar ve Farsça konuşan Araplar), Aymak,

²⁰³ Siddique, A. (2012). Sources of Tension in Afghanistan and Pakistan: A Regional Perspective (Afghanistan's Ethnic Divides), CIDOB Policy Research Project, 2.

²⁰⁴ Chaqmaq, Q. (2015). *Afganistan'a yapılan Dış Müdahaleler ve Ülkede Bitmeyen Etnik Meseleler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 4.

²⁰⁵ Glatzer, B. (1998). "Is Afghanistan On the Brink of Ethnic and Tribal Disintegration?", Edt. William Maley, *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, London, 169.

²⁰⁶ Yarqen, M. H. (2013). *Bargha-i az Tarikh Uzbikan-i Afghanistan (Afganistan Özbeklerinin Tarihinden Sayfalar)*, Khorasan Yayınları, Kabul, 12.

Baluç (Cat-Baluch), Brahui, Eshkashimi, Farsiwan, Firozkohi, Gavarbatı, Ghorbat, Gujar, Hazara, Hazara-Sunni, Hindu, Calalı, Camşidi, Cat, Cogi, Darvazi, Kırgız, Kutana, Maliki, Mavri, Mişmast, Mogol, Mountain-Tacik, Munjani, Nuristani, Ormuri, Parachi, Paşai, Pamiri Pikraj, Peştun, Karluk, Kazak, Kıpçak, Kızılbaş, Ruşani, Sanglıçı, Şadibaz, Şignani, Şeyh Muhamedi, Sih, Taheri, Tacik, Tatar, Taimani, Taymuri, Tirahi, Türkmen, Özbek, Vahhi, Vangavala, Yahudi ve Zuri. Bu listeye yakından bakıldığında etnik sınıflandırmanın sorunlu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Şöyle ki Aymak, Firozkohi, Camşidi ve Taimani olarak adı geçen etnik grupların, aslında Aymakların alt etnisiteleri olduğu söylenmektedir. Her ne kadar Taimaniler kendilerinin Peştun etnisitesinden olduklarını iddia etseler de, Peştunlar onların iddialarını reddetmektedirler.²⁰⁷

Afganistan'ın fizyografisi eşsiz bir Lebensraum veya "yaşam alanı" yaratmıştır. Sağlam bir fiziksel topografyası olduğu düşünülen Afganistan, izole kabilelerin ve grupların büyümesine elverişli ortam oluşturmaktadır. Ülkenin topraklarında birçok mikro çevre yaratılmış ve birçok akrabalık grup böyle izole edilmiş mikro ortamlarda gelişmiştir. Engebeli arazi ve son derece zor hava koşulları ve sık sık dış güçlerin nüfuzuna maruz kalması Afganistan halkını birçok şeye dayanabilir hale getirmiştir. Aynı zamanda; bu insanların geliştirdikleri stratejileri, dini inançları, gıda üretim teknikleri, sulama sistemi vb. zor şartlarda hayatta kalma konusunda büyük katkı sağlamıştır.²⁰⁸

Ülke, benzersiz kimliklerini koruyan onlarca kabilenin, kültürün, dinin, dilin ve medeniyetin birleşmiş halini temsil etmektedir. Tüm Afganistan haritası, sömürge imparatorluklarının ülkeleri kendi çıkarlarını korumak için geometrik olarak haritaya nasıl böldüklerine dair mükemmel bir örnek sunmaktadır.²⁰⁹

Etnik kimlikler genellikle bir bireyin toplumdaki algılarını, davranışlarını ve etkileşimlerini oluşturur. Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) 2021 yılı verilerine göre ülkedeki en büyük etnik grup nüfusun %42'sini oluşturan Peştunlar'dır. Yine aynı verilere göre Tacikler ülke nüfusunun ikinci büyük grubu olup sayıları genel nüfusun %27'sidir ve daha sonra %12 ile Türkler (Özbekler-Türkmenler), %9 ile

²⁰⁷ Yarqen, *a.g.e.*, 2013, 2.

²⁰⁸ Priya, *a.g.m.*, 2014, 95.

²⁰⁹ Keith, M. (1997). "Afghanistan: The Geopolitics of A Buffer State". *Geopolitics and International Boundaries*. 2(1), 85.

Hazaralar, %2 ile Belu ler, %8 ile diğer etnik gruplar gelmektedir.²¹⁰ Bu bölümde Afganistan'daki mevcut etnik gruplardan sadece sayıca birbirine yakın olan dört etnik grup; Peştunlar, Tacikler, Türkler ve Hazaralar ele alınarak tarihi ge mi lerine ve nasıl Afganistan toprakları içinde kaldıklarına bakılacaktır.²¹¹

3.3.1. Peştunlar

Afganistan bilim adamları ve araştırmacıları arasında ‘‘Afgan’’ veya ‘‘Augn’’ kelimesinin üzerine tartışmalar sürmektedir. Gerçek  u ki Afganistan'da Peştun etnik grubuna mensup olmayanlar, Pe tunlara Afgan demektedir ama bir Afgan'a ‘sen kimsin?’ sorusu yöneltirse, kendini Afgan değil belki Peştun olarak tanımlamaktadır. Bazı tarih kitaplarında ‘‘Pakhtun’’ hep ‘‘Afgan’’ kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır, fakat çoğu yabancı yazarlara göre Pakhtun kelimesinin kökeni, Afgan kelimesinden daha eskiye dayanmaktadır. Diğer taraftan Pakhtunlar kendini Pakhtun olarak tanımlasalar da Afganistan'ın diğer etnik grupları ve yabancılar onları Afganlar olarak tanımlamıştır. Daha önceleri sadece bir etnisitenin adı olan Afgan, Abdurrahman Han döneminde resmi bir şekilde kullanılmaya ba lanmı tır. Lakin Afganistan eski Horasan topraklarında yaşayan insanların bulunduğu yer adı olarak gösterilse de aslında Peştun ya da Pakhtun halkını temsilen konulmuştur.²¹²

Bu bağlamda Peştun kökenli yazar Shahsuwar Sangerwal, Peştunların tarihini farklı efsanelerde geçen Afgan kelimesine benzer kelimelerden yola çıkarak çok eskilerere dayandığını iddia etmektedir. Fakat efsanelerde geçen Afgan kelimesine benzerliği gerçekten de Afganları yani Peştun etnik grubunu ifade edip etmediği ispat edilemez bir iddiadır. Abdulkh q Lalzad adındaki yazar, Afgan kelimesinin ilk defa 982 yılında yazılan Hud d el- lem adlı eserde geçtiğini ve Süleyman da larının kenarında yaşayan halkın adı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre İslam  ncesi eserlerde ve efsanelerde geçen ‘‘Afgan’’ kelimesine benzer kelimeler benzerlikten başka bir yakınlık ifade etmemektedir. Yine aynı yazara göre çoğu eski tarihçilerin yazılarında Afganlar Süleyman da larının eteğinde yaşamaktaydı ki bu dağlar bugün Pakistan sınırlarının

²¹⁰ Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, (2011). United States Department of State, *2010 Country Reports on Human Rights Practices - Afghanistan*, <https://www.refworld.org/docid/4da56defa3.html>, Erişim tarihi: 06.06.2020.

²¹¹ Minority Rights Group International, <https://minorityrights.org/minorities/tajiks/>, Erişim tarihi: 10.07.2022.

²¹² Yousefzai, A. (1386), *Pashtun ya Afghan Kist? (Afgan veya Peştun Kimdir?)*,  ev. Masumi Wafa, Pi aver, Pakistan, <http://www.khorasannameen.net/php/read.php?&id=2144>, Erişim tarihi: 01.06.2018.

içindedir. Fakat Afganlardan resmen bahseden ilk eser 1530 yılında yazılan Babürnâme olup, Afganların Kabil, Kandahar ve Peşaver bölgelerindeki mevcudiyetlerinden söz etmiştir.²¹³

Peştunlar ya da Afganların geçmişi ile ilgili birkaç rivayet vardır. Afgan araştırmacı Habibullah Rafi'ye göre Paktunlar Orta Asya'nın Kuzey çöllerinden hareket ederek Hindukuş dağlarını geçtikten sonra Süleyman dağlarının eteğine yerleşen on bir Aryalı kabilesinden biridirler. Peştun yazarlar da Peştunların çok eskiden beri bugünkü Afganistan'ın Ghor ilinin bulunduğu bölgeye yerleştiklerini beyan etmektedirler. 2010 yılında The Guardian'de yayınlanan bir haber Afganların geçmişinin İsrail kökenine dayandığını öne sürmektedirler. Ancak Afganistanlı araştırmacılar Peştunların İsrail kökeni taşıdığını kesinlikle reddetmekte ve bu iddianın tamamen siyasi amaç taşıdığını öne sürmektedirler. Peştunların geçmişini Hz. Muhammed'in dönemine kadar götüren tarihçiler, daha sonra bugünkü Süleyman dağlarının kıyısına yerleştiklerini belirtmişlerdir.²¹⁴

Peştunların ilk defa köy hayatından çıkıp siyasi ve toplumsal hareketliliğe geçmeleri Horasan'ın kuzeyinde (Pir Roshan) olarak ün kazanan Bayezid adında bir bilgin tarafından gerçekleşmiştir. Bayezid her ne kadar Peştun kökenli olmasa da tecrübeleri ve bilgi ve görüşleri ile Peştunların ilham kaynağı olmuştur, böylece o dönemde Peştun dil ve edebiyatı da zengin Fars edebiyatının yanında gelişmeye başlamıştır. Bu dönemden sonra Peştunca kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Daha sonra 1735'te Horasan topraklarında Nadir Afşar Horasani İran hükümetini kurunca, Peştunların genişleme ve gelişmelerini önlemiştir. Nadir Şah Peştunları bugünkü İran topraklarından kovarak şimdiki Afganistan'ın Kandahar iline toplamıştır. Burada yaşayan Peştun kabilesinden biri olan Abdalılar, Nadirşah'ın ordusunda ona destek olmaya başlamışlardır. Şaha yakınlık gösterdikleri için bölgede yaşayan Tacik ve diğer etnik grupların toprakları alınarak Peştunlara verilmeye başlanmıştır. Ayrıca bölge halkından ağır vergiler tahsil edilerek Şah'ın hazinesine aktarılmıştır. Nadirşah'ın

²¹³ Sangerwal, S. (2019). Tarih Işığında Peştun ve Afgan, <http://www.taand.com/archives/121756>, Erişim tarihi: 05.10.2019.

²¹⁴ BBC Pesion (2010), Afgan Araştırmacıları: Peştunlar İsrail Kökenli Değildir., https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2010/01/100117_k02-pashtuns-israel, Erişim: 05.08.2018.

ordusuna sadakatle hizmet eden Abdalı kabilesinden Ahmad Şah Abdali, çok fedakârlıklar yaparak Şah'ın gözüne girmeyi başarmıştır.²¹⁵

Uluslararası MRG raporuna göre Peştunlar Afganistan tarihi boyunca en etkili etnik grup olup, 1747 yılında Afgan monarşisinin kurucularındandır.²¹⁶ Bu etnik grup genelde Sünni Müslüman olup ülkenin güney ve doğu illerinde yaşamaktadır ve Durrani, Gılzay, Karlanri, Sarbani ve Ghurghushto olmak üzere beş büyük kabileden oluşmaktadır.²¹⁷

Milattan önce 5. yüzyılda bugünkü Afganistan coğrafyasının güneyine yerleşen Peştunlar tahminlere göre ülke nüfusunun %42'ünü oluşturmaktadır. Bu etnik grubun dili Peştunca'dır. Uzun zamandan beri ülkeyi yöneten bu etnik grup kendi aralarında da farklı alt gruplara ayrılmaktadır ve genel olarak kabileler şeklinde yaşamaktadırlar.²¹⁸ Peştunlar çok sayıda farklı kabilelerden oluşsa da bu kabilelerin en büyüğü Gılzay ve Durrani kabileleridir. Peştunların kültürleri Peştunvali adı altında toplumsal düzeni ve sorumlulukları belirleyen ahlaki ve yasal bir tüzüğe dayanmaktadır.²¹⁹

Peştunlar genel olarak ülkenin güney ve güneydoğu tarafında yaşarlar; diğer bölgelerde de azınlık olarak bulunmaktadır. Ülkenin diğer etnik grupları gibi, Afganistan sınırları dışında da Peştunlar bulunmaktadır. Peştunlar kendi aralarında altı kabileye bölünmüş durumdadırlar ve ayrıca Peştunlarda iki büyük kabile konfederasyonu vardır ve Peştun kabilelerin nerede ise tamamı bu iki konfederasyondan birinin alt koludur. Bu iki konfederasyondan biri Durrani diğeri ise Gılzay konfederasyonudur. Bölge olarak Durrani kabile konfederasyonu Kandahar-Herat bölgesinde bulunmaktadır; Gılzay kabile konfederasyonu ise Nangahar-Paktia

²¹⁵ Muradi, S. (2011). Afgan (Peştun) Kabilelerini (Khorasan) Afghanistan'da Ortaya Çıkışı ve Khorasan Zameen, <http://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=955>, Erişim tarihi: 01.08.20.

²¹⁶ Minority Rights Group International, Afghanistan: Pashtuns, <https://minorityrights.org/minorities/pashtuns/>, Erişim tarihi: 09.05.2021.

²¹⁷ Lamer, W. and Foster, E. (2011). Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation, Civil Military Fusion Center, CFC. <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghan-ethnic-groups-brief-investigation>, Erişim tarihi: 02.09.2021.

²¹⁸ Noory, M. T. (2014). *Afganistan'daki Güvenlik Sorunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

²¹⁹ Ethnic Grups, <http://countrystudies.us/Afghanistan/38.htm>, Erişim tarihi: 20.09.2019.

bölgesinde bulunmaktadır.²²⁰ Peştunların hemen hemen hepsi Sünni-Hanefi mezhebindedir, fakat bazı bölgelerde çok az miktarda Şii Peştun bulunmaktadır.²²¹

Peştunların iki büyük kolundan biri olan Gılzaylar 17. yüzyılda politik açıdan çok önemli konuma gelerek 18. yüzyılda Kandahar'ı ve bir süreliğine İran'ın bir kısmını ele geçirmişlerdir, fakat 1729 yılında İran'dan çıkarılarak 1747 yılında Ahmad Şah Durrani yönetiminin altına girmişlerdir. Büyük Safevi lideri Nadir Şah'ın 1747 yılında ölümüyle birlikte günümüz Afganistan'ında Peştunların Durrani kabilesinin hâkimiyeti başlamış ve 1978 yılına kadar sürmüştür. Afganistan'ın kurucusu olarak bilinen ilk Durrani lider Ahmad Şah Peştun kabilelerini aynı çatı altında birleştirerek 1760 yılında Delhi'den Arap Denizine kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur. Ahmad Şah Abdali, Duruni İmparatorluğunun kurarak dolaylı bir hükümet sistemini benimsemiş ve diğer etnik grupların temsilcilerine vergi ödeyerek kendi küçük emirliklerini kurmalarına izin vermiştir.²²²

Ahmed Şah ilk kez tüm Peştunları bir devletin (Dürrani Devleti 1774-1819) şemsiyesi altında birleştirmeyi başarmıştır. Ahmed Şah her ne kadar Peştun Kabilelerini bir millet olarak birleştirememişse de tüm kabilelerden birer temsilci seçerek ve yapacağı işleri onlara danışarak, kabileler arası birlik sağlamaya çalışmıştır. Peştun kabilelerinin temsilcilerinin katıldığı ve önemli kararların alındığı ve onaylandığı bu meclise Loya Jirga adı verilmiştir. Loya Jirga'de temsilciler sürekli olarak bulunmamakta, sadece olağanüstü hallerde önemli kararları tartışmak ve onaylamak için toplanmaktaydılar. Ahmed Şah'ın 1772 yılında ölümünden sonraki elli yıl farklı Peştun kabileleri arası yaşanan çatışmalar Dürrani devletinin çöküşüne zemin hazırlamıştır.²²³

Ancak Abdurrahman Han döneminde (1880-1901) Peştun başkanlığından merkezi hükümet kurulunca, diğer etnik grupların mevcudiyetleri ve hakları göz ardı edilmeye başlamış ve ülkenin tarihi farklı bir boyutta girmiştir.²²⁴ Peştunların Dürrani kabilesine mensup olan Abdurrahman Han, güçlü merkezi bir hükümet kurabilmek için ilk başta Dürrani kabilesi ile husumeti olan Gılzay kabilesini ittifaka davet etti. Daha sonra

²²⁰ Çınarlı, Ö. (2012). "Afganistan'ın Etnik Yapısı", Aksaray Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 56.

²²¹ Lamer ve Foster, 2011, 3.

²²² Çınarlı, a.g.m., 2012, 56.

²²³ Country Profile: Afghanistan, (2008). Library of Congress-Federal Research Division, 2., http://www.afghandata.org:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12138/20025/azu_acku_pamphlet_ds351_5_c686_2008_w.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim tarihi: 08.03.2022.

²²⁴ Faryad Afghan, a.g.e., 2005, 1-5.

birleşen iki büyük Peştun kabilesi, Peştun olmayan diğer etnik grupları kontrolü altına alarak Peştunların hükümdarlığını başlatmıştır. Abdurrahman Han dönemi aynı zamanda Peştunların diğer etnik grupların elindeki arazileri alarak yerleşmeleri, tüm vergiyi diğer etnik gruplara ödeterek, kendilerini vergiden muaf tutukları bir dönem olmuştur ve diğer bir ifade ile Peştunlar bu dönemden itibaren ülkedeki köklerini maddi ve manevi anlamda güçlendirmişlerdir.²²⁵

Çoğu araştırmacılar etnik çeşitliliğe ve heterojen bir yapıya sahip olan Afganistan'ın Peştunların kurduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca, bu ülkede yaşamakta olan diğer etnik grupları Peştunlar siyasi ve sosyal anlamda ayrımcılığa tabi tutukları da bilinen bir meseledir. Kısacası yıllar boyunca Taciklere, Özbeklere ve Hazaralara karşı ayrımcılık yapılmıştır. Şia mezhebini benimseyenler, özellikle Hazaralar daha fazla bu ayrımcılıktan nasiplerini almışlardır. Onların siyasete girmeleri yakın zamana kadar nerdeyse yasaklanmıştır. Emir Abdurrahman Han döneminde Hazaraların katliamı yapılarak, tarla ve mülklerine Peştunlar el koymuştur. Ayrıca Emir Amanullah Han dönemine kadar Hazaralar köle olarak pazarlarda satışa çıkarılmışlardır.²²⁶

Afganistan'da günümüze kadar tam bir nüfus sayımı yapılmamakla birlikte, Peştunlar en büyük etnik grup olduklarını iddia etmekte ve bundan dolayı da 1747 yılından itibaren ülkede hâkimiyeti başka herhangi bir etnik gruba devretmek istememektedir. Fakat Peştunlar en büyük etnik grup olarak kabul edildiği durumda bile ülke genel nüfusunun yarısından daha azını oluşturmaktadırlar.²²⁷

3.3.2. Tacikler

Tacik kelimesi çok eski bir kelime olmamakla birlikte, Tacik etnik grubu eski Türkistan ve Afganistan milletlerindendir. Taciklerin de Türkler gibi Mahav-ul Nehir veya Eski Türkistan bölgesine yaklaşık iki bin yıl önce gelip yerleştikleri öne sürülmektedir. Günümüzde Tacik olarak adlandırılan bu grup, şimdiki Afganistan topraklarında yer alan ve eskiden Arin adıyla bilinen bir yerleşim alanında çok önceden beri var olmuştur.²²⁸ Tarihi kalıntılar Taciklerin 4. yüzyıldan bu yana Orta

²²⁵ Faryad Afghan, *a.g.e.*, 2005, 159.

²²⁶ Faryad Afghan, *a.g.e.*, 2005, 160.

²²⁷ Kuğu, A. R. 2021. *İç Çatışma ve Dış Müdahale Kısacasında Afganistan*, Pankuş yayınları, 315.

²²⁸ Chaqmaq, Q., 2015., 29.

Asya'da yaşayan en eski halklardan biri olduğunu göstermektedir. Kafkas ırkının bir Akdeniz alt grubu olan modern Tacikler, Pers halklarının soyundan gelmektedir.²²⁹

Tacikler, çoğunlukla ülkenin kuzey, kuzeydoğu ve batı kesimlerinde yaşamakla birlikte ülkenin tüm illerine yayılmış durumdadırlar ve genel anlamda ikiye ayrılırlar: Dağ Tacikleri ve Farsivanlar (Farsça konuşanlar). Dağ Tacikleri, Afganistan'ın Tacikistan ve Pakistan sınırının kesiştiği nokta, yani Bedaşan ve Vahan koridoru bölgesinde yaşarlar.²³⁰ Tacikler Farsçanın Afganistan'a mahsus Dari lehçesini konuşmaktadırlar. Farsça, her ne kadar İran'ın resmi dili ve Dari Tacikistan'ın resmi dili olsa da Afganistan'da konuşulan Farsça ile aynı kökten gelmektedir. Taciklerin bir kısmı Sünni Hanefi diğer bir kısmı ise Şii mezhebindendir. Tarihe bakılırsa, eskiden Horasan olarak anılan bugünkü Afganistan topraklarının Müslümanlar tarafından fethedildiği dönemde bu bölgede yaşayan insanların çoğu Hint-Avrupa ailesine bağlı Aryanilerden oluşmaktaydı ve daha sonra bu insanlar Tacik olarak adlandırılmıştır.²³¹

Tacikler de diğer etnik gruplar gibi tarih boyunca ordu, bürokrasi ve siyasetin dışında tutulmaya çalışılmıştır, bundan dolayı Tacikler Afganistan'ın tarihi boyunca sadece iki defa siyaset sahnesine gelebilmişlerdir. İlk olarak, 1929 yılında Beççe-i Saka olarak bilinen Habibullah Kalakani Kabil'i ele geçirmiş ve ancak dokuz ay iktidarda kalabilmiştir. İkincisi ise 1992 yılında Peşaver Antlaşması ile cumhurbaşkanı seçilen Tacik kökenli Burhaneddin Rabbani ülkenin cumhurbaşkanı olmasıyla gerçekleşmiştir. Burhaneddin Rabbani bir süre iktidarda kaldıktan sonra Taliban'ın ülkeyi ele geçirmesi ile cumhurbaşkanlığına sembolik olarak devam edebilmiştir.²³²

Dünya Azınlıklar ve Yerli Halk Rehberi 2011 yılı verilerine göre Afganistan'da yaklaşık 8 milyon Tacik yaşamaktadır. Ayrıca Afganistan toplumundaki mülk sahibi insanlar da bu etnik gruba aittir. Taciklerin eğitim düzeyinin yüksek olması ve varlıklı olmaları onların ülke siyasetinde de önemli bir yer kaplamalarına neden olmaktadır.²³³ Günümüzde Cemiyet-e İslami partisi altında birleşerek, siyasi açıdan mobilize olmuş

²²⁹ Afghan Tajik in Afghanistan, https://joshuaproject.net/people_groups/14372/AF, Erişim tarihi: 05.06.2020.

²³⁰ Afghan Ethnic Grups: A brief Investigation, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CFC_Afg_Monthly_Ethnic_Groups_Aug2011%20v1.pdf Erişim tarihi: 05.06.2020.

²³¹ Farhang, a.g.e., 1989, 22.

²³² Andishmand, M. K., (2015), Afghanistan Tacikleri ve İktidar Mücadeleleri, Goftman/Farsça, <http://www.goftaman.com/index.php/prs/archiv/111-siyasi/526-tajikan>, Erişim tarihi: 05.06.2019.

²³³ World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, (2011). Afghanistan: Tajiks., <http://minorityrights.org/minorities/tajiks/>, Erişim tarihi: 05.06.2019.

durumdadırlar. Tacikler de diğer etnik gruplar gibi Taliban döneminde bastırılmış ve 1998 yılı Mezar-i Şerif işgalinde birçoğu öldürülmüştür. Günümüzde Tacikler, genel olarak toplumsal ve sosyal alanlarda aktif yer almaktadırlar.²³⁴

3.3.3. Türk Kökenliler

Afganistan'da yaşamakta olan en kalabalık Türk etnik grupları Özbekler, Türkmenler ve Aymaklardır. Bunların dışında Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar, Kıpçaklar ve Karluk boyları da ülkedeki Türk nüfusuna dâhildir.²³⁵ Türkler çok eski zamanlardan bu yana geniş topraklar üzerine çeşitli hanedan adları altında hükümran olmuş dünyanın en eski milletlerinden biri olduğu öne sürülmektedir. Bugünkü bilgiler ışığında M.Ö. 3000 yıllarına kadar geriye gidebilen Türk tarihi, 5000 yılı aşkın bir devamlılık arz etmiştir ve bu süreç zarfında da dünya medeniyetine büyük katkılar sağlamıştır.²³⁶ Afganistan topraklarında kurulmuş olan başlıca Türk hükümetleri Akhunlar, Gazneliler, Göktürkler, Selçuklular, Timur Devleti, Şeybani Özbekleri, Harzemşahlar, Avşarlar ve Babürlerdir. Günümüz Afganistan'ı geçmişte uzun yıllar boyunca Türklerin hâkimiyeti altında olmuş fakat daha sonra uygulanan politik ve kültürel siyasetler sebebiyle Türkler ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.²³⁷

Afganistan'da Türklerin yoğunlukta olduğu kuzey bölgeler Güney Türkistan olarak adlandırılmaktadır. Afganistan sınırları içinde birçok başka farklı etnik gruplarla birlikte yaşayan ve ona rağmen Türklüğünü koruyan ve günümüzde farklı Türk şivelerinde konuşan Türkler şunlardır: Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Kapkaçlar, Kurluklar ve Afşarlar. Burada adı geçen Türklerden daha detaylı bir şekilde bahsedilecektir.²³⁸

3.3.3.1. Özbekler

Orta Asya halklarının göçebe bir kültüre sahip olması ve hayatları ile ilgili yazılı kayıtların yeterli miktarda bulunmaması nedeniyle tarihleri ile ilgili çok az bilgi vardır.

²³⁴ World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. (2011)., *a.g.k.*, aynı yer.

²³⁵ Fevzi, F. (2012). "Afganistan'da Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Life Sciences*, 1(1), 551.

²³⁶ Türk Tarihine genel bakış: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/turk-tarihine-genel-bakis>, Erişim tarihi: 20.06.2022.

²³⁷ Mikail, E. M. (2016) Güney Türkistan (Afganistan) Türkleri, Turan Stratejik Araştırma Merkezi, <http://www.turansam.org/makale.php?id=10247> Erişim tarihi: 05.06.2020.

²³⁸ Mikail, *a.g.m.*, 2016, aynı yer.

Yüzyıllar boyunca Orta Asya'ya yapılan büyük göçler ve istilalarla oradaki halkların etnik kökenlerinin birbirine karıştığını söylemek mümkündür. İlk başlarda yoğun olarak Farsça konuşan insanlar orada yaşamış olsa da, daha sonra Sibiry'a'dan Türk, Moğol ve diğer etnik kabilelerinin ticaret merkezi olan Orta Asya'ya yerleşmişlerdir.²³⁹

Bugün Özbekler olarak bilinen etnik grup yaklaşık 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Genel olarak bu Özbeklerin, Moğol Altınordu altındaki bir kabileye mensup olduğu varsayılmakta ve isimlerinin de Altınordu'nun en uzun süre hükümdarlık yapanlardan biri olan Sultan Muhammed Öz Bey'den (ya da Han Özek) aldıkları tahmin edilmektedir. Kendilerini Özbek olarak adlandırmaya başlayan grubun bir kısmı göçebe ve savaşçı yaşamlarını sonlandırıp, Orta Asya'nın vahaları olan bugünkü Semerkant ve Fergana Vadilerine yerleşmişlerdir. Sonraki yüzyıl içinde bölgedeki Fars, Türki ve Moğol kökenli olanlar da kendilerine Özbek demeye başlamışlardır. Üç ayrı bölge Buhara (Semerkant eyaleti), Hive (Harezmi eyaleti) ve Hokand (Fergana eyaleti) Özbeklerin kontrolü altına girmiştir. Bu üç bölgede yaşayan Özbek Kabileleri ise şunlardır: Kongrat, Karluk, Celâyir, Barlas, Kıpçak, Oğuz, Yuz, Lakuay ve Mangit.²⁴⁰

Hunlar tarafından batıya itilen Yue-çiler daha sonra beş prensliğe ayrılmışlardır. Kendi aralarında uzunca bir süre mücadele eden prensliklerden, tahmini M.S. 1. yüzyılın ortalarında Kuşan Prensligi mücadeleyi kazanarak bugünkü Afganistan topraklarına hâkim olarak topraklarını Hindistan'a kadar genişletmiştir.²⁴¹ Fakat M.S. 220 yılından sonra bu prensliğin Hindistan üzerindeki hâkimiyeti kaybolmuştur. Kuşanlar'ın bugünkü Afganistan topraklarındaki üstünlüğü diğer bir Türk kabilesi olan Akhunlar tarafından sona erdirilmiştir. Ancak Kuşan reisleri 880 yılına kadar Kabil'de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra ise Akhunlar devleti 6. yüzyılın ortalarında Gök Türkler tarafından ortadan kaldırılmıştır. 560-650 yıllarında Maverâünnehir'deki Samani emirlerinden Alp Tegin Gazne'yi zapt ederek bu şehirde yeni bir Türk

²³⁹ Öztürk, R. (2016). "Afganistan'da Türk Basının İlk Temsilcisi: Yulduz Gazetesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, (42), 64.

²⁴⁰ What is the Origin of Uzbeks?, <https://www.quora.com/What-is-the-origin-of-Uzbeks>, Erişim tarihi: 05.06.2019.

²⁴¹ Öztürk, R. (2015). "Afganistan'daki Eski Türk İdareleri ve Bunların Özbek Şairlerinin Kimlik Algılamalarındaki Yeri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 203.

devletinin temellerini atmıştır. Sebük Tegin (977-997) ile kurulan Gazneli devleti Sultan Mahmud'un zamanında en parlak dönemini yaşamıştır.²⁴²

1040 yılında Selçuklular Gazneliler'e karşı savaşı kazanarak, bugünkü Afganistan topraklarında hâkimiyet kurmuşlardır. Selçuklulardan sonra bir süre yönetimi ele geçiren Harzemşahlar'dan sonra ülkeyi Moğollar ele geçirmiştir. Moğollardan sonra, 1370-1405 yılları arası Timur Bey dönemi başlamıştır. Bu dönemde şimdiki Afganistan'ın Herat kenti büyük bir kültür merkezine dönüşmüştür. 16. yüzyılın başında Afganistan'ın Kuzeyinde Şeybani Muhammed (1500-1510) hükümeti döneminde Özbekler daha güçlü bir konuma gelmişlerdir.²⁴³ Daha sonra 1505 yılında Babür, Kabil'i ele geçirerek Afganistan'da hâkimiyetini kurmuştur.²⁴⁴ Bu dönemde Afganistan iki büyük iktidar odağı olan Safeviler ve Babürlüler arasında paylaşılmıştır. Afşarlardan Nadir Şah 1736-1747 yılları arası Afganistan'ın idaresini eline almıştır ve onun ölümünden sonra ordusunda yüksek mevkiye sahip olan Ahmad Han memleketin ilk Afgan hükümdarı olmuştur ve böylece Özbeklerin ülkedeki hâkimiyeti sonra ermiştir.²⁴⁵

Böylece çok eski geçmişe sahip olan Özbekler işgaller ve istilalar sonucu farklı ülkelerin sınırları içinde kalmıştır. Bugünkü Afganistan'da yaşayan Özbekler, asırlardır ülkenin kuzeyinde kendi emir ve beyleri tarafından yönetilmiş ve daha sonra Afganistan hükümetinin kontrolü altına girmiş olan bu bölgenin yerli insanlarıdır.²⁴⁶ Afganistan'ın Türkçe konuşan en geniş etnik grubundan olan Özbeklerin nüfusunun 1,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. 19. yüzyılın sonlarına kadar yarı yerleşik yarı göçebe olarak yaşayan bu etnik grup, genel olarak Afganistan'ın kuzeyi olan Mezar-i Şerif (Belh), Se-ri Pul, Faryab, Samangan, Badahşan, Cevizcan, Kunduz ve Tahar illerinde yaşamaktadırlar. Bu bölge "Afganistan Türkistan'ı" veya "Güney Türkistan"

²⁴² Ziyayi, N. (2004). *Afganistan Türklerinin Dini, İnancı ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 34.

²⁴³ Pual Roux, J. (2002). *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl.*, Çev: Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 335.

²⁴⁴ Erman, K. (2013). "Ahmed Şah Dürani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53 (2), 485.

²⁴⁵ Albarak, R. (2004). *Afganistan Türkleri*. Berikan Yayınevi, Ankara.

²⁴⁶ Ziyayi, a.g.t., 33.

olarak adlandırılmaktadır ve günümüzde de Afganistan'da kayda değer bir Türk toplumu varlığını muhafaza etmektedirler.²⁴⁷

Ruslar 19. yüzyılda Orta Asya'yı işgal edip bölge üzerindeki kontrollerini genişletince Özbeklerin yaşadığı bölge adeta yeniden yapılandırılmıştır. Ruslar Özbeklerin yaşadığı bölgeyi Genel Türkistan Valiliği ya da Türklerin Ülkesi olarak adlandırdılar. Rus emperyalist yönetimi altında Özbek halkları Semerkant, Buhara ve Taşkent olmak üzere üç eyalete bölündü. Bu iller her biri kendi farklı lideri olan, kültürel ve kimlik birliği olmayan üç farklı ile ayrıldı. Özbeklerin kaderi Sovyet İşgali ile birlikte tamamen değişti. SSCB Orta Asya'yı kontrol etmeden önce, 1918 yılında bazı Özbekler farklı illerden bir araya gelerek Avrupa tarzı demokrasinin uygulandığı bir Özbek birliği kurmaya çalışmışlardır fakat bu birleşme çabaları, hem Sovyet unsuru hem de bir takım anlaşmazlıklardan dolayı başarısız olmuştur. 1918'de bölge Sovyet kontrolüne girince bugünkü Özbekistan topraklarına Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı verilmiştir.²⁴⁸ Afganistan Özbekleri çoğunlukla çiftçilik, ticaret ve el sanatlarıyla uğraşmaktadırlar.

3.3.3.2. Türkmenler

Türkmenlerin tarihine kısaca bakacak olursak, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde bugünkü Türkmenistan toprakları Cengiz Han tarafından ele geçirilmiştir. Oradaki mevcut medeniyet yerle bir edilmiş ve ülkenin bir kısmı Buhara Emirliği, bir kısmı Hive Hanlığı ve Batı tarafı da İran şahlarının hâkimiyetine girmiştir. Her ne kadar bu şekilde Türkmen boyları bölünerek birbirine düşman edilmeye çalışılmış olsa da bu amaç ters işleyerek Türkmenlerin daha da yakın olmalarına sebep olmuştur.²⁴⁹

Genel olarak Oğuz boyu Türk boyuna mensup olan Türkmenler de diğer bazı Türk grupları gibi bir süre göçebe hayat yaşamışlardır. Önde gelen Türkmen uyrukları Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Salır, Göklen ve Çovdur'dur. Türkmenler İslamiyet'i kabul ettikten sonra tarih sahnesinde boy göstermeye başlamışlardır. Daha sonra Selçuk Bey önderliğinde Batıya doğru yönelerek Horasan ve Hazar bölgelerine yayılmışlardır.

²⁴⁷ Jarrin, G. (1939). *On the Distribution of Turk Tribes in Afghanistan*, Çev. Jalayir Azimi, Khurasan Yayınları, 74.

²⁴⁸ A History of the Uzbeks: From the Silk Road to the Soviet Union, <https://worldview.stratfor.com/article/history-uzbeks-silk-road-soviet-union>, Erişim: 05.09.2019.

²⁴⁹ Ataniyazov, S. (1999). "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", Bilig, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, A.Yesevî Ü. Yay, 10 (99), 10.

Fakat Moğol kuşatması Türkmenlerin kaderini değiştirmiş ve bir kısmı Maverâünnehir, Horasan ve Mangışlak civarına, diğer bir kısmı da Azerbaycan'a ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Farklı topraklarda kalan Türkmenlerin zamanla dilleri ve kültürleri birbirinden farklılaşmıştır. Hazar ötesinde kalan Türkmenler Moğol ve Timurluların hâkimiyeti altında kaldıktan sonra bugünkü Türkmenistan'ın güneyine yerleşmişler fakat bu durum dönemin bazı iktidarlarını rahatsız etmiş ve Türkmenlere ağır kayıplar yaşatmışlardır. Ayakta kalabilmek için dönemin egemen güçlerine karşı mücadele veren Türkmenler, 1879 yılında Rus tehdidi ile karşı karşıya gelmişlerdir. 27 Ekim 1924 tarihinde Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Yaklaşık yetmiş yıl Rus egemenliği altında yaşayan Türkmenler bu süreç boyunca örf-adet ve geleneklerini korumaya çalışmışlardır. SSCB'nin Dağılmasıyla 27 Ekim 1991 tarihinde Türkmenler özgürlüklerine kavuşmuşlardır.²⁵⁰

Afganistan Türkmenleri ülkenin Kuzeyinde; çoğu Türkmenistan sınırına yakın olan kesimlerde, diğer bir kısmı da İran (Meşhed) sınırına yakın bölgede yaşamaktadırlar. Türklerin, yoğun olarak bulunduğu Kunduz ve Herat illeri arasındaki bölgelerde yaşamakta olan Türkmenler kabile sistemine bağlı olup, İran'daki Yomut ve Türkmenistan'daki Teke Türkmenlerine karşılık Afganistan'daki Türkmenlerin hemen hemen hepsi Ensari boyuna aittirler. Fakat Afganistan'da da az sayıda Teke ve Yomut Türkmenlerinin olduğu bilinmektedir.²⁵¹

Türkmenler Sünni olup Özbeklerden sonra ikinci kalabalık Türk etnik grubudur. Özbeklerin tersine, yerleşik değil göçebe bir yaşam tarzına sahip olmuşlardır. Türkmenlerin bir kısmı da 1930'larda SSCB döneminde Afganistan'a göç etmişler ve şimdiki Andhoy ilçesine yerleşmişlerdir. Afganistan'da 17. yüzyıldan beri yaşamakta olan Türkmenlerin bir kısmı 1987'de Afgan-Rusya sınırlarının kesinleşmesiyle Türkmenistan'a göç etmişler, kalanları ise ülkede yerleşik hayata geçerek tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamışlardır. Daha sonra Afganistan'a iki büyük Türkmen göçü gerçekleşmiştir: birincisi Bolşeviklerin Türkistan'ı ele geçirdiği dönem Türkmenistan'dan olan göç, diğeri ise Türkistan'da zorunlu kolektivizasyon ile beraber yaşanan Türkmen göçüdür.²⁵²

²⁵⁰ Kara, M. (2002). "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkistan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14, 249.

²⁵¹ Çınarlı, a.g.m., 2012, 59.

²⁵² Çınarlı, a.g.m., 2012, 60.

Bugünkü Afganistan devleti kurulduktan sonra bu devletin en öncelikli hedeflerinden biri ülkenin Kuzey bölgesindeki Türk beyliklerini bölmek ve o bölgedeki denetimi sıkılaştırmak olmuştur. Kuzeye Peştun kabileler yerleştirilmiştir ve mevcut çeşitli ayrıcalıklar, Özbeklerden ve Türkmenlerden alınarak Peştunlara verilmiştir. Özbekler ve Türkmenlerin kendi haklarını savunmak için 1930'larda çıkardıkları isyan, bölgeye daha fazla Peştun kabilelerinin yerleşmesine sebep olmuştur. Daha sonra da Peştunculuk, Afgan ulusal kimliğinin temel kimliği konumuna getirilmiştir. Afganistan yönetimi Türk ve diğer etnik grupların ülkenin tarih ve kültürüne yaptığı katkıyı görmezden gelerek, gelenek ve göreneklerini yasaklamıştır.²⁵³ Dahası Özbekler ve Türkmenlerin kendi dillerinde eğitim görmelerine de izin verilmemiş ve böylece Özbek ve Türkmenleri hem eğitimden hem de siyasetten mahrum ederek, ticaret ve hayvancılığa yönelmek zorunda bırakmışlardır. Bu tür olaylardan sonra uzun bir süre Özbeklerin devletle işbirliği yapmaktan başka bir seçenekleri olmamıştır.²⁵⁴ Afganistan Türkleri uzun süre göz ardı edilerek yaşadıktan sonra, 1992 yılında Afganistan İslam Devleti'nin kurulmasıyla siyaset sahnesinde boy göstermeye başlamıştır. Özbek kökenli General Reşid Dostum'un önderliğinde siyasi kimliklerine kavuşarak dünya kamuoyuna Türklerin bu ülkedeki mevcudiyetini göstermiştir. Bu dönemde Afganistan Türkleri kendi dil, din ve kültürlerine sahip çıkmaya başlamışlardır. Her ne kadar bu durum Taliban yönetimiyle geçici olarak son bulmuş olsa da, 2001 yılında Hamid Karzai başkanlığında kurulan devlet tarafından tüm etnik grupların haklarının tanınmasıyla, Türklerin kimliği tekrar ön plana çıkmıştır.²⁵⁵ 2004 yılında kabul edilen yeni Afganistan Anayasasında ülkede yaşayan etnik azınlıkların yoğunlukta bulunduğu bölgelerde, dillerinin resmi dil kabul edilmesiyle, Özbekçe ve Türkmençe de yoğun olarak konuşulduğu bölgelerde ülkenin resmi dili olarak sayılmıştır.²⁵⁶

²⁵³ Türk Yurdu, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3632>, Erişim tarihi: 20.12.2018.

²⁵⁴ Fevzi, *a.g.m.*, 2012, 552.

²⁵⁵ Fevzi, *a.g.m.*, 2012, aynı yer.

²⁵⁶ Afganistan Anayasası (2004), Birinci Bölüm, 16. Madde. https://www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_2004.pdf?lang=en, Erişim tarihi: 09.05.2021.

3.3.3.3. Kazaklar

Kazaklar aslında Afganistan Türklerinden olup, ülkenin kuzeyinde yaşamaktadırlar. Kazaklar Rusya iç savaşı ve Bolşevik İhtilali sırasında bugünkü Kazakistan'dan kaçarak Afganistan'ın Türkistan bölgesine sığınmışlardır. Genel olarak Mezar-i Şerif, Kunduz, Tahar, Cevizcan ve Faryab şehirlerinde yaşamaktadırlar. Toplam nüfusu 400.000 civarında olan ve genelde ticaretle uğraşan Kazaklar, her ne kadar Özbeklerle iç içe yaşasalar da kendi kültürlerini titizlikle korumuşlardır.²⁵⁷

Diğer taraftan, kendi dillerini korumaya çalışan Afganistan Kazakları, ülkede yaşanan iç karışıklıklara ve çatışmalara katılmamaya özen göstermişlerdir. Ancak diğer etnik gruplar gibi Kazaklar da Afganistan'daki istikrarsızlıktan etkilenmiş ve çoğu İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve diğer ülkelere göz etmişlerdir. Ayrıca, Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Afganistan devletiyle bu ülkede bulunan Kazak etnik gruplarının Kazakistan'a dönmesi konusunda anlaşmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde yüzlerce Kazak uyruklu Afganistan vatandaşı Kazakistan'a giderek oraya yerleşmişlerdir.²⁵⁸

3.3.3.4. Kırgızlar

Kırgızlar Afganistan'daki Türk kökenli etnik gruplar arasında en küçük gruplarından birini oluşturmaktadır. Kırgızistan, Tacikistan'ın Pamir bölgesi ve Çin'in Sincar bölgesi sınırlarının kesiştiği Vahan bölgesinde yaşayan Kırgızlar, kültür ve dil bakımından Kırgızistan Kırgızlarına benzerlik göstermektedir. Genel olarak hayvancılıkla uğraşan Kırgızlar, Afganistan'ın Kunduz, Samangan, Taşkugan, Belh ve Mezar-i Şerif şehirlerinde yaşamaktadırlar. Çoğunlukla Müslüman "Sünni Hanefi" olan Kırgızlar, sayılarının 100.000'i aşkın olduğu düşünülmektedir.²⁵⁹

Kırgızlar göçebe olup, oruk olarak adlandırılan yurtlarda yaşamaktadırlar. Kırgızlar, kabaca kabileye eşdeğer olan dört farklı oruk ayrılmakta ve ataerkil çizelgeler şeklinde örgütlenmişlerdir. Afganistan'da yaşayan her Kırgız, aşağı-yukarı kabileye eşdeğer olan dört (Teyet, Kesak, Kıpçak ve Naiman) oruktan birine üyedir. Bunlardan Teyet

²⁵⁷ Akyüz, M., ve Diner, R. (2016). "Afganistan Kazakları Tarihi ve Afganistan Kazaklarının Bugünkü Durumu Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Dergisi (Habarşı)*, 4(39), 38.

²⁵⁸ Akyüz ve Diner, *a.g.m.*, 2016, aynı yer.

²⁵⁹ Albayrak, R. (2004). *Afganistan Türkleri.*, Ankara, Berikan Yayınevi, 54.

orukunun üyelerinin tamamı 1978’de Afganistan’dan ayrılarak Pakistan’a kaçmış ve daha sonra 1983 yılında Türkiye’ye gelerek Van kentine yerleşmişlerdir.²⁶⁰

3.3.3.5. Avşarlar

Avşar veya Afşarlar Afganistan’da yaşayan bir başka azınlık Türk etnik grubudur. Avşarların büyük bir bölümü Safevi hükümeti döneminde özellikle 1587-1628 yılları arasında Horasan’a gönderilmişlerdir. Avşarlar, Nadir Şah Afşar’ın 1738 yılında ele geçirdiği Kabil’den ayrılırken geride bıraktığı Kızılbaş askerlerin arasında bulunmaktaydı ve o dönemden itibaren Afganistan’da kalmaya devam etmişlerdir. Avşarlar genelde başkent Kabil’in Darul Aman ve Nanekçi bölgelerinde yaşamaktadırlar. Avşarların sayısının 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Avşarlar genel olarak Şia mezhebini benimsemektedirler.²⁶¹

Avşarlar geçmişte başlarına giydikleri kırmızı şapkalarından dolayı kızıl baş olarak da adlandırılmaktadırlar. Genelde Farsça konuşan ve Şii mezhebine mensup olan Kızılbaşlar, günümüzde Kabil ve Hazaracat bölgelerinde yaşamaktadırlar.²⁶²

3.3.3.6. Karluklar

“Karluğ” olarak da telaffuz edilen Karluk Hazaralar, ağırlıklı olarak Bağlan’da bulunmakta olan Karlukların büyük bir kısmı eskiden Orta Afganistan (Hazaristan) ve Uruzgan bölgelerinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Karluklar, Bağlan’da bağımsız bir Hazara kabilesi iken, Uruzgan’da ise mevcut Hazara kabilelerinin bir alt kabilesi olarak varlıklarını sürdürmektedir. Diğer taraftan Karluklar, tarih boyunca farklı coğrafyalarda yaşadıkları için oralara bağımlı hale gelmişlerdir.²⁶³

Günümüz İran’ında yaklaşık 7 ilçenin Karluk ismiyle anıldığı bilinmektedir. Ayrıca, Çin ve Suriye’de Karluklara rastlanabilmektedir. Fakat Özbekistan’ın Buhara ve Semerkand şehirleri Karlukların yaşadığı en eski coğrafyalardandır. Genel olarak Tahar ilinin Talkan bölgesinde ve Fayzabad’ın kuzeyinde yaşayan Karluklar,

²⁶⁰ Central Asian Cultural Intelligence for Military Operations The Kyrgyz of Afghanistan, <https://info.publicintelligence.net/MCIA-AfghanCultures/Kyrgyz.pdf>, Erişim tarihi: 10.06.2021.

²⁶¹ Wakilzadeh Andhoy-i, Gh. (2013). *Tarih Kapsamında Türkler/ Turkha dar Gustara-i Tarikh*, Azizi Basınevi, Kabil, 34.

²⁶² ORHA, (2018). Geçmişten Günümüze Afganistan Türkleri, <https://orhaajans.com/gecmisten-gunumuze-afghanistan-turkleri/>, Erişim: 20.06.2019.

²⁶³ South Turkistan: <https://southturkistan.wordpress.com/2009/11/20/qarluq-karluk-hazaras/>, Erişim tarihi: 20.01.2016.

Afganistan’da yaşayan en eski Türk kabilelerinden sayılmaktadırlar. Eski bir geçmişe sahip olan ve farklı bir Türkçe lehçesi konuşan Karluklar zamanla tamamen Özbekleşmişlerdir. Sayıları tam olarak bilinmese de ülke genelinde 20.000’e yakın Karluk’un yaşadığı düşünülmektedir.²⁶⁴

3.3.4. Hazaralar

Afganistan’da yaşayan çoğu etnik grupların kendine özgü zengin tarihsel ve kültürel geçmişi olduğu gibi, Hazaralar da bu topraklarda yaşayan en eski etnik gruplardan biridir. Aywaz’a göre Hazaralar bundan 2300 yıl önce bugünkü Afganistan’ın merkezi bölgelerinde yaşamış olup, o zamanlar Bamyan Aslanları olarak anılıyorlardı. Fakat bölgeye hâkim olan Bamyan Aslanları Gazneliler tarafından devrilmiş ve daha sonra Ghoriler, Harzemliler bu bölgeyi yönetmişlerdir. Harzemşah’ın Moğollara yenilmesiyle birlikte bu bölge Cengiz Han ordusu tarafından tahrip edilmiştir. Cengiz Han’ın halefleri, Bamyan ve diğer bölgelerde birkaç asır hüküm sürmüşlerdir.²⁶⁵

Daha sonra Timur ve Halefleri egemenliği ele geçirmişlerdir. Sultan Husin Baykara döneminde Argun tayfasından Amir Zulun Argun ilk defa Hazaracat bölgesinin Amiri olmuştur. Argun Amirleri hâkimiyet bölgesini Kabil’den Kandahar, Send ve Ferah’a kadar yayabilmişlerdir. Yaklaşık seksen yıl Hazaracat bölgesini yöneten Argunya amirleri bugünkü Hazaraların ataları sayılmaktadır.²⁶⁶ Bazı tarihçilere göre Hazaralar bugünkü Afganistan topraklarının en eski yerli halklarından olup Moğollardan önce Guza yani Gürcistanlı olarak bilinirlerdi.²⁶⁷

Hazaralar genel olarak Afganistan’ın merkezindeki Hazaracat (Hazaraların ikamet ettiği toprak) adındaki dağlık bir bölgede yaşamaktadırlar. Hazaraların yaşadığı bölge günümüz Afganistan haritasındaki Bamyan, Gazne, Gur, Uruzgan vilayetlerini kapsamaktadır.²⁶⁸ Bu bölgenin dağlık ve merkezden uzak olması Hazaraların diğer etnik gruplardan ayrı bir hayat sürmelerine ve kendilerine özgü bir kimlik geliştirmelerine sebep olmuştur. Hazaralar, Behsud, Caghuri ve Oruzgani olmak üzere

²⁶⁴ Barlas, K. (1994). “Afganistan Türklerinin Dünü ve Bugünü”, *Türk Kültürü*, 32 (371), 133.

²⁶⁵ Nabizada, M. A. (2014). *Afganistan’daki Hazaraların Tarihsel Kökenleri*, Kabul Press, <https://www.kabulpress.org/article223743.html>, Erişim tarihi: 31.05.2019.

²⁶⁶ Daqiq, Z. (2008), Hazaraların Çağdaş Tarihi: İkinci Bölüm, Hazara Etnik Grubunun Temel Yaşam Alanı, <http://www.esalat.org/images/tarikh%20maasere%20hazara%20haa%202.htm>, Erişim tarihi: 20.06.2018.

²⁶⁷ Daqiq, a.g.k., 2008, aynı yer.

²⁶⁸ Chaqmaq, a.g.t., 32.

üç gruba ayrılmaktadır. Çok az sayıdaki Sünni ve İsmaili mezhebi mensubu dışında Hazaraların nerede ise tamamına yakını Şii mezhebine mensuptur. Konuştukları dil Darice'nin farklı bir lehçesidir.²⁶⁹

Hazaraların kökeni ile ilgili üç farklı yaygın görüş mevcuttur: birincisi Hazaraların Bumi kökenine ait olmaları, ikincisi Moğolların halefi oldukları ve sonuncusu da karışık bir etnik yapıdan oluştukları düşüncesidir.²⁷⁰ Bu görüşlere göre sadece ülkenin merkezinde yaşayan insanlar değil, Mahrabun ve Haripur dağlarının etekleri ile Abutabad, Pakhlai, Kagan ve Kaşmir dağlarının eteğinde yaşayanlar da Hazara olarak adlandırılıyorlardı. Aynı görüşe göre Hazaralar Tatar ya da Moğol olmayıp, Hint-Avrupa ailesinden gelmektedirler. Lehçeleri ise Hint-İran lehçesidir.²⁷¹ Farklı bir görüşe göre ise Hazaralar Moğol askerlerinden geri kalan kişiler olup, Cengiz Han'ın ordusu ile Afganistan'a gelmişlerdir ve zamanla bu topraklarda yaşayan Taciklerin mezhep, dil ve kültürünü özümsemişlerdir. İşte bu topluluk daha sonra Hazara olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu görüş Hazara anlamının Moğolcada bin rakamından geldiğinin altını çizmektedir.²⁷² Üçüncü görüşe göre Hazaralar sadece Türkler, Moğollar veya sadece Moğolların ardılları olmayıp, bu iki köken ya da Tacik, Afgan gibi diğer etnik kökenlerin de karışımından oluşmaktadır.²⁷³ Araştırmalara göre, Hazaraların konuştuğu Farsça lehçesi, Afganistan'ın Herat, İran'ın Meşhet şehirlerinde konuşulan lehçeye çok yakındır ve bundan dolayı Hazaraların 13 ve 15. yüzyıllarda Farslar, Araplar, Afganlar ve Türkler gibi farklı kavimlerin göçünden dolayı oluştuğu sanılmaktadır. Fakat tüm bu araştırmalar ve görüşler Hazaraların tarihi ve kökenini açıklamakta yetersiz kalmaktadır ve ülkenin güvenlik sorunları ve iktidarın konuya olumlu yaklaşmamasından dolayı, şimdiye kadar bu konuda net ve şeffaf bir araştırma yapılmış değildir.²⁷⁴

Tüm bu görüşlerin yanı sıra Hazaraların yerleşim yeri olan Bamyana göz önünde bulundurulursa, Hazaraların tarihinin daha eskilere dayandığı anlaşılabacaktır, çünkü

²⁶⁹ Çınarlı, *a.g.m.*, 2012, 61.

²⁷⁰ Musevi, S. A., (2000). *Afganistan Hazaraları: Tarih, Kültür, İktisat ve Siyaset*. Çev. Asadullah Şefai, Naqsh-i Simurgh Kültür ve Sanat Yayınları Müessesesi, Tahran, 48.

²⁷¹ Musevi, *a.g.e.*, 2000, aynı yer.

²⁷² Aqwaam Sakin dar Afghanistan (Afganistan'da yaşayan Kavimler). <http://www.afghanpaper.com/info/joghrafia/aghvam.htm>, Erişim: 18.06.2018

²⁷³ Bilgin Varlık, A. (2022). Afganistan Coğrafyası: Jeopolitik, Ekopolitik ve Sosyopolitik Değerlendirme, Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 37.

²⁷⁴ Musevi, *a.g.e.*, 2000, 55.

Bamyan kenti 5. yüzyılda, tarihte Huna medeniyeti ismiyle anılan, Kuzey Hindistanlı bir medeniyete başkentlik etmiş bir şehirdir. Çok uzun zamanlardan beri bugünkü Afganistan'ın merkezinde yaşayan Hazaralar, tarih boyunca Moğollar, Tacikler ve Türklerin dil ve kültüründen etkilenmiştir.²⁷⁵

Hazaralar genel olarak farklı kavim ve gruplar halinde yaşamaktadırlar. Hazaralar 19. yüzyıla kadar ekonomik ve sosyal refah içinde yaşamış, ancak 1890-93 yıllarında gerçekleşen Hazara ve Afgan savaşları sonucunda düzenleri bozulmuştur. Savaşta yenilen ve özgürlüklerini yitirmiş olan Hazaraların rehberleri katledilmiştir ve kendileri de köleliğe mahkûm olmuştur. Hazaraların yeni birleşim sistemi ise kabileden ziyade “ulus” adı altında bir şura şeklinde gerçekleşmiştir. Ulusun üyeleri, farklı meseleleri görüşmek üzere bir araya gelen kabile büyükleri ve din adamlarından oluşmaktadır. Afganistan istiklalini 1919 yılında ilan edince, Şah Amanullah Han döneminde ülke için ilk defa millileştirme hareketleri başlamış, milliyetçilik ve modernleşme konularında bazı adımlar atılmaya başlamıştır. Bu girişimler gölgesinde, Amanullah Han ülkede yaşamakta olan diğer etnik grupları da “Afganlaştırma” girişimini başlatmıştır. Diğer etnik grupların yanı sıra bu girişim Hazaraların da sert tepkisine yol açmıştır.²⁷⁶

Hazaralarının durumunu çağdaş Afganistan'da üç farklı dönemde incelemek mümkündür: Bunlardan birincisi 1919-1929 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Amanullah Han, milliyetçilik ve modernleşme girişimleri yelpazesinde, 1920 yılında Hazaraların ülkenin diğer etnik kavimleri ile eşit olduğunu belirterek, 1921 yılında Hazaraların köleliğini bir bildiriyle yasaklamıştır. Daha sonra 1923 yılında bu konu ülkenin anayasasında yer almış ve Hazaraların Afganistan'da yaşayan diğer etnik gruplarla aynı vatandaşlık haklarına sahip olduğu vurgulanmıştır. Fakat bu durum çok fazla sürmemiştir çünkü Amanullah Han'ın yürüttüğü politika ve milli görüş Peştunizm²⁷⁷ çerçevesinde şekillenmiştir.²⁷⁸

²⁷⁵ Mohammadi, A. (2015). “Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya”. Belgü, (2), 44. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgu/issue/37864/437519>, Erişim tarihi: 12.05.2022).

²⁷⁶ Musevi, a.g.e., 2000, 79-80.

²⁷⁷ (Peştunizm, Peştun halkının üstünlüğüne inanan siyasi bir düşüncedir ve merkezileş güçlü hükümetin gücüne, aşırılıkçı ve tek bir Peştun partisine inanan ve mutlak Peştun egemenliği için çalışan bir hükümet şeklidir.) Ahmadi, Z. (2021). Peştun Olmayanları Bastırmak İçin Bir Araç Olarak Peştunizm ve Peştun Olmayan Tüm Kabileler İçin Alarm. Kabul Press, <https://www.kabulpress.org/article240842.html>, Erişim tarihi: 08.03.2022.

²⁷⁸ Musevi, a.g.e., 2000, 208-209.

İkinci dönem ise 1929-1979 yılları arası Hazaraların ayaklanmasını içermektedir. Hazaralar neredeyse Afganistan tarihi boyunca hep ezilen ve ikinci derece vatandaş sayılan halk olarak görülmüştür. Bu durum o kadar etkili olmuştur ki Hazaraların kendileri bile bir dönem kaderlerine razı olmuşlardır. Hazaralar, her ne kadar 1978-1985 yılları arası farklı direniş gruplarına katılarak, haklarını aramaya çalışsalar da ilk direnişi Nisan 1979 yılında Hazaracat'ta bulunan Daresufta başlatmış ve kısa zamanda Hazaracat bölgesini devlet güçlerinden arındırmışlardır. Bu tarihten sonra Hazaracat uzun yıllar sonrası özerk bir bölge durumuna gelmiştir.²⁷⁹

Son dönem ise Hazaraların sosyo-ekonomik olarak güçlenmesini kapsayan 1980'li yıllardır. Bahse konu dönemde otoriteler tarafından zorla ülkenin iktisadi ve sosyal hayatından uzaklaştırılmışlardır. Hazaralar ekonomik, sosyal ve kültürel gelişim açısından gerilemişlerdir. Bu politika ile iki amaç güdülmüştür, ülke kaynaklarının Hazaraların yaşadığı bölgelere dağıtmamak ve Hazaraların siyasi nüfuzunu azaltmak olmuştur.²⁸⁰ Hazaracat aslında yüz ölçümü bakımından geniş bir alanı kapsamaktadır. Fakat bu bölgenin dağlık olması, ikliminin sert olması, nüfus artışı ve kalkınma projelerinin başarısızlığı Hazaraların tarıma dayanan ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir.²⁸¹

Hazara toplumunda iki çeşit elit grup mevcuttur. Birincisi, arazi sahibi olarak bilinen Mirler, ikinci ise toplumda son derece etkili olan ve kendilerinin İslam Peygamberinin soyundan geldiklerine inanan Seyitlerler.²⁸² Her ne kadar Hazaraların arasındaki bağ daha önce zayıf olsa da zamanla İran'ın desteği ve Peştunlara karşı düşmanlık duygusundan dolayı Afganistan'ın en güçlü etnik grubu haline gelmişlerdir. Hazaraların nerede ise hepsi ülkedeki iç savaş döneminde Hezb-i Vahdet (Birlik) Partisi çatısı altında birleşmişlerdir. Hazaralar 1979 yılında bağımsızlıklarını elde etmeleriyle kendi yönetimlerini kurmuşlar ve kendilerine olan güven duyguları güçlenmeye başlamıştır.²⁸³

²⁷⁹ Mohammadi, *a.g.e.*, 2015, 35.

²⁸⁰ Glatzer, *a.g.e.*, 1998, 167-181.

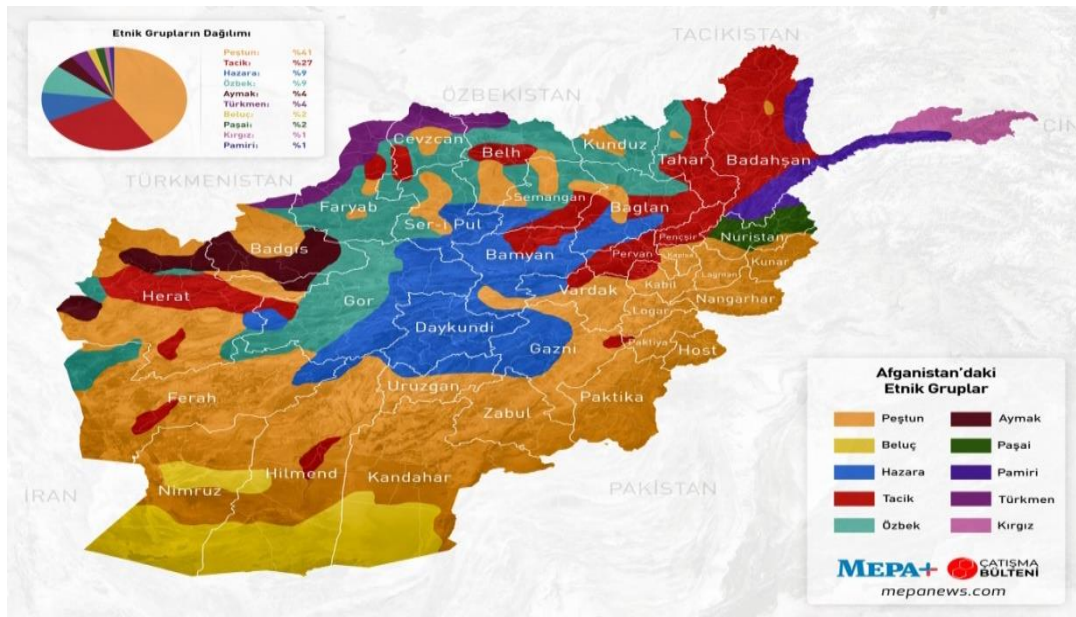
²⁸¹ Mohammadi, *a.g.e.*, 2015, 37.

²⁸² Çınarlı, *a.g.m.*, 2012, 78.

²⁸³ Çınarlı, *a.g.m.*, 2012, aynı yer.

3.3.5. Diğer Etnik Azınlıklar

Afganistan çeşitli etnik azınlıkların bir araya gelmesiyle meydana gelen bir ülke olup, günümüzde elliye aşkın etnik grubu barındırmaktadır. Yukarıda adı geçen dört etnik gruptan sayıca daha az olan bu etnik gruplar ülkenin genelinde perakende şeklinde yaşamaktadırlar. Nüfus bakımından az olmanın yanı sıra politik açıdan da oldukça etkisizler. Bu etnik gruplara örnek olarak, Nuristaniler, Hindular, Sekler, Aymaklar, Brohiler ve Beluçları göstermek mümkündür. Bu azınlıkların haklarının savunulabilmesi için bazılarının parlamentoda temsilcileri bulunmaktadır.²⁸⁴

Harita 3.1. Afganistan'ın etnik grup haritası²⁸⁵

3.4. Etnik Grupların Milliyetçilik Eğilimleri

Afganistan toplumu ne “basit” ne de “ilkel” olarak tanımlanabilen genellikle de “aşiret” olarak damgalanan bir toplumdur. Afgan toplum yapısı çok karmaşıktır; geniş kapsamlı manevi, sanatsal ve toplumsal kazanımların yanı sıra binlerce yıllık imparatorluk politikaları, fetihler, devlet kurma, siyasi yıkım ve kaosun ürünüdür. Büyük Britanya ve daha sonra SSCB sömürge hâkimiyetlerini, bir de Peştunların diğer

²⁸⁴Shafaq, N. (2016). *1989'da Sovyetlerin Çekilmesinden Sonraki Dönemde Afganistan'daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri.*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

²⁸⁵MEPA News, (2021). Afganistan'ın Etnik Haritası, Çatışma Bülteni/Harita, <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm>, Erişim tarihi: 28.01.2022.

etnik azınlıklar üzerindeki iç sömürgesi takip etmiştir. 1978 yılından bu yana ortaya çıkan iktidar ilişkilerindeki değişiklikler, bağımsız koşullar altında ulus inşasını temelden sarsmıştır. Afganistan'ın kırsal nüfusu, daha uzak bölgelerde yaşamakla birlikte, çok sınırlı ve minimal düzeyde siyasi bilinç ve ufuk sahibidir. Eşyanın doğası gereği, Afganistan nüfusunun çoğunluğu kolektif sosyal hayatta bir araya gelmedikçe, ulusçuluğun kendine özgü düşünsel itirazlarını bu millete uygulaması imkânsızdır. Her ne kadar Afgan toplumunun modernleşmesi 1950'lerden sonra kayda değer ilerleme göstermiş olsa da, bu ilerleme sadece ülkenin başkenti Kabil ve orada yaşayan eğitimli birkaç elite sınırlı kalmıştır. Peştunlar tüm toplumu temsil ettiklerini iddia ederken, Peştun olmayan etnik gruplar ise onların iktidar tekeline kızmakla meşguldü.²⁸⁶

Bir ülkedeki farklı bölge ve insanları bir bütün haline getirmek ve onların o ülkeye sadık kalmalarını sağlamak, en zor ve aynı zamanda da bir ülke için en gerekli ödevlerden biridir. Ülkede yaşayan insanların kaynaşması ve ayrışması aslında yakınsama ve ayrışma faktörlerine bağlıdır. Şöyle ki yakınsanma faktörleri ne kadar geliştirilirse ülke sınırları içindeki insanların birbirleriyle kaynaşması o kadar kolay olacak; tersine ayrışma unsurları yaygınlaşırsa oradaki etnik grup parçalanmaya yüz tutacaktır. Ülkedeki durumu daha iyi anlayabilmek için öncelikle (yakınsanma) İslam, Farsça dili, milli semboller, dış tehditler ve (ayrışma) ülkenin ismi, dinsel, etnik ve dilsel farklılıklar, kapsayıcı merkezi yönetim eksikliği, karizmatik liderin olmaması, ekonomik sıkıntılar gibi faktörlerin incelenmesi gerekmektedir.²⁸⁷

Afganistan'daki etnik çeşitlilikten dolayı bazı araştırmacı ve yazarlara göre ülkede Avrupa'da olduğu gibi bir ulus oluşmamıştır. Çünkü bu ülke insanları arasında toplum ruhu, vatanseverlik, milli menfaatleri anlama ve tercih etme duyguları mevcut değildir. Bunların yerine toplumda dağınık ve yoğunlaştırılmış kimlikler mevcuttur ki bu kimlikler aynı zamanda siyasi açıdan hem iyi bir koz hem de isyana yol açabilen unsurlar olabilir. Tüm bunlardan dolayı Afganistan bir tür “kavimler müzesi” olarak adlandırılır. Afganistan uzmanlarından Fransız bilim adamı Oliver Roy, Afganistan'ın hiçbir zaman tek bir millet olmadığını aksine farklı özelliklere sahip değişik kavimlerden oluştuğunu bildirmiştir. Afganistan'ın hiçbir zaman bir Avrupa ülkesi

²⁸⁶ Hyman, A. (2002). “Nationalism in Afghanistan”, *International Journal of Middle East Studies*, 34(2), 300. 299-315.

²⁸⁷ Janparwar, M. (2010). “Hamgara-i ve Wagar-i dar Afghanistan (Afganistan'da Yakınsanma ve Ayrışma)”, *Masa-el Jahan İslam (İslam Dünyası Meseleleri Dergisi)*, 24 (3), 36.

gibi ulus devlet olamayacağını çünkü Afganlarda vatanseverlik hissinin yerine kimsenin egemenliği altına girmek istemeyen kişisel özgürlük hissinin mevcut olduğunu iddia etmiştir.²⁸⁸

Din, her ne kadar çağımızda çoğu ülkeler için birleştirici unsur olma etkisini kaybettiye de, Afganistan için İslam dini hala yakınlaştıracı bir unsur olarak sayılabilmektedir. Diğer taraftan Farsça çok eski zamanlardan beri konuşulagelen bir dil olduğu ve ülkedeki tüm etnik gruplar tarafından konuşulduğu için milli birlik açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir.²⁸⁹

Afganistan'ın tüm etnik gruplarının istikrar ve barış içinde yaşamasını sağlamaya çalışan ilk isimlerden biri Emir Habibullah Han olmuştur. Onun en önemli amaçlarından biri, tüm Afgan kabilelerinin merkezi bir yönetim altında toplanmasını sağlamaktır. Bu nedenle tek millet ve tek devlet prensibinden hareket ederek, ülke içinde ayrılmaya neden olma ihtimali olan her türlü uygulamayı ortadan kaldırmış ve bu amaç doğrultusunda özellikle de esir alım-satımını ve köleliği yasaklamıştır. Ayrıca, daha önce zorunlu olarak ülkeden göç eden Hazaraların geri gelmesine ve zorla alınan mülklerinin iadesine karar vermiş, böylece ülke içinde barışı sağlamaya çalışmıştır.²⁹⁰

Afganistan'ın modernleşme yönündeki ilk adımlarını atan en önemli isimlerden biri diğeri de Serdar Mahmud Tarzi'dir. Dönemin Osmanlı Devleti'nde eğitim alan ve birçok farklı yabancı dil bilen Tarzi, Emir Abdurrahman Han döneminde ailesinin gönderildiği sürgünden Afganistan'a dönme kararı almıştır. 1902 yılında Kabil'e gelen Tarzi, ülke dışındaki eğitilmiş elit gençleri ülkeye kazandırmak isteyen Emir Habibullah tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Kendisi Osmanlı Devleti'nde uzun süre bulunduğu ve onların eğitim ve politikasının tesiri altında kaldığı için tam bir Osmanlı aydını sayılabilirdi. Tarzi, Habibullah Hanı Osmanlıdan yardım alarak ülkenin geride kalan alanlarının geliştirilmesi konusunda ikna etti. Böylece farklı konularda uzmanlıkları bulunan Türk bir heyet Afganistan'a geldi. Bu dönemde idari, eğitim, sağlık, askeri, ulaşım, iletişim, ticaret ve sosyal alanlarda birçok gelişmeler ve yenilikler yaşanmıştır. Ayrıca Mahmud Tarzi modernleşme fikirlerini kamuoyuna

²⁸⁸ Janparwar, *a.g.m.*, 2010, 37.

²⁸⁹ Janparwar, *a.g.m.*, 2010, 39.

²⁹⁰ Çelikkalek, *a.g.e.*, 2016, 57.

duyurabilmek için 9 Ekim 1911 tarihinden itibaren “Sirac-ül Ahbar” yani haber meşalesi adında bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Aslında bu gazete milli ruhu harekete geçiren ve kısa sürede Afganistan milliyetçiliğinin ve bağımsızlığının temellerini oluşturan felsefi bir alt yapı teşkil etmeyi hedeflemekteydi ki nitekim bu hedefine ulaşmıştır.²⁹¹

20. yüzyılın başlarında yaşanan iç ve dış olaylar ülkenin milliyetçilerinde ulusal bilincin gelişimini tetiklemiştir. Öncelikle, Afganistan o dönemde İngiliz imparatorluğunun patronluğunda olsa da sözde bağımsız bir devletti ve ülkedeki elitlerin herhangi bir kısıtlama olmadan, özgürce, ülkenin ve diğer ülkelerin siyasi konuları ile ilgili milliyetçi gazetelerde tartışmalarına izin verilmiştir. İkincisi, Emir Abdurrahman Han’ın (1880-1901) ölümünden sonra dünyada birçok önemli olay gerçekleşti: bunlardan biri I. Dünya Savaşı’nın çıkması, Bolşevik Devrimi ve Güney Orta Asya ve Orta Doğu’daki milliyetçilik hareketleri Afgan milliyetçilerinde de farkındalık yarattı. Bu olaylar sayesinde, Büyük Britanya müdahalesine karşı 1919 yılında savaş açılarak ülke tam özgürlüğüne kavuşmuştur. Daha sonra Habibullah Han ve oğlu Amanullah Han dönemlerinde ülkede birçok alanda reformlar yapılarak, modernleşmeye doğru hızlı adımlarla yol alınmıştır.²⁹²

Ulusal kimlik düşüncesi Afganların tek millet olduğu, kendilerine özgü tarih, kültür ve ana vatanlarının olduğu düşüncesine dayanmaktaydı.²⁹³ Afganistan’da milliyetçilik yoğun olarak kendini 1901-1929 yılları arası göstermiş ve bu dönemi milliyetçilik yılları olarak tanımlamanın birçok nedeni vardır. Bunların en başında Afganistan’ın 1919 yılında siyasi bağımsızlığını ilan etmesi gelmektedir. İkinci olarak da, Emir Abdurrahman Han’ın 1901 yılında ölümünden sonra ülke yeni bir çağa girmiştir.²⁹⁴

Fakat ülkenin modernizasyonu ile ilgili asıl sorun şuydu: modernizm bilinci tüm ülke halkını ilgilendiren bir konu muydu yoksa sadece Kabil’de yaşayan birkaç elitin meselesi miydi? Habibullah Han döneminde Mahmud Tarzi’nin de girişimleriyle kurulan Habibiye Lisesi bir nevi “elit üretme” fabrikası görevini görüyordu. Bu lisede

²⁹¹ Çelikkalek, a.g.e., 2016, 65-87.

²⁹² Shir, J., (2010). *Afghan Nationalism: State-Elites and Historiography: 1901-1929*, Unpublished Master Thesis, History Department, James Madison University, 2.

²⁹³ Rasikh, J.S. (2010). Nationalism in Afghanistan- A Descriptive Analysis. Undergraduate Research, Middle Eastern Communities and Migration Student Research Paper Series, James Madison University, 1. <https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=mecmsrps>, Erişim tarihi: 04.05.2022.

²⁹⁴ Shir, a.g.e., 2010, 2-3.

yetişenler genel olarak aydınlar olarak adlandırılmakta olup, üç gruba ayrılıyorlardı: liberaller, genç Afganlar ve bireysel aydınlar. İlk iki grup Kraliyet Mahkemesi ile doğrudan bağlantılı olup ülke içinde reformları savunmaktan sorumluydular. Fakat bu iki gruptan ikincisi yani genç Afganlar ülkenin mutlak monarşiden, anayasal monarşiye geçmesini istiyorlardı.²⁹⁵ Üçüncü grup olan aydınlar ise bağımsız bir grup olup, genellikle ülkenin ve dış dünyanın siyasi olaylarını yakından takip ve analiz etmek ile meşguldüler.²⁹⁶

Afganistan'ın modernleşme sürecindeki en önemli unsurlardan biri de dil olmuştur. Bu dönemde yayınlanan dört önemli gazetenin Farsça dilinde olması çok büyük okuyucu kitlesine ulaşmayı ve modern düşüncüyü aşılamayı başarmıştır. Fakat ülkeyi yöneten Peştunların bu sürece müdahale etmesi, ülkede filizlenmeye başlayan modernizmin köklerini baltalamıştır. Bazı yazarlara göre ülkedeki Peştun yönetimin diğer etnik gruplara yönelik politikaları iç sömürgecilik olarak nitelendirilmektedir. Peştunların ırkçı politikalarından dolayı ülkedeki modernleşme düşüncesi çok cılız kalmıştır.²⁹⁷

Günümüz Afganistan'ında cereyan etmekte olan sivil savaş genel olarak etnik savaş olarak analiz edilmektedir: Peştunlar; Tacikler, Hazara ve Özbekler ve diğer etnik grupların her biri diğerine karşı, her grup kendi komutan ve askeri yapısı altında ayrı ayrı savaşmaktadır. Çoğunlukta olduklarını iddia eden Peştunlar, ülkedeki diğer etnik kavimler üzerinde üstünlük sağlamaya çalışırken, diğer etnik gruplar ise Peştunların baskınlığına ve etnik grupların kültürel marjinalleşmelerine karşı savaşmaktadırlar.

Afganistan toplumunu sadece bir tek etnik grupla tanımlamak imkânsızdır, çünkü Afganistan etnik azınlıklar ülkesi olarak adlandırılabilir. Eğer ülkenin tüm etnik grupları arasında siyasi, hukuki ve sosyal açılardan eşitlik sağlanırsa ülkedeki politik sorunların çoğu çözülmüş olacaktır. Çünkü milli birlik, ülkedeki farklı etnik ve mezhepsel azınlıklar arasında eşitliğin sağlanmasından geçer.²⁹⁸

²⁹⁵ Shir, *a.g.e.*, 2010, 4.

²⁹⁶ Ghobar, M. GH. M. (2012). *Afghanistan Dar Masir-i Tarikh, Tarihi Süreçte Afghanistan*, Mohsin Yayınevi, Kabil, 4.

²⁹⁷ Ghobar, *a.g.e.*, 2012, 7.

²⁹⁸ Nabizadeh, M.A. (2008), *Afghanistan'da Tekli Etnik Düşünceden Çoklu Etnik Düşünceye Geçiş İhtiyacı* (Zarurat Guzar az Tafakur Tak Qawmi ba Andisha-yi Fara Qawmi dar Afghanistan), 1(6), Nâi, 1. http://www.kotiposti.net/msaleha/nai_6/sh1/p_7.html, Erişim tarihi: 12.01.2022.

3.5. Afganistan'ın Dini Yapısı

Din ve dini değerler, Afganistan toplumu için çok özel bir konuma sahiptir. Afganistan halkı, çoğu fenomenleri dini esaslar çerçevesi doğrultusunda değerlendirip kabul ya da reddeder. Böylece din Afganistan'ın çeşitli etnik grupları arasında birleştirici olan en önemli unsurdur. Bunun örneği ülkede yaşayan tüm etnik grupların İngiliz ve SSCB'nin saldırılarına karşı durmalarında görülmektedir.²⁹⁹ Şöyle ki, İslam sadece toplumun kültür ve geleneklerinin temelini oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda onları ilahi öğretiler, entelektüel bir ufuk, bir değerler sistemi ve bir dizi davranış kuralları olarak açıklar. İslam aynı zamanda tüm tarihsel dönemlerde kararlar ve davranışlar için en önemli meşruiyet kaynağı olmuştur. İslam dininin Afganistan halkının zihniyeti, davranışı ve sosyal kültürü üzerindeki etkisi oldukça hissedilirdir. Afgan halkının yaşamının İslam ile iç içe olduğunu söylemek yeterli değildir, çünkü İslam her alanda meşruiyete sahip tek otoritedir.³⁰⁰

Afganistan'da emirlik ve krallık dönemi olan 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın başlarında dua vaazları genellikle sultanların adına okunurdu ve vaazda sultanın isminden bahsedilmesi ona halk tarafından verilen statü ve kutsallığı vurguluyordu. Ayrıca, İslam'ın kurallarına aykırı hüküm çıkaran hükümdarların ve sultanların eylemleri halk tarafından değerlendirildiğinde, Amanullah Han ve komünist hükümet döneminde görülebileceği gibi, kralın hayatı tehlikeye girerdi.

Afganistan'da İslam'ın yayılması ve yerleşmesi biraz zaman almıştır. M.S. 642'de Müslüman Araplar, Afganistan'ı fethetmek için Tabas üzerinden girmiş ve yirmi yıl boyunca yerel halkla savaşmak zorunda kalmışlardır. Bir yandan Afganistan'daki iç durum, diğer yandan İslam Ordusu'nun baskıları, Afgan halkının İslam'ı kabul etmelerine neden olmuştur. Afganistan'da iki büyük mezhep vardır ve Hanefi mezhebinin takipçileri çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunu ikinci mezhep olan Şii mezhebi izlemektedir. Şii mezhebi de kendi arasında Caferi ve İsmaili olmak üzere iki farklı kola ayrılmaktadır.³⁰¹

²⁹⁹ Afganistan ile ilgili Genel Bilgi. <http://geo-of-afg.blogfa.com/post/14>, Erişim: 07.06.2020.

³⁰⁰ Afganistan Toplumunda Dinin Konumu: <https://af.shafaqna.com/FA/12961>, Erişim tarihi: 05.06.2020.

³⁰¹ United States Department of State, (2017). 2016 Report on International Religious Freedom - Afghanistan, Refworld. <https://www.refworld.org/docid/59b7d8f4a.html>, Erişim tarihi, 05.06.20.

3.5.1. Hanefiler

Afganistan Müslüman halkının çoğu Hanefi mezhebine benimsemiş, kesin rakamları belli olmamakla birlikte, Afganistan toplam nüfusunun yaklaşık % 65-70'inin Sünni Hanefi olduğunu öne sürülmektedir. Hanefi mezhebine mensup etnik gruplar arasında Peştunlar, Tacikler, Türkmenler, Özbekler, Aymaklar, Kırgızlar, Kazaklar, Nuristanılar ve diğerleri bulunmaktadır. Afganistan'da Hanefi mezhebi ülkedeki farklı etnikleri kapsayan ve ülkenin tek resmi mezhebi olarak kabul edilen bir mezheptir.³⁰²

Bundan dolayı da Hanefi mezhebi özel bir güce sahip olup, herhangi bir konuda Anayasada ve ilgili diğer yasalarda kesin bir hüküm bulunmuyorsa, uyuşmazlıkların çözümü için Hanefi fıkhi bir referans olarak kullanılmıştır. Aslında 2004 yılında yapılan Afganistan Anayasası'nın 2. maddesinde "Afganistan toplumunun dini İslam olduğunu, ancak diğer etnik gruplar isterse kendi dinlerini seçmekte özgür olduklarını yazmaktadır."³⁰³

3.5.2. Şiiler

Hanefilerden sonra Afganistan'daki ikinci büyük mezhep, Şii mezhebidir. Şiiler Caferi ve İsmaili Şiileri olmak üzere iki koldan oluşmaktadır. Şiilerin kesin sayısı bilinmemektedir, ancak Afganistan'daki Şiilerin sayısının % 25-30 arası olduğunu tahmin edilmektedir. Şii mezhebini benimseyenlerin çoğunu Hazaralar ve Sadatlar oluşmaktadır. Hazaraların yanı sıra Türkmenler, Tacikler ve Kızılbaşlar, Peştunlar, Tacikler gibi diğer etnik gruplardan da Şii mezhebini benimseyenler bulunmaktadır.³⁰⁴ Buna rağmen, Şii mezhebi genelde Hazaralar ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Afganistan'ın hemen hemen her kentinde yaşayan Şiiler, genel olarak Hazaracat bölgesinde yoğunlaşmıştır. Tarihin farklı dönemlerinde Şiiler mezheplerinden dolayı ayrımcılığa ve çeşitli yaptırımlara maruz kalmıştır. Ancak buna rağmen mezheplerini en iyi şekilde korumuşlardır.³⁰⁵

³⁰² Afganistan Toplumunda Dinin Konumu, *a.g.k.*, 2015.

³⁰³ Afganistan Toplumunda Mezhep, <http://www.afghanpaper.com/info/etelaat%20omomi/mazhabefghanestan.htm>, Erişim tarihi: 06.06.2022.

³⁰⁴ Afganistan Toplumunda Dinin Konumu, *a.g.k.*, 2015.

³⁰⁵ Mahdinejad, S. R. (2014). Mezhep ve Etnik Köken: Afganistan Toplumunun Karmaşıklıkları., Pajwaha, sayı (11). <https://3c5.com/ju9hw>, Erişim tarihi: 14.06.2020.

3.5.3. Gayri Müslimler

Ülkenin büyük bir Müslüman nüfusunun yanı sıra ülkede çok az sayıda Hindu-Sihler de yaşamaktadır. Bu dini azınlığın sayısının, Afganistan'da son otuz yılda meydana gelen iç savaşlar ve özellikle Taliban işgalinden önce yaklaşık 200.000 hane olduğu ve güvenlik sorunları ve istikrarsızlıktan dolayı yıllar içinde çoğunun Hindistan'a iltica ettiği ve günümüzde yaklaşık 377 hane kaldığı söylenmektedir. Bunların çoğu Kabil'de yaşarken, çok az sayıda Hindu-Sihler farklı illere dağılmış vaziyettedir.³⁰⁶

Afganistan'da uzun yıllardır yaşayan Hindu-Sihler'in haklarının korunmasına ilişkin Anayasa'da düzenleme yapılmıştır. Fakat uygulamada hala diğer etnik topluluklar tarafından ayrımcılığa uğramakta ve haklarını savunamamaktadırlar. Diğer taraftan daha önce ülkede yaşayan çok sayıda Yahudi Afgan'dan sadece bir kişi şu an Herat şehrinde yaşamaktadır. Diğer Yahudiler son zamanlarda Afganistan'ı terk ederek İsrail'e sığınmışlardır.³⁰⁷

³⁰⁶ 8 Subh: <https://8am.af/the-basic-rights-of-the-sikhs-and-the-hindus-of-Afghanistan/>.Erişim: 29.05.2020.

³⁰⁷ Deutsche Welle, (2020). Afghanistan'daki Son Yahudi Vatandaş., <https://p.dw.com/p/3Xsmb>, 31.05.20.

4. KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN AFGANİSTAN POLİTİKASI VE BÜYÜK OYUN

4.1. Orta Asya ve Afganistan'ın Bölgedeki Stratejik Önemi

4.1.1. Orta Asya'nın Önemi

Orta Asya, Avrasya'daki merkezi konumu ve Hazar bölgesindeki zengin enerji kaynaklarından dolayı büyük bir jeostratejik ve jeopolitik öneme sahiptir. Dünya nüfusunun %75'inin yaşadığı Avrasya, Avrupa ve Asya kıtalarının bir bütün olarak ifade edilmiştir. Bu bölge, deniz imparatorluğuna kapalı ve zengin doğal kaynaklara sahip olan oldukça önemli bir bölgedir. Bütün bunlara bağlı olarak Orta Asya, dünya siyasetinin mihranı olmaya elverişli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu bölge Batı'nın en gelişmiş bölgesiyle, Doğu'nun en uç noktalarını birbirine bağlayan geçiş koridoru niteliğinde olup, bu özelliği bölgenin jeopolitik önemini artırmaktadır.³⁰⁸

Coğrafi konumu açısından 55°-90° doğu boylamları ile 40°-50° kuzey enlemleri arasında yer alan Orta Asya, Asya kıtasını çevreleyen okyanus ve deniz havzalarından en uzak olan bölgedir. Bölge, kuzey-güney yönünde Sibirya'dan Hint alt kıtasını steplerden ayıran Himalaya dağlarına kadar olan bölge, doğu-batı istikametinde de Ural-Hazar hattından Moğolistan ve geleneksel Çin bölgesine kadar uzanan sahayı içermektedir.³⁰⁹ Daha geniş bir coğrafi tanımlı yapılacak olursa Orta Asya, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Moğolistan, Kuzey Hindistan, Kuzey Pakistan ve Kuzey İran'dan oluşmaktadır.³¹⁰ Geniş Avrasya coğrafyasının merkezinde yer alan Orta Asya; Rusya, Çin ve Hindistan'a komşu olduğu için bu güçlerin stratejik arka bahçesi konumundadır. Bunun yanı sıra bölgede Pakistan, İran ve Türkiye gibi bölgesel

³⁰⁸ Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 45.

³⁰⁹ Kaya, A.C. (2009). *Yeni Büyük Oyun'da Çatışma ve İşbirliği Alanı Olarak Afganistan: ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, İstanbul, 15.

³¹⁰ Yüce, a.g.e., 2006, 51.

güçlerin mevcudiyeti nedeniyle hiçbir global gücün bölgeye kayıtsız kalamayacağı stratejik bir ehemmiyete sahiptir.³¹¹

Diğer taraftan Afganistan, Orta Asya, Batı ve Güney Asya'nın kavşak noktası, kara ve okyanus güçlerinin sınırı ve bölgedeki muhalif güçlerin kalesi olmuştur. Afganistan'ın coğrafi konumu, ona Orta Asya ve Güney Asya ülkeleri arasında bir köprü statüsü vermiştir. Kuzeyinde gaz, elektrik, petrol ve diğer Orta Asya hammaddelerinden oluşan enerji kaynakları bakımından zengin Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkeler, güney ve doğusunda ise hammadde ve enerjiye ihtiyacı olan Pakistan ve Hindistan bulunmaktadır.³¹² Orta Asya'daki en zengin hidrokarbon konsantrasyonları Kazakistan ve Türkmenistan'da olduğu öne sürülmektedir (Türkmenistan şu anda dünyanın en büyük ikinci gaz rezervine sahip olduğuna inanılmaktadır). Afganistan ve Özbekistan'ın henüz belirlenemeyen gaz ve petrol rezervleri de göz ardı edilmeyecek kadar önemli olduğu bilinmektedir.³¹³

Orta Asya 1990'lı yıllarda ABD için çevre ülke özelliği taşımaktaydı, ancak Washington bu bölgenin büyük güçlerin etki alanının dışında kalmasını istemiştir. Orta Asya bölgesine daha önce SSCB hâkim olduğu için, Amerika bu coğrafyaya doğrudan ilgi duymamıştır. 1990'ların başında ABD; Orta Asya'da istikrarsızlıkları önlemeye, güvenlik işbirliği geliştirmeye, demokratikleşmeyi ve pazar ekonomisini desteklemeye çalışmıştır. 1997 yılında dönemin ABD başkanı Bill Clinton Orta Asya'da gelişebilecek olası bir jeopolitik güç mücadelesine karşı çıkarak, bu bölgenin “büyük güçlerden” arındırması gerektiğini savunmuştur. Washington'un görüşlerine karşı çıkan Moskova ve Pekin, bölgede herhangi bir “büyük güç” olmamasının, güç boşluğuna yol açacağını ileri sürmüşlerdir.³¹⁴

³¹¹ Bahadır, T. (2014). “Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve “Yeni Büyük Oyun”, *Elektronik Siyaset Bilim Araştırma Dergisi*, 5(1), 21.

³¹² Kamal, M. O. (2018). Afganistan'a Dahil Olan Ülkelerin Çıkarları Nelerdir?, Hasht-e Subh Daily, <https://8am.af/what-are-the-interests-of-the-countries-involved-in-afghanistan/>, Erişim tarihi: 27.12.2021.

³¹³ Canfield, R. L. (2011). “A Region of Strategic Importance”, Edt: Robert L. Canfield and Gabriele Rasuly-Palczek, *Ethnicity, Authority and Power in Central Asia: New games great and small*, Routledge, New York, 6.

³¹⁴ Bahadır, a.g.m., 2014, 9.

4.1.2. Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Afganistan yüz ölçümü, sınırları, coğrafi konumu, komşuları, stratejik transfer hatlarıyla ilgisi ve güç merkezleriyle etkileşiminin yanı sıra siyasi, beşeri, doğal kaynakları, yer altı zenginlikleri ve diğer nitelikleriyle küresel ve bölgesel güçlerin rekabetinde merkezi bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda bu özelliklerinden dolayı ise, tarihin farklı dönemlerinde egemen güçlerin işgaline uğramış ve İbn-i Haldun'un "coğrafya kaderdir" sözünü doğrulayan bir ülke olmuştur. Diğer taraftan ülkenin stratejik önemi hem klasik hem de modern jeopolitik teorisyenlerinin çalışmalarında yer almıştır.³¹⁵ Doğal sınırlarla birbirlerinden uzak tutulan ülke içindeki topluluklar, komşu ülkelerle olan karmaşık etkileşimleri, ülke içinde bir bütünlüğün oluşmasını engellemiştir.³¹⁶

Afganistan antik çağlardan MS 1800'e kadar Hindistan'a giden yol sıfatıyla sürekli kuzeyden ve batıdan saldırılara uğramıştır. İki büyük sömürge imparatorluğu olan - İngiliz Hindistan'ı ve Rus İmparatorluğu arasında, Afganistan'ın haritası bir tampon bölge görevi görmek için oluşturulmuştur ve gelişimi yerel savaş ağaları, etnik liderler ve Büyük Oyun oynayan süper güçler tarafından kısıtlanarak ve yavaşlatılarak sürdürülmüştür. Bundan dolayı, bugün bile Afganistan'da yaşamsal iletişim ve ulaşım ağında büyük bir eksiklik bulunmaktadır. Ayrıca bu durum küresel bir rekabet alanına dönüşmüş olan Afganistan'da on yıllar boyunca istikrarsızlığın devam etmesine neden olmuştur.³¹⁷ Afganistan, 20. yüzyılda Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB'nin vekalet savaş alanı haline gelmiş ve 21. yüzyılda hala bölgedeki ülkeler ve global güçler arasında bir rekabet arenası olarak kullanılmaktadır.³¹⁸ Böylece Afganistan tampon bölge olma özelliğinin bedelini çok ağır ödemiştir. Doğu-batı ve kuzey-güneyden Hindukuş'a bağlı olarak kara ile çevrili olması, iletişim ve ulaşımın gelişmemesiyle daha fazla eklenmiştir. Hem İngiliz hem de Afgan yerel liderleri genel olarak transit geçişlerin hayata geçmesine pek izin vermemişlerdir. Ancak Afganistan'ın jeopolitik bir fay hattı üzerindeki konumu onu negatif bir bölge haline getirmiştir.³¹⁹

³¹⁵ Bilgin Varlık, *a.g.e.*, 2022, 7.

³¹⁶ Bilgin Varlık, *a.g.e.*, 2022, aynı yer.

³¹⁷ Keith, *a.g.m.*, 1997, 82.

³¹⁸ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 76.

³¹⁹ Priya, *a.g.m.*, 2014, 98.

Süper güçlerin Asya'daki Büyük Oyunları her zaman Afganistan topraklarında oynanmıştır. Sadece coğrafi yakınlık değil aynı zamanda ortak ırksal, etnik, kültürel ve dini konular Afganistan'ı Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkeleriyle bağlantılı hale getirir. Sınır ötesi büyük göçler, etnik, ulusal ve terör sorunlardan kaynaklanan sınır ötesi çatışmalara ve süper güçlerin Afganistan'a dâhil olması Orta Asya ülkelerini Afganistan'ı hiçbir zaman görmezden gelemeyecekleri ve bölgesel istikrar ve barış hayallerini Kabil ile işbirliği yapmadan gerçekleştiremeyecekleri bir durumu ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde, Pakistan, Hindistan ve diğer komşu bölgesel güçler için Afganistan bölgedeki anlaşmazlık nedeni olarak kalmıştır.³²⁰

Afganistan bölgenin ekonomik, kültürel ve jeopolitik olmak üzere üç alanında bulunmakta olup, güney ve doğusunda Güney Asya, kuzeyinde Orta Asya ve batısında ise İran yer almaktadır. Afganistan bu üç alanda bulunmasıyla bu alanları birbirine bağlamaktadır. Bu bölgeler, özellikle Orta Asya ve Güney Asya, birbirlerine birçok fırsat kapılarını açabilme imkânına sahipken, güvenilir ulaşım yollarının ve gerekli iletişim kanallarının bulunmaması nedeniyle birbirleriyle faydalı ve yapıcı ticari ve kültürel ilişkilere sahip değildir. Güney Asya'daki antik İpek Yolu üzerindeki önemli ülkeler arasındaki konumu ve komşuluğu -hükümet tarafından fırsatların nasıl kullanıldığına bağlı olarak- ülke için hem avantaj hem de dezavantaj olan faktörlerdir. Afganistan'ın en büyük avantajlarından biri, Orta ve Güney Asya arasında bir geçiş merkezi olarak kullanılmasıdır.³²¹

Özetle belirtmek gerekirse, uluslararası düzeyde, kuzeyde Rusya, batıda çok sayıda Amerikan üssü ve kuvveti, doğuda Çin ve güneydoğuda Hindistan olmak üzere, Afganistan dünya güçlerinin kavşağı konumundadır. Çin, güvenlik konularında, özellikle Afganistan'ın Sincan ve Müslüman Uygurlar üzerindeki etkisi konusunda çok hassastır. Ayrıca, Afganistan'ın Çin'in Bir Kuşak, Bir Yol projesinin güzergâhında bulunması açısından, Rusya için de Afganistan'daki gelişmeler, Rusya'nın iki müttefiki Tacikistan ve Özbekistan'a³²² yakınlığı nedeniyle özel bir önem taşımaktadır. Ayrıca ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı ve ardından çekilmesi, Rusya'nın Afganistan'a yönelik dış politikasının belirleyicilerinden biri

³²⁰ Priya, *a.g.m.*, 2014, 94.

³²¹ Arya, *a.g.m.*, aynı yer.

³²² Şanghay İşbirliği üyeliği bakımından

olmuştur. Hindistan, Pakistan ile ilişkilerini dengelemek için her zaman Afganistan ile çalışmak istemiştir. ABD uzun süredir Afganistan’a özel önem vermiş ve ülkeden aceleyle ayrılmasına rağmen, son kırk yıldır Afganistan’ın denklemlerinde her zaman etkili ve belirleyici figürlerden biri olmuştur.³²³

Ayrıca, yukarıda bahsi geçen sorunların hiçbiri yakın zamanda ortaya çıkmamıştır. Orta Asya, farklı etnik grupların bulunduğu yüzlerce yerli ilkel kabileye sahip, birbirleriyle ve aynı zamanda kendi bireysel kimliklerini korumak için modernite ve dış etkilerin izlerine karşı mücadele eden dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden biridir.³²⁴

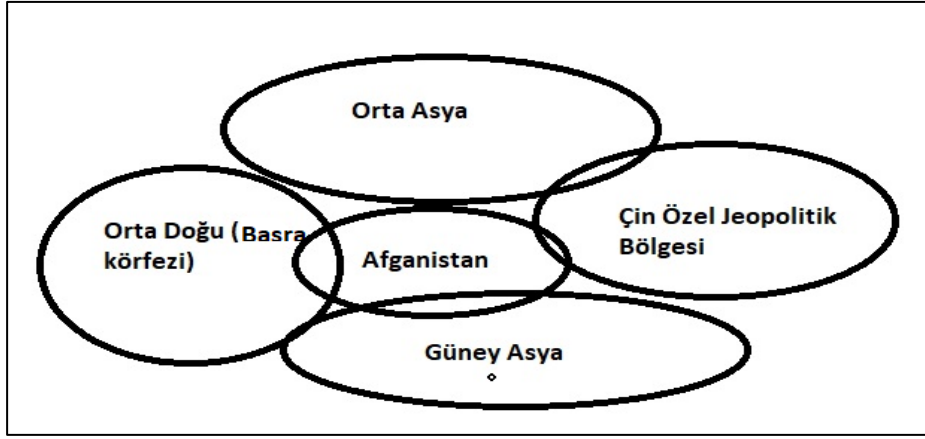
Afganistan, 20. yüzyıla gelince Batı ve Doğu blokları arasında bir tampon bölge görevini görürken, 21. yüzyılda ise Orta Asya petrol ve doğalgazının dünya piyasasına aktarmak için bir geçiş yolu ve Amerika için tehdit olarak gördüğü İran, Çin ve Rusya arasında bir “üs” olarak hizmet etmektedir.³²⁵ Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde tek kutuplu sistemin hâkim olmasıyla ABD dünyanın tek süper gücü olarak boy göstermiştir. 11 Eylül terör saldırıları sonrası, El-Kaide saldırıdan sorumlu tutulmuş ve Taliban da onlara ev sahipliği yaptığı ve El-Kaide lideri Usame Bin Ladin’i somut bir delil göstermeden teslim etmeyi reddettiğinden dolayı Afganistan’a karşı operasyon başlatılmıştır.³²⁶ 2021 yılına gelince ABD, Afganistan’dan tam çekilme kararı almış ve ABD’nin çekildiği gün Taliban tekrardan ülkeyi işgal etmiştir.

³²³ Akbarpour, H. R. (2021). Neden Afganistan Önemli? است؟ مهم افغانستان چرا, Orta Asya Stratejik ve Bilimsel Araştırma Merkezi, <https://www.cmess.ir/Page/View/2021-08-25/4853>, Erişim tarihi: 27.12.2021.

³²⁴ Harpviken, K. B., (2010). Afghanistan in a Neighbourhood Perspective, Peace Research Oslo (PRIO), 19. [https://www.files.ethz.ch/isn/134310/Harpviken,%20KB%20\(2010\)%20Afghanistan%20in%20a%20neighbourhood%20perspective%20\(PRIO%20Paper\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/134310/Harpviken,%20KB%20(2010)%20Afghanistan%20in%20a%20neighbourhood%20perspective%20(PRIO%20Paper).pdf), Erişim tarihi: 28.06.2022.

³²⁵ Şeyhanlioğlu, H. (2008). “18. Yüzyıldan Günümüze kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı*, 34(2), 63.

³²⁶ Şeyhanlioğlu, a.g.e., 2008, aynı yer.

Şekil 4.1. Afganistan'ın Güney Asya bölgesel sistemi, Orta Doğu jeopolitik alanı (Basra Körfezi bölgesel alt sistemine vurgu yaparak), Çin jeopolitik bölgesi ve Orta Asya bölgesi üzerindeki konumunun etkisi³²⁷

4.1.3. Jeopolitik Kuramcılar Açısından Afganistan'ın Önemi

Jeopolitik kuramcılar ve teorisyenler tarafından “Asya'nın Kalbi”, “Tampon Bölge”, “Asya'nın damı” şeklinde farklı adlarla anılmış ve bu şekilde ülkenin bölgedeki önemine atıf yapılmak istenmiştir. Geleneksel jeopolitik teorisyenlerinden John Halford Mackinder, dünyaya hükmetmenin yolunun dünyanın kalpgâhını kontrol etmekle mümkün olduğunu yazmaktadır. Bu kalpgahın ise Afganistan'ın bulunduğu coğrafyaya denk geldiği bilinmektedir.³²⁸ Ayrıca, geleneksel jeopolitik kuramcılarının Nicolas Spykman'ın ortaya attığı “Kenar Kuşak Teorisi” Afganistan'ı kontrol eden gücün, Orta Doğu-Orta Asya ve Çin güzergâhına üstün olacağını belirterek Afganistan'ın kenar kuşaktaki tampon bölge olduğunu ileri sürmüştür.³²⁹

Diğer taraftan, ABD'nin SSCB'ni çevreleme taktiği çerçevesinde Afganistan'daki mücahit gruplara destek vererek “Yeşil Kuşak Projesi (Stratejisi)”³³⁰ ni uygulamayı

³²⁷ Pishgahi Fard, Z. and Rahimi, M. (2009). “Afganistan'ın Yeni Dünya Düzeninin Jestratejisindeki Konumu (جایگاه افغانستان در ژئواستراتژی نظام نوین جهانی)”, *Coğrafya Bilimleri Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 8 (11), 109.

³²⁸ Mackinder, H. J. (1943). “Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction”, *Journal of Political Economy*, University of Chicago, 51(6), 186.

³²⁹ Erol, M. S. ve Başaran, D. (2021). “Afganistan Merkezli Gelişmelerin Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiğine Etkileri”, *Demokratik Platform Dergisi*, 10 (35), 5.

³³⁰ 1970'li yıllarda ABD Başkan Carter döneminde yürürlüğe giren Yeşil Kuşak Projesi, SSCB'nin yayılmasına karşı bir panzehir olarak doğmuş ve bu proje çerçevesinde Sovyetlerin ilerleyişini engellenmek istenmiştir. Günal, A. (2004). “Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye.”, *Ege Academic Review*, 4 (1), 157.

öneren Soğuk Savaş teorisyenlerinden Geoge Kennan için de Afganistan özel bir önem taşımaktadır.³³¹ Öte yandan modern teorisyenler de yaptıkları çalışmalarda Afganistan'ın önemi üzerinde durmuşlardır. Örneğin Samuel P. Huntington "Medeniyetler Çatışması" tezinde İslam Medeniyeti'ne dâhil ettiği Afganistan'ın aynı zamanda Hindu, Çin ve Rus medeniyetleriyle de etkileşim içinde olduğunu belirtmektedir. Yani Huntington'a göre Afganistan, "jeopolitik fay hattı" özelliği taşımakta olup, ülkedeki gelişmeler, bölgeyi de etkilemektedir.³³²

Yine modern jeopolitik teorisyenlerinden Brzezinski, Amerika'nın Soğuk Savaş sonrası kazandığı küresel üstünlüğü stabilize edebilmesi için Avrasya coğrafyasına hakim olması gerektiğini belirtmektedir. Bu çerçevede, Rus Avrasya kuramcısı Dugin, Afganistan'ın ABD'nin küresel üstünlüğünü sonlandırmak açısından Orta Asya-Güney ve Asya-Orta Doğu eksenli bütünleşme projelerinde irtibat kurabilecek anahtar konuma sahip olduğunu ileri sürmektedir.³³³

4.1.4. Afganistan'ın Enerji Kaynakları ve Yeraltı Zenginlikleri

Afganistan, dünyanın en kalabalık ve maden kaynakları bakımından zengin dört bölgesi olan Orta, Güney Asya, Orta ve Kuzey Asya, Orta Doğu ve Uzak Doğu arasında yer almaktadır. Afganistan, bu bölgelerin her birinin küçük parçasını içerip ve onlarla ortak kültürel, ırksal ve ticari çıkarlara sahip olsa da, kesin olarak bu bölgelerin hiçbirine ait değildir. Ancak, aynı zamanda Afganistan, bu geniş bölgelerin her birinin içinde yer alması nedeniyle hiçbirinden ayrı olmayıp, bu bölgeler arasında bir köprü görevi görmektedir.³³⁴ Bundan dolayı da Afganistan'ın önemi büyük ölçüde coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan Orta Asya ile Güney Asya arasındaki en kısa ve en ucuz geçiş yolu olan Afganistan, iki bölge arasında tamamlayıcı ticaret potansiyelinin açılmasında ve böylece bölge genelinde yeni ticaretin yaratılmasında kilit rol oynamaktadır. Alternatif güzergâhlarla karşılaştırıldığında Afganistan, Orta ve Güney Asya arasındaki en kısa ve en uygun maliyetli karayolu güzergâhlarını, demiryollarını, gaz ve enerji nakil hatlarını sağlayabilme kapasitesine sahiptir. Gaz ve petrol boru hatlarının

³³¹ Erol ve Başaran, *a.g.m.* 2021, 5.

³³² Huntington, *a.g.e.*, 1993, 28.

³³³ Brzezinski, *a.g.e.*, 2005, 55.

³³⁴ Arya, *a.g.m.*, aynı yer.

Afganistan'dan taşınması, ülkenin siyasi ve ekonomik sorunları için derin ve olumlu sonuçlar doğurabilir. Gaz ve petrol boru hatlarının Afganistan'dan diğer ülkelere geçişi komşu ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmekte, istikrar ve barışı beraberinde getirmektedir.³³⁵

Afganistan toprakları eski İpek Yolu üzerinde olduğundan dolayı, hem ticaret hem de enerji transferi açısından önem arz etmektedir. Su kaynakları ve Orta Asya'nın su ihtiyacı bakımından da kayda değer önem sahiptir. Bunun yanı sıra, ülkeden çıkan Kabil Nehri Pakistan için hayatı değer taşıyan İndus Nehrini besleyen ana kollardan birisidir.³³⁶ Yüksek sarp vadilerinden dökülmekte olan akarsular Afganistan elektrik üretimi için elverişli kılmaktadır. Böylece komşuları Tacikistan ve Kırgızistan'a benzer şekilde hidroelektrik potansiyeli yüksek olduğu öne sürülmektedir. Ancak, ekonomik durumu sahip olduğu kaynakları kullanma ve onu enerjiye dönüştürmeye elverişli olmadığından elektrik gereksinimini komşu ülkelerden ithal ederek karşılamaktadır. Afganistan'ın diğer bir önemli enerji kaynağı da doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip olmasıdır. Ayrıca Afganistan'da daha keşfi edilmemiş 3,6 ile 36,5 trilyon kübik kadem doğal gaz rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir. Amerika Jeoloji Etütlerine göre ülkede, 3,6 milyar varil petrol ve 1.325 milyon varil sıvı doğal gaz kaynağının mevcut olabileceği varsayılmaktadır. Bu varsayım doğrulandığında, Afganistan Orta Asya'da Türkmenistan ile neredeyse eşit bir enerji kaynağına sahip bir ülke konumuna gelebilecektir.³³⁷

Afganistan'ın sahip olduğu diğer bir enerji potansiyeli de ülkede bulunan sıra dağlarıdır; çünkü bu dağların arasında uzanan vadiler, doğa dostu rüzgâr enerjisi açısından benzersiz bir değere sahiptir.³³⁸ Tüm bu doğal zenginliklerin yanı sıra Afganistan'ın sarp arazilerinin altında 1-3 trilyon dolar değerinde başta demir, lityum, krom, kömür, bakır ve altın olmak üzere birçok maden yatağı bulunmakta olup,

³³⁵ Şeyhanlıoğlu, H. (2021). *Asya'nın Kalbi Afganistan*, KDY Akademi, İstanbul, 27.

³³⁶ Kuğu, A. R. (2020). *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum için Yeni Bir Yol Haritası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 59.

³³⁷ Renaud, K. M. (2020). The Mineral Industry of Afghanistan, USGS, 2017-2018 Minerals Yearbook. https://d9-wret.s3.us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/s3fs-public/atoms/files/myb3-2017_18-af.pdf, 05.07.2021.

³³⁸ Güdül, S., ve Labib Raof, F. (2020). "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun'un Anahtarı: Afganistan", 4 (4). *Bölgesel Araştırmalar Dergisi.*, 27.

Zümrüt, lacivert ve daha nice değerli taşlar, cevherler ve mermer de ülkenin küçümsenmeyecek maden kaynakları arasında yer almaktadır.³³⁹

Günümüzde Afganistan'ın çok cüzi bir kısmı elektrik imkânından yararlanmaktadır ve bu elektrik de komşu ülkelerden ithal edilmektedir. Hâlbuki sahip olduğu akarsular sayesinde enerji üretme ve ithal etme potansiyeline sahip bir ülkedir. 2001 sonrasında ülkenin kalkınması için kurulan İl İmar Ekipleri (Provincial Reconstruction Teams/ PRT) ve uluslararası donörler sayesinde 500'ü aşkın mikro hidroelektrik santrali inşa edilmiştir. Fakat ülkenin bu imkânlardan yararlanma potansiyeli SSCB işgalinden önceki dönem kadar ilkel kalmıştır.³⁴⁰

İran üzerinden Ortadoğu'nun, Türkmenistan ve Özbekistan üzerinden de Orta Asya'nın zengin enerji kaynaklarına komşu olan Afganistan, bu bölgeleri Pakistan ve Hindistan üzerinden Hint Okyanusuna bağlayan muazzam bir köprü niteliğindedir. Ayrıca adı geçen enerji bölgeleri ile dünyanın en büyük enerji tüketicileri olan Hindistan ve Çin arasında da önemli bu konumda bulunan Afganistan, boru hatlarının üzerinden geçebilecek ve enerjiyi üretenden tüketene ulaştırabilecek bir güzergâh niteliğindedir.³⁴¹

4.1.5. Afganistan Merkezli Bölgesel Enerji Projeleri

Afganistan, enerji açısından zengin Orta Asya ile nispeten fakir Güney Asya arasında bir köprü rolü oynamaktadır. Tarihsel olarak iki bölge arasındaki ticaret ve ulaşım bağlantısındaki rolü, 20. yüzyılda da süper güçlerin dikkatini kendisine çekmiştir. Siyasi ve dini ortak konular Afganistan'ı Orta Doğu ile de ilişkilendirilmektedir. Afganistan bu özellikleriyle farklı bölgesel sistemler arasında bir yalıtkan olarak nitelendirilebilmektedir.³⁴²

Orta Asya ülkeleri karayla çevrili olduğundan, bölgeden diğer ülkelerdeki tüketici pazarlarına petrol ve gaz transferi, çeşitli boru hatlarının inşasını gerektirmektedir ve Afganistan'ın jeopolitik konumu, Orta Asya enerjisinin enerji geçiş sektöründe bir

³³⁹ Risen, James. (2010). U.S. Identifies Vast Mineral Riches in Afghanistan., The New York Times, <https://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html>, Erişim tarihi: 27.12.2021.

³⁴⁰ Afganistan Ülke Raporu, (2017). T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Afganistan ve Peshtunistan Meselesi, 17, <http://www.farsi.ru/doc.xhtml?id=606>, Erişim tarihi: 12.11.2019.

³⁴¹ Ahmadzai, S. and Mckinnai A., (2018). "Afghanistan Electrical Energy and Trans-Boundary Water Systems Analyses: Challenges and Opportunities", *Energy Paper*, 454.

³⁴² Priya, a.g.m., 2014, 98.

eksen olarak ortaya çıkması için Güney Asya'ya transferini kolaylaştırma potansiyeline sahiptir.³⁴³ Ayrıca ABD'de 2000 yılında enerji bilgi idaresi tarafından yayımlanan resmi raporların birinde Afganistan'ın enerji bakımından önemli olduğunu, Orta Asya'dan Arap Denizi'ne petrol ve doğal gaz ihracatı için potansiyel bir güzergâh olduğunu öne sürülmüştür. Ayrıca rapor, milyarlarca dolar değerinde petrol ve doğal gaz projelerinin Afganistan üzerinden geçebileceğini öne sürmekteydi.³⁴⁴

SSCB'nin dağılımından sonra, Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetler ve Kafkasya'daki devletler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bu ülkelerde bulunan zengin doğal gaz ve petrol yatakları dünyanın ilgisini çekmeye başlamıştır. Bundan dolayı başta batılı petrol şirketleri olmak üzere, bölge üzerinde araştırmaları yoğunlaştırmışlar ve buradaki kaynakları kontrol altına alınarak daha sonra kullanıma açılması için Trans Afganistan yani OAPBHP (Orta Asya Petrol Boru Hatları Projesi) gerçekleştirilmek istenmiştir.³⁴⁵ ABD'li petrol şirketi Unocal tarafından 1995 yılında tasarlanan bu proje, Türkmenistan'dan Pakistan'a günde bir milyon varil petrol taşımak için 1.700 km. uzunluğunda bir boru hattı planlamaktaydı. Şirketin bu projesine göre, SSCB döneminde kalma petrol boru hatları OAPBHP boru hatlarıyla birleştirilebilir ve petrol Orta Asya'dan Pakistan'a transfer edilebilirdi.³⁴⁶

Uzun yıllardır üzerinde konuşulan ve Afganistan üzerinden geçerek bölge ülkelerini birbirine bağlayan gaz iletim projelerinden bir diğeri de TAPI olarak bilinen Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan boru hattıdır. TAPI, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın adlarının ilk harflerinden türetilmiş ve Afganistan'dan Pakistan'a ve Pakistan'dan Hindistan'a Türkmenistan doğalgazını ulaştırmayı amaçlayan boru hattı projesinin adıdır. 2010 yılında dört ülkenin temsilcileri tarafından İslamabad'da sözleşmesi imzalanan proje, 13 Aralık 2015 tarihinde Afganistan Devlet Başkanı, Türkmenistan Devlet Başkanı, Pakistan Başbakanı ve Hindistan Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın katılımıyla Türkmenistan'ın

³⁴³ Baqeri, E. (2017). Afganistan-Orta Asya İlişkilerindeki Zorluklar: Afganistan-Orta Asya İlişkilerini ABD'nin Stratejisinin Çerçevesinde Analiz Etmek., <https://www.iess.ir/fa/analysis/1244/>, Erişim tarihi: 27.12.2021.

³⁴⁴ Monbiot, G. (2001). Oil. Afghanistan and America's Pipe Dream, *DAWN*, <https://www.dawn.com/news/3096/oil-afghanistan-and-america-s-pipe-dream>, Erişim tarihi: 20.03.2021.

³⁴⁵ Şeyhanlıoğlu, a.g.e., 2021, 76

³⁴⁶ Şeyhanlıoğlu, a.g.e., 2021, aynı yer.

Mari kentinde açılmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkmenistan gazın tedarikçisi veya satıcısı, Pakistan ve Hindistan gazın ana kullanıcıları ve alıcıları ve Afganistan projenin boru hattı transit eden ve küçük kullanıcısı olarak belirlenmiştir.³⁴⁷ Bu projenin Afganistan için doğrudan ekonomik faydaları, şimdiye kadar belirtilenlere göre, bu gazın %16'sının ödeme karşılığında kullanılması ve geçiş ücreti olarak yıllık 400 milyon dolar alınmasıdır. Bu projenin diğer ekonomik faydaları arasında, projenin uygulamaya geçmesi durumunda ülke vatandaşlarına iş olanakları yaratması yer almaktadır. Öte yandan, bu projenin uygulanması Pakistan'ın politik dürüstlüğüne bağlıdır. Ancak projenin uygulanmasının en önemli unsuru Afganistan'da güvenliğin sağlanmasıdır, çünkü ülkede güvenliğin olmadığı sürece bu projenin uygulanması imkânsız olacaktır.³⁴⁸

Benzer şekilde, son yıllarda üstlenilen ve Afganistan'ın ekonomik bir rol oynamasının koşullarını oluşturan bir diğer proje de kısaca CASA-1000 olarak bilinen Orta Asya-Güney Asya Enerji Projesi yüksek gerilimli elektrik hattı enerji projesidir. Mayıs 2016 yılında temelleri dört ülke lideri Kırgızistan Cumhuriyeti, Tacikistan, Pakistan ve Afganistan tarafından atılan CASA-1000 kısaltmasıyla bilinen Orta Asya-Güney Asya enerji projesi, Kırgızistan ve Tacikistan'dan Afganistan'a ve son olarak Pakistan'a fazla hidroelektrik ihracatı sağlamayı planlayan 1.16 milyar dolarlık bir projedir.³⁴⁹

Bölgesel elektrik piyasasının en önemli altyapılarından biri olan CASA-1000, Kırgızistan ve Tacikistan'dan Pakistan'a 1300 MW transfer kapasitesi ile bölgede elektrik alım satımına başlamak için çok iyi bir platform sağlamaktadır. Afganistan üzerinden Orta Asya'dan Güney Asya'ya elektrik transferi, Orta Asya ve Güney Asya ülkelerinin bölgesel bir ticarete ortak ekonomik çıkarları güvence altına alınacaktır. Afganistan'ın bölgede elektriğin geçişinde etkin bir ülke olarak rolü belirlenmiştir ve aynı zamanda bu projede elektriğin geçişinden elde edilecek gelir ve varlık, Afganistan'ın istikrarını ve ekonomik büyümesini güçlendirmede önemli bir faktör

³⁴⁷ Bell, A. (2015). "Afghanistan and Central Asia in 2015: An Overview of Actors, Interests, and Relationships", *Peace Research Institute*, Frankfurt, 37. https://www.jstor.org/stable/resrep14455.10?seq=1#metadata_info_tab_contents, Erişim tarihi: 27.12.2021.

³⁴⁸ Hydrocarbons Technology, Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Gas Pipeline Project, <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-gas-pipeline-project/>, Erişim tarihi: 27.12.2021.

³⁴⁹ CASA1000: <https://www.casa-1000.org/about-casa-1000/>, Erişim tarihi: 17.06.2022.

olacaktır.³⁵⁰ Bu projenin uygulanması halinde Afganistan 15 yıl boyunca transit ülke olarak yılda 45-65 milyon dolar kazanacak. Ayrıca Afganistan, ülke üzerinden Pakistan'a ihraç edilen kilovat saat başına 1255 sent elektrik geçit hakkı kazanacak. Öte yandan, CASA-1000 elektriğinin iletimi, Afganistan'ın akaryakıt ithalatının mali baskısını aşmasına ve hizmetleri iyileştirmesine de yardımcı olabilir. Son olarak Afganistan bu projeden düşük bir fiyata 300 megavat elektrik da satın alma olasılığına sahip olacaktır.³⁵¹ Ekim 2021 itibariyle CASA-1000 projenin iletim hattı çalışmalarının %15'i tamamlanmış ve 570 km'lik iletim hattı inşa edilmiştir. Fakat taraflar 2021 yılında Afganistan'da gerçekleşen siyasi olaylardan sonra boru hattı inşasını askıya almışlardır.³⁵²

Tüm bunların yanı sıra Afganistan, güneş enerjisi, su, rüzgâr enerjisi gibi farklı yenilenebilir enerji üretimine elverişli bir ülkedir. Ülkedeki dönüştürülebilir enerji kaynakları aynı zamanda Afganistan'ın kalkınması ve ekonomik olarak güçlü bir ülke konuma gelmesi açısından da hayati rol oynamaktadır. Ancak Afganistan'daki son değişiklikler, merkezi bir devletin olmaması, belirsizlik ve istikrarsızlık bu kaynakların doğru şekilde kullanılmasını engellemektedir.³⁵³

4.2. Büyük Güçlerin Afganistan Üzerindeki Güç Mücadelesi ve Büyük Oyun

Rusya'nın, Türkistan Hanlıklarını ele geçirmeden yaklaşık yarım asır önce, Afganistan 1837 yılında İran Ordusu tarafından kuşatılmıştır. Rusların Afganistan'a yönelik ilk eğilim ve girişimleri bu olayla başlamış ve İran Ordusuyla kuşatmaya katılan bir alay ile Ruslar İran Şahı'nın Herat'ı almasını desteklemiştir. Aynı zamanda bu olay "Büyük Oyun" mücadelesinin başlangıcı olması ve Rusların İngilizlerle ilk defa Afganistan'da karşı karşıya gelmeleri açısından da önem taşımaktadır.³⁵⁴

19. yüzyılda Rusya'nın Afganistan'a yönelik politikalarını belirleyen iki önemli unsur bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, Hindistan'daki İngiliz siyasi politikaları, ikincisi ise Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki uğramış olduğu yenilgidir. Bu unsurlara yakından bakılacak olursa, İngiltere'nin kuzeye doğru Hindistan dışındaki ülkelerde siyasi ve

³⁵⁰ CASA1000: Afghan Voice Agency (AVA), <https://bit.ly/3sDIZ3B>, Erişim tarihi: 26.12.2021.

³⁵¹ Bell, a.g.m., 2015, 36.

³⁵² CASA 1000: News and Events, <https://www.casa-1000.org/newsandevents-2/>, Erişim tarihi: 17.06.2022.

³⁵³ Güdül, ve Labib, a.g.m., 2020, 26.

³⁵⁴ Erman, a.g.e., 2013, 25.

ekonomik etki alanı oluşturmaya yönelik çabaları ile Rusya'nın bölgedeki çıkarları örtüşmemiştir. Nitekim Kırım Savaşı'ndan sonra ekonomik gereksinimlerden kaynaklanan Orta Asya'ya nüfuz etme politikası, Afganistan ile Rusya'yı sınırdaş durumuna getirmiştir.³⁵⁵

Diğer taraftan İngilizler, en önemli sömürgeleri olan Amerika'yı kaybettikten sonra Asya'da uzun sürecek sömürge sürecine 1783 yılında başlamıştır. İngilizlerin zengin bir ülke olan Hindistan topraklarına nüfuzları, ilk başta Doğu Hindistan Şirketi "East India Company" adlı bir ticaret şirketi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Rusya Osmanlı Devleti'ne doğru, güneye ve Asya bozkırlarına ilerlerken İngiltere ise farklı bir yöntem kullanmıştır. Söz konusu şirket aracılığıyla 1832 yılına kadar birkaç bin İngiliz ile yüz milyonluk Hindistan üzerinde etkili bir kontrol kurmayı başarmıştır.³⁵⁶

İngiltere, Hindistan işgalinin ilk yıllarında bölgedeki siyasi varlığını birtakım anlaşmalar aracılığıyla sağlamlaştırmaya çalışmış ve bu bağlamda 1801 yılında İran ile bir anlaşma yaparak hem Afganistan, hem de Hindistan'a yönelik olası bir Fransız tehdidine karşı İran desteğini sağlamıştır. Çünkü bu dönemde İngilizlere karşı Napolyon Bonapart'ın ve Rus Çarı I. Pavel'in, "İran üzerinden birlikte Hindistan'a ilerleme" planı, İngilizlerde Hindistan'daki mevcudiyetleri açısından endişe yaratmıştır.³⁵⁷ İngiltere bu amaca yönelik 1809 yılında, Şah Şüca hükümeti döneminde Afganistan ile Fransa'nın Hindistan'a karşı bölgedeki hareketlerini kısıtlamaya yönelik Pakistan'ın Peşaver kentinde bir anlaşma imzalamıştır. İngiltere'nin genel politikası, Afganistan'da Hindistan'a tehdit oluşturabilecek birleşik ve güçlü bir devletin oluşmaması, Sadozay ve Barakzay kabileleri arasında bölünmüş bir siyasi otoritenin hüküm sürmesi yönündeydi. İzlenen bu politika, tehdit algılamaları ve anlaşmalar doğrultusunda İngiltere ve Rusya'nın bölgedeki rekabetini şekillendirmiştir.³⁵⁸

Rusya'nın Kırım Savaşında yenik düşmesi ve sonrasında Orta Asya topraklarına nüfuz etmesi, Afganistan'ın önemini uluslararası arenada artırmıştır. Bu durum İngiltere için bir kaygı unsuru olmuş ve Çarlık Rusya İngiltere'nin bölgedeki rakibi haline gelmiştir.

³⁵⁵ Erman, *a.g.e.*, 2013, aynı yer.

³⁵⁶ Tanner, S.(2009). *Afghanistan: A Military History From Alexander The Great to the War Against Taliban*, Revised Edition, USA, De CapoPress, 2009, 136

³⁵⁷ Erman, *a.g.e.*, 2013, 26.

³⁵⁸ Erman, *a.g.e.*, 2013, 27.

Rusya'nın Orta Asya'da Afganistan'a doğru ilerlemesinden dolayı, Afganistan transit yolları İngiltere'nin Asya'daki sömürgeci yayımcılık siyaseti açısından tarihte ilk defa olumsuz stratejik bir hal almıştır.³⁵⁹

4.2.1. Büyük Oyun ve İngiltere'nin Afganistan İşgali

Büyük Oyunun başlangıcından itibaren İngiltere'nin amacı, maliyeti her ne olursa olsun, Hindistan'ı elde tutmak yönünde olmuş ve bu amaca ulaşmak için de Afganistan'ı kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. Ancak İngilizlerin Afganistan'da yenilgiye uğraması ve Afgan halkının Batılılara karşı yüzyıllar sürecektir olan direnişinin başlaması İngilizlerin Rusları geçmesine engel olmuştur.³⁶⁰ Bu bağlamda İngiltere bölgeye yönelik farklı bir politika izlemeye geçmiş, pasif ve tedbirliliği esas alan bu politik tutumu *üstadane faaliyetsizlik* “masterly inactivity” olarak adlandırılmıştır.³⁶¹

İlk başlarda İngiltere (Büyük Britanya) Afganistan topraklarına girerek doğrudan devlet üzerinde etki yaratmaya çalışmıştır, ancak Rusların desteğiyle İngiliz nüfuzuna karşı çıkan devlet ve İngilizler arasında Anglo-Afgan Savaşları olarak bilinen (1839-1842; 1878-1880 ve 1919) yıllarında üç çatışmaya yol açmıştır. İngilizler bu savaşlarla birlikte Hindistan'daki üssünden, komşusu olan Afganistan'daki kontrolünü artırmayı ve oradaki Rus etkisini azaltmayı amaçlamıştır.³⁶²

4.2.1.1. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842)

1816 yılında başlayan uzun bir iç savaşın ardından Barakzay hanedanından Dost Muhammed Han taç giyerek 1826 yılında kral olmuştur. Bu dönemde Büyük Britanya ve Rusya Afganistan'daki nüfuzları üzerine kıyasına mücadele verirken, Dost Muhammed Han ülkesini bu iki egemen güç arasında dengelemek zorunda kalmıştır. Dost Muhammed Han'ın onlara karşı düşman olduğunu ya da Rus nüfuzuna direnemediğini hisseden İngiltere, Afganistan meselesine doğrudan dâhil olmak istemiş. İlk başta Dost Muhammed Han ile müzakere etmeyi denese de, tatmin olmayınca Hindistan genel Valisi, Lord Aucklan aracılığıyla ülkenin sürgün hükümdarı

³⁵⁹ Tanner, a.g.e., 2009, 132.

³⁶⁰ Şeyhanlioğlu, a.g.e., 2021, 38.

³⁶¹ Erman, a.g.e., 2013, 28.

³⁶² Kim, Y. & Indeo, F. (2013). “The new Great Game in Central Asia post 2014: The US “New Silk Road” Strategy and Sino-Russian Rivalry”, *Communist and Post-Communist Studies*, 46(2), 276.

Şah Şüca'yı yeniden iktidara getirerek Afganistan'ı kontrol altına almayı denemiştir. 1839 yılının Nisan ayında İngiliz ordusu Kandahar'a girmiş ve onların desteğiyle Şüca Şahlığını ilan etmiştir. Temmuz ayında ise İngilizler bugünkü Gazni iline nüfuz etmiş ve Ağustos ayında ise Şüca Şah Kabil'e yerleşmiştir. Fakat Afganlar yabancı işgaline ve yabancılar tarafından dayatılan krala karşı çıkmaya başlamış ve böylece isyanlar patlak vermiştir. Dost Muhammed Han bu gelişmelerden dolayı önce Belh'e daha sonra da Buhara'ya kaçmış fakat orada tutuklanarak cezaevine konulmuştur.³⁶³

Dost Muhammed, daha sonra cezaevinden kaçarak, İngilizlere karşı direnenlere liderlik etmek amacıyla Afganistan'a geri dönmüştür. Dost Muhammed, 2 Kasım 1840 tarihinde Parvan'da gerçekleşen savaşta İngilizlere karşı savaşmış ancak direnemeyeceğini anlayınca ertesi gün İngilizlere teslim olmuştur. Daha sonra ise ailesiyle birlikte Hindistan'a sürgün edilmiştir. Fakat İngilizlere karşı direnişler devam etmiş ve bu durum İngilizleri geri çekilmeye zorlamıştır. 6 Ocak 1842 tarihinde, İngiliz ve Hint askeri kanlı bir mücadelenin ardından Kabil'den çekilmişlerdir. İngilizlerin çekilmesiyle birlikte Şüca da öldürülmüştür. Nitekim aynı yılın yaz aylarında İngilizler tekrar Kabil'i işgal etmeyi başarsalar da, Hindistan'ın yeni Valisi Lord Ellenborough, İngilizlerin Afganistan'dan çıkmasına karar vermiş ve eski kral Dost Muhammed Han'ı ülkeye geri göndermiştir.³⁶⁴

4.2.1.2. İkinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880)

1875 yılında Lord Lytton, Hindistan'ın yeni valisi olarak atandığında Afganistan üzerindeki Rus etkisi artmış durumdaydı. Lytton, görevi sırasında Hindistan ve Afganistan arasındaki ilişkileri geliştirmeyi ve ellinden geldiği kadar ülkedeki Rus nüfuzu engellemeyi veya azaltmayı planlamıştır. Bu sırada Afganistan kralı Dost Muhammed vefat etmiş, yerine de üçüncü oğlu Şir Ali Han tahta geçmiştir. Hindistan genel valisi Lytton her ne kadar yeni şah ile görüşmek istese de randevu alamamıştır. Fakat 1878 yılında Rus General Nikolai Grigorevich Stoletov'un Kabil'de ağırlandığını duyunca krallığa karşı saldırıya geçmiş ve böylece 21 Kasım 1878 yılında Afganistan'ı tekrar işgal etmiştir. Böylece ikinci Afgan-İngiliz Savaşı başlamıştır. Ülkeden kaçan kral Şir Ali 1879 yılında sürgünde hayatını kaybetmiş ve

³⁶³ The First Anglo-Afghan War, 1839-1842, Military History Matters, <https://www.military-history.org/articles/the-first-anglo-afghan-war-1839-1842.htm>, Erişim tarihi: 01.03.2019.

³⁶⁴ The First Anglo-Afghan War, 1839-1842, Military History Matters, a.g.k., 2019.

Kabil tekrar İngiliz ordusu tarafından işgal edilmiştir. 26 Mayıs 1879 tarihinde imzalanan (Gandamak) antlaşmasıyla Şir Ali Han'ın oğlu Yakup Han Kabil'in yeni emiri olarak atanmıştır. Yeni emir İngilizlere Kabil'de daimî bir elçilik açmayı ve ülkenin diğer devletlerle dış ilişkisini İngiliz hükümetinin “istek ve önerileri” doğrultusunda yürütmeyi kabul etmiştir. Afganistan tarihinde İngilizlerle yapılan bu antlaşma “Utanç Antlaşması” olarak anılmaktadır, çünkü bu antlaşmayla birlikte İngilizler Afganistan'ın iç ve dış işlerinde kontrolü ele geçirmişlerdir. Konuyu daha iyi anlayabilmek için bu antlaşmanın detaylı analiz edilmesi gerekmektedir.³⁶⁵

Dost Muhammed Han'ın torunu ve Şah Şüca'nın oğlu Emir Muhammed Yakup Han ve İngiliz temsilcileri tarafından 26 May 1879 tarihinde imzalanan Gandamak Antlaşması on maddeden oluşmaktaydı. Bu anlaşmayla Muhammed Yakup Han Afganistan'ın önemli topraklarının bir kısmını ve ülkenin özgürlüğünü İngilizlere devretmiştir. Ayrıca bu anlaşmada Afganistan'a olası bir saldırı sırasında İngilizlerin uygun gördüğü ölçüde silah ve para verileceği yer almaktadır. Diğer taraftan emirlik bu antlaşma ile İngilizlerin ülkede rahatça ticari faaliyetler yürütebileceğini ve devletin buna herhangi bir engel oluşturmayacağını taahhüt etmiştir.³⁶⁶ Tüm bu gelişmelere rağmen İngiliz zaferi kısa sürmüştür. Çünkü 3 Eylül 1879 tarihinde İngiliz elçisinin ve eşinin Kabil'de öldürülmesi neticesinde İngilizler Kandahar ve Celalabad'a saldırarak İkinci İngiliz-Afgan savaşını başlatmışlardır. Diğer taraftan ise 1890'ların başında Ruslar Afganistan Türklerinin de desteğiyle, Taşkent'te sürgünde olan Yakup Han'ın amcasının oğlu Abdurrahman Han'ı yeniden Kabil'e getirilmiştir. Olaylara bakıldığında bu dönemde Büyük Oyun'un gereği olarak Kabil'deki iktidar mücadelesinin İngiliz ve Rusların müdahalesiyle yürütüldüğü açık bir şekilde görülmektedir.³⁶⁷

Afganistan'ı parçalamak ve kalıcı olarak işgal etmek için ülkeye giren İngiliz hükümeti, yenilgiye uğrayarak maddi anlamda da büyük zarara uğramıştır.³⁶⁸ Fakat bu savaşın iki önemli kalıcı sonucu olmuştur: Bunlardan birincisi, Peştunların olası güçlü bir devlet kurarak Hindistan'ı tehdit etmelerini önlemek için 1893 yılında İngilizler,

³⁶⁵ Anglo-Afghan Wars, <https://www.britannica.com/event/Anglo-Afghan-Wars>, Erişim tarihi: 10.10.2021.

³⁶⁶ Taniwer, M.H., (2015). Afganistan Bilgilendirme Ağı, <http://afghanpaper.com/nbody.php?id=102135>, Erişim tarihi: 11.10.2021.

³⁶⁷ Kuğu, a.g.e., 2021, 98.

³⁶⁸ İkinci Afgan-İngiliz Savaşı, <http://www.iichs.ir/News>, Erişim tarih: 05.08.2019.

Hindistan ve Afganistan arasında oluşturdıkları yapay Durand Hattı ile Peştunlar Afganistan ve Hindistan arasında bölünmüştür. Bu bölünmenin yarattığı sorunlar günümüzde kadar taşınmış olup, ülkenin istikrarsızlık ve iktidar mücadelesinin temel sorunlarından birine dönüşmüştür. İkinci önemli sonucu ise, Vahan Koridoru'nun Afganistan ve Çin arasında sınır teşkil edecek şekilde Afganistan'a verilmesiyle Rusya'nın Hindistan sınırından uzak tutulması olmuştur. Diğer taraftan İngilizler bu anlaşmayla birlikte, Afganistan dış politikası üzerinde bir nevi vesayet yetkisine sahip olmuştur.³⁶⁹

İkinci İngiliz-Afgan Savaşı sonrası tahta çıkan Emir Abdurrahman Han, Taşkent'teki uzun süreli sürgün yaşamından dolayı Rus politikasına aşina olduğu öne sürülmektedir. Emir Abdurrahman Han İngiltere'nin, Hindistan'ın güvenliği için Afganistan'ı bir tampon ülke olarak tutacağıının farkında olmuştur. Ruslar ise Hindistan'a ulaşmak için Afganistan coğrafyasına ihtiyacı olduğundan dolayı, daha çok saldırgan bir politika izlemişlerdir. Tüm bunların farkında olan Abdurrahman Han, iki tarafı da birbirine karşı kullanarak kendi tahtının güçlenmesini sağlamış ve böylece ilk defa Afganistan'da merkezi bir devlet oluşturmuştur. Diğer taraftan ise, Afganistan'ın tampon bir ülke görevi görebilmesi için Peştunları Hindistan ve Afganistan arasında ikiye bölen Durand Hattı'ı resmi sınır olarak kabul etmiştir.³⁷⁰

1880-1901 yılları arasında İngiliz desteğiyle tahta çıkarak Afganistan'ı yöneten Abdurrahman Han Peştun olmayan etnik gruplara yönelik, özellikle de Özbek ve Hazaralara karşı ağır politikalar izlemiş ve katliamlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca Peştun aşiretlere büyük araziler tahsis ederek kuzeyde Türk ve Tacik etnik gruplarının bulunduğu bölgelere yerleştirmiştir.³⁷¹ 1901 yılında Abdurrahman Han hayatını kaybedince, yerine oğlu Habibullah Han tahta geçmiş ve 18 yıl babasının politikalarını devam ettirdikten sonra 1919 yılında bir suikast sonucu öldürülmüş ve yerine oğlu Amanullah Han tahta çıkmıştır.³⁷²

³⁶⁹ Bilgin Varlık, a.g.e., 2022, 78.

³⁷⁰ Kuğu, a.g.e., 2021, 99.

³⁷¹ Kuğu, a.g.e., 2021, 100.

³⁷² Şeyhanlioğlu, a.g.e., 2021, 46.

4.2.1.3. Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı (1919)

Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı patlak verdiğinde, Britanya İmparatorluğu I. Dünya Savaşı nedeniyle birkaç cephede savaş halindeydi. 20 Şubat 1919 tarihinde Emir Habibullah Han İngiliz karşıtı harekete bağlı kişiler tarafından öldürülünce yerine tahta geçen oğlu, Amanullah Han, hem Hindistan'daki ayaklanmalardan hem de İngilizlerin savaş durumunda olmasından yararlanarak Durand Hattının güneyinde kalan Peştun bölgesine nüfuz etmek için İngilizlere karşı saldırıya geçmiştir. Amanullah Han'ın bu saldırısına bağlı olarak üçüncü İngiliz-Afgan savaşı başlamış ve Afgan ordusu Durand Hattının diğer tarafını ele geçirmeye çalışmıştır. Fakat İngilizlerin güçlü hava kuvvetleri nedeniyle ateşkes yapmak zorunda kalmışlardır. Ateşkes sonrası Afganistan ve İngiltere arasında imzalanan Ravalpindi Anlaşmasıyla Afganistan 19 Ağustos 1919 tarihinde tam bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁷³

İngilizlerle yapılan savaşlar modern Afganistan'ın ve Afgan kimliğinin oluşumunun yanı sıra yabancı hâkimiyetine karşı direniş kültüründe de büyük rol oynamıştır. İngilizler yaptıkları üç başarısız deneme sonrası, savaşla başarılı olamayınca, Afganları politik entrikalar yoluyla farklı stratejiler uygulayarak alt etmeye çalışmışlardır. Bu stratejiler, Afganistan'da yaşayan farklı etnik grupları birbirlerine düşman etmek, mali açıdan kendilerine bağımlı hale getirmek, rüşvet ve yolsuzluğu yaygınlaştırmak olmuştur.³⁷⁴

4.2.2. Afganistan'ın Modernleşme Çabaları ve SSCB'nin Nüfuzu

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası arenada artık yepyeni bir dünya düzeni hâkimdi. Artık ne İngiltere ne de Rusya imparatorlukları vardı. İslam dünyasının ilk bağımsız ülkesi de Afganistan olmuştur. 19 Ağustos 1919'da bağımsızlığına kavuşan Afganistan'ı ilk tanıyan ülke SSCB ve SSCB'yi ilk tanıyan ülke Afganistan olmuştur. Lenin, Amanullah Han'a gönderdiği bir mektupla "Biz işçiler ve köylüler namına Afgan halkı ile samimi olarak diplomatik ilişkiler kurmak istiyoruz." demiştir. Ayrıca

³⁷³ Manchester, (2018). Afghanistan, in 1919: the Third Anglo-Afghan War, Search Library, <https://3c5.com/e1jCf>, Erişim tarihi: 12.04.2022.

³⁷⁴ Manchester, a.g.k., 2018, aynı yer.

Lenin, Afganistan Emirini “Dünyadaki tek bağımsız Müslüman ülkenin lideri” olarak övmüştür.³⁷⁵

Afganistan ve SSCB arasında ilk Dostluk Anlaşması 1921 yılında imzalanmıştır. Böylece Rusya, Amanullah Han’ın modernleşme çabalarını desteklemiş ve ona karşı yapılan ayaklanmaları bastırma konusunda destek sağlamışlardır. Ayrıca Ruslar, Afgan hükümetini posta teşkilatı ve radyo kurulması, yolcu uçakları verilmesi konularında da desteklemiştir. Tüm bunlara karşılık ise, SSCB’nin Orta Asya’ya nüfuz etmesine Amanullah Han herhangi bir tepki göstermemiştir. Öte yandan, SSCB’nin Afganistan’ın bazı şehirlerinde temsilcilik açma ayrıcalığı elde etmesi ve Afganistan’a mali ve teknik destek vermesi İngiltere’nin tepkisini çekmiştir.³⁷⁶

Amanullah Han, Afganistan’ın modernleşmesi konusunda kaybedecek zamanı olmadığına inandığı için, babasının aksine batılı reformların hayata geçirilmesinde aceleci davranmıştır. Ancak, değişme açık ve aydın bir kişiliğe sahip olmasına rağmen Kral Amanullah Han’ın deneyimsizliğinden dolayı başlattığı reformlar halk tarafından anlaşılamamış ve desteklenmemiştir. Amanullah Han’ın, Afganistan’da aşiret liderleri ve diğer yerel güçlü kişiliklerin otoritesini kırmayı, merkezi idareyi güçlendirmeyi, çok eşliliği yasaklamayı, modern kıyafetler giyilmesini ve kadın halklarının tanınmasını sağlamayı öngören tedbirleri gerici çevrelerde İslam’ın emirlerine karşı gelme olarak değerlendirilmiş ve kışkırtmaların da etkisiyle Han’a karşı ayaklanmalar gerçekleşmiştir.³⁷⁷

İngilizler Amanullah Han’ın reformlarına karşı çıkanları kullanmış, işbirlikçi din adamları aracılığıyla Amanullah Han’ı dinden çıktığını ve kâfirlerin izinden gittiğini öne sürerek yoğun bir propaganda başlatmışlardır. Amanullah’ı desteklemek isteyen Sovyetler, Nisan 1929’da Mezar-ı Şerif’e baskın düzenlemiş ve oradan Kabil’i işgal etmek istemiş, Amanullah Han’ın tahtı bırakarak ülkeden kaçması sonucu bu girişimlerinden o dönem için vazgeçmiştir. Amanullah Han ülkeyi terk edince, isyancıların lideri Tacik kökenli Beççe-i Saka (sucunun oğlu) lakaplı Habibullah Kalakani kendini Afganistan’ın yeni kralı olarak ilan etmiştir. Okuma yazması olmayan haydut biri olan Beççe-i Saka, Amanullah Han’ın tüm reformlarını ortadan

³⁷⁵ Şeyhanlıoğlu, *a.g.e.*, 2021, 76.

³⁷⁶ Sivrioğlu, T. U. (2020). “Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği-Afganistan İlişkileri (1919-1979)”, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, (3)1, 63.

³⁷⁷ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 105.

kaldırarak yerine katı şeriat kuralları getirmiştir. Beççe-i Saka, Afganistan'daki etnik gruplar arasından Peştunların üstünlüğüne karşı yüzyıllardır süren etnik iktidar çatışmasından dolayı Tacik, Özbek ve Türkmenler tarafından desteklenmiştir. Diğer taraftan ise İngilizler, Habibullah Kalakani'nin hükümetini ilk tanıyan devlet olmuştur.³⁷⁸

Daha sonra İngilizler, dönemin Hindistan topraklarında yaşayan Peştun nüfusunu kontrol edebilmek için, Afganistan'ın Peştun bir yöneticiye ihtiyacı olduğuna karar vermişlerdir. Dolayısıyla, Amanullah Han'ın yurtdışında bulunan kuzeni Muhammed Nadir Han Afganistan'a getirilmiş, aşiret ve din adamlarının yardımıyla Kalakani'yi devirerek Nadir Han tahta çıkarılmıştır. Böylece Beççe-i Saka'nın hükümeti sadece dokuz ay sürmüş ve yerine yine Peştun hanedanından biri olan Muhammed Nadir Şah yönetimin başına geçmiştir. Yeni Şah, hem İngilizler hem de din adamlarının istekleri arasında dengeyi sağlamak için Amanullah Han'ın başlattığı reformları yavaşlatarak, zamana yayma politikası izlemiştir. Ancak, 1933 yılında Muhammed Nadir Şah bir suikasta sonucu ölünce, hükümeti kısa sürmüştür.³⁷⁹

Muhammed Nadir Şah'ın ölümlüden sonra 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir Şah tahta geçmiştir. Her ne kadar girişken bir kişiliğe sahip olmasa da Zahir Şah, 40 yıl ülkeyi yönetmeyi başarmıştır. Bu sırada, Hindistan bağımsızlığını kazanmış ve diğer taraftan da Pakistan kurulmuştur. Zamanla Batı'nın ilgisi Afganistan'a karşı azalmaya başlamıştır. Ancak, ülkenin yalnızlığını fark eden SSCB, 1950'lerden sonra Afganistan ile ticari anlaşmalar imzalamış ve böylece Afganistan'ın kuzey bölgelerinde petrol ve doğal gaz aramayı üstlenmişlerdir.³⁸⁰

SSCB hükümet başkanı Nikita Kruşçev 1955 yılında Afganistan'ı, iki yıl sonra ise Zahir Şah Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler yakınlaşmaya başlamıştır. 1979 yılına kadar Sovyetler Afganistan'a 1,5 milyar dolar ekonomik yardım ve 1 milyon dolar da askeri yardımda bulunmuştur.³⁸¹

Amanullah Han, döneminde diğer etnik gruplara olabildiği kadar ılımlı davranılmasının aksine, Zahir Şah ve Muhammed Nadir Şah dönemleri için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çünkü Muhammed Nadir Şah döneminde Türk

³⁷⁸ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, aynı yer.

³⁷⁹ Fazla, *a.g.e.*, 2022, 89-90.

³⁸⁰ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 109.

³⁸¹ Bilgin Varlık, *a.g.e.*, 2022, 91.

kültürüne ait çok sayıda eser yok edilmiştir. Yine aynı dönemde kuzey bölgesindeki yerli halkın malı ve arazisi elinden alınarak Peştun ailelere verilmiş ve bu ailelerin oraya yerleşmesi sağlanmıştır.³⁸²

Diğer taraftan, 1964'te Marksist-Leninist ideolojiyi benimseyen ve Sovyet Komünist Partisini örnek alan Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) kurulmuştur. Peştun bir etnik guruba dayalı monarşiye karşı kurulan partinin en önemli isimleri yine Peştun olup, bu durum rejim değişse de Afganistan'daki Peştun hâkimiyetinin süreceği anlamına gelmekteydi.³⁸³

ADHP, daha sonra kendi içindeki bir takım ideolojik farklılıklardan ötürü iki farklı kola ayrılmıştır. Bunlardan biri Nur Muhammed Tereki'nin başında olduğu proletarya sınıfına dayalı bir sistem savunan “Halk” partisi, diğeri ise toplumun tüm kesimlerini kapsayan ve cephe anlayışını savunan Babrak Karmal liderliğindeki “Perçem” yani (Bayrak) partisidir. O dönemde dünyadaki öğrenci hareketlerine paralel olarak, 60 ve 70'li yıllar Afganistan'da da sol gençlik hareketlerinin geliştiği ve ülkede sağ-sol çatışmasının derinleştiği, ekonomik kriz ve yolsuzluğun da yaygınlaştığı yıllardır.³⁸⁴

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Afganistan'da da 17 Temmuz 1973 tarihinde Kral Zahir Şah yurtdışı seyahatindeyken, SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinde eğitilmiş solcu subayların, Peştun milliyetçilerinin ve ADHP Parçam kolunun desteğiyle kansız bir darbe ile Davud Han hükümeti ele geçirmiş ve ülkede krallığın sonra erdiğini, cumhuriyetin kurulduğunu ilan etmiştir. Davud Han kendisini yeni hükümetin ilk cumhurbaşkanı ve başbakanı olarak ilan etmiş, aynı zamanda Milli Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları gibi önemli görevleri de kendisi üstlenmiştir. Hükümetinin başlangıcında Davud Han, önce solcuların desteğiyle İslamcı muhalefeti, sonra da solcu grupları ezerek yerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Hikmetyar ve Ahmed Mesud gibi genç İslamcılar Pakistan'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca 1977 yılında yeni bir Anayasa hazırlanmış ve Ulusal Devrim Partisi adı altında yeni bir parti kurularak, tek partili sisteme geçiş yapılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan ise Peştun milliyetçiliğini tahrik ederek Pakistan'daki Peştunları kışkırtma faaliyetlerinde bulunulmuştur.³⁸⁵

³⁸² Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 111.

³⁸³ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 224.

³⁸⁴ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 113.

³⁸⁵ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 114.

Davud Han'ın Peştunistan ve Belucistan konularını desteklemesi Pakistan ile Afganistan arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. 1974 yılında Moskova'yı ziyaret eden Davud Han, büyük miktarda mali yardım alma fırsatını da yakalamıştır. Davud Han, çok yönlü politika izleyerek İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve Pakistan'ı ziyaret etmekten de çekinmemiştir. Zamanla Sovyet kampından uzaklaşarak, Bağlantısızlar'a yakınlaşmıştır. Davud Han'ın bu girişimleri Sovyetlerin kaygılanmasına neden olurken, kendi sonunu da hazırlamıştır. Moskova yönetimi, Halk ve Perçem kollarını birleştirerek Kabil'in tam bir komünist etkisi altına girmesini planlamaya başlamıştır.³⁸⁶

Sovyetler desteğiyle Davud Han kadın hakları, eğitim ve fiziki altyapı alanlarında da bir dizi reforma öncülük kılmıştır.³⁸⁷ Ancak Davud Han yaptığı reformların yanı sıra katı bir Peştun milliyetçisi kişiliğinden ve Büyük Peştunistan hayalinden dolayı hem ülke içindeki diğer etnik grupların hem de küresel güçlerin tedirgin olmasına neden olmuştur. Türkçe eğitimi yasaklanmış ve Türk kökenlilerin harp okullarına girmesine izin verilmemiştir. Ayrıca Türk kökenli etnik gruplar ve Hazaralar yüksek makamlardan ve siyasetten uzak tutulmuştur. Davud Han dönemindeki bu kısıtlamalar ve kadınlar konusunda yaptığı reformlar militan İslamcı hareketinin giderek yaygınlaşmasına neden olmuştur. Katı muhafazakâr bir yapıya sahip olan Afganistan'ın toplumsal yapısının yanı sıra, ülkedeki İslami grupların radikalleşmesinde Kabil Üniversitesi'ndeki radikal sol hareket tahrikleri ve ülkeye yapılan dış müdahalelerin de etkisi olduğu iddia edilmektedir.³⁸⁸

Afgan komünistleri arasındaki ayrılığı gideren SSCB, Davud Han'ı devirmek için darbe hazırlıklarına başlamıştır. Durumun farkında olan ve darbeyi engellemek için politikalarını sertleştiren Davud Han, ADHP'nin önde gelen kadrosundan birkaç kişiyi tutuklatınca darbe kaçınılmaz olmuştur. Davud Han rejimine karşı 27 Nisan 1978 tarihinde askeri darbe (İnkilab-ı Savr/Nisan Darbesi) yapılmıştır. Aralarında Afganistan'da danışmanlık yapan Sovyet subay ve istihbaratçıların da bulunduğu darbeciler, darbeye direnen Davud Han ve yakınlarını öldürmüşlerdir. Askeri Devrim Konseyi'nin başına Nur Muhammed Tereki getirilmiştir. Darbe ile ilgili dikkat çekici konu ise bu darbeye halktan kimsenin dâhil olmaması, sadece ordu içinden bir küçük

³⁸⁶ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 115.

³⁸⁷ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 111.

³⁸⁸ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 240.

grup tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yeni hükümette en güçlü kişi Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı unvanlarını üzerinde toplayan Hafızullah Emin olmuştur. Sıvr Devriminin hemen sonrası yeni hükümet SSCB ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. Ülkenin bayrağı olarak da SSCB bayrağına benzer bir bayrak seçilmiştir. Davud Han dönemindeki tüm yetkililer hapse atılmıştır. Yeni yönetim, birkaç ay içinde 30 bin kişiyi hapse attığı ve iki bin kişiyi de idam ettiği uluslararası basında yer almıştır.³⁸⁹

Afganistan’da yapılan askeri darbe Sovyetler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Darbeden sonraki dönemde Sovyetlerin ülke üzerindeki etkisi giderek artmaya başlamıştır. Yeni hükümet kadrosuna bakılacak olursa, Taraki Cumhurbaşkanı ve Başbakan, Babrak Karmal Cumhurbaşkanı yardımcısı, Hafızullah Emin de Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı görevlerini üstlendiğini görülebilmektedir. Bu kişilerinin üçünün de Peştun etnik grubundan olması Afganistan’daki iktidar mücadelesinin açık bir göstergesidir. Radikal bir yenileştirme programıyla işe başlayan yeni rejim, ilk gününden itibaren diğer etnik grupların ağırlıklı olduğu bölgelerde şiddetli direnişle karşı karşıya kalmıştır. Ülkenin dört bir yanından direnişlerin yükseldiği bu dönemde, başkaldırıların en şiddetli olduğu bölgeler Taciklerin çoğunlukta bulunduğu Badahşan ve Hazaraların yoğun olarak yaşadığı Bamyar olmuştur.³⁹⁰ 1979 yılının Mart ayında Herat kentindeki ayaklanma çok şiddetli olduğundan dolayı ancak hava bombardımanıyla bastırılabilmiş ve bu olayda tahminen yaklaşık 25 bin kişi öldürülmüştür. Ayrıca bu olaydan sonra Taraki hükümetinin etkisini kaybettiği ve Hafızullah Emin’in ön plana çıktığı bilinmektedir. Emin Demirel kitabında, Taraki hükümeti döneminde 200 bin kişinin öldüğünü yazmaktadır.³⁹¹

Taraki hâkimiyetinin sonunun hazırlayan, aslında onun aceleyle yaptığı “sovyetleştirme” reformları olmuştur. Bu reformların başında ise uyguladığı toprak reformları gelmektedir, çünkü birisinin toprağını elinden zorla almak hem Afgan geleneklerine hem de İslam kurallarına ters düşmekteydi. Bundan dolayı bu

³⁸⁹ Mepa News. (2022). Afganistan’da Savaşı Başlatan Darbe: 1978 Sıvr Devrimi, <https://www.mepanews.com/afganistanda-savasi-baslatan-darbe-1978-sevr-devrimi-44116h.htm>, Erişim tarihi: 26.07.2022.

³⁹⁰ Kuğu, a.g.e., 2021, 116

³⁹¹ Demirel, E. (2003). *Taliban, El-kaide-Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan.*, 3. Baskı, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 34.

reformların halk tarafından benimsenmesi ve uygulanması mümkün olmadığı gibi, ters etki de yaratmıştır. Diğer taraftan, ateizm propagandası Taraki'ye karşı halkın nefretinin ve tepkisinin daha da artmasına neden olmuştur.³⁹² Tüm bunlardan dolayı, özellikle de kırsal kesimlerde geniş çaplı ayaklanmalar başlamıştır. Peştun olmayan diğer etnik gruplar yeni rejimi sadece komünist bir iktidar olarak görmemiş aynı zamanda Peştun iktidarının pekiştirilmesi olarak değerlendirdiklerinden dolayı çoğunluğun Tacik ve Hazaralar olduğu bölgelerde direnişler daha şiddetli seyretmiştir. İlk başlarda halkın rejime karşı isyanı olarak başlayan toplumsal hareketler, daha sonra İslamcıların kontrolüne geçmiştir.³⁹³

SSCB, Afganistan'da kısa sürede yapılan reformların iktidarın aşırırcıların eline düşeceğinden endişelendiğinden dolayı, Kabil'de etkin bir güce sahip olan Hafizullah Emin'i sahneden uzaklaştırmayı planlamıştır. Ancak Emin, kendisini bekleyen tuzaktan haberdar olmuş ve yerini sağlamlaştırmak için önce Taraki'ye yakın adamları görevden alarak sahneden uzaklaştırmış, daha sonra da Parti Merkez Komitesi'nin desteğiyle Eylül 1978'de Taraki'yi görevden aldırarak tutuklanması için zemin hazırlamıştır. Nur Muhammed Tereki hapisanede boğularak öldürülünce, Emin bir darbe sonucu ülkenin Cumhurbaşkanı sıfatıyla iktidara el koymuştur. Diğer komünist liderlere kıyasla daha milliyetçi kişiliğe sahip Taraki, Sovyetlerin Afganistan'ın iç işlerine karışmasından rahatsızlık duymuştur ve bundan dolayı da SSCB'ye bağlı olmaktansa, Bağlantısızlar Hareketi ile daha yakın olmaya çalışmış ve ABD'den karşılıksız yardım almaya çaba göstermiştir.³⁹⁴

4.2.2.1. SSCB'nin Afganistan işgali

SSCB'nin Afganistan'a olan ilgisi her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayıp, Davud Han'ın darbe sonucu iktidara gelmesiyle birlikte politik anlamda daha derin nüfuz etmiş olsa da, ancak 1978 yılında gerçekleşen komünist devrime rağmen Ruslar Afganistan'daki konumundan bir türlü tatmin olmamıştır. Bundan dolayı da 24 Aralık

³⁹² Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 117.

³⁹³ Tanin, Z. (2004). *Afghanistan Dar Qarn Bist: 1900-1996 (20. Yüzyılda Afganistan: 1900-1996)*., Muhammad Ebrahim Shariyati yayınları Tehran, 252.

³⁹⁴ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 119.

1979 tarihinde ülkeye havadan ve karadan saldırı düzenleyerek 85.000 kişilik bir ordu ile tamamen ele geçirmiştir.³⁹⁵

SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid İlyiç Brejnev'in ülkenin ilk komünist Cumhurbaşkanı Muhammed Taraki ile olan yüzeysel ama duygusal bağı, Sovyet işgalinin başlıca nedenlerinden olarak görülmektedir. Çünkü Taraki'nin rakibi Hafızullah Emin Kremlin'e Taraki'yi öldürmeyeceğine dair söz vermesine rağmen onu görevden aldırarak öldürtmüş ve Emin'in bu davranışı Sovyet liderini rahatsız etmiştir. Soğuk Savaş, Moskova'yı Afganistan işgaline iten diğer bir önemli faktör olmuştur. Diğer taraftan ise SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Soğuk Savaş'ın gereği olmakla birlikte, ABD'nin aynı dönemde İran'a karşı Irak'ta Saddam Hüseyin ile Mısır'da ise Camp David Anlaşması sonrası Enver Sedat ile kurduğu yakın ilişkilere bir cevap niteliğinde değerlendirilmektedir.³⁹⁶ Sovyet liderleri ayrıca Afganistan'ın Sovyet Orta Asya'sına olan yakınlığını bir tehdit olarak algılamışlardır. Ancak Sovyet liderliği, dostane bir rejimi desteklemek için hızlı bir işgalin Afganistan'daki Sovyet etkisini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda tüm kıtalara Moskova'nın hayati bir küresel güç olmaya devam ettiği mesajını da göndereceğine inanmıştır.³⁹⁷

SSCB, tüm diğer emperyalist güçler gibi, Afganistan'ı işgalinin gerekçesini ülkeye sosyalist sistemin ilerleyici ve reformcu yöntemler uygulamak ve ülkeye barış ve istikrar getirmek olarak ileri sürmüştür. Fakat işgalin asıl sebebi Afganistan'ın jeopolitik öneminden kaynaklanmaktaydı. Çünkü Afganistan coğrafyası, ABD'nin o dönemde en önemli müttefiki olan Pakistan'a ulaşmak için en kısa yol ve Rusları sıcak sulara yakınlaştıran kritik bir köprü özelliği taşımaktaydı. Diğer taraftan ise Afganistan'a nüfuz etmek, Çin ile Pakistan'ın ilişkisini kesmeye de yarayabilirdi. Tüm bunlardan dolayı Ruslar, Kabil'in çevresindeki Bagram ve Herat'ın yakınındaki Şindad Hava Üslerini bu amaçlarını düşünerek inşa etmişlerdir.³⁹⁸

Sovyetler, Kabil'i kuşattıktan sonra Cumhurbaşkanı Hafızullah Emin şehrin dışında Darülanman Saray'ında çevrelenmiş ve Sovyet spetsnaz komandoları tarafından yakalanıp büyükelçilikte sorgulandıktan sonra 28 Aralık'ta da öldürülmüştür. Fakat radyodan Emin'in CIA ve ABD ajanı olduğu için Afgan Devrim Konseyi tarafından

³⁹⁵ Şeyhanlioğlu, Hüseyin, Asya'nın Kalbi Afganistan, 54.

³⁹⁶ Feifer, G. (2009). *The Great Gamble: the Soviet War in Afghanistan*, New York, 3.

³⁹⁷ Feifer, a.g.e., 2009, 4

³⁹⁸ Kuğu, a.g.e., 2021,120

idama mahkûm edildiği ve cezasının infaz edildiği duyurulmuştur. Yeni Devlet Başkanı Babrak Karmal 27 Aralık'ta Afganistan'a dönerek Sovyetler Birliği'ni resmen davet ettiğini kamuoyuna duyurmuştur. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Parti Genel Sekreteri ve Devrim Konseyi Başkanı gibi birçok unvanı şahsında toplayan Karmal, halkın desteğini almak için Emin karşıtı Halkiler ve İslami kesimleri de yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak tüm çabalarına rağmen halk ona inanmamış ve onu Sovyetlerin kuklası olarak görmüşlerdir. Kısa süre sonra iç karışıklıklar tekrardan nüksetmeye başlamış, Halk ve Perçemlerin birbirine düşmesi ve hatta Karmal'ın kendi partisinden bir kesimin kendisine ters düşmesiyle gerilim daha da artmıştır.³⁹⁹

Afganistan'ın kırsal kesimlerinde Mücahitlerin kontrolündeki bölgeler gittikçe genişlemiştir. Babrak Karmal'ın en önemli eylemi Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) mantığıyla çalışan yeni bir gizli polis örgütü oluşturmak olmuştur. Afganistan'da bilgi toplama örgütü olarak kurulan Devlet İstihbarat Servisi (KHAD) Dr. Necibullah başkanlığında yoğun bir devlet terörü kampanyası yürütmüştür. Ülke çapında çok derin ve etkili ihbar sistemiyle insanların günlük yaşamı adeta adım adım takip edilmiştir. Karmal rejiminin diğer bir politikası da Pakistan karşıtı faaliyetler olmuştur. Bu bağlamda dönemin Pakistan karşıtı politikacıları ile yakınlık kurmuş ve Pakistan'daki Peştun ve Beluci ayrılıkçı hareketlerini desteklemiştir. Ayrıca 1980'li yıllarda 50 binden fazla öğrenci SSCB ve Doğu Bloku ülkelerine eğitime gönderilmiş ve böylece Afgan gençleri yoğun bir depolitize edilme sürecine girmiştir.⁴⁰⁰

Ayrıca Babrak Karmal, halkın desteğini alabilmek için, Peştunca dışında diğer dillerde de eğitim hakkı tanımış, ancak bu sefer da Peştunlardan tepki çekmiştir. Karmal döneminde ülke okullaşmada en yüksek oranına ulaşmıştır, ancak tüm bunlara rağmen işgale karşı direniş dalga dalga büyümeye devam etmiştir. Direnişin liderliğini yapan İslamcı Mücahitler, Batılılar tarafından "Özgürlük Savaşçıları" olarak anılmış ve desteklenmişlerdir. Direnişin yükselmesiyle birlikte, Afgan halkı aşırı politikleşmiş ve etnik bir ayrılmaya uğramışlardır. Bu direniş, Sovyet işgaline karşı bir direniş olmanın yanı sıra 1747 yılında beri Afganistan'daki Peştun hâkimiyetine de bir itiraz şeklinde kendini göstermiştir. Savaşla birlikte Pakistan'a kaçan mülteciler arasında hem

³⁹⁹ Wilson, A. T. (2002). *The Soviet-Afghan War: How A Superpower Fought and Lost- The Russian General Staff.*, Modern War Studies, Edt. Laster W. Grau and Michael A. Cress, University Press of Kansas, 18-20.

⁴⁰⁰ Kuğu, a.g.e., 2021, 124

Pakistan hükümetinin hem de mücahit örgütlerin Peştunlara ayrıcalıklar tanıması Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen gibi diğer etnik grupların uyanmasına ve onların da Sovyet işgaliyle birlikte iktidardan pay istemelerine yol açmıştır. Afganistan'ın günümüze kadar devam eden iktidar kavgasının kökleri de tam bu döneme dayanmaktadır.⁴⁰¹

Afgan mücahitlerinin ilk örgütlenme alanı Pakistan sınırları içindeki Peşaver olmuştur. Başlangıçta mücahit adını kullananların çoğu eski kralcılar ve liberallerin desteklediği karışık bir kesimden oluşmaktaydı. Ancak zamanla Pakistan, Arap emirlikleri ve CIA'nin müdahalesiyle daha radikal unsurlar ön plana çıkarılarak Sovyet karşıtı direniş önderleri haline getirilmiştir. Radikal İslamcılar Afganistan'daki kendiliğinden ortaya çıkan ve büyük ölçüde geleneksel tepkilerden kaynaklanan muhalefeti organize ederek onu İslami bir kalıba yerleştirmekte başarılı olmuşlardır. Fakat gerçekte ise üzerindeki tüm Soğuk Savaş kılıfına rağmen Sovyet işgali ve Afgan Cihadı sırasında yaşananlar iki yüz yıldır bölgeye nüfuz edebilmek için karşı karşıya gelen Rus ve Anglo-Sakson güçlerinin yeni bir kavgaya savaştan ve Afganistan'a has etnik kavgaların tekerrüründen başka bir şey değildir.⁴⁰²

Nisan 1980 tarihinde Sovyet askerlerinin göstericilere ateş açması sonucu birçok öğrenci hayatını kaybetmiş ve yaklaşık iki bin öğrenci de hapse atılmıştır. Mücahitler bu eyleme Kabil'de devlet görevlilerine ve işgal kuvvetlerine karşı çok sayıda suikast ve bombalama girişimiyle karşılık vermişlerdir. Çatışmalar birkaç bölgede alevlenince, cihat ilan edilmiş ve bu durum Afgan halkının savaşçı özelliğini ortaya çıkarmıştır. Sovyet işgalinin sosyolojik sonucu da aşiret ağaları, reisleri gibi yerel otoriteleri ortadan kaldırmış ve feodal yapıyı zedelemiştir. Diğer taraftan ise modern ve merkezi bir devlet sistemi kurulamadığından, yerel kontrolü eline alan mücahitler zamanla birer savaş ağalarına dönüşmüşlerdir.⁴⁰³

4.2.2.2. Mücahitlerin yükselişi

Afganistan'da Sovyetlere ve dönemin komünist rejimlerine karşı “milli” mücadeleyi yürüten kişilere mücahit adı verilmiştir. Bu kişilerin bir araya gelip oluşturdukları mücahit gruplarına ise “cebe” adı verilmiştir. Cebelerin en küçük birliği 10-20 kişiden

⁴⁰¹ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 263.

⁴⁰² Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, aynı yer.

⁴⁰³ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 126

oluşmakta olup, “Ciriki” olarak anılmış ve birkaç cirikinın birleşmesiyle 100-500 kişilik “cebeler” oluşturulmuştur. Ayrıca mücahit grupların koordine edilmesi için her ilde birer eyalet komutanı atanmıştır. 1980’li yılların sonlarına doğru ülkenin kırsal kesimi çok hızlı bir şekilde tamamen mücahitlerin kontrolüne geçmiştir.⁴⁰⁴

Rusların Afganistan’ı işgal etmesi en çok İslam dünyasından tepki çekmiştir. Tüm dünya Müslümanları Afganistan’a maddi ve manevi destek sağlamaya çalışmışlardır. Yardımların yanı sıra binlerce kişi ülkedeki Ruslara karşı cihat etmek için Afganistan’a akın etmişlerdir. ABD, gerek petrol kaynakları gerek stratejik konumundan dolayı bölgeye nüfuz etmeyi planlamaya başlamıştır. Bundan dolayı da Yeşil kuşak teorisi olarak adlandırılan teoriye dayanarak ABD, İran’ın ‘radikal İslamcı’ anlayışına karşı Suudi Arabistan merkezli “İlmli İslam”ı benimseyen ülkelere destek vererek Sovyetleri çevrelemeye çalışmıştır. Bu strateji ile ABD, bölgede hem SSCB’nin etkisini azaltmayı hem de radikal İslam’ın yayılmasını önlemeyi planlamıştır.”⁴⁰⁵

Başta Pakistan olmak üzere, İran ve Türkiye Afganistan’daki istikrarsızlıktan kaçarak ülkelerini terk eden binlerce mülteciye kapılarını açmışlardır. Çünkü ülkede sıcak savaş ve bombalamalar başlayınca 2,8 milyon Afgan Pakistan’a ve 1,5 milyon Afgan da İran’a sığınmak zorunda kaldı. Ayrıca cihatçılara, Suudi Arabistan’ın başını çektiği İslam ülkeleri direnişçi ve para, ABD ise silah ve lojistik yardımında bulunmuştur. İşgal sırasında ABD ve Körfez ülkelerinin Mücahitlere 10 milyar dolar yardımda bulundukları tahmin edilmektedir.⁴⁰⁶

Afganistan’dan kaçarak Pakistan’a yerleşen direniş grupları zamanla orada farklı siyasi partiler altında organize olmaya başlamışlardır. 1979 yılının ortalarında Pakistan’da yerleşik altı Afgan Sünni partisi bulunmaktaydı, ancak bu partilerin sayısı daha sonra yediye yükselmiştir. Bu direniş partileri ve liderleri; *Hizb-i İslami* (Gulbeddin Hikmetyar), *Cemiyet-i İslami* (Burhaneddin Rabbani), *Hizb-i İslami* (Muhammad Yunus Halis), *Mehaz-ı İslami* (Pir Seyit Ahmet Geylani), *Cephe-i Necat-ı Milli* (Sibgetullah Müceddidi), *Harekât-i İnkılab-ı İslami* (Muhammed Nabi Muhammedi), *İttihad-ı İslami* (Abdurresul Sayyaf)’tır. Böylelikle Pakistan’da

⁴⁰⁴ Şeyhanlioğlu, a.g.e., 2021, 59-60.

⁴⁰⁵ Şeyhanlioğlu, a.g.e., 2021, 60.

⁴⁰⁶ Sivrioğlu ve Türkoğlu, a.g.e., 2017, 270.

temelleri atılan bu yedi parti daha sonra “Yediler Grubu” (Güruh-i Heftgenah) olarak anılmıştır.⁴⁰⁷

Mücahit gruplarından direnişte aktif rol alan ve birer figür olarak öne çıkan kişilere bakılacak olursa, bunlardan önden gelen isimlerin başında Tacik asıllı Ahmed Şah Mesud gelmektedir. Siyaseten kendisi gibi Tacik asıllı olan Burhaneddin Rabbani’nin Cemiyet-i İslami örgütüne bağlı olan Mesud diğer Mücahit liderler arasında askerî konulardan daha iyi anlayan ve düzenli bir ordu yapısına yakın bir askerî örgütlenmeye sahip bir lider olmuştur. Cihadın yerel kaynaklara dayanması gerektiğini savunan Mesud, Pakistan ve Vahabi radikallerine mesafeli durmuştur. Kızıl Ordu’ya karşı memleketi Pençşir Vadisi’nde çok başarılı bir gerilla mücadelesi vermiştir. Ahmed Şah Mesud, savaş boyunca ABD ve Pakistan tarafından çok fazla desteklenmemiştir. Çünkü Pakistan daha çok radikal ve Peştun olan gruplardan yana olmayı tercih etmiştir. Fakat İngilizler ve Fransızlar Mesud’a daha yakın durmuşlar ve onu kollamışlardır. Mesud, komünist rejimin çöküşünden sonra Mücahitler tarafından kurulan hükümette Savunma Bakanı olarak görev almış, fakat daha sonra El-Kaide terör örgütü tarafından düzenlenen bir suikast sonucu 9 Eylül 2001 tarihinde hayatını kaybetmiştir.⁴⁰⁸

General Reşid Dostum (Abdürreşid Dostum) Afgan savaşı ve siyasetinin kırk yıllık değişmeyen figürlerinden diğer birisidir. Küçük yaşlarından beri siyasete dâhil olan Dostum, komünist rejimi döneminde kurulan sivil muhafız birliği olan “Melişe” yani milis birliğine katılmış ve kendisine Özbek ve Türkmenlerden oluşan bir askeri birlik oluşturmuştur. Sovyetler döneminde hükümetle uyum içinde çalışan Dostum, kuzeyde doğal gaz yataklarını koruyan milislerin başına geçmiş ve zamanla askeri eğitim ve tecrübesini çatışma alanlarında kazanmıştır. Necibullah döneminde Afganistan gizli polis örgütü olan KHAD’da aktif rol almıştır. Dostum, Sovyet rejiminin çökmesi üzerine Mücahitlerin safına geçmiş ve Kabil’in ele geçirilmesinde büyük rol oynamıştır. Daha sonra “Cümbüş-i Milli İslami Afganistan” adlı bir örgüt oluşturmuş ve siyasi faaliyetlerine bu örgütün lideri sıfatıyla devam etmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Erman, K. (2013). *Afganistan’da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler ve Sonuçları)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Ana Bilim Dalı, 268.

⁴⁰⁸ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 266.

⁴⁰⁹ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 128.

Tacik kökenli Profesör Burhaneddin Rabbani ise cihat yıllarında ve daha sonra mücahitler döneminde kilit rol oynayan diğer bir isimdir. Sağ partilerin en güçlü kanadı olan İslam partisi anlamına gelen Hizb-i Cemiyet-i İslami örgütü 1968 yılında Rabbani liderliğinde kurulmuş ve faaliyetlerini bu parti çerçevesi yürütmüştür.⁴¹⁰ Sovyetlere karşı savaşıran direniş grubunun bir diğer lideri de Peştun kökenli Gülbeddin Hikmetyar olmuştur. Hikmetyar ve taraftarları Peştun-İslam anlayışı “Büyük Peştunistan” oluşturma hedefleri doğrultusunda hareket etmiş ve SSCB’ye karşı diğer mücahitlerle savaşımlardır. Gülbeddin Hikmetyar, 1971-1972 yıllarında Batı desteğiyle Afganistan’ın muhafazakâr örgütlerinden olan Hizb-i İslami örgütünü kurmuştur.⁴¹¹

SSCB’ye karşı savaşıran önemli liderlerden bir başkası da Sibgatullah Müceddidi olmuştur. Müceddidi, mücahit örgütleri arasında öne çıkan Afganistan Ulusal Kurtuluş Partisini “Hezb-i Necat-ı Milli-i Afganistan” 1976 yılında kurmuştur.⁴¹² 1970’lı ve 1980’li yıllarda Sovyetlere karşı savaşıran mücahit grupları arasında yukarıdaki şahsiyetlerin yanı sıra Yunus Halis, Celaleddin Hakkani, Abdul Ali Mezari ve Rasul Sayyaf gibi birçok isim yer almaktaydı.

Genel anlamda Afganistan’daki direniş cephesi, kendiliğinden başlamış ve parça parça koordinasyonsuz yayılmıştır. Geleneksel gerilla hareketlerine karşın, mücahit grupları ilk başta halkın desteğini kazanmak gibi bir endişeleri olmamıştır, çünkü zaten halktan olan bu grup yabancı bir gücün topraklarına tecavüz etmesine karşı mücadele sürdürmüşlerdir. Afganistan toprakları da bu coğrafyaya yakından aşina olan mücahitlere büyük bir avantaj sağlamıştır. Ancak direnişi alevlendiren en önemli faktör Afgan mücahidinin şahsiyetleri ile ilgilidir. Mücadele ile dolu tarihleri, ağır ve sert coğrafi koşulları, Afganistan’da doğup büyüyen bireylerin fiziksel ve karakter özelliklerini şekillendiren unsurlardan olmuştur. Sıkıntılara dayanma gücü, acıya katlanma, korkusuzluk ve cesaret gibi özellikler şahısların karakterlerine yansımıştır. Bir de bütün bu özelliklere dinsel inançlar da eklendiğinde mücahit çok etkili bir savaşçı olarak Sovyet Ordusunun karşısında durmuştur. Şehadet anlayışı ve kutsal

⁴¹⁰ Erman, *a.g.e.*, 2013, 270.

⁴¹¹ Zeki, *a.g.e.*, 2019, 113.

⁴¹² Zeki, *a.g.e.*, 2019, 116.

davaya hizmet de bir mücahidin motivasyonunu ve moralini yükselten önemli unsurlar olmuştur.⁴¹³

4.2.2.3. SSCB'nin çöküşü

Sovyetler, Afganistan'ı işgal ederken ülkedeki yer altı ve yer üstü doğal kaynaklardan yararlanmayı, Orta Doğu Petrol Bölgesi ve Hint Okyanusu'na hâkim olmayı planlamıştır. Fakat on senelik işgal döneminde planladığı hedefe ulaşamamıştır. Bu başarısızlığının altında birkaç neden yatmaktadır: bunlardan birincisi; Afgan halkının Müslüman kimliği altında olağanüstü bir direniş sergilemesi ve ülkenin böyle bir direnişe olan uygun kültür ve coğrafyası. İkinci nedeni ise; ABD'nin SSCB'nin işgal olayını dünya kamuoyunda sürekli sıcak gündem şeklinde tutması ve bazı yaptırımlar uygulamasıdır. Son olarak da; Sovyetlerin gerçekleştirdiği haksız işgalin Afganistan halkına verdiği maddi ve manevi zararların, can kayıplarının ve bunu izleyen fakirliğin Sovyet halkı tarafından fark edilmesi ve tasvip edilmemesidir.⁴¹⁴

Kızıl Ordu kendisini, her ne kadar Afganistan halkına dost olarak göstermeye çalışsa da farklı kültür ve inanca sahip bir nüfusa karşı, öngöremediği koşullar ve olaylar tarafından acımasız bir mücadeleye itilmiştir. Brejnev rejiminin büyük kumarı hem Afganistan açısından hem de Rusya açısından yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Sovyetler, savaşta ölenlerin resmi rakamını 15.000 civarında açıklarken, gerçek sayının çok daha yüksek olduğuna, hatta belki de birçok gazi tarafından belirtilen 75.000 kadar yüksek olduğuna inanılmaktadır. Afgan ölümleri ise 1,25 milyona veya nüfusun yüzde 9'una denk gelmekte olup, ayrıca bu süreçte milyonlarca Afgan vatandaşı da yaralanmıştır.⁴¹⁵

Afganistan'daki Sovyet savaşı, hiçbir gücün, tüm uzaklığına rağmen, imparatorlukların stratejik olarak önemli bir kavşağında bulunan bu toprakları başarılı bir şekilde fethetmediğini bir kez daha doğrulamıştır. Yabancı güçler Afganistan'ı çoğu kez nispeten kolaylıkla elde etse de, kontrolü hiçbir zaman uzun süreliğine elinde tutamamışlardır. Ülkenin işgallerle dolu tarihi, Afgan kabileleri ve etnik grupları

⁴¹³ Erman, *a.g.e.*, 2013, 281.

⁴¹⁴ Şeyhanlıoğlu, *a.g.e.*, 2021, 61.

⁴¹⁵ Fefifer, G. (2009). *The Great Gamble: The Soviet War In Afghanistan.*, Harper Collins e-books, 5-6.

arasında savaş kültürünün doğmasına neden olmuştur.⁴¹⁶ Tüm bunlardan dolayı da Afganistan çoğu tarih kitaplarında “imparatorlukların mezarı” olarak adlandırılmaktadır.

Mihail Sergeyeviç Gorbaçov, 1985 yılında SSCB’nin başına geçmesiyle Sovyet dış politikasında, özellikle de Afganistan ile ilgili politikalarında bir takım değişikliğe gitmiştir. BM çerçevesinde sürdürülen uzun görüşmeler sonucunda 1989 yılında, SSCB’nin Afganistan’dan askerlerini çekeceği konusunda anlaşmaya varılmıştır. 1987 yılında *glasnost ve perestroyka*’yı (açıklık ve yeniden yapılanma) ilan eden Gorbaçov, 8 Şubat 1988 tarihinde yaptığı bir konuşmada Afganistan ile ilgili anlaşmaların 1988’in 15 Mart’ına kadar imzalanması halinde dokuz ay içinde bütün Sovyet askerlerinin Afganistan’dan çekileceğini belirtmiştir. Bu açıklamadan sonra dönemin BM müzakerecisi Diego Cordovez ile Sovyetler ve Afganistan, Amerika’dan, 1985’teki, mücahitlere yardımı kesme taahhüdünü yerine getirmesini talep etmişlerdir. Böyle ABD’nin 1985’te böyle bir taahhüde girdiği ve kendi çıkarları için Afganistan’ı sattığı ortaya çıkmıştır. Böylelikle, Sovyetlerin 24 Aralık 1979 tarihinde başlattıkları işgal yüzbinlerce insanın hayatına ve hüsrana uğramış bir devlete mal olarak son bulmuştur. Sonuç olarak Rusların da İngiliz imparatorluğu gibi yıkılmasında Afganistan’ın göz ardı edilmeyecek payı olmuştur.⁴¹⁷

1985 yılında Babrak Karmal artık Sovyet yönetimin Afganistan ile ilgili beklentilerini karşılamamaya başlamıştır. Karmal, SSCB’nin desteğiyle iktidara gelmesi nedeniyle Afgan halkı tarafından benimsenmemiştir. Hal böyle olunca Sovyetler ülke için yeni bir lider arayışına girmişlerdir. Aynı zamanda, Ruslar Afganistan’dan çekilmeyi planlarken, Babrak Karmal’a ülkesini kendi imkânlarıyla savunması konusunda baskı uygulamaya başlamışlardır. Bu baskılar sonucu Karmal Mayıs 1986’da görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece iktidara Moskova’nın sadık adamı, Demokratik Halkı Partisi’nin kuruluşundan bu yana sol akımın içinde bulunan ve 1980’lerden beri KHAD Başkanı olan Peştun Dr. Nacibullah Kasım 1986’de Afganistan’ın yeni lideri olarak göreve başlamıştır.⁴¹⁸ Gılzay aşiretinin Ahmedzai boyuna mensup olan Dr. Nacibullah, her ne kadar KHAD’da sert bir tutuma sahip kişiliğiyle anılsa da hükümeti elde tutabilmek için görünüşte de olsa ılımlı ve uzlaşımçı politika izlemiştir.

⁴¹⁶ Fefifer, *a.g.e.*, 2009, 6

⁴¹⁷ Şeyhanlioğlu, *a.g.e.*, 2021, 62.

⁴¹⁸ Erman, *a.g.e.*, 2013, 302.

Afganistan'ın yeni lideri Dr. Nacibullah, iktidara geldikten sonra öncelikle kendi hükümetini sağlamlaştırmaya çalışmış ve devletin önemli kadrolarına kendi adamlarını yerleştirmiştir.⁴¹⁹

Sovyetlerin Afganistan'dan geri çekilmesiyle ilgili yapılan Cenevre görüşmeleri sonucunda, SSCB 1989'de ülkeden tamamen çekilmiştir. Komünistlerin Afganistan'da sadece Sovyet desteğiyle var olduğunu düşünen analistler, 1989 yılında Sovyetlerin ülkeden çekilmesiyle mevcut rejimin iki ay içinde çökeceğini varsaymışlardır. 1989 yılı baharında Hikmetyar komutasında 10.000 mücahit Celalabad ilini ele geçirmek için saldırmış, ancak rejimin ordusu tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Böylece mücahitlerin şehirleri savaşıarak elde edemeyecekleri kanıtlanmış ve kırsal bölgelerde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Dr. Nacibullah ise altı senelik yönetimi süresince ülkenin şehirlerini savaştan uzak ve istikrarlı tutmaya çalışmıştır.⁴²⁰

Dr. Nacibullah, Sovyetlerin çekilmesinden sonra da tahminlerin aksine, kurduğu ittifaklar, yaptığı reformlar ve Sovyetlerin sağladığı Rus danışmanlarla üç sene ayakta kalabilmiştir. Bu süreç boyunca Dr. Nacibullah, mücahitlerle anlaşma yollarını aramıştır. Bu çerçevede ADHP'nin ideolojisi Marksizm'den arındırılarak İslami kesimlerin de partiye çekilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca 1987'da yapılan anayasa değişikliğinde ülkenin resmi dininin İslam olduğunu ve devlet başkanının Müslüman olması gerektiğini ekletmiştir. Diğer taraftan Dr. Nacibullah Sovyetlerin çekiliş tarihini Afganistan'ın gerçek bağımsızlık günü olarak ilan etmiş ve 1990 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle de ülkenin adını, Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir.⁴²¹ Tüm bunların yanı sıra, ADHP'nin ismi de tüm kesimleri kapsayıcı olması maksadıyla Vatan Partisi (Hizb-i Vatan) olarak değiştirilmiştir. Ayrıca Peştun olmayan diğer etnik gruplara da siyasette katılım hakkı verilmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen mücahitler Dr. Nacibullah ile barış masasına oturmayı kabul etmemişlerdir. Çünkü bütün kırsal bölgeleri (Afganistan'ın %85'ini) fiilen kontrol ettiklerinden dolayı uzlaşmayı gerekli görmemişlerdir. Diğer taraftan ordu 1990'da Dr. Nacibullah'a karşı başarısız bir darbe gerçekleştirmiştir. Hem

⁴¹⁹ Kakar, M. H. (1995). *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982*. University of California Press, Oakland, CA, 12.

⁴²⁰ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 272.

⁴²¹ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 151.

Sovyetlerin hem de ordunun desteğini kaybeden Dr. Nacibullah Nisan 1992 yılında görevinden istifa ettiğini açıklamış ve ülkeden ayrılmak istemiştir. Fakat Afganistan'ı terk etmesine izin verilmeyince Kabil'deki BM binasına sığınmıştır.⁴²²

4.2.2.4. Mücahitler dönemi ve iç savaş (1992-1996)

Nisan 1992'de 13 senedir Afganistan'daki komünist rejime ve SSCB'ye karşı mücadele veren mücahitler sonunda savaşı kazanmışlardır. Şöyle ya da böyle Ruslar yenen ve “komünist” rejimlere son veren mücahitler, iktidarı elde etmişler fakat beraberlik içinde bir devlet kurmaya hazır olmadıkları için bu konuda başarılı olamamışlardır. Farklı etnik gruplardan bir araya gelen ve anti-komünist ve Sovyet karşıtı olmanın dışında hiçbir ortak özellikleri olmayan bu insanlar zaferlerinin ertesi günü aralarında çatlaklar oluşmaya başlamıştır.⁴²³ Böylelikle mücahit gruplar Kabil'i ilk ele geçirdikleri günden itibaren kendi aralarında çatışmaya başlamışlar, Özbek lideri Dostum, Tacik lideri Ahmed Şah Mesud ve Hazara lideri Abul Ali Mezarı arasında kurulan üçlü ittifak ile Hikmetyar'ın Peştun kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışma sonucunda Hikmetyar'ın Peştun ordusu “üçlü ittifak” saldırısına dayanamayıp Kabil'den geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Peştunlar Kabil'deki üç asırlık hâkimiyetini kaybetmişlerdir.⁴²⁴

15 Haziran 1992 tarihinde mücahitler tarafından Sıbgatullah Müceddidi altı aylığına geçici devlet başkanı seçilmiş, daha sonra Ocak 1993'te sürmekte olan çatışmaları durdurmak ve istikrarın sağlanması için Tacik kökenli mücahit lider Burhaneddin Rabbani Devlet Başkanı olarak belirlenmiştir. Rabbani başkanlığındaki hükümette Ahmed Şah Mesud Milli Savunma Bakanı ve Abdürreşid Dostum ise onun yardımcısı olarak tayin edilmiştir. Aslında Raşid Dostum mücahit liderlerinin özelliklerini pek taşımamaktaydı, çünkü Dostum son ana kadar Dr. Nacibullah'ın yanında olmuştur. Bundan dolayı da emrindeki 40.000 asker Sovyet disiplini almış düzenli ve eğitilmiş askerlerdi. Bunun yanı sıra Dostum, mücahitlerin aksine tanklara ve hava kuvvetlerine de sahip olmuştur. Dostum, diğer mücahit liderlerinin onu Kabil'de istemediklerini anlayınca, yandaşlarının çoğunlukta olduğu kuzeye çekilmiş ve orayı kendine üs

⁴²² Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 274.

⁴²³ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 278.

⁴²⁴ Musevei, S. A. (2009). *Tarih-i Tahlil-i Afganistan Ez Zahir Şah Ta Karzai (Zahir Şah'tan Karzai'ya Afganistan Tarihinin İncelenmesi)*, Mezar-i Lerif, Belh Basınevi, 209.

yapmıştır. Kabil ise Rabbani hâkimiyeti altında kalmıştır. Fakat Hikmetyar Peştun olmayan bir rejimi kabul etmediği için, çatışma Peştunlar ve Tacikler arasında devam etmiştir.⁴²⁵

Afganistan'ın güneyinde yoğun çatışma yaşanırken, Dostum'un kontrolü altında olan kuzeye göreceli bir istikrar hâkim olmuştur. Dostum, ayrıca Türk kökenli halkları daha da organize ederek kurduğu Afganistan İslami ve Milli Harekâtı (Cümbüş-i Milli İslami-yi Afganistan) partisi altında bir araya getirmeyi başarmıştır. 1994'e gelindiğinde iktidarda olan mücahit gruplar artık dış destekleyicilerinin emirlerine bile itaat etmemeye başlamışlardır. Ayrıca iktidara gelen Rabbani hükümeti Pakistan'ın çıkarlarına karşı davrandığından dolayı Pakistan tarafından istenmemeye başlanmıştır. Pakistan aslında kendi lehine hizmet eden Peştun bir rejimden yana olmuştur. Diğer taraftan İran İslam Cumhuriyet'i de Afganistan'da güçlü Sünni bir hükümetin iktidara gelmesini kendi çıkarlarına uygun görmemekteydi. Rusya için ise ülkede İslami bir hükümetin sürekliliği tedirgin edici bulunmuştur. SSCB çekilinceye kadar mücahitleri destekleyen ABD ise artık ne mücahitlerle ne de Afganistan ile ilgilenmeyi tercih etmemiştir. Tüm bunlar ve mücahitler arasında devam eden iç çatışma Taliban'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴²⁶

4.2.3. Taliban'ın Doğuşu

Taliban'ın ortaya çıkışına geçmeden önce, “Taliban” kavramının anlamına bakmakta fayda vardır. Taliban sözcüğü aslında Arapça olup “telebe” kökeninden türemektedir. Telebe Arapçada bir şey aramak, rica etmek ve istemek anlamlarına gelse de, kelimenin çoğul hali yani “talip” Farsçada “din öğrencisi”, geleneksel anlamda dini eğitim veren medrese tarzı öğrenim verilen din adamları anlamında kullanılmaktadır. Taliban da Pakistan medreselerde yetiştirildikleri için genel olarak medya tarafından “Taliban İslam Hareketi”, “Taliban Grubu” şeklinde nitelendirilmişlerdir.⁴²⁷

Taliban'ın kökenini anlayabilmek için ilk başta Pakistan'da kurulan medreselerin incelenmesi gerekmektedir. 1947 yılında Pakistan'da sadece 137 medrese varken,

⁴²⁵ Yegin, A. (2015). Afganistan'ı Anlama Kılavuzu, SETA, RAPOR, 29.

⁴²⁶ Salihi, M. A. (2014), *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler: 1973-2014*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 74.

⁴²⁷ Şahin, D. (2016). “Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 143.

2000 yılında bu sayı 50.000'lere ulaştığı ve bunlardan sadece 4.350'sinin resmî olarak kayıt altında olduğu varsayılmaktadır. Afganistan'da 1978 yılında gerçekleşen Komünist devrimi ve 1979 yılındaki Sovyet işgalinden dolayı milyonlarca insan Pakistan'a yakın bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkelerin sağladığı mali destekle mülteci yaşam alanlarına yakın bölgelerde çok sayıda medrese kurulmuştur. Böylelikle 1980'li yıllarda Pakistan'ın FATA ve Belucistan bölgelerindeki mülteci kamplarında yaşayan Afgan aileler çocuklarını, barınma, beslenme ihtiyaçlarını da karşıladığı için, bu medreselere gönderilmeye başlamışlardır. Molla Ömer dâhil, birçok Taliban lideri bu medreselerde öğretmen veya öğrenci olarak bulunmuşlardır.⁴²⁸

Taliban örgütü, 1994 yılının yaz aylarında "Taliban" yani "telebeler" adı altında ortaya çıkarak Afganistan'ın geniş bir kısmını hızla işgal etmeye başlamış ve ülkenin güney ve doğu kesimlere doğru ilerlemişlerdir. Daha sonra 1995 yılında bu grup işgaline daha da hız vererek ülkenin başkenti Kabil'in kapısına dayanmıştır. Her ne kadar dönemin Savunma Bakanı Ahmed Şah Mesud'un çabaları ile bir yıl boyunca Taliban'ın Kabil'e girmeleri engellense de 1996 yılında Taliban'ın güçlenmesi ve Peştun kökenli yerel komutanların Taliban'a katılmasıyla dönemin hükümeti Kabil'den geri çekilmek zorunda kalmıştır. Taliban, Kabil'i ele geçirdikten sonra ülkenin kuzeyine doğru ilerlemiştir. Pakistan'dan gönderilen takviye ve ülkenin yerel komutanlarının da onlara katılmasıyla daha da güçlenmiş ve o dönemde Raşid Dostum ve General Melik arasının bozulmasıyla 1997 yılında Mezar-i Şerif'i de ele geçirmiştir. Fakat kısa sürede kuzey halkının direnişi ile karşı karşıya kalarak bölgeden geri püskürtülmüşlerdir. 1998 yılında yeni silahlarla dönenerek tekrar Kuzeyi işgal etmeyi denemişler ve bu sefer başarılı olmuşlardır.⁴²⁹ Taliban, kırk bir yaşında Molla Muhammed Ömer adlı bir kişi tarafından yönetilmekte olup, söylemlere göre bu kişi Sovyetlere karşı savaşa katılmış ve bir gözünü de bu savaşta kaybetmiştir. Bu kişi Taliban arasında Müslümanların Emiri (Emir el-Müminin), olarak adlandırılmaktaydı. Molla Ömer Afganistan'ın adını "Afganistan İslam Emirliği" olarak değiştirmiştir.⁴³⁰

⁴²⁸ Gök, Ş. (2021). *Afgan Siyasal Hayatında Taliban.*, Nobel Akademik Yayımcılık, 68.

⁴²⁹ Arya Daneshnama: http://database-aryana-encyclopaedia.blogspot.com/2015/03/blog-post_14.html#Sub-02-01, Erişim tarihi: 01.01.2020.

⁴³⁰ Sivrioğlu ve Türkoğlu, a.g.e., 2017, 283.

Taliban'ın ortaya çıkışını ve Afganistan'daki başarılarını anlayabilmek için hem bölgesel aktörlerin tutumu (özellikle Pakistan) hem de uluslararası aktörlerin politikaları incelenmelidir. Bu unsurların yanı sıra ülkenin kendi iç sorunları ve iktidar sahiplerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar da büyük önem taşımaktadır. Taliban'ın ortaya çıkmasının hem iç hem de dış nedenleri vardır ama gerçek şu ki Taliban'ın ortaya çıkışıyla birlikte Afganistan kargaşası yeni bir döneme girmiştir. Bu terör grubunun çok kısa bir zaman diliminde ortaya çıkıp ülkeye yayılmasını üç farklı başlık altında incelenebilir. Bunlar, iç etkenler, bölgesel etkenler ve uluslararası etkenlerdir. Taliban'ın ortaya çıkışının tüm nedenlerine daha detaylı verilmeye çalışılacaktır.⁴³¹

4.2.3.1. Taliban'ın ortaya çıkışında rol oynayan iç etkenleri

Taliban grubunun ortaya çıkışı tesadüf olmamakla birlikte, kökleri SSCB'nin Afganistan'ı işgal ettiği ve daha sonra oluşan komünist hükümetlere karşı isyana kadar dayanmaktadır.⁴³² Ancak Taliban'ın ortaya çıkışını tek bir nedene bağlamak doğru olmayacaktır. Yılların getirdiği savaş yorgunluğu, sefalet, yozlaşma, etnik ve mezhebe dayalı derin çatışma ve ayrışmalar, komşu ülkelerin ve Afganistan'da menfaati olan ülkelerin yürüttüğü politikalar ve Afganistan hakkında oluşan karamsarlık ve yerel otoritelere karşı itimatsızlık; Taliban'ın oluşup hızla gelişebilmesine zemin hazırlamıştır.⁴³³

Nitekim grubun ortaya çıkışının en başta gelen nedenlerinden biri Afganistan'daki bitmek bilmeyen iç savaş olmuştur. Yıllarca mücahitlerin dönemin hükümetine karşı çıkmaları ve daha sonra hükümeti devirmelerine rağmen kendi aralarında anlaşamamaları Taliban gibi bir örgütün temellerini oluşmasına zemin hazırlayan nedenlerin başında gelmektedir. Ayrıca Afganistan'ın heterojen yapısı bu grubun ortaya çıkmasına Afganistan'ı müsait bir yer haline getirmiştir. Diğer taraftan böyle bir grubun oluşmasında ve ülkeyi işgal edecek kadar ileri gitmesinde onları destekleyen bölgesel ve global güçlerin de rolü büyük olmuştur.⁴³⁴ Bu süreci daha net anlayabilmek için aşağıda konunun detayları ele alınacaktır.

⁴³¹ Emami, H. (1999). *Afganistan ve Taliban'ın Ortaya Çıkışı*, Shab yayınevi, 79.

⁴³² Gök, a.g.e., 2021, 70.

⁴³³ Gök, a.g.e., 2021, 71.

⁴³⁴ Rubin, M. (2002). Who is Responsible for the Taliban?., Middle East Review of international Affairs, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/who-is-responsible-for-the-taliban>. Erişim tarihi: 03.03.20.

4.2.3.1.1. Mücahitlerin kapsayıcı bir milli devlet kuramaması

Mücahitler hükümeti ele geçirdikten sonra ilk olarak Sıbgatullah Mücaddidi'yi Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin başkanı olarak seçilmiştir. Afganistan halkının barış ve güvenlikle ilgili yüksek beklentilerinin tersine yeni hükümetin kuruluşundan bir ay geçer geçmez mücahit grupların ve siyasi partilerin liderlerinin aralarında fikir birliği ve ortak strateji sağlanamayınca silahlı çatışmalar başlamıştır. Mücahitler arasında yaklaşık dört sene süren iç ve anlaşmazlıklar, yeni hükümeti hem silah ve mühimmat açısından hem de birlik ve beraberlik anlamında güç kaybına uğratmıştır.⁴³⁵

İktidar arzusu ülkeyi ele geçiren mücahit liderlerini öyle meşgul etmişti ki Peşaver'de imzaladıkları anlaşmayı⁴³⁶ bile unutmuşlardır. Artık mücahit liderleri birbirlerine boyun eğmek istememiş ve her biri “baştaki adam” olmak çabasında olmuştur. Bu süreçte yaşanan iç savaş ve çatışmalarda binlerce masum vatandaş hayatını kaybetmiştir. Kendi aralarında anlaşamayan mücahitleri uluslararası camia da kendi haline bırakmış, arabuluculuk yapmaya ve destek sağlamaya yanaşmamıştır.⁴³⁷

4.2.3.1.2. İktisadi kriz, kültürel, etnik ve mezhepsel geleneklerin etkisi

Bir taraftan 1979-1989 yılları arasında Afgan mücahitlerin SSCB güçleri ile olan mücadelesi, diğer taraftan istikrarsızlık ve mücahitlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ülkenin ekonomik altyapısını çökertmiş ve ülke genelinde derin bir yoksulluk hâkim olmuştur. Bu durumun uzun sürmesi ve mezhepsel geleneklerinin de etkisi Taliban'ın ortaya çıkış nedenlerinden bir diğeri olmuştur. Yoksulluktan dolayı çoğu Peştun kökenli genç vatandaş ülkeyi terk etmiş ve Pakistan medreselerinde eğitim alan ve maddi destek gören Taliban saflarında ülkeye geri dönmüştür. Bu kişiler yüksek mali desteğin yanı sıra cihadın temelleri ile eğitilmiş ve Allah yolunda savaşmaları gerektiklerine inanmışlardır.⁴³⁸

⁴³⁵ Danish Bakhtyari, M. Q.(2002). *Barasi Muqayese-i Siyaset Khariji İran ve Pakistan dar Qebal Afghanistan. (İran ve Pakistan'ın Afganistan politikalarının Karşılaştırmalı İncelemesi)*, Nigarish Ayda Yayınları, Tehran, 176.

⁴³⁶ Peşaver Anlaşması, 24 Nisan 1992 yılında Mücahit liderlerinin Pakistan'ın Peşaver kentinde imzalanan 12 maddelik bir anlaşmanın adıdır. United Nations, Peacemaker, <https://peacemaker.un.org/node/635>, Erişim tarihi: 24.09.20.

⁴³⁷ Danish Bakhtyari, *a.g.e.*, 2002, 179.

⁴³⁸ Arya Daneshnama, *a.g.k.*, 2020.

Halkın büyük kısmı tarafından kabul gören son lider 1973'te devrilen Zahir Şah olmuştur. Son yarım asırlık Afganistan tarihinde, milli birliği ve politik denge ve devamlılığı sağlayabilecek güçlü bir liderin olmamıştır.⁴³⁹

4.2.3.1.3. Afganistan İslam Devleti'nin Meşruiyet sorunu

Komünist devlete karşı birlikte hareket eden mücahitler, iktidar kendilerine geçince her biri birbirinde farklı ideoloji sergilemeye başlamıştır. Bu ideoloji farklılığı şahsi husumetlerle birleşince aralarındaki birliğin bozulması kaçınılmaz olmuştur. Bozulan birlik, daha önce bahsedildiği gibi, sıcak çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Çünkü yeni kurulan bir devletin meşru sayılabilmesi ve bekası için toplumun rızası ve saygısının yanı sıra tam desteğini alabilmesi en önemli öge olmuştur.⁴⁴⁰ Kısacası bir politik yapının meşru sayılabilmesi için öncelikle halk tarafından kabul görmesi, olumlu olarak değerlendirilmesi ve son olarak da hukuka ve kanunlara uygu tanınması gerekmektedir. Mücahitler ilk başlarda komünist devlete karşı din kalkanını kullanarak büyük bir kitlenin rızasını kazanmışlardır, fakat iktidar sonrası kendi aralarındaki anlaşmazlık ve sıcak çatışmalar onlara olan güvenin yitirilmesine neden olmuştur. Mücahitlerin bu tutumu savaştan yorgun düşen Afgan halkının tepkisini çekmiş ve devletin en önemli unsurlarından biri olan meşruiyet unsurunu kazanılmasından yoksun bırakmıştır. Bu durum da Taliban'ın oluşmasını ve hızlı yayılmasını tetiklemiştir.⁴⁴¹

4.2.3.1.4. Ülkenin içine kapanıklığı ve kabileci yapısı

Taliban'ın oluşumunda, kısa sürede organize olarak modern silah ve haberleşme sistemlerini kullanmaya başlamalarının ve bu konularda hızlı ilerlemelerinin ardında yatan destek şüphesiz dış güçlerin desteği olmuştur. Dolayısıyla, Afganistan'da menfaati olan ülkelerin bu doğrultuda izledikleri politikaların incelenmesi uygun olacaktır. Taliban'a dış destek konusunda önde gelen ülke Pakistan'dır. Pakistan, kendi ulusal çıkarları için Afganistan'ın kendisinden yana kişiler tarafından yönetilmesini istemiş ve bundan dolayı da Taliban'ı desteklemiştir. Pakistan'ın Taliban'ı destekleme konusundaki nedenlerinin başında, 1893 yılında çizilen Durand

⁴³⁹ Gök, *a.g.e.*, 2021, 73.

⁴⁴⁰ Danish Bakhtyari, *a.g.e.*, 2002, 178.

⁴⁴¹ Danish Bakhtyari, *a.g.e.*, 2002, 179.

Hattı olarak anılan, ancak Taliban dâhil hiçbir Afgan hükümeti tarafından henüz tanınmayan, Peştunları ikiye ayıran sınır gelmektedir. Diğer bir neden de Pakistan'ın Hindistan'a karşı izlediği politika ve Afganistan üzerinden stratejik derinlik kazanma isteğidir. Pakistan, bu politikasının sonucu olarak, Afgan sınırına yakın illerde, mülteci kampları ve medreseler kurmuş, savaşçıları eğitmiş ve bunları ihtiyaç duyduğu insan kaynağı tedariki için kullanmıştır.⁴⁴²

Pakistan'ın Taliban'ı desteklemesinin altında yatan diğer bir neden de, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri ile Pakistan arasında ticari ilişkileri geliştirme amacıdır. Bu hedefe ulaşmak için ise Afganistan'ı dost bir hükümetin yönetmesini istemektedir. Bu konuda ise Taliban, Pakistan açısından en iyi seçenek niteliğine sahiptir çünkü güçlü ve bağımsız bir Afganistan, Pakistan'ın bu hedefine ulaşmasına engeldir.⁴⁴³

Genel olarak Afgan halkı kendi içine kapalı ve kabileler şeklinde yaşamamaktadır. Afganistan bir devlet olarak kuruluşundan (1747) mücahitlerin iktidara gelmesine kadar (1992) yani 250 yıllık bir süreçte, dokuz aylık Beççe-i Saka ve Rabbani iktidarı hariç, hep Peştunlar hâkim olmuştur. Bu durum onlar için iktidar onların hakkıymış gibi ve ülkedeki diğer etnik grupların onlara boyu eğmesi gerektiği bir algı oluşturmuştur. Peştunlar bu inancın yanı sıra diğer kavimleri de bu görüşe ikna etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Taliban Tacik kökenli bir mücahidin cumhurbaşkanı olmasına bir tepki niteliğinde de boy göstermiştir.⁴⁴⁴

4.2.3.2. Taliban'ın ortaya çıkışında bölgesel etkenlerin rolü

Taliban'ın ortaya çıkışına neden olan bölgesel etkenlerin başında Pakistan'ın kendi avantajları doğrultusunda Afganistan'a karşı izlediği politikaları ve Suudi Arabistan'ın İran'la olan rekabetini göstermek mümkündür. Pakistan, Taliban'ın siyasi yönlendirme ve organize etme konusunda en önemli ve birinci derece etkili aktör olmuştur. Pakistan 1992 yılından itibaren Asya ülkelerinin pazarlarına açılmak için özel bir çaba göstermiştir. Pakistan'ın hedefi bu ülkelerden ham madde ithal ederek onlara ise teknolojik ve tekstil endüstrisinde destek sağlamak olmuş, fakat tüm bunlar

⁴⁴² Gök, *a.g.e.*, 2021, s. 74.

⁴⁴³ Gök, *a.g.e.*, 2021, aynı yer.

⁴⁴⁴ Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Aljazeera (Türk), <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/talibanin-ortaya-cikisi-ve-gelisimi>, Erişim tarihi: 06.03.20.

Pakistan'ın bu ülkeler ile doğrudan sınırı olmadığı için hedeflerinin ancak Afganistan üzerinden gerçekleşebileceğinin farkına varmıştır. Kısacası tüm bunları gerçekleştirmek için Afganistan'da sözünü geçirebilecek iktidara ihtiyacı duymuştur.⁴⁴⁵

Pakistan'ın Taliban'ı desteklemesindeki siyasi güdüsü ise iki ülke sınırında bulunun Belucistan Peştunları olmuştur. Bu bölgede yaşayan ve Pakistan devletine bağlı olan Peştunlar, Belucistan'dan ayrılarak Peştunistan adında kendi devletlerini kurmak istemiş ve onların bu istekleri de Afganistan Peştunları tarafından desteklenmiştir. Pakistan'ın Taliban'ın güçlenmesinin istemesinin ardında hem Belucistan'da yaşayan Peştunların memnuniyetini sağlamak hem de onları bir süre meşgul ederek devletten ayrılma fikirinden caydırmak yatmaktaydı.⁴⁴⁶

Pakistan devletini Taliban'ın ortaya çıkması ve güçlenmesini yöneten bir beyin olarak düşünürsek, onların mali açıdan ayakta durmalarını sağlayan ise Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Taliban Afganistan'a saldırmaya başlayınca Suudi Arabistan onlara sağladığı mali desteklerini artırmıştır. Bazı kaynaklara göre 1995-1996 yılları arası Taliban'ın faaliyetlerini sürdürebilmeleri için aylık 70 milyon dolara ihtiyaçları vardı ve daha sonra modern silahlar kullanmaya başlayınca bu rakam daha da artmıştır. Bu miktarın büyük bir kısmı ise Suudi Arabistan tarafından karşılanmıştır. Şöyle ki Pakistan, Taliban'ın “gizli sponsoru” Suudi Arabistan da onların “mali sponsoru” olarak geçmektedir.⁴⁴⁷

Suudi Arabistan'ın Taliban'ı desteklemesinde iki sebep bulunmaktaydı: bunlardan birincisi, Suudi Arabistan'ın kendisini tüm dünya Müslümanların destekleyicisi olarak görmeseydi. Çünkü Taliban dışında da dünya genelinde medreselere, camilere ve başka İslami kuruluşlara mali yardımda bulunmaktaydı. Suudi Arabistan'ın Taliban'ı desteklemesindeki diğer sebep ise ülkenin İran İslam Cumhuriyeti ile olan rekabetiydi. Suudi Arabistan, İran'ın Afganistan'a nüfuz etmesini istemediğinin kendi destekleyici olan Taliban rejiminin ülkede bulunmasından yanaydı.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Aydın, A. (2010). *Afganistan'da Taliban Haraketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 33.

⁴⁴⁶ Aydın, a.g.e., 2010, 34.

⁴⁴⁷ Arya Daneshnama, a.g.k, 2019.

⁴⁴⁸ Rashid, a.g.e., 2002, 35.

Pakistan, Taliban'ı desteklediği iddialarını resmi olarak kabul etmemekte, bu konuda kendisine iftira atıldığını ifade etmektedir.⁴⁴⁹ Bununla birlikte Pakistanlı bazı üst düzey kişiler zaman zaman Taliban'ı desteklediklerini belirten ifadeler kullanmışlardır. Özellikle Benazir Butto yönetiminin Peştun asıllı İçişleri Bakanı General Nasirullah Babar, Taliban'ın başarısını arzu etmiş ve Taliban için “bizim çocuklar” ifadesini kullanmıştır. Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref, 2000 yılında yaptığı bir konuşmada her iki ülkede yaşayan Peştun halkının haklarını savunmak için Taliban'ı desteklediklerini söylemiştir. Ayrıca 12 Ağustos 2007 tarihinde Afganistan-Pakistan Barış Konseyinin kapanış töreninde yaptığı konuşmada Afganistan'da silahlı saldırılarda bulunan silahlı grupların Pakistan'daki bazı aşiretler tarafından desteklendiğini, ilk defa üst düzeyde, resmi olarak beyan etmiştir.⁴⁵⁰

4.2.3.3. Taliban'ın ortaya çıkışında uluslararası etkenlerin rolü

Taliban örgütünün temelini anlayabilmek için Afganistan'ın iç sorunları ve bölgesel unsurların yanı sıra bir de uluslararası sistemdeki gelişmelere bakmakta da fayda vardır. Bunu anlayabilmek için ise uluslararası egemen güçlerin sistemdeki etkilerini incelemek gereklidir. Konu ile ilgili olarak ABD ve Rusya'nın uluslararası arenadaki nüfuzları önem arz etmektedir.

ABD'nin Taliban'ın ortaya çıkışı ve yükselişinde doğrudan değil, belki dolaylı etkisi olmuştur. Aslında ABD'nin Taliban'a mali ya da siyasi anlamda desteği ile ilgili herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Rusya'nın Afganistan'ı işgal ettiği dönemde ABD, Ruslara karşı savaşan mücahitlere yardımlarını daha çok istihbarat teşkilatı olan (CIA) aracılığıyla iletmiştir. Rusların Afganistan'dan çekilmesiyle de bu yardımları daha çok insanı yardım seviyesine indirmiş ve mücahitlerin kargaşa dolu döneminden itibaren de insani yardımları bile kesmiştir.⁴⁵¹

Fakat ABD, 1996 yılından sonra Afganistan ile izolasyon politikasından iki sebepten dolayı vazgeçmiştir. Birincisi, iktisadi avantajlara dayanmaktaydı. Şöyle ki Orta Asya'dan doğal gaz ve petrol borularının Afganistan ve Pakistan üzerinden geçmesi, ikincisi ise İran'ın Afganistan'a muhtemel nüfuzuydu. ABD, UNOCAL şirketinin

⁴⁴⁹BBC News, (2010). Pakistani agents “funding and training Afghan Taliban, <https://www.bbc.com/news/10302946>, Erişim tarihi: 28.11.2021.

⁴⁵⁰ Gök, a.g.e., 2021, 75.

⁴⁵¹ Rashid, a.g.e., 2002, 75.

boru hatlarının döşenmesi ile ilgili 8 milyar dolarlık yatırımına bu hatların İran üzerinden geçmemesi için desteklemiştir. Böylece ABD, Taliban'ı mali açıdan destekleyen UNOCAL şirketinin tarafının tutarak dolaylı olarak da Taliban'ı desteklemiş oldu. Aslında ABD'nin Pakistan aracılığı ile 1996 yılına kadar Taliban'a mali yardım sağladığını söylemek de mümkündür,⁴⁵² fakat Taliban Pakistan'dan çıkıp, Afganistan'a açılınca yardımlarını kesmiştir.⁴⁵³

Rusya için Afganistan'daki herhangi bir siyasi ve askeri gelişmenin Tacikistan ve Özbekistan gibi Orta Asya Cumhuriyetlerine olumsuz etkisi olacağından Taliban, Rusya için ABD'ye kıyasla daha fazla önem arz etmekteydi. Fakat 1992 yılından itibaren Rusya kendi siyasi ve ekonomik sıkıntılarından dolayı Afganistan'da yerleşen Taliban'a sadece izleyici gözü ile bakmıştır ve herhangi bir eylemde bulunmamıştır. Diğer taraftan dönemin Rusya siyasetçileri arasında da Taliban ile ilgili fikir ayrılığı vardır. Bir taraftan bazı siyasetçiler Taliban'ın Orta Asya cumhuriyetleri için büyük tehlike arz ettiğini ve Taliban'ın bu ülkelerdeki kökten dinci ve Taliban'la hemfikir grupların motive olmasına neden olacağını açık açık ileri sürseler de, diğer taraftan Rus başkanı bunları duymazdan gelerek, herhangi bir tepki vermemekteydi.⁴⁵⁴

4.3. Birinci Taliban Dönemi (1996-2001)

Taliban Afganistan'ı ele geçirdiğine, halk onların ülkeye barış getireceğine inanmaktaydı. Fakat Taliban'ın Kabil'deki ilk yaptığı iş 1992 yılından beri BM binasında sığınmacı durumunda olan eski devlet başkanı Dr. Necibullah ve kardeşini halkın gözünün önünde asmak olmuştur. Bu durum halkın gözünü iyice korkutmuş ve o günden itibaren daha istikrarlı bir dönem ile ilgili bekledikleri ve hayalleri suya düşmüştür. Ancak Kabil halkı başta olmak üzere tüm Afganistanlılar meydanlarda asılı kanlı cesetlere, herkesin gözünün önünde kesilen kol ve bacaklara, recm edilen kadınlara alışacaklardır. Tüm bu eylemlerin arkasında yatan amaç, suçluları cezalandırmaktan ziyade halkın gözünü korkutmak olmuştur.⁴⁵⁵

⁴⁵² Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 289.

⁴⁵³ Rashid, *a.g.e.*, 2002, 152.

⁴⁵⁴ Aydın, *a.g.e.*, 2010, 11.

⁴⁵⁵ Mujda, W. (2003). *Afghanistan va Panj sal Salata-i Taliban "Afganistan ve Beş Senelik Taliban Hâkimiyeti*, Neyi Yayınları, Tahran, 22.

Ayrıca Taliban'ın unutulmaz eylemlerinden bir başkası da başta Bamyân ilinde bulunan büyük Buda heykelleri olmak üzere çoğu tarihi Budist eserleri yok etmesiydi. Bunların yanı sıra, müzik, dans, çoğu oyun aletlerini yasaklamışlardı. Kadınların eğitim alması, çalışması ve hatta evden dışarıya çıkması bile yasaklandı. Erkekler sakal bırakmak zorundaydı ve batı kıyafetleri sayılan kot pantolon ve gömlek tarzı giyimler yasaklanmıştı. Bunlarla birlikte, Özbekçe ve Türkmençe dillerinin konuşulması yasaklanarak üniversitelerdeki ilgili bölümler kapatılmıştır. Bu dönemde en zor günler geçiren halk ise Hazaralar olmuştur. Çünkü onlar mensubu oldukları Şii mezhebinden dolayı Taliban'ın tam hedefinde olmuştur. Taliban elinden geldiği kadar bu millete şiddet uygulamış ve eziyet etmiştir.⁴⁵⁶

Taliban ülkede tüm bu yukarıda sayılanlarla meşgulken, diğer taraftan Tacikistan sınırlarına kaçan Ahmed Şah Mesud Taliban'a karşı direniş örgütü oluşturmaya uğraşmaktaydı. Hükümeti kaybeden fakat hala BM tarafında ülkenin geçerli Cumhurbaşkanı olarak tanınan Rabbani de elinde hiçbir yetki ve gücü olmamasına rağmen muhalefeti bir araya getirme çabasındaydı. Tüm bu çabalarla birlikte eski düşmanlar dost olmuş, Hazaralar, General Dostum ve Ahmed Şah Mesud birlikte hareket etmeye başlamışlardı. Bir seferinde 1996'nin son aylarında tüm güçleriyle Kabil'i geri almaya çalışsalar da Pakistan'ın Taliban'a insani ve silah yardımı yapmasıyla başarısız olmuşlardır.⁴⁵⁷

Taliban bu sefer sınırlarını genişleterek kuzeye yayılmaya karar vermişti. Her ne kadar 1997 yılında Mezar-i Şerif'e gerçekleştirdikleri saldırıda başarısız olmuş olsalar da, Pakistan'dan gelen 5000 gönüllü ile kendilerini toparlayıp, aynı zamanda mücahitler arasında yeniden alevlenen kargaşadan da faydalanarak 1998 yılının Ağustos ayında Kuzeyin merkezi konumundaki Mezar-i Şerif'i ele geçmişlerdir. Fakat bunu “ele geçirdiler” diyerek geçmek biraz basit kalacaktır, çünkü Taliban daha önce burada uğradıkları yenilginin intikamını halktan ağır almıştır ve neredeyse tam anlamıyla bir katliam gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Hazaralar adeta etnik soykırıma uğratılmışlardır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 291-292.

⁴⁵⁷ Rashid, *a.g.e.*, 2002, 159.

⁴⁵⁸ Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 295.

Taliban'ın kuzey hâkimiyeti ile birlikte hem Hazaralar bastırılmıştı hem de Özbeklerin temsilcisi General Dostum Özbekistan'a kaçmıştır. Taliban'ın karşısındaki tek engel olarak direnişini Bedaḥşan ilinden sürdürmekte olan Ahmed Şah Mesud kalmıştır. 9 Eylül 2001 tarihinde el-Kaide'ye bağlı iki intihar bombacısının suikastı sonucu ağır yaralanan Ahmed Şah Mesud, helikopterle Tacikistan'a götürülürken yolda hayatını kaybetmiştir ve böylece Taliban'a karşı son engel de ortadan kalkmış oluyordu.⁴⁵⁹

Taliban döneminde Afganistan tarihinin en karanlık dönemini yaşarken, halkın tüm insani hakları ayakaltı edilirken ve yüzlerce masum insan katledilirken, başta ABD olmak üzere tüm dünya susmuştur. Ancak 1998 yılında Taliban'ın müttefiklerinden Uşame bin Ladin'in liderliğindeki El-Kaide militanlarının Afrika'daki ABD büyükelçiliğini bombalamaya başlamasıyla ABD bir anda Taliban'a karşı pozisyon almaya başlamıştır. Bu olaylar sonrası ABD, Afganistan'da bulunan Uşame bin Ladin'i Mola Ömer'den istemiş fakat Taliban başkanı Mola Ömer "o bizim misafirimizdir" diyerek ABD'nin isteğini geri çevirmiştir. Bu diyalogla başlayan gerilim, 11 Eylül 2001 tarihinde Pentagon ve Dünya Ticaret merkezlerine yapılan terör saldırılarıyla daha da alevlenmiş ve Taliban'ın birinci dönemi sonunu getirmiştir.⁴⁶⁰

4.4. Küresel Güçlerin Afganistan Politikası

4.4.1. Hindistan'ın Afganistan Politikası

Hindistan ve Afganistan arasındaki ikili bağlar yüzyıllara yayılmaktadır. Bu süreçte Hindistan geleneksel olarak Afganistan ile güçlü kültürel bağ kurmuş ve bu da iki devlet arasında istikrarlı ilişkilere yol açmıştır. Tarihsel süreçte, Büyük Britanya ve Rus Çarlığı gibi emperyalist güçler, Afganistan'ı "büyük sömürgecilik oyununda" bir piyon olarak kullanmaları ve Britanya Hindistan'ı ile Afganistan arasındaki tartışmalı sınır göz önüne alındığında, ikisi arasındaki bağların yıprandığını görmek mümkündür. Ancak bağımsızlıktan sonra, 1893'te Hindu Kush'ta Afganistan ve İngiliz Hindistan arasındaki kabile topraklarından geçen bir sınır olan Durand hattının sorunu Pakistan'a devredilmiştir.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Rashid, *a.g.e.*, 2002, 160.

⁴⁶⁰ Aytekin, *a.g.m.*, 2020, aynı yer.

⁴⁶¹ Pant, H. V. (2016). *Indian Foreign Policy: An Overview*, Manchester University Press, 119.

Diğer taraftan Soğuk Savaş, iki devleti kabaca benzer dış politik duruşları üstlenmeye zorlamıştır. Hindistan Bağlantısızlar Hareketi'nin (NAM) kurucu üyelerinden biri olurken, Afganistan da bağımsız bir dış politika izlemeye çalışmış ve en azından bir süre için bir süper gücü diğerine karşı etkili bir şekilde oynayarak, her iki taraftan da ekonomik yardım toplamayı başarmıştır. Ancak ABD'nin Pakistan ile yakın bağ kurması ve SSCB'nin kapsamlı askeri ve ekonomik yardım sağlamadaki cömertliği göz önüne alındığında, Afganistan yavaş yavaş Sovyet etki yörüngesine düştü ve bu süreç 1979'da Sovyet işgali ile sonuçlandı. NAM bu konuda bölünmüş ve Hindistan, SSCB'nin Afganistan işgalini destekleyen ve böylece uluslararası toplumdaki prestijine ve güvenilirliğine ciddi şekilde zarar veren birkaç ülkeden biri olmuştur. Hindistan'ın Pakistan ile düşmanca ilişkileri göz önüne alındığında, Hindistan Pakistan'ın düşmanlarını desteklemeye karar verdi ve sonunda Kabil'de iktidarda olan herkesi Sovyet desteğiyle desteklemeye çalışmıştır. Ancak Hindistan'ın bu girişimi, 1992'de Pakistan merkezli mücahitlerin zaferiyle aniden sona ermiştir.⁴⁶²

Afganistan-Hindistan ilişkilerinin tarihine kısaca göz atacak olursak, Afganistan Hindistan'ın dış politika bilançosunun önemli bir kalemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Hindistan, Afganistan ile yakın ilişki kurma yolunda birden fazla kez zarara uğrayan ülke olarak görülmektedir. Son 40 yılda iki kez Hindistan, Afganistan'a yaptığı yatırımları riske atarak, bir süper güçle ortaklık kurmuş fakat her iki seferinde de güçlerin Afganistan'ı çok aceleyle bırakmaya karar verdiği için Hindistan zor durumda kalmıştır. Bunlardan Hindistan'ın ilk kötü deneyimi, eski SSCB'nin Afganistan'ın askeri maceracılığını desteklediği zamandır. 1980'lerde Bağlantısızlar Hareketi (NAM) hala uluslararası ilişkilerde etkili bir sestir, Hindistan dönemin süper gücü ve ülkenin müttefiki SSCB'ye Afganistan'ın iç işlerine karışmak için stok, tank ve helikopterleri hareket ettirmeye destek sağladığı için kendisini bir ikilemde bulmuştur.⁴⁶³

BM Genel Kurulu, Ocak 1980'de, SSCB'nin işgalini tartışmak için özel bir acil durum toplantısı düzenlemiştir. Hindistan'ın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Brajesh Mishra, Yeni Delhi'den gelen talimat üzerine Meclise hitaben yaptığı konuşmada, Sovyet eyleminin haklı olduğunu çünkü Afganistan içinde bir kargaşa yaratmak için

⁴⁶² Pant, *a.g.e.*, 2016, 120.

⁴⁶³ Pant, *a.g.e.*, 2016, 5.

yıkıcı unsurları eğiten, silahlandıran ve teşvik eden dış güçler olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca, Afganistan'da ortalığı karıştıran ülkenin Pakistan olduğuna ve arka planda da ABD'nin mevcudiyetine kesin bir şekilde işaret etmiştir. Bu, İndira Gandhi'nin Janta hükümetinin tamamen çöküşünün ardından Yeni Delhi'de iktidara geri döndüğü zamandır ve Hindistan'ın SSCB'yi desteklemek için NAM ile saflarını kırması onun talimatıdır. Özel oturumda Brajesh Mishra, "Afgan hükümeti tarafından talep edildiğinde Sovyet birliklerinin geri çekileceği konusunda ayrıca güvence aldık" demiş ve Hindistan'ın SSCB gibi dost bir ülkenin verdiği bu güvencelere güvendiğini de sözlerine eklemiştir.⁴⁶⁴

Hindistan, SSCB'nin Afganistan'dan ayrılması ihtimalini fark ederek, barışçıl ve uzun süreli bir geçiş müzakerelerinde kilit bir rol oynamaya çalışıyordu, bu nedenle Hindistan Necibullah'ı desteklemiş, ancak İslamcı güçlerin Kabil'de kontrolü ele almasıyla birlikte Afganistan ile ilişkiler kötüye gitmiştir. Ayrıca, Hindistan daha sonraki süreçte Afganistan'da meydana gelen istikrarsızlıktan dolayı ülkeyi terk eden yaklaşık 80 bin sığınmacıya kapılarını açmak zorunda kalmıştır.⁴⁶⁵

Sovyet işgalinin ardından Afganistan'da ortaya çıkan kaos ve 1989'da nihai olarak geri çekilmeleri, Hindistan dış politikasının yanı sıra küresel siyaset için de geniş kapsamlı etkilere sahiptir. Soğuk Savaş 1990'ların başında sona ererken, Hindistan ekonomi ve dış politika cephelerinde çok sayıda zorlukla karşı karşıya kaldı. Afganistan'da neler olup bittiğini değerlendirmek için çok az zamanı ya da eğilimi vardı ve bu nedenle, Sovyet sonrası Afganistan'a egemen olan kaos ve yozlaşmanın doğurduğu Taliban 1996'da iktidara geldiğinde, Hindistan tutarlı bir dış politika geliştirme konusunda çok geç kalmıştır. Bundan dolayı Hindistan'ın Afganistan ile bağları, Hindistan'ın para ve malzeme sağlayarak Kuzey İttifakı'nı desteklemeye devam ettiği Taliban'ın yedi yıllık hükümeti süresince en düşük seviyeye ulaşmıştır.⁴⁶⁶

Hindistan, Pakistan'ı göz önünde bulundurarak Afganistan'da bir şekilde mevcudiyetini korumaya çalışmıştır. Bu nedenle Başbakan Narasimha Rao'nun yönetiminde Hindistan, savaşın parçaladığı Afganistan'ın sürekli değişen mozaiğinde

⁴⁶⁴ Chandran, D. S. (2014). Why is Afghanistan Important to India? <https://www.thefridaytimes.com/why-is-afghanistan-important-to-india/>, Erişim tarihi: 03.12.2021.

⁴⁶⁵ Ganguly, S. & Howenstein, N., (2019). "Indian-Pakistan Rivalry in Afghanistan", *Journal of International Affairs*, 63 (1) , Pakistan & Afghanistan: Domestic Pressures and Regional Threats, 137.

⁴⁶⁶ Paliwal, A. (2017). *My Enemy's Enemy: India in Afghanistan From The Soviet Invasion to The US Withdrawal.*, Oxford University Press, New York, 138.

aktif olan bazı Mücahit unsurlarıyla ilişkiler kurmaya başlamıştır. Yeni Delhi, bölgedeki farklı savaş ağalarına tıbbi ve insani yardım malzemeleri gönderdi, ancak Pakistan'ın desteklediği Taliban iktidara gelince, Pakistan Afganistan politikasında, yine Hindistan'ın önüne geçmiştir. Hindistan, bu süreçte Taliban'a karşı savaşan Ahmed Şah Mesud'tan yana politika izlemeye başlamıştır. Sovyetler çekildikten sonra Savunma Bakanı olan Ahmed Şah Mesud, 1990'larda Kabil'i savaş ağası milislerine ve ardından başkenti kuşatan Taliban'a karşı savunmak için savaşmıştır. 1996'da Taliban Kabil'i işgal altına aldığı anda, Mesud Tacikistan'a kaçmış ve Afganistan'ı geri kazanmak için bir koalisyon kurmaya başlamıştır. Pençşir Aslanı, Afganistan'ın kurtuluşu için Birleşik İslami Cephe'nin veya Kuzey İttifakı olarak bilinen örgütün liderliğini yapmıştır.⁴⁶⁷

Hindistan, Afganistan Tacikistan sınırına çok yakın olan Farkhor şehrinde bir hava üssüne sahipti ve Hindistan, askeri ve insani yardımını Ahmed Şah Mesud liderliğindeki Kuzey İttifakı güçlerine Farkhor aracılığıyla kanallandırmak istemiştir. Hindistan, Tacikistan'ın başkenti Duşanbe üzerinden Farkhor'a üniforma, küçük silah, havan mermisi, emirname, Keşmir'de ele geçirilen AK 47, kışlık giysi, yiyecek, ilaç ve para gönderdi. Ayrıca Hindistan, Ahmed Şah Mesud'a en az 2 Mi-8 helikopteri hediye ettiği, bunların yanında Hindistan'ın Farkhor'da savaşta yaralanan Kuzey İttifakı askerlerine hizmet veren bir sahra hastanesi kurduğunu bilinmektedir.⁴⁶⁸

Afganistan 2001'den beri, Yeni Delhi'ye bölgesel bir güç olarak rolünün altını çizme fırsatı vermiştir. Hindistan'ın Afganistan'da barış ve istikrarda artan çıkarları var ve 2011 Hindistan-Afgan stratejik ortaklık anlaşması, Hindistan'ın Delhi-Kabil ilişkilerinde olumlu bir ivmenin sürdürülmesini sağlama taahhüdünün altını çizmiştir.⁴⁶⁹ Ayrıca, Taliban sonrası devletin ayağa kalkabilmesi için Hindistan, ülkeye 565 milyon dolar katkıda bulunmuştur. Ayrıca çok farklı programlar arasında karayolu onarımı, eğitim, iletişim, enerji, sağlık ve bürokratların gelişimine katkı sağlamak amacıyla kapasite geliştirme programları yer almaktadır. Bunun yanı sıra Hindistan'ın ülkeye bağışladığı Tata otobüsleri, Kabil'in toplu taşımacılığının kilit parçasıdır. Tüm

⁴⁶⁷ Ganguly, S. and Howenstein, N., *a.g.e.*, 2009, 128.

⁴⁶⁸ CNBCTV18., (2021) How India aided Northern Alliance chief Ahmad Shah Massoud fight Taliban., <https://www.cnbctv18.com/world/how-india-aided-northern-alliance-chief-ahmad-shah-massoud-fight-taliban-10436401.htm>, Erişim tarihi: 19.12.2021.

⁴⁶⁹ Pant, H. V. (2012). India's Changing Afghanistan Policy: Regional And Global Implications., Strategic Studies Institute, US Army War College, Vii. <https://press.armywarcollege.edu/monographs/535/>, Erişim tarihi: 12.12.2021.

bunlar Hindistan'ın bir bölgesel güç olduğunun ve kendi bölgesel sorumlulukları üstlenmeye hazır bulunduğu bir kanıttır.⁴⁷⁰

2001'de Taliban'ın düşüşünden bu yana, Hindistan proaktif bir Afganistan politikası izlemeye çalışmış ve iki devlet arasında geniş tabanlı bir etkileşim yaşanmıştır. Aynı zamanda Hindistan'ın yetenekleri -siyasi, ekonomik ve askeri- belirgin bir şekilde büyümüş ve Hindistan dış politika gündemini tanımlamada giderek daha iddialı hale gelmiştir. Yükselen bir güç olarak Hindistan, aynı zamanda genişleyen mahallesinde daha girişimci bir rol üstlenmiş, ekonomik, askeri ve kurumsal bağlar kurarak varlığını hissettirmek istemiştir. Bu bağlamda Afganistan birçok yönden Hindistan'ın yeni imajının simgesi haline gelmiştir.⁴⁷¹

2001'de ABD, Taliban'ı devirmek için savaşa katıldığında, Kuzey İttifakı galip gelmiş ve Hindistan da Afganistan'a geri dönüş yolunu bulmuştur. Sonraki yirmi yıl boyunca, Hindistan Afganistan'daki altyapı projelerine yoğun yatırım yapmaya başlaması hem Hindistan'ın hem de ABD'nin Afganistan'da ortak hedef ve ilkeleri paylaşmalarına yardımcı olmuştur. Yeni Delhi'nin Kabil ile ilişkileri, Hamid Karzai başkanlığında zirveye ulaşmıştır. 2011 yılında Afganistan, Başkan Karzai'nin Pakistan ile benzer bir anlaşma imzalamayı reddetmesinin ardından Hindistan ile bir Stratejik Ortaklık Anlaşması imzaladı. Selefî Hamid Karzai ile karşılaştırıldığında, Gani Hindistan'a karşı daha yakın ilişki sergilemiştir. Nisan 2015'te Hindistan'ı ziyaret eden Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani'yi karşılayan Hindistan Başbakanı Narendra Modi, "Hindistan ile Afganistan arasındaki ilişki sadece iki ülke veya hükümet arasında değildir, bu insan kalplerinin zamansız bir bağıdır." demiştir. Modi'nin bu sözleri ise, Hindistan'ın Afganistan'ı destekleyeceğinin açıkça belirtisi olmuştur. Hindistan iki ülke arasındaki ticareti artırmak için Pencap'taki Attari kontrol noktasını Afgan kamyonlarına açmıştır.⁴⁷²

Hindistan, Afgan Ulusal Güvenlik Güçlerine (ANSF) yüzlerce Afgan askeri subayı eğitmiş ve Afganistan Ulusal Güçlerine Mi-25 ve Mi-35 helikopterleri ve askeri

⁴⁷⁰ Idrees, M. (2019). Role of Afghanistan in Connecting Central and South Asia Through Energy. CABAR (Central Asian Bureau for Analytical Reporting). <https://cabar.asia/en/role-of-Afghanistan-in-connecting-central-and-south-asia-through-energy/>. Erişim tarihi: 02.04.20.

⁴⁷¹ Pant, a.g.e., 2016, 174.

⁴⁷² Ramachandran, S.K. (28, 2015). "India Will Walk Shoulder to Shoulder with People of Afghanistan, Says Modi," *The Hindu*, <https://www.thehindu.com/news/national/india-will-walk-shoulder-to-shoulder-with-people-of-afghanistan-says-modi/article7150577.ece>, Erişim tarihi: 09.12.2021.

araçlar sağlamıştır. Afganistan'daki ABD ve NATO birliklerinin varlığının yarattığı göreceli güvenlik ve koruyucu kalkan altında, yollar, barajlar, okullar ve hastaneler inşa etmiş, ayrıca elektrik santralleri kurarak, elektrik hatları döşemiş ve yaklaşık 3 milyar dolar yatırım yapmıştır. Herat ilindeki 42 MW elektrik üretim kapasiteli hidroelektrik ve sulama Salma Barajı, Kabil'deki Afgan Parlamentosu, 90 milyon dolara inşa edilen ve 218 km'lik Zaranj-Delaram otoyolu gibi büyük projelere imza atmıştır.⁴⁷³

Yeni Delhi, uzun süredir Güney Asya'yı Hindistan'ın münhasır etki alanı olarak görmekte olup, bölge işlerine dış güçlerin müdahalesini önlemeye çalışmıştır. 19. yüzyılda ABD tarafından Batı Yarımküre için ilan edilene benzer bir "Monroe Doktrini" nosyonu, Hindistan'ın ilk Başbakanı Jawaharlal Nehru tarafından keşfedilmiş ve bundan böyle komşu devletlerin güvenliğinin karmaşık bir şekilde Hindistan'ın kendi güvenliğiyle bağlantılı olduğunu ve Hindistan'ın büyük bir küresel güç statüsü kazanması için gerekli olduğu kabul etmiştir.⁴⁷⁴

4.4.2. Çin'in Afganistan Politikası

Afganistan ve Çin Halk Cumhuriyeti tarih boyunca birbiriyle genelde samimi ilişki içinde olmuşlardır. Kadim İpek Yolu'ndan dolayı bu iki ülkenin bulunduğu coğrafyada ticari ilişkiler en az Han Hanedanı döneme kadar gitmektedir. On dört ülke ile müşterek sınırı bulunan Çin'in, en kısa kara sınırı Afganistan iledir. Pekin'in Afganistan'a yönelik faaliyetlerini 1950'lerden bu yana, kendi çıkarlarına bağlı olarak, ya yoğun ya da beklenti ve statik olarak değerlendirmek mümkündür.⁴⁷⁵ İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler ilk defa resmi olarak 1955 yılında başlamış ve Afganistan Mao Zedong'un komünist rejimini tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur.⁴⁷⁶

Afganistan, Çin'in komşuları arasında dikkate değer bir konuma sahiptir. İki ülke, Pamir ve Tian Shan sıradağları arasında bulunan Vahan Koridoru ile birbirine bağlıdır. 1989'da SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi, Pekin'in Afganistan'a olan ilgisini önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak 1990'lı yıllarda Taliban Afganistan'ın büyük bir

⁴⁷³ Ashraf, F. (2007). Indian-Afghanistan Relations: Post-9/11., *Strategic Studies*, 27(2), 96.

⁴⁷⁴ Ashraf, a.g.m., 2007, 99.

⁴⁷⁵ Umarov, A. (2017). "Assessing China's New Policy in Afghanistan", *Central Asian Affairs* (4), 389.

⁴⁷⁶ Ehsas, B. (2019). Çin ve Afganistan İlişkilerine Genel Bakış, *نگاهی اجمالی به رابطه چین و افغانستان*, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2010/03/100324_china_afghanistan_historical_relation, Erişim tarihi: 01.06.2022.

kısmına nüfuz edince, Çin kontrolleri altındaki topraklarda Uygur gruplarının Taliban'a katılmasından dolayı algıladıkları tehdit nedeniyle Taliban ile yakın ilişki kurmaya çalışmıştır.⁴⁷⁷ Çin ve Afganistan ilişkileri birinci Taliban dönemi sonrası da dostane bir şekilde devam etmiştir. Bu çerçevede 2006'da Çin ve Afganistan, İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın yanı sıra 2012'de devletlerarası ilişkiler için çok önemli bir anlaşma olan, "Çin Halk Cumhuriyeti ile Afganistan İslam Devleti Arasında Stratejik ve İşbirliğinin Kurulmasına İlişkin Ortaklık" anlaşması imzalanmıştır.⁴⁷⁸

Şi Cinping, 2013 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı olarak göreve başlamasıyla birlikte, Pekin'in dış politika gündeminde büyük değişimlere imza atmıştır.⁴⁷⁹ Başkan Şi Cinping'e göre, "Çin, hem kendi gelişimi için hem de güçlü komşuluk ortamı için çaba gösterecek ve komşu ülkelerle ortak kalkınma yollarını arayacaktır".⁴⁸⁰ Bu bağlamda Çin, Afganistan'a yönelik dış politikasında "çevre diplomasisini" kullanmaktadır. Çin'in çevre diplomasisinin hayati bileşenleri olan "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "Yirmi Birinci Yüzyıl Deniz İpek Yolu" projelerini aktif olarak desteklemektedir. Bu projeler, altyapının birbirine bağlılığını ve Çin ile komşuları arasındaki ekonomik ve siyasi işbirliğini artırmayı amaçlamaktadır.⁴⁸¹

Diğer taraftan Çin'in Sincan bölgesindeki iç güvenlik endişeleri, Pekin'in batı komşularına ve Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgeye artan odaklanmasında bir başka faktördür. Bu bağlamda, Afganistan'ın bir yandan aşırıçılık ve bölgesel istikrarsızlık tartışmalarındaki merkezi rolü, diğer yandan Batı koalisyonunun askeri varlığının devam etmesi nedeniyle ülkenin dış politikasındaki konumu daha önemli hale gelmiştir. Bu iki özelliğinin yanı sıra Bir Kuşak Bir Yol Projesi kapsamında Çinli şirketlerin yatırımlarının güvence altına alınması ve güvenliğin istikrara

⁴⁷⁷ McNeal, L. D. and Dumbaugh, K. (2002) "China's Relations with Central Asian States and Problems with Terrorism," Congressional Research Service Report. https://www.everycrsreport.com/files/20021007_RL31213_c5f5d5e5bc6f8d89499745b5b915ed7d80ac844e.pdf, Erişim tarihi: 18.06.2020.

⁴⁷⁸ Perlez, J. (2012). China Shows Interest in Afghan Security, Fearing Taliban Would Help Separatists, New York Times, June <https://www.nytimes.com/2012/06/09/world/asia/china-signals-interest-in-afghanistan-after-nato-leaves.html>, Erişim tarihi: 25.08.2021.

⁴⁷⁹ Huasheng, Z. (2016). "Afghanistan and China's New Neighborhood Diplomacy", *International Affairs*, 92 (4), 892.

⁴⁸⁰ China Daily, (2013). Xi Jinping: China to Further Friendly Relations with Neighboring Countries, https://www.chinadaily.com.cn/china/2013-10/26/content_17060884.htm, Erişim tarihi: 20.06.2020.

⁴⁸¹ Umarov, a.g.m., 2017, 389.

kavuşturulması çabaları, Çin'in Afganistan'a tüm dikkatini vermesini zorunlu kılmıştır.⁴⁸²

Son yıllarda Afganistan ve Çin arasında gelişen yakın ilişkiler, Çin'in otuz yıl boyunca izlediği “bekle ve gör” politikası sonrası artık hem bölgesel hem de küresel bir güç olarak fark edilme çabalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle, 2014 yılında itibaren ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'dan geri çekilme söylentileri doğrultusunda Çin, Afganistan'a yönelik “izleyici ülke” olmaktan çıkarak “ülke olaylarında yapıcı ülke” olmayı seçmiştir.⁴⁸³

Aslında Çin'in Afganistan'daki temel çıkarı istikrar olacaktır, çünkü Pekin açısından Afganistan'daki kaos, Çin'de, özellikle de Sincan'da iç güvenliği tehdit eden İslami köktencilik beslemektedir. Bundan dolayı Çin'in Afganistan'da revizyonist bir güç olduğu söylenemez, zira Pekin ve Kabil arasındaki durgun ekonomik bağlar, öncelikle güvenlik endişelerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁴ 2015 yılında Dışişleri Bakanı Wang Yi, Çin'in Afganistan'a yönelik dış politikasının üç maddede şu şekilde özetlemiştir:

- Çin, Afganistan'da bizzat Afganlar tarafından yürütülen iç uzlaşıya olan bağlılığını teyit etmektedir ve Pekin'in sürece katılımı Afganistan hükümetinin talebine dayalı olacaktır.
- Pekin, resmi hükümet ile Taliban arasındaki çatışmanın barışçıl bir şekilde çözülmesini desteklemektedir.
- Çin, Afganistan'ın sosyoekonomik iyileşmesine aktif olarak katılmak için çaba gösterecektir.⁴⁸⁵

Böylece Çin'in Afganistan'a yönelik politikasının önceliği istikrar olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Çin, Afganistan'daki istikrarsızlığı Vahan Koridoru üzerinden

⁴⁸² Qezil, B. (2020), Çin'in dış politikasında Afganistan'ın konumu; Arka plan ve perspektif/ جایگاه چین در سیاست خارجی افغانستان، *Shargh Institute for Strategic Studies*, <https://www.iess.ir/home/eastern835/easterniran.com/fa/analysis/2204/>, Erişim tarihi: 20.06.2022.

⁴⁸³ Shafiyi, N. (2016). “Çin'in Afganistan'a yönelik yeni komşuluk diplomasisi”, (تبیین دیپلماسی جدید)، 71), همسایگی چین نسبت به افغانستان، *Orta Asya ve Kafkasya Dergisi*, (94), (http://ca.ipisjournals.ir/article_24262_0b47f932abda1601157e53000abf1a18.pdf, Erişim tarihi: 28.06.2022).

⁴⁸⁴ Yun, S. (2020). China's Strategic Assessment of Afghanistan, War on the Rocks, <https://warontherocks.com/2020/04/chinas-strategic-assessment-of-afghanistan/>, Erişim tarihi: 03.06.2022.

⁴⁸⁵ Yi, Wang. (2015). Addressing the Issue of Afghanistan Requires Reinforced Support in Four Aspects, Ministry of Foreign Affairs of PRC, <https://www.mfa.gov.cn/ce/cebb/eng/zgyw/t1238074.htm>, Erişim tarihi: 10.04.2021.

kendi sınırlarına sıçrayacağından endişe duymaktadır. Çin, özellikle IŞİD ile işbirliği yaptığı öne sürülen Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin isyanından çekinmektedir. Ayrıca Afganistan, Çin'in çok önem verdiği Bir Kuşak Bir Yol projesi açısından de özel konuma sahiptir. Çünkü Kuşak-Yol Projesinin başarılı olması, Afganistan üzerinde güvenli bir şekilde geçmesiyle doğrudan alakalıdır. Bundan dolayı Çin, ikinci defa Afganistan'ı ele geçiren Taliban ile en iyi şekilde ilişki kurmaya çaba göstermektedir.⁴⁸⁶

Çin'in Afganistan'a yönelik ilgisi altında yatan bir diğer faktör, ulusal enerji güvenliği ve kaynak ihtiyacıdır. Hızla büyüyen Çin ekonomisi, büyük miktarda enerji kaynağına gereksinim duymaktadır. Bununla birlikte, Orta Doğu'da artan gerilimler ve deniz yollarından maden ürünlerinin tesliminde artan riskler, Çin liderliğinin hammadde ithalatı için yeni pazarlar araması gerektiği anlamına gelmektedir. Pekin, Orta Asya ve Afganistan'ı hem hammadde ithalatı için uygun bir kaynak hem de kendi mallarını satabilmek için uygun bir pazar olarak görmektedir.⁴⁸⁷

Çin'in Afganistan politikası çerçevesinde, Çin-Taliban ilişkisini değerlendirecek olursa, Çin Taliban ile her ne kadar ideolojik olarak çok zıt olmasına rağmen onlarla her zaman dostça bir ilişki içinde olmuştur. Taliban yetkilileri her ne kadar dünya çapında kara listede olsalar da, Afganistan devleti düşmeden önce birkaç defa Çin'i ziyaret etmiş ve onlarla işbirliği konusunda görüşmelerde bulunmuşlardır. Köktenci ve radikal bir İslami grup olan Taliban ile Komünist-Maoist ideolojiye inan olan Çin, tamamen karşıt ideolojilere sahiptirler. Ancak, ikilinin bir araya gelmesini sağlayan şey "ortak çıkar" olmuştur. Çin için Afganistan, Orta Asya, Orta Doğu ve Güney Asya arasında bir geçit özelliği taşımaktadır, Taliban'ın ise ulusal ve bölgesel düzeyde politik ve ekonomik bakımdan büyük bir güç tarafından desteklenmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer taraftan ise Taliban ve Çin'i iyi ilişki içinde olması tetikleyen unsurlar ABD karşıtlığı, Pakistan yanlılığı, IŞİD tehdidi ve insan haklarına muhalefet olarak sayılabilmektedir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Başaran, D. (2021). "Yeni Büyük Oyun'un Dönüşü: 11 Eylül'den Günümüze Büyük Güçlerin Afganistan Politikası (ABD, Rusya ve Çin Örnekleri)", *21. Yüzyılda Bölgesel Sorunlar*, Edt: Onu Liman, Ümran Güneş ve Sevet Karagöz, Nobel yayınları, 399.

⁴⁸⁷ Umarov, *a.g.m.*, 2017, 389.

⁴⁸⁸ Stone, R. (2019). The Odd Couple: China's Deepening Relationship with the Taliban, TRT World, <https://www.trtworld.com/opinion/the-odd-couple-china-s-deepening-relationship-with-the-taliban-28712>, Erişim tarihi: 25.07.2022.

Taliban Afganistan'ı ilk kez işgal ettiği 1990'larda Çin, onları resmîyete tanımamış ve onlarla herhangi bir ilişki kurmaktan kaçınmıştır. Çin Taliban'a olan muhalefetini, Afganistan'dan savaş sırasında sınır dışı edilen diplomatlarını geri göndermeyerek göstermiştir. Nitekim bu dönemde Çin'in bölgedeki müttefiki ve stratejik ortağı olan Pakistan Taliban'ı resmîyette tanıyınca, Çin Taliban ile Pakistan üzerinden temas kurduğu söylentileri yayılmıştır. Fakat Taliban rejiminin 2001 yılında çökmesiyle birlikte Çin, Afganistan'daki yeni gelişmeleri izlemekle yetinmiştir.⁴⁸⁹

Zira ABD'nin 11 Eylül 2001 yılındaki Afganistan müdahalesi ve bu tarihten itibaren oradaki askeri varlığı Çin için bir ikilem konusu olmuştur. Çünkü bir yandan Pekin, Amerikan askerlerini Çin'in "arka bahçesinde" bulunmasını ciddi bir stratejik tehdit olarak değerlendirirken, diğer taraftan ise, Amerika'nın bölgedeki sağladığı güvenlik, özellikle Çin karşıtı terörist grupların büyümesini ve yayılmasını engelleme girişiminden faydalanmak istemiştir. Çin, başlangıçta ABD ve NATO'nun sorumsuzca Afganistan'dan geri çekilmesinden hoşlanmamış, ancak ABD'nin geri çekilmesi kesinleşince bu konudan memnun olmuştur. Çünkü Çin, her ne kadar Afganistan sınırında Uygur muhaliflerin varlığından rahatsız olsa da, ABD ve NATO ile Afganistan üzerinde komşu olması onu daha çok rahatsız etmiştir. Taliban'ın ikinci kez Afganistan'ı işgal etmesiyle birlikte, bu rahatsızlıktan da kurtulmuştur.⁴⁹⁰

4.4.3. Rusya'nın Afganistan Politikası

SSCB'nin dağılmasından önce Orta Asya politikasını ve ona bağlı olarak 1979-1989 yılları arası Afganistan'ı işgal ettiğini daha önceki bölümde detaylı bir şekilde yer verilmişti. SSCB'nin dağılmasından sonra orta çıkan Rusya bir süre için kapanarak ekonomik bağlamda toparlama sürecine girmiştir. 2000 yılında seçimleri kazanan Putin, Rusya'nın tekrar bir egemen güç olmasını sağlamıştır. Konu ile ilgili olarak Rusya'nın 2001-2021 politikasına bakılacak olursa, Rusya ilk Taliban işgali döneminde kurulan Afganistan İslam Emirliği'ni resmîyete tanımamış ve onlarla herhangi bir diplomatik ilişki kurmamıştır. ABD'nin Afganistan müdahalesi sonrası ise Rusya, ABD ve NATO'nun yanında durmuş ve onları desteklemiştir. 2003 yılı

⁴⁸⁹ Kawa, E. (2020). Taliban ve Çin ilişkisi: İdeolojik Karışıklıklardan Siyasi Birlikteliğe, روابط طالبان و چین؛ از تضادهای ایدئولوژیک تا همسویی سیاسی، 8, <https://8am.af/taliban-china-relations-from-ideological-contradictions-to-political-alignment/>, Erişim tarihi: 24.07.2022.

⁴⁹⁰ Kamel, A. R. (2021). "Taliban-Çin ilişkilerinin Geleceğine Farklı Bir Bakış", *Sharq Institute for Strategic Studies*, <https://www.iess.ir/var/www/iess.ir/web/fa/analysis/2893/>, Erişim tarihi: 10.12.2021.

itibarıyla Taliban'ı bir terör örgütü olduğunu kabul etmiştir. Fakat 2008 yılından sonra ABD'nin bölgedeki varlığını bir tehdit olarak algılamış ve bunun kendisinin büyük güç olma hedefiyle çatıştığının fark etmiştir.⁴⁹¹

2014 sonrası ise Rusya, hem güneyindeki yakın çevre ülkelerle, hem de o dönem Afganistan'da tekrar etkisi artmaya başlayan Taliban ile ilişki kurmaya ve çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ayrıca son yıllarda Rusya Afganistan'ın son cumhurbaşkanı Eşref Gani'ye muhalif kesim ve Taliban kadroları arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Mart 2021 tarihinde Moskova'da ABD sonrası Afganistan'da barışı sağlamak adına Taliban ve eski devlet yetkililerini ortak bir devlet oluşturmaya ikna etmek amacıyla Moskova Zirvesi yapılmıştır. Bunun yanı sıra, ABD'nin istihbaratı, Rusya'nın Taliban'a dolaylı olarak birtakım yardımlarda bulunduğunu iddia etmiştir.⁴⁹² Rusya'nın Afganistan politikası ve Afganistan'ın Rusya için önemi; ekonomik çıkarlarının yanı sıra bölgedeki dış güçlerinin etkisini kısıtlamak ve yakın çevresindeki ülkelerin sınırlarını korumak olarak özetlenebilir.⁴⁹³

4.5. Bölgesel Güçlerin Afganistan Politikası

4.5.1. Afganistan-Pakistan İlişkileri

Afganistan-Pakistan ilişkileri, Pakistan'ın kurulduğu 1947 yılından bu yana inişli çıkışlı seyretmiştir. Pakistan Afganistan'ın en yakın komşularından biridir. Aralarındaki resmi adıyla Durand sınır hattı olarak bilinen ortak sınır, 2240 km uzunluğundadır. Ayrıca iki ülke ortak coğrafya, etnik köken ve inanca rağmen hiçbir zaman pürüzsüz bir ilişkiye sahip olmamışlardır. Bunun neden ise uzun süre çeşitli araçlarla stratejik derinlik politikası izlemek, doğu sınırlarındaki hareketlere tepki olarak batı sınırlarına ilerlemek, karar vericiler tarafından Pakistan'ın Afganistan'daki meşru çıkarları, Durand Sınır Hattı ve Hindistan'ın Afganistan'a yönelik siyasi-ekonomik politikaları, iki ülke arasında son yetmiş yıldır sorun yaratan başlıca

⁴⁹¹ Sönmez, E. (2021). Afganistan'daki Gelişmeler ve Rusya'nın Konumu Üzerine, Sol Haber, <https://haber.sol.org.tr/gelenek/afganistandaki-gelistmeler-ve-rusyanin-konumu-uzerine-314286>, Erişim tarihi: 02.05.2022.

⁴⁹² Marcus, J. (2020). Afganistan'da Rusya ve ABD Arasında Neler Oluyor?, BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53229838>, Erişim tarihi: 01.05.2022.

⁴⁹³ Kemaloğlu, İ. (2021). Rusya, Afganistan ve Yeni Oyun., Anadolu Haber Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-afganistan-ve-yeni-oyun/2302815#>, Erişim tarihi: 02.04.2022.

konulardır. Pakistan'ın otoriter rejimlerinin doğası, sivil iktidardan orduya geçiş ve son kırk yılda Afganistan'da devam eden güç mücadeleleri ve siyasi gelişmeler iki komşu arasındaki ilişkilerde bir denge kurulmasına engel olmuştur.⁴⁹⁴

Pakistan'ın Afganistan'da dört büyük ulusal çıkarı bulunmaktadır. Birincisi, Durand Sınır Hattı ile ikiye bölünen ve çoğunluğu Pakistan topraklarında kalan Peştunlardır. Pakistan, kendi sınırları içindeki Peştunların isyanını veya Afganistan Peştunları ile olası birleşme isteklerini önlemek için, Afganistan'da kendi çıkarlarına hizmet edecek bir hükümete ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı Afganistan'a kıyasla daha büyük ve daha güçlü bir ülke olarak Pakistan, kendisini Afganistan'ın iç işlerinde çıkar sahibi olarak düşünmekte olup, Afganistan ile olan Durand Sınır Hattı ve Peştunistan meselelerini gündeme gelmesini engellemeye çalışmaktadır. Pakistan'ın Afganistan'daki ikinci büyük ulusal çıkarı, Afganistan'da bir kontrol noktası oluşturmak ve böylece burada stratejik derinlik oluşturmaktır. 1980'li yıllarda ortaya atılan bu strateji ile Pakistan, Hindistan ile olan geleneksel savaş karşısında da kendisini korumayı amaçlamıştır. Fakat Pakistan, 2015-2016 yıllarında bu politikasını yalanlamıştır.⁴⁹⁵

Pakistan'ın Afganistan doğrultusundaki üçüncü ulusal çıkarı, Afganistan'ın stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Çünkü Afganistan'ın doğal kaynakları ve transit koridorları Pakistan için büyük bir önem arz etmektedir. Bir taraftan Afganistan, Orta Asya, Çin, İran ve Pakistan'ı birbirine bağladığı için bölgesel ticaretin kilit noktasıyken, diğer taraftan ise bölgesel ticaretin gerçekleşmesi için boru hatları, enerji hatları, karayolu ağları veya demiryollarının yanı sıra hammaddeler ve tüketim malları Afganistan üzerinden geçmesi gerekmektedir. Böylece Pakistan, bölgesel rakiplerine benzer şekilde Afganistan ve Orta Asya kaynaklarına artan bir ihtiyaç duymaktadır.⁴⁹⁶

Pakistan dördüncü ulusal çıkarı, uluslararası arenadaki güç rekabetinde pasif kalmak istememesi olarak değerlendirilebilmektedir. Pakistan, bölgede sıfır toplamı yeni bir büyük oyun gerçekleşirse, Hindistan ile karşı karşıya gelmesi durumunda büyük hüsrana uğrayacağından endişe duymaktadır. Bu nedenle İslamabad, kendi tercih ettiği

⁴⁹⁴ 8 Subh: <https://8am.af/relations-between-afghanistan-and-pakistan-the-turn-of-diplomacy-between-multilateralism-and-bilateralism/>, Erişim tarihi: 20.01.2022.

⁴⁹⁵ Goodson, L. P. (2014). "The New Great Game: Pakistan's Approach to Afghanistan after 2014", *Asia Policy*, National Published by: Bureau of Asian Research (NBR), (1) 14, 35. <http://www.understandingwar.org/pakistan-and-Afghanistan#Terrain>, Erişim tarihi: 01.01.2020.

⁴⁹⁶ Goodson, *a.g.m.*, 2014, 36.

ve kendisiyle iyi ilişki içinde olabilecek (geleneksel Büyük Oyun tekniği olan entrika yoluyla diplomasi uygulayarak) yönetim ile Kabil'deki hükümete söz geçirme gücüne sahip olmayı planlamakta veya en azından böyle ummaktadır.⁴⁹⁷

Bundan dolayı Pakistan, Peştunların liderliğinde Pakistan'a bağımlı bir hükümetin Afganistan'da devam etmesi için, Peştun ve Peştun olmayan diğer etnik gruplar arasında sürekli düşmanca ilişkileri teşvik etmekle suçlanmaktadır.⁴⁹⁸ Çoğu Afgan, Pakistan'ın sınır ötesinde hep kendi çıkarları doğrultusunda Afganistan'ın etnik çeşitliğinden de faydalanarak hareket ettiğine inanırlar. Bu doğrultuda Pakistan'ın 1992 yılında anti-komünist mücahitlere ve 1994 yılında ise Taliban'a siyasi ve askeri yardım sağladığını öne sürmektedirler. Pakistan'ın genel politikası Kabil'deki rejim ne olursa olsun, itaatkâr olmasa da, uzlaşıcı bir Afgan hükümeti olmasını amaçlamaktadır.⁴⁹⁹

Pakistan ve Afganistan arasında göçmen sorunu, uyuşturucu sorunu gibi diğer sorunların yanı sıra yarım asırdır devam eden iki temel sorun bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 1893 yılında, (daha Pakistan kurulmamışken) Afganistan ve bugünkü Pakistan arasında dönemin egemen güçlerinden olan Büyük Britanya heyeti tarafından belirlenen Durand sınır hattı ve diğer ise buna bağlı olarak sınırın diğer tarafında kalan Peştun nüfusudur. Her ne kadar bu iki mesele iki ülke arasındaki en temel soru olsa da, bu sorunlar çözüme kavuşmadığı için yıllar içinde bunlara bağlı olarak iki ülke arasında daha farklı sorunlar da çıkmıştır. Bunlar Taliban'ın Pakistan tarafından desteklenmesi, Afganistan'daki istikrasızlığa bağlı olan göç akımı ve sairedir.⁵⁰⁰ Bu sorunlar hakkında aşağıda detaylı bilgi yer almaktadır.

4.5.1.1. Pakistan ile Durand sınır hattı tartışması

19. yüzyılda Afganistan iki büyük emperyalist devlet olan Büyük Britanya ve Çarlık Rusya'nın büyük mücadele sahnesine dönüşmüş, fakat iki imparatorluk da bu bölgede tam hâkimiyet sağlayamamıştır. İki devlet arasında tampon bölge görevini gören

⁴⁹⁷Goodson, *a.g.m.*, 2014, aynı yer.

⁴⁹⁸ Afghanistan and Pakistan, ISW: Institute for the Study of War, <http://www.understandingwar.org/pakistan-and-Afghanistan#Terrain>, Erişim tarihi: 01.01.2020.

⁴⁹⁹ Afghanistan and Pakistan, *a.g.k.*, 2020, aynı yer.

⁵⁰⁰ Bağ, M. (2015). Afganistan'da Yaşanan Sorunların Temel Sebebi Pakistan, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/Afghanistanda-yasanan-sorunlarin-temel-sebebi-pakistan/15765>, Erişim tarihi: 19.12.2019.

Afganistan, o dönemde sınırları daha tam olarak belli değildir. Britanya sınırlarını tam olarak kesinleştirmek ve ayrıca kendisine bazen ayaklanmalarla sorun yaratan Peştun kabilelerin bir kısmını sınırları içine alacak şekilde Durand Sınır Hattını Afganistan ve Pakistan arasında sınır olarak ülke otoritelerine kabul ettirmiştir. Bu sınır hattı Eylül 1893 tarihinde Britanya temsilcisi sıfatıyla Britanya Hindistan dışişleri sekreteri Sir Henry Mortimer Durand ve Emir Abdurrahman Han arasındaki antlaşma sonucu imzalanmıştır. Daha sonra iktidara gelenlerin çoğu bu sınıra itiraz etseler de bir sonuç alamamışlardır. Durand Sınır Hattı antlaşması zamanla iki ülke arasında çözümsüz bir soruna dönüşmüştür. Hindistan'ın özgürlüğünü elde etmesi ve Pakistan'ın ayrı bir ülke olarak Hindistan'dan ayrılmasıyla Durand sınır hattı Pakistan ve Afganistan'ın sorunu haline gelmiştir. Her ne kadar günümüzde Afganistan devleti bu sınırı resmiyete tanımadığını iddia etse de uluslararası camiada iki ülke arasındaki sınır olarak kabul edilmektedir.⁵⁰¹

Durand Hattı sorunu Pakistan ve Afganistan arasındaki hem bir sınır sorunu niteliğinde hem de bölgesel bir sorun olarak son yarım asırdan aşkın süredir devam etmektedir.⁵⁰²

Durand Sınır Hattı antlaşmasına göre Britanya Afganistan barışını ihlal etmeyecek ve buna karşılık emir de hattın diğer tarafına taarruz etmeyecektir. Abdurrahman Han ve Hindistan Britanya'sı tarafında imzalanan bu antlaşma daha sonraki emirler ve padişahlar tarafından da aynı şekilde teyit edilmiş ve Zahir Şah dönemine kadar antlaşmada herhangi bir sıkıntı görülmemiştir.⁵⁰³

⁵⁰¹ Burgut, F. A., (2013) ““Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı”, *Ortadoğu Analiz*, 5(56), 65.

⁵⁰² Omrani, B. (2009). The Durand Line: History and Problems of the Afghan-Pakistan Border, *Asian Affairs*, 40 (2), 182.

⁵⁰³ Omrani, a.g.m., 2009, 185.

Harita 4.1. Afganistan ile Pakistan arasındaki “İngiliz” Sınırı: Durand Hattı nedir?⁵⁰⁴

Amerikalı bir diplomat Durand Antlaşması’nı 1893 yılında Afganistan ve Hindistan yarımadası arasında serpilen öldürücü zehre benzetmiştir. 19. yüzyılda serpilen bu zehir 20. yüzyılda etkisini göstermiştir ve hala de etkileri sürmektedir. Durand Antlaşması üzerine artan tartışmalar ve gerginlikler neticesinde 1949 yılında Afganistan Parlamentosu Durand Antlaşması dâhil olmak üzere Hindistan Britanya’sı ile yaptığı tüm antlaşmaları iptal ettiğini açıklasa da Pakistan bu kararı kabul etmeyerek, bu sınırın uluslararası camia tarafından tanınan bir sınır hattı olduğunu öne sürmüştür.⁵⁰⁵

Durand Sınır Hattı Antlaşması’nın hukuki geçerliliğine bakılacak olursa, Kabil Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesi eski profesörü Dr. Osman Rustar Taraki, Durand Sınır Hattı Antlaşması’nı imzalayan Abdurrahman Han’ın bu antlaşmayı imzalamada yetkisi ve meşruiyetinin olmadığını öne sürmektedirler. Çünkü onlara göre bir antlaşma iki devletin yetkili temsilcileri tarafından imzalanmalı ve uluslararası hukuka göre tarafların yetkili olmadığı halde imzalanan antlaşmalar geçersiz sayılmaktadır.⁵⁰⁶ Durand Sınır Hattı Antlaşması’na bakıldığında bu antlaşma Hint Britanya’sının dışişleri bakanı (Durand) ve Afganistan Emiri (Abdurrahman) arasında imzalanmıştır.⁵⁰⁷ Emir her ne kadar ülkenin padişahi ve mutlak güce sahip

⁵⁰⁴ Mepa News, (2021). Afganistan ile Pakistan Arasındaki “İngiliz” Sınırı: Durand Hattı Nedir?, <https://www.mepanews.com/afghanistan-ile-pakistan-arasindaki-ingiliz-siniri-durand-hatti-nedir-49485h.htm>, Erişim tarihi: 28.01.2022.

⁵⁰⁵ Azizi, K. and Adil, A. (2017). Tarihi Gerçekler ve Durand Sınır Hattının Hukuki Geçerliliği, (Haqiqat Tarikhi ve Hukuki May-ida Khat Durand), Pajwak, websitesi, <https://bit.ly/361Z3mV>, Erişim tarihi 25.05.2019.

⁵⁰⁶ Andishmand, M. A. (2007). *Ma wa Pakistan (Biz ve Pakistan)*, Payman Yayıncılık, Tahrân, 72.

⁵⁰⁷ Saikal, A. (2010). “Afghanistan and Pakistan: The Question of Pashtun Nationalism?”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 30 (1), 7.

olsa da, o dönemde ülke dış meselelerde İngilizlere bağımlı olmuştur. Böylece Afganistan Britanya'ya bağlı olduğu hale yine bir Britanya bakanı ile antlaşma imzalarken, tarafların ikisi de aynı safta yer almıştır. Fakat Durand konusu ile ilgili İngiliz avam kamarasında herhangi bir senet veya tanık yoktur. Ayrıca her ne kadar o dönemde Afganistan'da parlamento bulunmasa da Abdurrahman Han Loya Jirga'yı toplamaya bile tenezzül etmemiştir.⁵⁰⁸

Tüm bu bilgiler ışığında şu sonuçlara varmak mümkündür: Durand Sınır Hattı Antlaşması'nın tarafları Afganistan Emiri ve Britanya bakanı olduğundan dolayı bu antlaşma devletler arasında imzalanan bir antlaşma değil belki şahıslar arasında imzalanan bir antlaşma niteliği sergilemektedir. Ayrıca bu antlaşma sonraki yıllar farklı Afgan emriler tarafından bazı eklemelerle birlikte teyit edildiği için birden fazla antlaşma olma özelliğine sahiptir. Dahası Pakistan'ın bir devlet olarak kurulmasından ve Afganistan'a kapı komşu olmasından bu yana ülkede iktidara gelen tüm rejimler bu antlaşmayı ve iki ülke arasındaki sınırı resmîyette tanımadıklarını ifade etmişlerdir. Sınırın diğer tarafında yaşayan insanlar Hint Britanya'sı zamanında da onların kontrolü altında olmamıştır. Kısacası Durand sınır hattı her açıdan tartışmaya açık bir konudur.⁵⁰⁹

Ayrıca Afganistanlı tarihçi Prof. Mohammad Hassan Kawun Kakar Durand sınır hattının süresiyle ilgili olarak, Durand Hattı sınır Antlaşması yüzyıllık süre için yapılmıştı ve bu süre 1993 yılında dolduğunu ileri sürmüştür. Bu kişilere göre antlaşmanın orijinali taraflarca imzalandığında İngilizce olup daha sonra çevirisi yapılarak Afganistan Emirine gönderildiğinde birçok madde çıkarılmıştır. Ayrıca, Durand Sınır Hattı Antlaşması dünyanın tüm arşivlerinde imzasız şekilli bulunmaktadır ve şimdiye kadar imzalı olan antlaşmanın aslı bulunamamıştır. Afganistan ve Pakistan arasında asırlardır süren bu sorun günümüze de herhangi bir çözüme kavuşmuş olmamakla birlikte, şimdiye kadar kurulan tüm Afgan hükümetleri bu antlaşmayı resmîyete taşımamışlardır.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Andishmand, M. A. (2013). *Durand Çatışması ve Siyasi Rasyonelliği*, Said Yayınevi, Kabil, 20.

⁵⁰⁹ Azizi, K. ve Adil, A., a.g.e., 2017, aynı yer.

⁵¹⁰ Azizi, K. ve Adil, A., a.g.e., 2017, aynı yer.

4.5.1.2. Afganistan-Pakistan arasında “Peştunistan” sorunu

Peştunistan, Pakistan’ın kuzeyini ve Afganistan’ın batısını kapsayan ve çoğunlukla Peştunların yaşadığı bölgeye verilmesi istenilen addır. Bu bölge hem burada yaşayanlar için hem de burayı ele geçirmek isteyenler için 150 senedir kanlı olaylara sahne olmuş bir bölgedir. Peştunistan’ın çağdaş tarihi Hindistan’ın Büyük Britanya istismarından kurtulması ve Pakistan devletinin oluşumuna dayanmaktadır. Bu süreçte Afganistan ve Pakistan bu bölgenin kaderini belirleyen iki önemli aktör olmuşlardır. Pakistan sınırları içinde kalan Peştunların nüfusu tam olarak bilinmemektedir çünkü Pakistan devleti onların net sayısını vermemektedir. Buna rağmen bazı araştırmacılar orada yaşayan Peştun nüfusunun yedi milyon veya daha fazla olabileceğini tahmin etmektedirler.⁵¹¹

Afganistan ve Pakistan arasındaki Peştunların sorunu aslında Durand Sınır Hattı sorununun bir uzantısıdır. 1947 yılında Pakistan devletinin kurulmasıyla Afganistan’ın yeni bir komşusu oldu. Ayrıca Pakistan devletinin kurulmasından itibaren Afganistan ile yıllarca çözülmeyecek bir sorunu da beraberinde geliştirmişti, o zamana kadar aynı topraklarda yaşayan Peştunlar iki ülke arasında başkaları tarafından belirlenen Durand sınır hattıyla ikiye bölünmüş ve bunların çoğu yeni kurulan Pakistan topraklarında kalmıştır.⁵¹² Bu konu ile ilgili dönemin yetkilileri her ne kadar itiraz etseler de sonuç alamamışlardır. Daha sonra 1949 yılında Pakistan uçakları ülkenin güneyini (hiçbir sebep yokken) bombalamış ve sonuçta 23 Afgan vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Bu olay iki ülke arasındaki ilişkileri kötü etkilemiş ve Afganistan devleti aynı yıl gerçekleştirdiği (Loya Jirga) büyük mecliste Pakistan ve Afganistan arasında İngiltere tarafından sınır olarak dayatılan Durand Hattını resmi olarak tanımadıklarını açıklamışlardır. Fakat bu mesele günümüze dek bir sonuca bağlanmış değildir ve iki ülke arasında bir sorun olarak devam etmektedir.⁵¹³

Afganistan devletinin Durand sınırı ile ilgili en önde gelen iddiaların biri sınır diğer tarafında kalan Peştunların kaderidir. Daha sonraları Durand sorunu sınır sorunu olmaktan çıkıp Peştunistan sorunu olarak anılmaya başlamıştır. Fakat yüz yirmi yılı

⁵¹¹ Fayyaz, M. H. (2008). *Pashtunistan: Afganistan ve Pakistan’ın Siyasi Meydan Okumaları*. Masumin Yayınları, Kum, 19.

⁵¹² Danish Bakhtyari, *a.g.e.*, 2002, 78.

⁵¹³ Rubin, B. and Siddique, A. (2006). *Resolving the Pakistan-Afghanistan Stalemate*, Special Report, United States Institute of Peace, 4.

aşkın bir süredir sınırın diğer tarafında yaşayan Peştunların Afganistan'a geri dönmek istedikleri pek olası bir fikir değildir. Çünkü onlar artık Pakistan vatandaşı olup ülkede tüm hak ve yükümlülüklerle sahiplerdir. Afganistan'ın yıllardır Durand'ı bir sorun olarak görmesine rağmen tam olarak nasıl çözülmesi konusunda çelişkiler ve istikrarsız ifadeleri vardır, bu ise durumun daha da karmaşık olmasına sebep olmaktadır.⁵¹⁴

Bu gelişmeler yaşanırken dönemin SSCB ve Hindistan iki ülke arasındaki gerginlikten yararlanarak, Afganistan'a yakınlaşmaya çalışmışlardır. Bu sorunlar sayesinde, Afganistan 1950-1954 arası dönemde komşu ülke Pakistan ile ilişkilerini alt düzeyde tutmuş ve tersine SSCB ile yakınlaşmıştır. 1959 yılında Pakistan'da yaşayan Peştunlar Afganistan ile birleştiklerini ilan edince, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da kötüye gitmiştir. Bu durumdan sonra ilişkiler bir süreliğine tamamen kesilmiştir. Fırsattan yararlanan SSCB, Afganistan ile yakın ilişkiler kurmuş ve Pakistan devletiyle ilişkilerinin bozulmasından kaynaklanan ekonomik sıkıntıları karşılamak adına ülkeye 1955-1960 yılları arasında toplamda 300 milyon dolar yardım yapmıştır.⁵¹⁵

Her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkiler 1960 yılının başında biraz da olsa iyileşmiş olsa da 1961 yılında Bajaur olayıyla birlikte tekrar kötüye gitmiştir. Bu olayda Pakistanlı ve Afganistanlı iki yerel feodal arasında çıkan anlaşmazlığın sonucu iki ülkenin birbirine karşı silahlı güç kullanmasına kadar varmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler 1970'li yıllarda ABD'nin Afganistan'a maddi ve teknolojik destek karşılığında Pakistan ile ilişkilerini iyileştirme isteği üzerine düzelme sürecine girmiştir. İki ülkenin üst düzey yetkilileri birbirlerini yerlerinde ziyaret etmiş ve yeni anlaşmalara imza atmışlardır. Bu durum yine 1977 yılında iki ülkede de gerçekleşen darbe ve hükümetlerin el değiştirmesi sonucu duraksamış ve Afganistan'da iktidara gelen komünist hükümetin zorbalığından dolayı yüzlerce Afgan vatandaştın Pakistan ve İran'a göç etmesiyle farklı bir hal almıştır.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Omrani, *a.g.m.*, 2009, 189.

⁵¹⁵ Rubin ve Siddique, *a.g.e.*, 2006, 4

⁵¹⁶ Özel, C. (2013). "Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Sorunlar ve Bu Sorunların Uluslararası Güvenliğe Etkileri", *Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları*, Edt. R. Kutay Karaca, BİLGESAM yayınları, İstanbul, 138.

4.5.1.3. Pakistan'ın Afganistan muhalefet gruplarına desteği

Afganistan'da siyasi düşünce ve faaliyetlerin yaygınlaştığı 1950'li yıllarda, ilk siyasi parti 1958 yılında Müslüman Gençler Akımı adı altında Kabil üniversitesi Şeriat Fakültesi başkanı Ustad Niyazi tarafından kurulmuştur. Bu partiye daha sonra siyaset perdesinde boy gösterecek olan Ustad Burhaneddin Rabbani, Doktor Tavana gibi isimler üye olmuştur. Parti kurucusu Davud Han döneminde hepse atılmış, Terakki döneminde ise idam edilmiştir. Partinin aktif üyelerinden olan Ustad Rabbani Pakistan'a kaçmış ve orada Müslüman Kardeşler grubu adında bir örgüt kurmuştur. Rabbani'nin kurduğu örgüte, daha sonra kendisiyle cihat saflarında yer alacak olan, Sayyaf, Hikmetyar ve Ahmed Şah Mesud bu örgüte üye olmuştur. Bu kişiler o dönem Mısır'da ün kazanan Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin siyasi, toplumsal ve kültürel düşüncelerinden etkilenmişlerdir.⁵¹⁷

Adı geçen isimler Afganistan'da açıkça dini faaliyet yürütemedikleri için Pakistan'a sığınmışlar ve burada faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bir süre sonra bu isimler birleşerek mücahit adı altında Afganistan'da o dönem Halk ve Perçem partilerinin hâkim olduğu komünist ve Leninist fikir akımlarına karşı silahlı muhalefet örgütünü oluşturmuşlardır. Dönemin başbakanı Zülfikar Ali Butto, Afganistan devleti ile Peştunistan meselesi üzerine anlaşmazlıkları sürerken, topraklarına sığınan mücahit örgütünün üyelerinin Afganistan'a karşı siyasi faaliyet yürütebilmeleri için ülkesinde müsaade etmenin yanı sıra Pakistan devleti Mücahitlere her türlü maddi ve manevi destek de sağlamıştır. Pakistan, Afganistan ile olan temel sorunlarından dolayı kendini güvenceye almak adına, Afganistan'da devlete karşı hangi muhalefet örgütü kurulursa kurulsun onları desteklemiştir.⁵¹⁸

1978 yılının Nisan ayında Afganistan'da gerçekleşen darbe sonucu, ülkede komünizm yanlıları çoğalmaya başlamıştır. Bu duruma karşı Direniş Hareketi olarak da adlandırılan mücahit örgütü giderek güçlenmiş ve üye sayısı artmıştır. Başka bir deyimle bu örgüt resmen Pakistan devleti ve istihbaratı (ISI- Inter-Services Intelligence) tarafından Afganistan devletine karşı yöneltiliyordu. Böylece Pakistan, topraklarında barınan Afganistan devleti karşıtı Mücahit gruplarına yıllarca silah

⁵¹⁷ Kuğu, *a.g.e.*, 2021, 130.

⁵¹⁸ Jones, S. G. (2007), *Pakistan's Dangerous Game, Survival: Global Politics and Strategy*, London, 21.

yardımlarında bulunulmuştur. Bu gruplara Afganistan'daki rejimi yıkmaları ve Ruslara karşı tutum sergilemeleri konusunda destek sağlanmıştır. O dönem mücahitlere yapılan silah yardımları Pakistan istihbaratı ISI tarafından tamamen gizli bir şekilde yürütülmüştür. Bunun yanı sıra Pakistan devleti tarafından yaklaşık 8 bin mücahide askeri eğitim verilmiştir.⁵¹⁹

4.5.1.4. Pakistan-Taliban İlişkisi

Taliban'ın temeli medrese öğrencilerinden oluştuğu için onlara öğrenci anlamına gelen (Talib) ismi kullanılmıştır. Taliban'ın eğitim gördüğünü medreseler Pakistan'da kurulmuştu. Pakistan'da resmi olarak kaydı bulunan medrese sayısı 8000 ve resmi kayıtlara geçmeyenlerin sayısı ise 25000'den oluşmaktaydı. Taliban'ın lideri olan Molla Ömer ve bazı temsilcileri de Pakistan'daki medreselerden mezun olmuşlardı. 1990'lı yıllara gelince din dersleri veren bu medreseler yavaş yavaş siyasi boyut da kazanarak, mezunlara Pakistan ve Afganistan sınırında askeri eğitimler de vermeye başlamışlardır.⁵²⁰

Tarihe dönüp bakılacak olursa, Pakistan 1980'li yıllarda Afganistan'daki komünist rejime karşı Mücahitlerin organize olmasına ve güçlenmesine ev sahipliği yapmıştır. ABD de Pakistan aracılığı ile mücahitlere silah yardımı yapmıştır. Böylece Pakistan istihbaratının cihatçılara, özellikle Peştun uyruklulara hem para hem de silah ve donanım anlamında hatırı sayılır destek sağladığı öne sürülebilir.⁵²¹ Pakistan, mücahitlerin liderlerinden olan Gulbeddin Hikmetyar'ı desteklemekteydi çünkü Afganistan'a onun aracılığıyla nüfuz etmek istiyorlardı, fakat Hikmetyar tüm çabalarına rağmen diğer mücahitleri yenemediği için Pakistan'ın gözünden düşmüştür. Pakistan devleti her ne kadar Taliban desteğini inkâr etse de 1997 yılında Taliban Mezar-ı Şerif şehrini ele geçirince, Taliban hükümetini resmen tanımıştır.⁵²²

Pakistan'ın Taliban'ı Afganistan'a karşı desteklemesi ve onların ülkeyi 1990'lı yılların başında ülkeyi ele geçirmelerine yardımcı olmanın iki önemli stratejik hedefi vardı:

⁵¹⁹ Afganistan ve Peshtunistan Meselesi, <http://www.farsi.ru/doc.xhtml?id=606>, Erişim tarihi: 12.11.2019

⁵²⁰ Pattanaik, S. (2013). "Afghanistan and Its Neighbourhood: In Search of a Stable Future, Institute for Defence Studies and Analyses", *Peace Research Institute Paper Oslo (PRIO)*, Norway, 8.

⁵²¹ Farzin Nia, Z. (2005). *Pakistan Dış Politikası: Değişim ve Dönüşüm*, Dışişleri Bakanlığı Yayın Merkezi, Tehran, 74.

⁵²² Farzin, a.g.e., 2005, aynı yer.

birincisi Afganistan’da istikrarı sağlayan ve ülkeye güvenlik getirebilen bir devletin oluşmasını engellemek, diğeri ise kendi sınırları içinde yaşamakta olan Peştunların ayaklanmasını önlemektir. Diğer taraftan da araştırmalara göre Pakistan’ın Taliban desteği altında iki neden olduğunu göstermektedir. Bunlardan ilki ekonomik sebepler, ikincisi ise siyasi sebeplerdir.

4.5.1.4.1. Pakistan’ın Taliban’ı desteklemesindeki ekonomik sebepler

1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği dağılıp Orta Asya’da yeni devletler kurulunca Afganistan Pakistan için ticari pazarlara ulaşabilmesi için adeta bir koridor geçişi niteliğini taşımaktaydı.⁵²³ Pakistan’dan Orta Asya’ya uzanan bir ticaret kanalı Afganistan, özellikle Orta Asya’nın gaz ve petrol boru hatlarının Afganistan’dan geçerek Pakistan’ın Karaçi limanına ulaşmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu ülkenin Afganistan üzerinde yaptığı ticaret ile kazandığı gelir miktarı Dünya Bankası tahminlerine göre 2,5 milyar dolar civarındadır, ayrıca uyuşturucu ticaretinden kazandığı miktar da yaklaşık bir milyar dolar olarak ön görülmüştür. Tüm bunlardan dolayı Afganistan, Pakistan için vazgeçilmez konumdadır.⁵²⁴

4.5.1.4.2. Pakistan’ın Taliban’ı desteklemesindeki siyasi sebepler

Afganistan hükümdarlarının farklı tarihsel zamanlarda Durand Hattı meselesine farklı yaklaşımları olmuştur ve son yıllarda Afganistan’ın birçok hükümdarı etnik ve siyasi sebeplerden dolayı bu sınır hattını tanımazken, dünyadaki devletlerin çoğu bu hattı Afganistan ve Pakistan arasındaki resmi sınır olarak tanımaktadır. Durand Sınır Hattı’na ek olarak, Pakistan ordusu ve istihbaratı Afganistan’ı stratejik derinlikleri olarak görmekte ve Hindistan’ın Afganistan’daki ekonomik, siyasi ve güvenlik çıkarlarına karşı bir vekalet savaşı yürütmektedir.⁵²⁵

Pakistan’ın Afganistan’a nüfuz edebilme çabalarının siyasi sebeplerinden bir diğeri iki ülke sınırında Belucistan’da yaşayan Peştunların meselesidir. Afganistan devleti hep Belucistan’da yaşayan Peştunların bağımsızlık taleplerini desteklemiş ve onların bu

⁵²³ Taliban’ın Afganistan’daki Çeyrek Asırlık Varlığı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talibanin-Afganistandaki-ceyrek-asirlik-varligi/1749853>, Erişim tarihi: 01.05.2019

⁵²⁴ Danish Bakhtyari, *a.g.e.*, 2002, 195.

⁵²⁵ Etlaat-i Roz. (2020). Pakistan Neden Çökmüş Bir Afganistan İstiyor? <https://www.etilaatroz.com/123681/why-does-pakistan-want-a-collapsed-afghanistan/>, Erişim tarihi: 24.07.2022.

ilden ayrılıp Peştunistan adında özgür bir ülke kurmaları için çabalamıştır. Pakistan da kendi sınırları içerisindeki Peştunları memnun etmek için Afganistan'da Taliban gibi devlet karşıtı Peştunları hep desteklemiştir. Böylece bir taraftan Belucistan'daki Peştunları memnun ederken, diğer taraftan da Beluçların etkisini kontrol altında tutmaya çalışmaktadır.⁵²⁶

Pakistan'ın Taliban'ı desteklemesindeki diğer bir sebep de Hindistan ve İran'ın Afganistan'a nüfuz etmesini önlemek olarak belirtilmektedir. Ayrıca, güçlü bir Taliban örgütü Pakistan'a Hindistan ile Keşmir konusunda uzlaşma yollarının açılmasına da yardımcı olacaktır. Tüm bunlardan dolayı Pakistan, Afganistan ve bölgedeki uzun vadeli çıkarlarını korumak için, bu grup üzerindeki etkisi sınırlı da olsa, büyük olasılıkla Taliban'ı stratejik araçlarından biri olarak kullanacaktır.⁵²⁷

4.5.1.5. Pakistan ve Afgan göçü

Afganistan özellikle son 40 yıldır devam etmekte iç çatışmalar ve dış müdahaleler sonucu dünyada en çok göç veren ülkeler arasında yer almıştır. 1970'li yıllarda ülke geneline hakim olan kuraklık, kıtlık ve kötü ekonomik şartlar, binlerce Afgan vatandaşının ülkeyi terk ederek, başta Pakistan ve İran olmak üzere, Orta Doğu ülkelerine göç etmeye zorlamıştır.⁵²⁸

Afganistan'dan ilk göçler şahlık döneminin sona ermesi ve cumhuriyetin kurulmasıyla başlamış olup daha sonra komünist rejimlerin iş başına gelmesiyle bu süreç hızlanmıştır. ABD Mülteciler ve Göçmenler Komitesi verilerine göre 1970'li yılların sonunda 50.000 kişiden fazla Afgan vatandaşı ülkeyi terk ederek Pakistan'a yerleşmiştir.⁵²⁹ 1980'li yıllara gelince bu rakam üç milyona ulaşmıştır. 1987 yılında Pakistan'a sığınan Afgan sayısı 3 milyonu aşmıştır. Bunların %25'ni erkekler, %28'ni kadınlar ve %47'sini ise çocuklar oluşturmaktaydı. Pakistan devleti ülkesine sığınan Afganlar adına uluslararası çapta yardımlar almıştır. Diğer taraftan Pakistan ilk baştan itibaren Afgan sığınmacılara karşı tutarlı ve kamu düzenini bozmayacak politikalar

⁵²⁶ Arya Daneshnama, a.g.k., 2020.

⁵²⁷ Selahshur, Kh. (2020). Taliban ve Pakistan Arasındaki Karmaşık İlişkiler ve Afganistan'daki Savaş Katılan Taraflar, Anadolu Haber Ajansı, <https://tinyurl.com/46f28v6s>, Erişim tarihi: 24.07.2022.

⁵²⁸ Dashti, Z. (2021). "Afganistan ve Dış Göç Sorunu", Edt: Onu Liman, Ümran Güneş ve Sevet Karagöz, 21. *Yüzyılda Bölgesel Sorunlar*, Nobel yayınları, 405.

⁵²⁹ Refugee Reports, (2001), "Afghan Refugees in Pakistan at Risk", United States Committee for Refugees and Immigrants, 22(7), <https://www.refworld.org/docid/3c58099a15.html>, Erişim tarihi: 11.03.2022.

izlemiştir.⁵³⁰ Bunların başında, ülkeye akın eden milyonlarca Afgan'ı şehir dışına kurdukları özel kamplara yerleştirmişlerdir. Günümüzde bu kampların her biri küçük modern şehirlere dönüşmüştür.⁵³¹ Yıllardır Pakistan'da yaşamlarını sürdüren Afgan sığınmacılar, orada kendi çocuklarının okuyabilmesi için kurslar, okullar ve üniversiteler tesis etmişlerdir. Bu okullarda yaklaşık 7 milyon öğrenci öğrenim görmüştür. Nitekim Pakistan'da kurulan üniversitelerin çoğu farklı bir amaca hizmet etmiş ve burada eğitim gören öğrenciler cihat ve savaş sanatı deslerini almışlardır. Çünkü bu üniversiteler genel olarak Afganistan'dan kaçan mücahitler tarafından yönetilmiştir.⁵³²

Ayrıca Afgan sığınmacıların hayatta kalabilmek için ürettikleri el döküme halılar, kelimler ve diğer el sanatları Pakistan devletinin ekonomisini güçlendirmiştir. Diğer taraftan da Pakistan, Afgan sığınmacıları ağır işlerde çalıştırarak emek sömürüsü yapmıştır. Pakistan devleti ilk baştan beri Afgan sığınmacıları bir sistem içinde tuttuğu için uluslararası arenadan daha fazla yardım alabilmeyi başarmış ve bu sığınmacıları İran'ın tersine, kendi ülkelerine giriş çıkışlarını kontrol altına alabilmiştir.⁵³³ Afganistan'da devam etmekte olan istikrarsızlık, özellikle ikinci Taliban dönemi sonrası yaşanan olaylardan dolayı, Pakistan devletinin tüm kısıtlamalarına rağmen yüzlerce Afgan'ın Pakistan'a geçmesine neden olmaktadır. 2022 Mayıs ayında BMMYK'nın yayınladığı rapor, Pakistan'da kayıt altında olan sığınmacı sayısını 1.3 milyon olarak göstermektedir.⁵³⁴

4.5.2. Afganistan-İran İlişkisi

Bugünkü Afganistan ve İran iki ayrı ülke olarak ayrılmadan önce ortak tarih ve kültürü paylaşan Büyük Horasan'ın bir parçası olmuştur. Afganistan ve İran arasındaki ilişkiler tarih, kültür ve din açısından birçok ortak unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Afganistan-İran ilişkileri İran devriminden önceki yıllarda daha

⁵³⁰ Sikanderov, Q. S. (2016). *Afganistan, Taliban ve Terör Merkezlerinin Kurulması*, Çev, Abdulwahed Khurrami Tacikistan Bölgesel Çatışma ve Araştırma Merkezi Bilimler Akademisi., Tacmahal yayıncılık, Peşaver. <https://www.ariaye.com/ketab/khoram/khoram.html>, Erişim tarihi: 11.03.2022.

⁵³¹ Saikal, a.g.e., 2010, 190.

⁵³² Robert, A. (2009). *Doctrine and Reality in Afghanistan Survival: Global Politics and Strategy*, 43. <http://dx.doi.org/10.1080/00396330902749673>, Erişim tarihi: 19.06.2022.

⁵³³ Danish Bakhtyari, a.g.e., 2002, 167-170.

⁵³⁴ UNHCR Pakistan, (2022). *Government, UNHCR verify 1.3 million Afghan refugees in Pakistan*, <https://www.unhcr.org/pk/13933-government-unhcr-verify-1-3-million-afghan-refugees-in-pakistan.html>, Erişim tarihi: 07.08.2022.

barışçıl seyretmiş ve iki ülkenin kralları arasında dostluk ilişkileri kurulmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler, 1970'lere kadar inişli çıkışlı devam etmiş ve genel olarak iki ülke arasındaki ilişki zayıf olmuştur. İran İslam Devrimi sonrası ilişkiler farklı bir boyut kazanmış ve İran Afganistan sahnesindeki varlığını hissettirmek istemiştir.⁵³⁵

Modern tarihe göre İran ve Afganistan ilişkilerinin barışçıl başlangıcı 20. yüzyılın ilk çeyreğine dayanmaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Kaçarlar döneminde, 1921 yılında iki ülke arasında dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu dostluk ilişkisi 1925 yılında kurulan Pehlevi Hanedanlığı döneminde de devam etmiş, ancak 1978-79 yıllarında her iki ülkede de kalıcı etkileri olacak önemli ayaklanmalar yaşanmıştır.⁵³⁶

Nisan 1978 Afganistan'da komünist darbesi ve İran'da İslam Cumhuriyeti'ni kuran Şubat 1979 devrimi gerçekleşmiştir. Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin ABD destekli Muhammed Reza Şah Pehlevi hükümetine (1941-79) karşı yaptığı popüler bir ayaklanmanın sonucu olan İran İslam Devrimi, Afganistan'ın azınlık Şii toplumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Humeyni ideolojisi ve ABD'ye şiddetle karşı çıkan İran'ın Afganistan stratejisi de oldukça uyarlanabilir ve pragmatik olmuştur.⁵³⁷

Afganistan'daki 1978 darbesinden önce, ülkenin en büyük grubu olan Hazaralar, büyük Kızıllaş ve Seyyid ile daha küçük Tacik, Peştun ve Beluç etnik gruplarından oluşan Şii topluluğu geleneksel olarak Sünni Peştun Saddozai ve Muhammedzai hükümdarları tarafından marjinalleştirilmiştir. Bu durum Nur Muhammed Tereki (Nisan 1978-79) ve daha sonra Hafızullah Emin (1979) liderliğindeki Afganistan Demokrat Halk Partisi (ADHP) altında Afganistan'da ilk Komünist rejimin kurulmasıyla değişmiş gibi görünmüş, dolayısıyla bazı Afgan Şiiileri başlangıçta Komünist sistemi memnuniyetle karşılanmıştır. Afganistan'ın komünist rejim iktidara geldiği dönemde (1978-1979), ülkedeki diğer etnik gruplar eşitlik ve adaletin geleceği hevesine kapılmışlardır. Ancak Peştunların dışındaki diğer etnik gruplar özellikler de Hazaralar için durum daha da kötüleşmiş ve böylece onlar da ayakta kalabilmek için İran Şii devrimini sevinçle karşılayıp onlardan medet ummuşlardır.⁵³⁸

⁵³⁵ Hedayati İmam Chay, S. (2012). İran-Afganistan İlişkilerinin Tarihi Üzerine Araştırma, *FARS*, <https://3c5.com/EC409>, Erişim tarihi: 24.07.2022.

⁵³⁶ Ruhi Sefat, M. (2022). İran ve Afganistan; Gururlu Bir Geçmiş ve Umutlu Bir Gelecek, *Diplomas-i İran*, <https://tinyurl.com/4fvrayny>, Erişim tarihi: 24.07.2022.

⁵³⁷ Sadat, M., and Hughes, J. P. (2010). "U.S.-Iran Engagement Through Afghanistan", *Middle East Policy*, 17(1), 33.

⁵³⁸ Halliday, F. & Tanin, Z. (1998). "The communist regime in Afghanistan 1978-1992: Institutions and Conflicts", *Europe-Asia Studies*, 50(8), 361.

Diğer taraftan Sovyet işgali döneminde İran, Ruslara karşı savaşı Afganistan'daki mücahitleri, özellikle de Şiileri desteklemiştir. Fakat İran'ın mücahitlere olan desteği İran-Irak Savaşı (1980-88) nedeniyle sınırlı kalmıştır. İran bu dönemde savaş içinde olmasına karşın Afganistan'dan İran'a sığınan iki milyondan fazla mülteciyi kabul etmiştir.⁵³⁹

1979-1992 yılları arasında İran İslam Cumhuriyeti dış politikası, Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i fakih⁵⁴⁰ ideolojisi ile şekillenmiş ve İran dini liderine tüm siyasi konularda nihai karar verme gücü verilmiştir. Bu ideolojinin bir başka temel ilkesi, devrimi ihraç etme vizyonuydu. İran'ın Afganistan politikasının ilk 10 yılı, bu nedenle, büyük ölçüde Humeyni tarafından şekillendirildi ve 1989'daki ölümünün ardından, halefi Ayetullah Ali Hamaney tarafından devam ettirilmektedir.⁵⁴¹

Diğer taraftan İran, İslami dayanışma ilkeleri doğrultusunda, komünist rejimden kaçan tüm Afganların sığınma başvurularını kabul etmek zorunda kalmıştır. İran'ın bu stratejisi, daha sonra devamı gelecek olan mülteci politikasının temelini oluşturmaktaydı. Mülteci krizinin zirvesi olan 1991-92 yıllarında İran, 3 milyondan fazla Afgan'a ev sahipliği yapmıştır. Bu arada İran ekonomisi, Afgan mültecilerin ve belgesiz işçilerin inşaat, tarım ve belediye hizmetlerindeki emeğine bağımlı hale gelmiştir. İran'daki Afganlar ayrıca yetkililere Afganistan'da geniş bir irtibat ağı sağlamıştır.⁵⁴²

Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra İran'ın Afganistan politikası ciddi değişim göstermiştir. Bu değişimin ana sebepleri ise, SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi, İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi ve 1989 yılında İran'da iktidara gelen Ali Ekber Haşimi Rafsancani'dir. Bu dönemde İran, Afganistan'da SSCB'nin çekilmesinden kaynaklanan boşluğu doldurmaya ve nüfuz alanını daha fazla artırmaya çalışmıştır. Ayrıca bu dönemde İran, Afganistan Şiilerinin yanı sıra Peştunların dışında diğer etnik

⁵³⁹ Arya Daneshnama, a.g.k., 2020.

⁵⁴⁰ Velayet-i fakih teorisine Şii imamet doktorinin devamı niteliğinde olup, fakat Şii inancının Allah tarafından atanan imamın aksine, Velayet-i fakih halk tarafından seçilen bir yönetim (vekil) anlayışına dayanmaktadır. Keneş, B. (2013). *İran Siyasetinin İç Yüzü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 40.

⁵⁴¹ Hushang, A. (2012). *Son Üç Yüzyılda Afganistan Meselesinde İran ve Pakistan'ın Konumu*, RAAD Yaynevi, Kabil, 5.

⁵⁴² Halliday ve Tanin, a.g.e., 1998, 367.

grupları da destekleyerek onlarla yakın ilişkiler kurmuştur. İran'ın bu çabaları daha sonra 1992 yılında Kuzey İttifakı'nın doğmasına sebep olmuştur.⁵⁴³

İran, 1990'lı yıllarda Sovyetlere karşı savaşı, genelde Dari konuşan Sünni ve Peştun olmayan İslam Cemiyeti, Afganistan İslam Milliyetçi Hareket Partisi ve İsmaili Şii gibi gruplara destek vermeye başlamıştır. Böylece Farsça-Darice dili Kuzey, Batı ve Orta Afganistan'da çeşitli Afgan grupları ve azınlıkları için bir ortak nokta haline gelmiştir. Ülkedeki komünist rejimin Nisan 1992'deki yenilgisiyle Peşaver ittifakı, 28 Haziran 1992'ye kadar olmak şartı ile Ulusal Kurtuluş Cephesi (Cebha-ye Necat-e Millî) partisinden Sıbgatullah Müceddidi'yi, ülkenin geçici Afgan Cumhurbaşkanı olarak atamış ve sonrasında da Burhaneddin Rabbani, halefi olarak belirlemiştir. İran'ın ısrarcı lobicilik çabaları nihayet Temmuz 1992 yılında Vahdet partisinden yeni rejimin liderlik konseyine dâhil edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu, İran'ın dış politikası ve uzun vadeli Afganistan istekleri için bir başarı sayılmıştır. Bununla birlikte, Afganistan'daki direniş grupları arasında kısa zamanda derin yarıklar ortaya çıkmaya başladı. Afganistan bir kez daha silahlı çatışmaya karıştıkça, komşu ülkeler yine kendilerine yakın bildikleri grupları desteklemeye başlamıştır. Ayrıca bu doğrultuda Suudi Arabistan ve Pakistan Sünni gruplarını desteklerken, Özbekistan Cümbüş (Özbekleri), Tacikistan (ve daha sonra Hindistan) Cemiyet'i (Tacikleri) ve İran da doğal olarak Şii gruplarını desteklemiştir.⁵⁴⁴

1992-1996 döneminde Afganistan cumhurbaşkanlığını yapan Rabbani yönetimi, diğer komşu ülkelerin yanı sıra İran tarafından da desteklenmiştir, ancak eski direniş grupları arasında patlak veren çatışmalar ve bu çatışmaların iç savaşa dönüşmesi sonucu 1996 yılında Taliban adında bir grup ortaya çıkarak Kabil'in kontrolünü ele geçirmiştir. Her ne kadar Afganistan topraklarının hepsini kontrol altına alamamış olsa da, Taliban'ın Afganistan İslam Emirliği yalnızca Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından resmîyetle tanınmıştır. Taliban rejimi sırasında İran, Afganistan'ın Taliban'a karşı savaşı gruplarından yana olmuş ve onlara gereken

⁵⁴³ Alagöz, B., & Kandemir, E. (2015). "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2 (2), 121.

⁵⁴⁴ Arabzadeh, Sh. (2014). "Iran's Policy towards Afghanistan: In the Shadow of the United States". *Journal of Asian Security and Interbational Affairs* (SAGE), 1(1)., 71.

desteği vermiştir. Daha da önemlisi, İran Hükümeti, çatışmaya siyasi çözümler araştırmak için uluslararası topluma uyumlu önerilerde bulunmuştur.⁵⁴⁵

Aynı şekilde, radikal ve aşiretçi olan Sünni Peştun Taliban'ın 1994'ün ortasından itibaren ülkede hızlı bir şekilde ilerlemesi, Pakistan'ın istihbarat ajansı tarafından desteklenmesine bağlı olmuştur. Pakistan'ın bu tutumu İran'ı şaşırtmıştır. Ülkede mücahit gruplar arasında iç savaş patlak vermesiyle (1992-96), eski müttefik Sünni partilerin tarafları Şii partisi olan Vahdet'le da araları bozulmuştur. Şiilerin zor kazanılan siyasi konumunun Peştun olmayan İslamcılar tarafından korunmayacağını anlayan İran, radikal eğilimlerine rağmen daha güçlü Sünni Peştun gruplarıyla ittifak kurma yollarını aramaya başlamıştır.⁵⁴⁶

Afganistan'ın etnik, dinsel, tarihsel ve coğrafi konumu, İran'ın Afganistan politikasında etkin unsurlardır. İki ülke arasındaki sınır bakımından mesafenin yakınlığı nedeniyle Afganistan'da ortaya çıkan herhangi bir hareketlik, İran'ın milli güvenliğini de etkilemiştir. Dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip ederek gerekirse rol almaya çalışmıştır.⁵⁴⁷ ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ve İran'ın nükleer silah alanındaki çalışmalarına bağlı daha fazla yaptırım uygulanması da dâhil olmak üzere uluslararası olaylar İran'ın Afganistan politikasını da etkilemiştir.⁵⁴⁸ Çünkü 2001 yılında Taliban rejiminin, iki sene sonra Irak'taki Saddam Hüseyin'in rejiminin devrilmesi, İran'ın Orta Asya ve Orta Doğu'da ciddi ve hırslı bir bölgesel aktör olarak yükselişini kolaylaştırmıştır. İran, ABD'nin Afganistan müdahalesinin kısa süreli olacağını tahmin etmiş ve büyük olasılıkla yabancı birliklerin bu ülkede on yıldan fazla bir süre kalacağını kestirememiştir.⁵⁴⁹

Diğer taraftan, ABD'nin Afganistan'a yönelik operasyonunun, İran açısından iyi niyetli olduğu kabul edilmemiştir. İran, ABD'nin bu operasyonunun Orta Asya'ya

⁵⁴⁵ Yegin, *a.g.e.*, 2015, 28.

⁵⁴⁶ Arabzadeh, *a.g.m.*, 2014, 27.

⁵⁴⁷ Keskin, A. (2009). İran'ın Afganistan Politikasının Temelleri Üzerine Genel Düşünceler, TÜRKSAM: <http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Haberler-Yorumlar&Git=Haber-Goster&Baslik=iran-in-Afganistan-politikasinin-temelleri-uzerine-genel-dusunceler-arif-keskin&xHbr=812>, Erişim tarihi: 12.11.2019.

⁵⁴⁸ Jehl, D. (1989). Iran Holds Taliban Responsible for 9 Diplomates' Death., The New York Time. <https://www.nytimes.com/1998/09/11/world/iran-holds-taliban-responsible-for-9-diplomats-deaths.html>, Erişim tarihi: 01.05.2020.

⁵⁴⁹ Nader, A., Scotten, A., Rahmani, A. I., Stewart, R. And Mahnad, L. (2014) Iran's Influence in Afghanistan: Implications for the U.S. Drawdown., RAND National Security Research Division, 13.

yerleşmek ve buradaki ülkeleri yakından gözetlemek amacıyla yapılmış olduğuna inanmış ve buna gerekçe olarak ABD'nin Afganistan'da kalacağı sürenin önceden belirtilmemesini göstermiştir. İran hükümeti, Afganistan'da meydana gelen gelişmelerden, özellikle de batı yanlısı yeni devlet yapısının kurulmaya çalışılmasından son derece rahatsızlık duymuştur.⁵⁵⁰ Fakat buna rağmen, İran hükümeti ABD'yi desteklemek amacıyla, 2001 yılında gerçekleşen Bonn konferansında Taliban'a karşı savaşan Birleşik cepheden Sünni Tacik üyeleri ülkede Hamid Karzai başkanlığında kurulması planlanan geçiş dönemi hükümetini kabul etmeleri ve onlara önerilen bakanlıklarla edinmeleri için ikna etmiştir. Bonn Konferansı'ndaki ABD temsilcisi James Dobbins'e göre, İranlı diplomat Cevat Zarif'in çabaları olmasaydı Karzai hükümeti asla kurulamayacaktı. Böylece daha önce görülmemiş İran-ABD işbirliği sonucu Afganistan'da mücahitlerin de dahi olduğu fakat bir Peştun lider tarafından yönetilen çok etnikli, mezhepsel bir devletin kurulmasına neden olmuşlardır.⁵⁵¹ Pakistan'ın tersine, İran 2001'den sonra Afganistan'da kurulan hükümetleri desteklemiş, ayrıca ülke ile ilgili yapıcı bir yol izleyerek bu tavrını ülkede yeniden kurulan devlet ve devletin diğer organlarının kurulması sürecinde de sabit tutmaya çalışmıştır.⁵⁵²

Fakat Ocak 2002'de ABD Başkanı George W. Bush'un İran'ı "Şer Eksenini" olarak adlandırdığı ibarenin bir parçası olarak tanımlamasıyla İran-ABD ilişkileri gerginleşmiş ve dönemin İran Cumhurbaşkanı Hatemi tarafından teşvik edilen ABD ile diyaloga yönelik belirsiz adımların derhal durdurulmasına karar verilmiştir. Böylece, İran'ın Afganistan politikası İran-ABD dış politika portföyünde daha da görünmez hale gelmiş ve tutucu muhafazakârlar ve din adamları tarafından yönetilmiştir. ABD ile işbirliğini savunan hükümet yetkililerinin çoğunluğu marjinalleştirilmiş, nihayetinde 2005 yılında muhafazakâr Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın seçilmesiyle üst düzey sorumluluklardan sıyrılmıştır. İran'ın dış politikası daha sonra uluslararası toplumun katılımını izlemeye ve ABD'ye yönelik stratejisini geliştirmeye odaklanmaya başlamıştır.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Yegin, a.g.e., 2015, 73.

⁵⁵¹ Koepke, a.g.e., 2013, 19.

⁵⁵² Arabzadeh, a.g.m., 2014, 63.

⁵⁵³ Koepke, a.g.e., 2013, aynı yer.

İran hükümetinin, ABD tarafından Afganistan'ın ekonomisine daha aktif bir şekilde katılması sürekli engellenirken, İran yine de Afganistan'ın yeniden inşasında geniş ölçüde olumlu bir rol oynamıştır. Fakat İran ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunurken, genel olarak kendi ilgi alanına giren, merkezi dağlık bölgeler, kuzey bölgesi, Kabil'de Şiiilerin bulunduğu bölgeler, kültürel ve dilsel yakınlığa sahip topluluklar ve daha önce Birleşik Cephe tarafından kontrol edilenler coğrafi alanları hedeflemiştir.⁵⁵⁴

İran, ikinci Taliban işgali öncesi, Afganistan'ın siyasi ve ekonomik anlamda yeniden inşasını destekleyen bir strateji izlemiştir. Aynı zamanda, yıllar içinde Afganistan'da istikrarın sağlanamaması, terör gruplarının hala aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeleri İran devletini endişelendirmekteydi. Bu kritik kaygılar, İran hükümetinin Afganistan'da yapıcı tutumunun devam ettirmesini teşvik etmiştir. İran ve Afganistan arasındaki ilişki 2009 yılında meydana gelen tartışmalı Afgan cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra soğumaya başlamıştır. 2012 yılında Afganistan-ABD arasında, Karzai yönetiminin eski Birleşik Cephe liderlerini marjinalleştirilmesi ve Afgan Hükümeti'nin Taliban'ı desteklemeyi içeren Stratejik Ortaklık Anlaşması'nın imzalamasının ardından İran ve Afganistan arasındaki ilişkileri daha da kötüleşmiştir. Sonuç olarak, bazı İranlı yetkilileri Peştun olmayan iki siyasi ana muhalefet Ulusal Cephe (Jabha-ye Melli) ve Ulusal Koalisyon (Etelaf-e Melli) partilerine desteklerini artırmıştır.⁵⁵⁵

Afganistan, ABD askerlerinin uzun süreli konuşlandırılması için bir arena haline geldikçe, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın (2005-13) yönetimi içindeki fraksiyonlar arasındaki farklı çıkarlar, Afganistan'da ikili bir stratejinin gelişmesine yol açmıştır. Bu, dönemin Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai'nin (2001-2004) yönetimini destekleyen resmi bir hükümet politikası ve zaman zaman ABD'nin ve bazı Afganistan'daki müttefiklerinin çabalarını zayıflatmaya çalışan eşzamanlı bir stratejiyi gerektirmiştir.⁵⁵⁶

İran'ın Afganistan için izlediği politika daha çok ekonomi ile ilgilidir. Şöyle ki belli bir ölçüde bölgede Pakistan ile rekabet içinde olduğu göz önünde bulundurulursa,

⁵⁵⁴ Laipson, E. (2012), Engaging Iran to Afghanistan, Stimson Center, Washington DC, 8.

⁵⁵⁵ Koepke, B. (2013). *Iran's Policy on Afghanistan: The Evolution of Strategic Pragmatism*, Stockholm International Peace Research Institute, Sipri, 18.

⁵⁵⁶ Sadat ve Hughes, *a.g.m.*, 2010, 6.

Afganistan’da kendi malları için iyi bir Pazar yaratmaya çalıştığı söylenebilir. Günlük 500 kamyon İran’dan Afganistan’a geçmektedir. İran’ın petrol dışı mallarının ihracatı yıllık yaklaşık 500 milyon dolara yükselmiş durumdadır. Ayrıca İran’ın Afganistan ile ticari ilişkilerini güçlendirmek ve aynı zamanda kolaylaştırmak için Afganistan’da bir bankası bulunmaktadır. Bunların dışında Tahran, Afgan pazarını güçlendirmek ve yeniden yapılandırma sürecinde destek sağlamak amacıyla beş yıl boyunca 560 milyon dolarlık yardım sağlamıştır. İran’ın gelecekte ülke için bazı imar projeleri de bulunmaktadır ki bunlar gerçekleştiği zaman Pakistan pazarlarını etkileyeceği düşünülmektedir.⁵⁵⁷

İran devleti tarafından 2002 ile 2007 arasında İran’ın Afganistan’a yönelik sağladığı mali desteğin “altın dönemi” olarak kabul edilmektedir çünkü bu dönemde İran, Afganistan’a 560 milyon dolar yardımda bulunmuştur. Ancak, 2007-13 döneminde İran’ın Afganistan’ın ekonomisine olan katkıları daha düşük çaplı olup, çoğunlukla mevcut projelerin sonuçlandırılmasına odaklanmış ve yıllık ortalama 50 milyon dolar civarında destek sağlamıştır. Bunu nedeni nükleer programı nedeni ile İran’ın giderek daha fazla ABD’nin yaptırımlarına maruz kalması olmuştur. Fakat İran tüm bunlara rağmen, başta Afganistan’ın batı eyaleti ve İran ile sınır ili olan Herat olmak üzere kendi ticaretini ve doğuya geçişini geliştirmeye ve ülkedeki stratejik etkisini pekiştirmeye ve gelecekteki güvensizliğe karşı bir tampon bölge oluşturmaya devam etmiştir.⁵⁵⁸

İran’ın Afganistan’a yönelik yardımları öncelikli olarak ekonomik yardım (yol inşaatı, enerji, su temini, tarım, sağlık, gümrük ve ticaret) gibi alanların yanı sıra kültürel ve eğitim alanlarında destek sağlamıştır. Bu süreçte İran İmam Humeyni Yardım Vakfı, İran Kızılay Derneği ve diğer dini sivil toplum kuruluşları da İran sivil toplum örgütleri olarak Afganistan’a mali yardım sağlamışlardır. İran Hükümeti, ayrıca on yıldan uzun süredir Afganistan’da Şii kültürel ve dini grupları desteklemek, medya organları, sağlık ve eğitim projeleri gibi alanlarda da yumuşak güç faaliyetlerinde bulunarak uzun vadeli mevcudiyetini kanıtlamak istemiştir.⁵⁵⁹ Afganistan ve İran arasında 2001-2021 yılları arası ticaret ve ekonomik konulu çok sayıda ikili antlaşmalar imzalanmıştır. İran’ın Afganistan’a yaptığı ticaret ihracatı 2002 yılında 150 milyon

⁵⁵⁷ Gohel, S. M. (2010). “Iran’s Ambiguous Role in Afghanistan”., *CTC Sentinel*, 3(3)., 13.

⁵⁵⁸ Koepke, a.g.e., 2013, 20.

⁵⁵⁹ Gohel, a.g.m., 2010, 14.

doları, 2012 yılının sonunda 2 milyar dolar gibi bir rakama yükseldi. Afganistan'ın İran'a ihracatı da bu dönemde aynı şekilde 500.000 \$'dan 1,1 milyon dolara kadar artış göstermiştir.⁵⁶⁰

4.5.2.1. İran'ın güvenlik endişeleri

Afganistan'ın sınır komşusu olan ve bölgesel güç olma yönünde ilerleyen İran için Afganistan siyasi bir rakip olmaktan ziyade ekonomik ve kültürel fırsat kaynağıdır. Yine de Afganistan'da kurulan herhangi bir zayıf devlet egemen güçlerin oradan İran'a tehdit oluşturması ülkeyi her zaman tedirgin etmiştir.⁵⁶¹

İran'ın Karzai yönetimi sırasında başlıca endişesi Afganistan'da yabancı askeri üslerin ve birliklerin, özellikle ABD ve İngiliz kuvvetlerinin, varlığıydı. 2001-2003 yılları arasındaki Başkan Hatemi'nin söylem ve eylemleri Batı ile yumuşama girişimi ile çakışmıştır. Bu nedenle, uzun vadeli düşmanı ABD'nin Afganistan'da askeri müdahaleye öncülük etmesine rağmen, İran, ulusal çıkarlarına düşman olarak algıladığı iki bölgesel radikal Sünni varlık olan Taliban ve El Kaide'nin ortadan kaldırılmasını memnuniyetle karşılamıştır.⁵⁶²

Afganistan'ın iç savaşa geri dönmesini istemeyen İran liderliği, başlangıçta ISAF'ın Kabil'deki varlığını kabul etmek zorundaydı. İran hükümeti, ISAF'ın yeni doğan hükümet için gerekli güvenliği sağlama ve Afgan güvenlik güçleri için eğitim sağlamadaki değerini takdir ediyordu, ancak bu birliklerin ülkede kısa süre kalacağını ve Taliban ve El-Kaide yenildikten sonra ayrılacağını ummuştur. Ancak Ekim 2003'te, ISAF'ın Afganistan'ın tüm illerini kapsayacak şekilde görev süresinin uzatılması, İran sınırlarına yakın yabancı askeri birlikleri güvenliği için tehdit olarak algılamaya başladı. 2007 yılının ortalarından itibaren ABD'nin yeni üslerini askeri saldırıları gerçekleştirmek için kullanabileceğinden endişe duyan İran hükümeti, Afganistan'ın tüm güvenlik konularında liderlik etmesini ve sorumluluklarını üstlenmesini tekrar tekrar vurgulamaya ve ISAF'ın geri çekilmesi için bir zaman çizelgesi belirlemesi çağrısı yapmaya koyulmuştur.⁵⁶³

⁵⁶⁰ Laipson, *a.g.e.*, 2012, 21.

⁵⁶¹ Arabzadeh, *a.g.m.*, 2014, 71.

⁵⁶² Laipson, *a.g.e.*, 2012, aynı yer.

⁵⁶³ Nader, Scotten, Rahmani, Stewart ve Mahnad, *a.g.e.*, 2014, 16.

İran'ın uzun vadeli Afgan-ABD Stratejik Güvenlik Anlaşmasına muhalefet etmesi, Ahmedinejad yönetimindeki kilit politikalarından biri olmuştur. Konu ile ilgili olarak hatta İran hükümeti Afgan parlamenterleri, Afgan Cumhurbaşkanlığı üst düzey yetkilileri ve İran destekli Afgan medya organlarını aracılığıyla dolaylı olarak Karzai'ye bu anlaşmayı imzalamaması için baskı yaptığı iddia edilmiştir. İran hükümeti, nihayetinde 2012'de imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması'nın Afganistan'da ve aynı zamanda daha fazla şiddeti kışkırtma potansiyeline sahip olduğuna inanmaktaydı.⁵⁶⁴

4.5.2.2. İran ve Afganistan arasındaki başlıca sorunlar

Günümüzde Afganistan'ın genel durum İran için ekonomik ve sosyal açılardan endişe verici boyuttadır. Savaş ve kargaşadan kaçarak İran'a sığınan milyonlarca insana kapılarının açması, afyon geçişinin İran'da bir bağımlılık kültürü yaratması; ülkelerin toplumları arasındaki mezhepsel benzerlik İran için temel sorun haline gelmiştir. İran ve Afganistan arasındaki en belirli sorunlar aşağıda ele alınmıştır.⁵⁶⁵

4.5.2.2.1. Sınır ve İran'a Afgan göçü sorunu

İran ve Afganistan 815 kilometrelik bir sınıra sahiptir. 1860'li yıllarda İngiliz desteğiyle Afganistan'da merkezi hükümetin kurulmuş ve Herat Afganistan topraklarına katılmıştır, fakat İran ve Afganistan arasında net bir sınır hattı çizilmemiştir. Bundan dolayı, iki ülke sürekli hakim oldukları topraklarla ilgili sorun yaşamışlardır. Afganistan'ın kontrolünü ellerinde bulunduran İngilizler, bu anlaşmazlığa sona vermek için 1890 yılında General McLean ve Albay McMahon'u iki ülkenin sınırını netleştirmek için görevlendirmiştir. Bir yıl içinde General McLean, İran'ın Herat eyaleti ile Horasan eyaleti arasındaki Hashtadan ovasında sınırın 165 kilometre kuzeyini, Albay McMahon ise İran'ın Sistan eyaleti ile Afganistan'ın Nimroz eyaleti arasındaki sınırın 275 kilometresini belirlemiş, bu sınırlar her iki hükümet tarafından da kabul edilmiştir.⁵⁶⁶

Dolayısıyla, İran ve Afganistan yakın bir sınıra sahip olduklarından dolayı her yıl milyonlarca dolarlık yasa dışı uyuşturucu ve kaçak mal Afganistan'dan İran'a

⁵⁶⁴ Nader, Scotten, Rahmani, Stewart ve Mahnad, *a.g.e.*, 2014, 16-17.

⁵⁶⁵ Laipson, *a.g.e.*, 2012, 3.

⁵⁶⁶ Bakhtyari, *a.g.e.*, 2002, 53.

geçmektedir. Bu sorunu çözmek için İran devleti dönemin Afganistan güvenlik güçleri ile işbirliği yapmıştır fakat bu kaçak aktiviteler hala kontrol altına alınamamaktadır.⁵⁶⁷ Afganistan'daki durumlardan dolayı sınırdan İran'a kolaylıkla geçme milyonlarda yasadışı göçmen iki ülke arasından diğer bir temel sorundur. İran, 1980'lerden bu yana Afganistan istikrarsızlığının farklı dönemlerinde İran'a sığınan birkaç milyon sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır. Bu insanların bir kısmı İran toplumuna entegre olsa da büyük bir kısmı ya Afganistan'a geri dönmüş ya da diğer bir ülkeye geçiş yapmıştır. Dönem dönem İran'ın Afgan sığınmacılarına yönelik uyguladığı zorla geri gönderme çabaları, bir taraftan İran devletinin imajını zedelerken diğer taraftan ise iki ülke arasında kültürel gerilime sebep olmuştur.⁵⁶⁸

Afganistan vatandaşları, genel olarak 1979 yılındaki Sovyet İşgalinin ardından dini ve kültürel açıdan kendilerine yakın gördükleri komşu ülkeler, Pakistan ve İran'a sığınmışlardır. İran-Irak Savaşı döneminde İran, insan gücüne ihtiyaç duyduğundan dolayı Afganistanlı sığınmacılara kapıları açmış ve onlara eğitim, iş, güvenlik ve sağlık olanakları tanımıştır. Ancak savaşın sonra ermesi ve uzun yılların geçmesinin ardından Afgan sığınmacılara verilen haklar birer birer ellerinden alınmaya başlanmış ve bu insanların durumu giderek göz ardı edilmiştir. 2013 yılında yayınlanan "Human Rights Watch (HRW)" raporuna göre, İran'a sığınan Afganlar, kötü muamele, fiziksel ve cinsel istismar, haksız ve insanlık dışı şartlarda gözaltında tutulma, zorla çalıştırılma, sağlık sigortalarının kesilmesi, oturma izinlerinin uzatılamaması, eğitim haklarının kısıtlanması gibi durumlara maruz bırakılmışlardır.⁵⁶⁹

Diğer taraftan İran, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK/ UNHCR) ve Afgan Hükümeti ile üçlü anlaşmalar yoluyla sığınmacıların ülkelerine geri dönüşleri üzerinde yoğun işbirliği sağlamaktadır. Ayrıca İran, BMMYK tarafından Afganların gönüllü geri dönüşünü ve sürdürülebilir yeniden uyumunu ilerletmek için Afgan Çözüm Stratejisi'nde Afganistan ve Pakistan ile işbirliği yapmaktadır.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ Laipson, *a.g.e.*, 2012, 3.

⁵⁶⁸ Aman, F. (2016). "Water Dispute Escalating Between Iran and Afghanistan.", *Atlantic Council*, Jstor, 4. (<https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/water-dispute-escalating-between-iran-and-afghanistan/>), Erişim tarihi: 06.03.2020.

⁵⁶⁹ ANKASAM: <https://ankasam.org/iranda-yasayan-multeciler/>, Erişim tarihi: 03.04.2020.

⁵⁷⁰ Saghafi-Ameri, N. (2010). "The "Afghan Drugs" Problem-A Challenge to Iran and International Security", *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1 (2).

4.5.2.2.2. Uyuşturucu sorunu

Bilindiği üzerine Afganistan dünya afyonun yüzde 90'nını üretmektedir. Tahminlere göre bu miktarın yarısı İran'a geçmekte ve ülkeye giren afyon yaklaşık 4 milyon uyuşturucu bağımlısı tarafından kullanılmakta ya da oradan Avrupa ve Orta Doğu pazarlarına geçmektedir. İran, Afganistan uyuşturucusunun talep ve arzını azaltmak için birtakım stratejiler geliştirmenin yanı sıra BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC) ile bir takım etkili çalışmalar yürütmektedir.⁵⁷¹

BM, UNODC'nin istatistiklerinden yararlanan İran hükümeti, hem uluslararası toplumun hem de Afgan hükümetinin uyuşturucuya karşı mücadele çabalarının yetersizliğini sürekli eleştirmiştir. Afganistan'da afyon yetiştirme oranı 2001 ve 2009 arası yıllarda önemli ölçüde artış göstermiştir. 2000-2001 yıllarında Taliban iktidarı altında üretilen afyon miktarı 185 tonken 2009'da üretim 6900 tona yükselmiştir. İran 2007'den bu yana Pakistan-İran ve Afganistan'ın dâhil olduğu konu ile ilgili üçlü projede aktif faaliyet göstermektedir.

4.5.2.2.3. Su sorunu

İran'ın kurak doğu bölgesi büyük ölçüde Afganistan'ın merkezindeki dağlardan kaynaklanan sulardan beslenmektedir. İran ve Afganistan arasında yüzyılı aşkın süredir su ile ilgili anlaşmazlıklar mevcut olup, 1973 yılında iki ülke arasında su yönetimini düzenleyen anlaşma da yararlı olmamıştır. Afganistan üzerindeki demografik baskılar, kuraklık ve tutkulu kalkınma planları iki ülke arasındaki ilişkilerde bu konuyu daha ciddi bir sorun haline getirmiştir. Bazı komşu ülkelerin Afganistan sularını kullanarak baraj kurma projeleri, uluslararası platformda İran'ı zayıflatmaya yönelik politikaları olarak yorumlanmaktadır.⁵⁷²

1960'lı yılların başından beri İran ve Afganistan arasında temel sorunlardan biri de su hakları sorunudur. İran bu konuyu açık bir şekilde dile getirmemekle birlikte, Sistan Belucistan'daki Helmand Nehri ve Horasan'daki Harirud Nehri boyunca adil su hakları sorununun hem siyasi ve hem de bölgesel güvenlik anlamında sonuç

(https://www.unodc.org/documents/islamicrepublicofiran/publications/IRIRAN/The_Afghan_Drugs_Problem_and_Iran-Saghafi-Ameri-2010.pdf, Erişim tarihi: 20.02.2022).

⁵⁷¹ Laipson, *a.g.e.*, 2012, 3.

⁵⁷² Laipson, *a.g.e.*, 2012, aynı yer.

doğurabilir nitelikte olduğuna inanmaktadır. Bağlayıcı olmayan bir 1973 anlaşması sadece Harirud Nehri için geçerlidir ve Afganistan'ın İran'a kabul edilebilir bir su deşarjı sağlayacağını öngörmektedir, ancak Herat yakınlarındaki Hindistan tarafından finanse edilen Salma barajının inşasının bu sınırlı tedarik üzerinde bir etkisi olacağı ön görülmektedir.⁵⁷³

4.5.2.2.4. Mezhep sorunu

İran devrim sonrası, özellikle de 1980lerden sonra Afganistan Şiilerine destek vermeye başlamıştır. 1978-1986 yıllar arasında dokuz farklı Şii grubu ortaya çıkmış ve Afganistan'daki hükümet karşıtı direnişe katılmıştır. Bu gruplardan Afganistan'da kurulan Shura-ye Ittefaq (Birlik Konseyi) hariç, diğer tümü İran'da kurulmuştur. Bu gruplar ağırlıklı olarak Hazara etnik kökenli bireylerden oluşurken, sadece İslami Hareket (Harakat-e İslami) grubu çoğunlukla Kızılbaş ve Seyitlerden oluşmaktaydı. Dokuz gruptan yedisi Ayetullah Humeyni ve siyasi İslam politikasını benimsemekteydi, ayrıca İslami Cihat Muhafızları (Pasdaran-e Jihad-e İslami) ve Zafer Örgütü (Sazman-e Nasr) doğrudan İran Devrim Muhafızları Ordusu (IRGC) tarafından Afganistan gibi Müslüman ülkelere karşı durmaları için finansal ve silah açısından desteklenmişlerdir. Birlik ve Beraberlik Örgütü (Shura-ye Ittefaq ve İttihad) Ayetullah Ha'iri' Merci-i taklid⁵⁷⁴'i benimseyen tek mücahit grup olmuştur. 1987-1989 yılları arasında İran, Afgan Şii grupları arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye yardımcı olmuş ve onları Afganistan'ın çatışmasına askeri değil siyasi bir çözümü sunmalarına teşvik etmiştir.⁵⁷⁵

İran-Irak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, İran'ın Afganistan politikası, Cumhurbaşkanı Akbar Haşimi Rafsancani (1989-1997) döneminde daha da ılımlı bir hal almış ve İran Afganistan'daki rejim karşıtı gruplardan sadece Şii olanlara değil aynı zamanda Sünni olanlara da destek sağlamıştır.⁵⁷⁶

⁵⁷³ Aman, *a.g.m.*, 2016, 5.

⁵⁷⁴ Merci-i taklid veya Merci, Şiiliğin Caferilik fıkhi ekollerinden olan Usulilik'e göre fetvasına başvurulmuş içtihat sahibi en yetkili ayetullaha verilen unvan. Bu makama gelen kişilere "en üstün" anlamına gelen "el-uzma" sıfatı eklenerek, büyük ayetullah olarak adlandırılırlar. Taklid için müracaat edilecek kişi anlamında olan bu unvan 18. yüzyılın sonlarından itibaren benimsenmiştir. Işık, H. (2015). "Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakîh Anlayışı ve Irak Şiiliğinde Merci-i Taklidlerin Velâyet-i Fakîh Anlayışına Bakışı", *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, Özel Sayı, (3), 395.

⁵⁷⁵ Koepke, *a.g.e.*, 2013, 12.

⁵⁷⁶ Koepke, *a.g.e.*, 2013, 4.

Fakat 1988 yılında Sünnilerden oluşan Peşaver İttifakı ‘sürgündeki hükümet’ ilan edilmiş, buna karşılık İran, Hazaraların Komünist rejime başarılı bir şekilde direnen etnik grup olduğunu vurgulayarak, Pakistan’ın Sünni mücahitleri tercihinine ve lobicilik yapmasına doğrudan meydan okumuştur. Böylece İran Şiiilerin siyasi temsilini talep etmiştir. İran, Afganistan’da kurulacak olan hükümette Şiiilerin de temsil edilmesini desteklemeye devam etmiş ve 1989’da Ali Mazari önderliğinde tüm İran devrimi yandaşı Hazara gruplarını birleştiren İslam Birlik Partisi (Hezb-e Vahdet)’in kurulmasını sağlamıştır.⁵⁷⁷

Farklı etnik gruplardan oluşan ve SSCB’ye karşı tek çatı altında toplanan mücahitler, iktidar geldikten sonra aralarındaki çatlaklar daha net ortaya çıkmaya başlamıştır. Mücahitler arasındaki ilk çatışmalardan biri Rabbani’nin cumhurbaşkanlığı sırasında, Haziran 1992’de, meydana gelmiş ve Şiiilerin Vahdet partisi ile Sünni İslamcı partisi olan İslam Birliği arasındaki mezhepsel gerilimleri de gün yüzüne çıkarmıştır. Eski müttefik olan ve mücahit adı altında birlikte savaşanlar 1993 yılında gelindiğinde artık birbirlerine düşman kesilmiştir. Mart 1995 yılında, Cemiyet-i İslami Partisi Hazaraların Kabil’de elde tutukları sektörlere saldırınca Abul Ali Mazari, Hazaralar ve Vahdet Partisi’nin başı, Hazaraların gelecekteki pozisyonunu sağlama alabilmek için daha yeni yeni baş göstermekte olan Taliban’dan yardım talep etmiş ve bu amaçla onlarla yakından görüşmek istemiştir. Fakat Taliban bölgesine ulaştığında Mazari’ye eşlik eden diğer Şii Kızılbaş komutanın askerleri Taliban’a ateş açmıştır. Bu olayın, iki liderin birbirinden bağımsız hareket ettiği için mi yoksa iki tarafın İran destekçileri arasında iletişimsizlikten dolayı mı kaynaklandığı belirsiz kalmıştır. Ancak Taliban, saldırıyı Vahdet partisi ile yaptığı anlaşmaya ihanet olarak yorumlayarak, 13 Mart 1995’te Abdul Ali Mazari’yi öldürmüş ve böylece İran ile diyalog potansiyelini etkili bir şekilde sonlandırmıştır.⁵⁷⁸

Sonrasında İran, Taliban’a karşı savaşan tüm Afgan grupları desteklemeye başlamıştır. Ayrıca İran, Taliban’ın 8 Ağustos 1998’de Mezar-i Şerif’teki İran konsoloslusunda bulunan İranlı sekiz diplomat ve bir gazeteciye öldürmesiyle birlikte, Taliban’ı ulusal güvenliğine özel bir tehdit olarak algılamıştır. İran hükümeti başlangıçta Taliban’ın bu davranışına hangi şekilde müdahale edileceği konusunda bölünmüştü, İslam Devrim

⁵⁷⁷ Nader, Scotten, Rahmani, Stewart ve Mahnad, *a.g.e.*, 2014, 7.

⁵⁷⁸ Gohel, *a.g.m.*, 2010, 14.

Muhafızları Ordusu (IRGC) misilleme amaçlı askeri müdahaleyi savunurken, diğer üst düzey yetkililer bunun Taliban'a bağlı radikal Sünni İslamcıların İran ulusal çıkarlarına karşı saldırılara yol açabileceğinden endişe duymuşlardır. Dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi (1997-2005) nihayetinde ılımlı bir yaklaşımı izleyerek, Ekim 1998'de kuvvet göstergesi olarak İran'ın doğu sınırına 200.000 asker seferber etmiştir. Hatemi'nin bu kararı İran yetkilileri arasında tartışılrsa da, Taliban'ın Kandahar'daki birkaç İran vatandaşını kaçırması İranlı yetkililere diplomatik düzeyde doğrudan üst düzey Taliban'la ilk defa temas kurmaya zorlamıştır.⁵⁷⁹

İran İslam Cumhuriyeti, mezhepsel ve kültürel benzerlik taşıyan Afganistan Hazaralar'ın haklarını korumaya devam etmektedir. Ayrıca, İran Afganistan'ın bazı Tacik etnik gruplarını (İsmaililer ve başka küçük grupları) da desteklemektedir. İran'ın altyapı ve yeniden yapılanma projelerine yaptığı yatırımların Afganistan'ın Herat ve Hazara nüfusunun bulunduğu bölgelere yönelik olması da dikkat çekicidir.⁵⁸⁰

4.5.2.3. İran'ın Afganistan barış sürecine desteği

İran'ın Afganistan politikası otuz yılı aşkın süredir, şeffaf olmasa da, genelde yapıcı ve cömert olmuştur. Fakat buna karşın Afganistan'ın stratejisi, çok yönlü ve aynı zamanda uyarlanabilir ve oldukça pragmatik olarak seyretmiştir. İran'ın ABD başkanı G.W. Bush tarafından 2002 yılında “Şeytan Üçgeni”ne dâhil edilmesi ile, İran devletindeki radikalizm yanlıları ABD'nin İran'ın Afganistan siyasetinin yönünü kontrol altına almaya çalıştığını varsaymaya başlamıştır. Tüm bunlara rağmen, İran devleti Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde Afganistan'ın yeniden inşa sürecine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. İran, 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın seçilmesiyle Afganistan'da faaliyet gösteren ABD ve İngiltere'nin güçlerini sınırlamayı hedefleyen politikalar izlemeye başlamıştır. Son otuz dört yılda Afganistan'a büyük yatırımlar yapan İran'ın, şüphesiz hedefi, kendi ulusal güvenliğini ve jeopolitik konumunu güvence altına almak için doğu komşusu Afganistan üzerindeki siyasi, kültürel ve sosyal etkisini güçlendirmeye çalışmaktır.⁵⁸¹

Aralık 1997'de İran hükümeti, önemli Afgan direniş elçilerini İsfahan'daki bir konferansa davet etmiştir. Bu etkinlikte, İran Dışişleri Bakanı tüm tarafların

⁵⁷⁹ Gohel, *a.g.m.*, 2010, 15.

⁵⁸⁰ Koepke, *a.g.e.*, 2013, 5.

⁵⁸¹ Laipson, *a.g.e.*, 2012, 24.

katılımıyla geniş tabanlı bir hükümet oluşturmak için ülkenin sorunlarını iç müzakerelerle çözülmesi gerektiğini, askeri bir çözümün başarılı olamayacağı beyan etmiştir, ayrıca İran dışişleri bakanı Afganistan'ın bütünleşmiş bir siyasi varlık olarak kalması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁸²

Temmuz 1999'da Altı Artı İki grup (Afganistan'ın altı komşusu, Çin, İran, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, artı Rusya ve ABD) çatışan taraflara askeri yardımı yasaklayan ve Afganistan'a silah sevkiyatının önlenmesi çağrısında bulunan Taşkent Bildirgesi'ni yayınlamıştır. İran, diğer komşular gibi, Afganistan'da sürmekte olan çatışmalara diplomatik bir çözüm ararken, aynı zamanda Taliban karşıtı muhaliflere de silah tedarik etmeye devam etmiştir.⁵⁸³ Diğer taraftan, Afganistan sorunun siyasi bir çözüme ulaşmasına yardımcı olmak için 1999-2001 yılları arasında İran'ın başlattığı Kıbrıs Süreci doğrultusunda birtakım toplantılar düzenlenmiştir. Bu diplomatik barış girişimi, Afgan liderleri ve eski yetkililerinin yanı sıra İran ile dostane ilişkileri olan Hizb-e İslami üyelerini de kapsamış, ancak onların katılımları girişimin güvenilirliğini azaltarak daha geniş yelpazeye yayılmasına engel olmuştur.⁵⁸⁴

Mart 2000'den itibaren, Birleşik Cephe'nin Taliban'ı yenemeyeceği ve bu nedenle bir tür barış anlaşmasının gerekli olacağı giderek anlaşılmaya başladığı için ABD, Afganistan konusunda İran ile işbirliği yapmaya yeşil ışık yakmıştır. İran, Cenevre Girişimi'ni daha ciddiye alarak ABD'nin isteğine olumlu yanıt vermiştir. Böylece Cumhurbaşkanı Hatemi, uluslararası toplumla détente (yumuşama) politikası izleyerek, diyalog ve güven inşa ettiğini ve aynı zamanda Afganistan'daki devlet inşası sürecine destek sağlayacağını işaretini vermiştir. Eylül 2001 sonrasında İran, Taliban'ı devre dışı bırakmak için ABD'ye geniş kapsamlı (dolaylı da olsa) siyasi, istihbarat ve lojistik yardım sağlamış ve bunun yanı sıra uluslararası toplumla işbirliği yapmaya istekliliğini ve Afganistan'da kalıcı barışı desteklemeye olan gerçek ilgisini açıkça göstermiştir.⁵⁸⁵

İran hükümeti Taliban rejiminin çöküşünden bu yana Afganistan'ın siyasi ve ekonomik yeniden inşası için önemli kaynaklar sağlayarak, 2002 Tokyo Uluslararası

⁵⁸² Laipson, *a.g.e.*, 2012, 25.

⁵⁸³ Barzegar, K. (2014). "Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan", *The Washington Quarterly* (Center for Strategic and International Studies), 37(2), 122.

⁵⁸⁴ Haji-Yousefi, A. M. (2010). "Iran's Foreign Policy during Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 9(2), 13.

⁵⁸⁵ Koepke, *a.g.e.*, 2013, 8.

Afganistan Yeniden Yapılanma Konferansı'nda yapılan taahhütlerde de görüldüğü gibi yıllık yaklaşık 50 milyon dolar katkıda bulunarak Afganistan'ın en büyük uluslararası bağışçılarından biri olmuştur. İran ayrıca 1979'dan beri ülkenin uzun süreli çatışmalarından kaçan 2,5 milyondan fazla sığınmacıya ev sahipliği etmektedir. Diğer taraftan İran'ın Afganistan politikasının temelinde İslami dayanışma, Şii ortak dindarlarına ve Farsça konuşan etnistelere destek ve en önemlisi İran'ın ekonomik çıkarları yatmaktadır.⁵⁸⁶

Hatemi ve Ahmadinejad başkanlıklarını kapsayan 1997-2013 yılları arası dönemler, İran'ın kilit bir jeopolitik bölgesel aktör olma arzusunun yoğunlaştığı dönemlerdir. İran'ın Afganistan'ın barış sürecine katılımı “ulusal çıkarları teşvik etmeye yönelik bölgesel rolünü artırma fırsatı” olarak değerlendirilmektedir. Hatemi'nin yönetimi sırasında, İran Taliban rejiminin yenmesine yardım etmek için ABD'ye istihbarat ve lojistik desteği genişletmeye hazır olmuştur ve bu işbirliğinin, iki taraf arasındaki diğer bölgesel ve stratejik konularda kapsamlı görüşmelere yol açmasını, umuştur.⁵⁸⁷

İran, 2002 yılından sonra, Afganistan ile ilgili dönemin yönetimlerini desteklemek, ülkenin egemenliğine saygı duymak, samimi komşuluk ilişkileri geliştirmek ve ikili ekonomik ilerlemeyi teşvik etmeği hedefleyen kapsamlı kamu politikası izlemiştir. Mayıs 2005'te ABD ve Afganistan hükümetleri arasında ABD'nin uzun vadede Afganistan'da kalma ve İran sınırındaki askeri üsleri dâhil belirsiz bir süre boyunca kullanmayı sürdürme isteğini de içeren uzun vadeli güvenlik ortaklığı hakkında ortak bir bildirinin imzalanması, İran Hükümeti'nde güvenlik kaygılarını arttırmıştır. İran, Orta Doğu'nun yanı sıra daha geniş alanda yani Orta Asya bölgesinde de önemli bir oyuncu olmayı hedeflemiştir.⁵⁸⁸

Ancak Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'a göre İran, yaptırımlara bağlı artan izolasyonunu yansıtan “doğuya yöneliş” politikası izlemiş ve Çin ile daha güçlü ekonomik ilişkilerde bulunmayı amaçlayarak, ŞİÖ'ne üye olma konusundaki ilgi duyduğunu göstermiştir. İran, 2007'den bu yana NATO birliklerinin geri çekilmesi için Afganistan devletine defalarca zaman çizelgesi belirlemesi konusunda çağrıda bulunmuş ve 2009'dan bu yana, bir “Afganlaşma” politikası- yani Afganistan'ın

⁵⁸⁶ Koepke, *a.g.e.*, 2013, 4.

⁵⁸⁷ Dilek, K. (2011). İran'ın Orta Asya Politikaları, Edt: Murat Yılmaz, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Rapor, Ankara, 27. http://ayu.edu.tr/static/kitaplar/iran_ortaasya_raporu.pdf, Erişim tarihi: 28.07.2022.

⁵⁸⁸ Haji-Yousefi, *a.g.e.*, 2010, 13.

yabancı ülkelerin desteğine bağlı olmadan işlerini kendisi yönetmesi gerektiğini vurgulamaya başlamıştır.⁵⁸⁹

4.5.2.4. İran-Taliban ilişkisi

1990'ların ortalarında ortaya çıktıktan sonra Taliban, Şii karşıtı eylemleri ve daha sonra Vahdet partisinin lideri Abdul Ali Mezari, Mezar-i Şerif'teki İranlı diplomatları öldürmeleri, kuzey ve orta Afganistan'da Şiilere karşı yaptıkları zulümlerle anılmaya başlamıştır. Fakat Taliban ile ilgili gerçekler 2004 ve 2005 Afgan cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde Taliban'ın "esnek bir isyan grubu" olarak tanımlanmalarıyla geçmişte yaptıkları daha az dile getirilir olmuştur. İran'ın 2001'in sonlarından itibaren El Kaide ve radikal Sünni İslamcılar barındırdığı iddiaları, İran Hükümeti üyeleri ile Taliban arasında doğrudan müzakereler olabileceğine dair şüpheyi yol açmıştır.⁵⁹⁰

İran hükümeti Mart 2009'a kadar, Taliban ile her türlü diyalogun kabul edilemez olduğunu ve herhangi bir uzlaşma imkânının bulunmadığını açıkça belirtmiştir. Dönemin Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, ülkenin eski Cumhurbaşkanı Rabbani'yi Ekim 2010'da cihat liderleri, eski Taliban yetkilileri, din âlimleri ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan 70 üyeli Yüksek Barış Konseyi (HPC) başkanı olarak ataması bazı İranlı yetkilileri Taliban ile diyalog kavramını desteklemeye ikna etmeye yardımcı olduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte, Afganistan'da artan ayaklanmalar, İran Hükümeti'nin Afganistan'daki kalıcı barış ve ayrıca İran'ın kendi iç güvenliğinin ancak çatışmaya katılan tüm Afgan gruplarının iktidarı askeri süreçten ziyade siyasi bir yolla paylaşmanın bir yolunu bulması halinde güvence altına almasını sağlayacağını farkına varmışlardır.⁵⁹¹

Mart 2011 yılına gelince İran hükümeti, o güne dek sürdürdüğü on yıllık Afganistan olaylarını izleme" dış politikasından uzaklaşarak, Yüksek Barış Konseyi (HPC) ve Taliban ile diyalogu desteklediğini açıklamış ve hatta Tahran'da Afgan grupları arasında bir arabuluculuk toplantısına ev sahipliği yapmayı teklif etmiştir. İran aynı zamanda, olası uzlaşmanın siyasi spektrumdaki tüm grupları kapsayan Afganlar arası bir süreç olması gerektiğini vurgulayarak Peştun olmayan siyasi muhalefetin sürece

⁵⁸⁹ Keneş, *a.g.e.*, 2013, 357.

⁵⁹⁰ Koepke, *a.g.e.*, 2013, 15.

⁵⁹¹ Koepke, *a.g.e.*, 2013, 16.

dâhil edilmesini desteklediğini açıkça ortaya koymuş ve böylece yoğun barış görüşmeleri sahnesine dâhil olmuştur. Taliban'ın manevi lideri Molla Muhammed Ömer'in eski sözcüsü Tayyib Ağa ve barış görüşmeleri için özel elçisi ve eski Taliban Ticaret Bakan Yardımcısı Nik Mohammad konferans katılımcıları listesinde "Amerikan Muhalefet Cephesi" olarak yer aldılar. Haziran 2013'ün başında Taliban, iki delegasyonları Katar-Doha'daki ofislerinden İranlı yetkililerle görüşmek üzere Tahran'a gittiği duyurmuştur.⁵⁹²

İran'ın Taliban'a karşı tutumu birinci Taliban dönemi ve sonrası sert olsa da, bu tutum daha sonra özellikle Hamid Karzai dönemi sonrası yumuşamıştır. Karzai'nin başkanlık süresi dolunca, 2014 yılında seçimleri kazanan Eşref Gani döneminde ABD ile daha fazla yakınlaşması, Afganistan'da artan IŞİD tehdidi İran'ı Taliban ile yakınlaşmaya itmiş ve İran Taliban ile görüştüğü resmi olarak da açıklamıştır. Bunların yanı sıra İran, Taliban'ın İran topraklarındaki Beluçları İran devletine karşı kışkırtması veya Suudi Arabistan'ın Taliban üzerinden İran ile tekrar rekabete girmesi gibi meselelerden kaygı duymuştur.⁵⁹³

2015 yılından itibaren Taliban ile yakın ilişki kurmaya başlayan İran'ın, Taliban'a maddi ve mühimmat konularında destek sağladığı iddia edilmektedir. CNN haber ajansı iddialarına göre ABD istihbarat teşkilatları, İran'ın Afganistan'daki Amerikan ve koalisyon birliklerini hedef alması için Taliban'a para teklif ettiğini ve bu çerçevede 2020 yılının Aralık ayında bir ABD hava üssüne intihar saldırısının düzenlendiğini öne sürmüştür. Bu olayın yanı sıra ABD istihbaratı, 2019-2020 yılları arasında Afganistan'da bulunan ABD ve koalisyon güçlerine karşı gerçekleştirilen en az altı saldırının da İran'ın Taliban'a yaptığı ödemeler ile bağlantılı olduğunu saptandığını belirtmiştir.⁵⁹⁴ ABD'nin Ağustos 2021'de Afganistan'dan çekilmesinden sonra İran hükümeti Taliban'ı tebrik etmiş ve daha sonra Taliban'ın Dışişleri Bakanı Emir Han

⁵⁹² Farzam, R. (2018). Pragmatist İttifak: Tahran'ın Taliban'la Taktik İşbirliği., <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/pragmatist-ittifak-tahran-in-taliban-la-taktik-isbirligi/1165065>, Erişim tarihi: 01.05.2020.

⁵⁹³ Orhon Özdağ, H. H. (2022). "Taliban Yönetiminde Afganistan'ın Bölgesel Etkileri: Bölge Ülkeleri Açısından Analizi", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 261.

⁵⁹⁴ Cohen, Z. (2020). US Intelligence Indicates Iran Paid Bounties To Taliban For Targeting American Troops in Afghanistan, CNN Politics, <https://edition.cnn.com/2020/08/17/politics/iran-taliban-bounties-us-intelligence/index.html>, Erişim tarihi: 25.07.2022.

Muttaki'yi ve beraberindeki heyeti, 8 Ocak 2022 tarihinde ülkesine davet ederek ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır.⁵⁹⁵

4.6. Afganistan'ın Orta Asya Devletleri ile İlişkileri

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da ortaya çıkan devletler birbirinden farklı olmaları, onları bölgesel güç olarak nitelendirilmelerini zorlaştırmıştır. İlk başlarda bu devletler Rusya'ya bağlılık hissi duysa da daha sonra her biri kültürel farklılıkları, politik tutumları ve liderlik yöntemleri ile bir diğerinden değişik bir hal almıştır. Belki de bu devletlerin ortak noktası İslami aşırılık yanlılarının isyan etmesinden korkulması olmuştur. 2001 yılında bu yana Afganistan'a askeri ve askeri olmayan alanlarda destek sağlayan ABD'yi de hoş karşılamışlardır. Fakat Afganistan'a kuzeyden komşu olan Özbekistan ve Tacikistan arasındaki milliyetçi rekabet, diğer taraftan Türkmenistan'da egemen baskın lider ve Özbekistan'ın kökten dincilerden dolayı olan korkuları ülkeler arası ticareti nerede ise imkânsız bir hal almasına neden olmuştur.⁵⁹⁶

Tacikistan, ülkenin diğer kuzey komşularına kıyasla Afganistan'la daha güçlü kültürel ve etnik bağlara sahiptir ve çoğunlukla kuruyemiş gibi mütevazı bir ticari ilişkileri vardır. Ayrıca Türkmenistan petrol ve elektrik alanında ve Özbekistan'ın meyve-sebze konularında ticari ilişkileri bulunmaktadır. İran, Afganistan ve İran'a yüksek voltajlı iletim hatları sağlayan 200 milyon dolarlık bir hidroelektrik enerji projesi finansa etmeyi Tacikistan'a teklif etmiştir.⁵⁹⁷

Afganistan'ın Kuzey komşularından sadece Türkmenistan'ın Taliban ile samimi ilişkileri olmuştur. Afganistan'dan Pakistan'a 1.000 kilometrelik bir doğal gaz boru hattı önerilmesi her ne kadar 1990'lı yıllarda Batılı yatırımcılar tarafından sıcak karşılanmış olsa da daha sonra ülkeyi işgal eden Taliban kâbusu projenin hayat bulmasına engel olmuştur. Taliban sonrası Afganistan'da kurulan yeni hükümetle yarıda kalan boru hattı projesi yeniden konuşulmaya başlanmıştır. Asya Kalkınma Bankası tarafından yapılan çalışmadan etkilenen ülkeler 2006 yılında projeyi resmi olarak onaylamıştır. Bu proje tamamlansaydı transit ücretleri Afganistan'a yıllık 450

⁵⁹⁵ Kokcha, Zabihullah. (2022). Taliban-İran İlişkilerinin Yakın Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme, İREM, https://iramcenter.org/taliban-iran-iliskilerinin-yakin-tarihine-iliskin-bir-degerlendirme/?send_cookie_permissions=OK, Erişim tarihi: 25.07.2022.

⁵⁹⁶ Weinbaum, M. G. (2006), *Afghanistan and Its Neighbors: An Ever Dangerous Neighborhood*, United States Institute of Peace, Special Report, 14.

⁵⁹⁷ Weinbaum, a.g.e., 2006, 16.

milyon dolar kazandırabilirdi, fakat projenin onayından sonra hiçbir ülke hatların yapım masraflarını karşılamaya yanaşmamış,       maliyeti en az 3.5 milyar dolarlık inşaat Afganistan ve Pakistan üzerinden geçecek zorunlu ve tehlikeli yolun finansmanına dış yatırımcılar tarafından şüphe ile bakılmıştır ve böylece proje başarısız olmuştur.⁵⁹⁸

⁵⁹⁸ Weinbaum, *a.g.e.*, 2006, 15.

5. ABD’NİN AFGANİSTAN MÜDAHALESİ VE YENİ BÜYÜK OYUN

5.1. ABD’nin Afganistan Müdahalesi ve Yeni Dönem

11 Eylül saldırılarından hemen sonra “terörle mücadele” başlatan dönemin ABD başkanı G. W. Bush, Afganistan’a müdahale kararı almıştır. 07 Ekim 2001 tarihinde ise ABD, saldırılardan sorumlu tutulan El-Kaide lideri Usame Bin Ladin’in Afganistan’da bulunduğu ve Taliban yönetiminin bu örgütü desteklediğini ileri sürerek Afganistan’a karşı “kalıcı özgürlük” operasyonu başlatmıştır. Havadan ve karadan yapılan saldırılar sonucu Taliban Afganistan’dan tamamen geri püskürtülmüştür. ABD bu saldırıyı düzenlerken bir taraftan meşru müdafaa hakkını kullandığını, diğer taraftan iste terörü yok etme, insan hakları özgürlük gibi söylemleri öne sürerek kendini haklı çıkarmaya çalışmıştır. Ayrıca Afganistan’a karşı başlatılan bu operasyonda ilk defa NATO Antlaşmasının 5. maddesi (ortak savunma) yürürlüğe koyulmuştur.⁵⁹⁹

Tüm bunlar bir tarafa, daha önce de kargaşa ortamı hâkim olan ve Taliban ile terör yuvasına dönüşen Afganistan için bu operasyonun diğer adı “ulus inşası” idi. Bazı yazarlar için Afganistan ulusunun inşa edilmesi için tüm ulus inşası şartlara uygundu. Çünkü ülkede ne bir yönetim, ne de bir kanun kalmış, tabiri caizse ülkede tam bir kaos ortamı hakimdi. Uluslararası ulus inşacılar açısından Afganistan bu hali ile yeniden inşa edilmek için tam bir tabula rasa (boş levha) niteliği taşımaktaydı.⁶⁰⁰ Bir takım analiz ve araştırmalardan sonra projede yer alan uluslararası güçler öncelikli olarak ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenliğinin yeniden sağlanması ve bunun güvence altına alınması konusunda anlaşmışlardır. Fakat Afganistan’ın çok sayıda farklı etnik kimliklerden oluşan yapısı, istikrarsız ve güvensiz durumu tedirgin ediciydi.⁶⁰¹

5.2. Bonn Konferansı

Taliban rejiminin devrilmesi sonrasında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 14 Kasım 2001’de, Afganistan’da geçici bir yönetimin oluşturulması amacıyla, Birleşmiş Milletlerin merkezi rolü çerçevesinde istikrar ve güvenliği sağlamak için üye ülkelerin

⁵⁹⁹ Karacasulu., N. (2011). *Bölgesel Güvenlik Analizi ve Afganistan*, Beta Yayınları, İstanbul, 65-66.

⁶⁰⁰ Starr, S. F, (2012). “Afganistan’daki Ulus İnşası Çalışmasında Egemenlik ve Meşruiyet”, Edt. Francis Fukuyama, *Ulus İnşası*, Çev. Hasan Kaya, 2. Baskı, İstanbul, Profil Yayınları, 167.

⁶⁰¹ Starr, a.g.e., 2012, 168.

oluşturulacak barış gücüne katkıda bulunması öngörülen 1378 sayılı kararı almıştır.⁶⁰² Daha sonra Afganistan'ı yeniden yapılandırmak veya diğer bir deyimle yeniden inşası için ilk defa 27 Kasım 2001 tarihinde Almanya'nın Bonn kentinde geniş bir toplantı yapılmıştır. Bu konferansta Afganistan'ın farklı siyasi ve etnik grup temsilcileri katılmıştır.⁶⁰³

Bonn Konferansı'nın en önemli sonuçlarından birisi o zamana kadar pek adı duyulmayan Hamid Karzai'in altı aylık geçici süre için ülkenin cumhurbaşkanı olarak tayin olmasıydı.⁶⁰⁴ Ayrıca Konferansta yeni Anayasa oluşturuluncaya kadar ülkenin en son kullandığı Anayasa olan 1964 Anayasa'sının temel alınacağı ve istikrarı korumak için Kabil'de bir barış gücü oluşturulacağı kararlaştırılmıştır. Bonn Konferansının sonuçları BMGK'nin 1385 sayılı kararı ile onaylanmıştır.⁶⁰⁵ Ayrıca Bonn Konferansında kararlaştırılan diğer hükümler şu şekilde sıralanmıştır:

5.2.1. Genel Hükümler

- a. Resmi etki devri sonrası 22 Aralık 2001 tarihinde geçici bir hükümet kurulacaktır.
- b. Geçici hükümet, bir başkan, Afgan ulusal meclisinin (Loya Jirga) toplanması ilişkin karar verecek olan özel bağımsız bir üst düzey komisyon ve bir yüksek mahkeme oluşturulacaktır. Ayrıca bu anlaşmada geçici hükümetin görevleri, fonksiyonları ve yönetim ile ilgili prosedürler bu anlaşmada belirtilmiştir.
- c. Geçici hükümet iktidarı resmi bir şekilde devir aldıktan sonra yürürlüğe girecek olan hükümlerden sorumludur, dolayısıyla bu süre boyunca Afganistan'ı dış ilişkilerde temsil edecek ve ülkeyi BM ve onun uzman kurumları ve diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde temsil edecektir.
- d. Geçici hükümetin kuruluşundan altı ay sonra olağanüstü Loya Jirga toplanacaktır. Olağan üstü Loya Jirga eski Afgan kralı Muhammed Zahir Şah

⁶⁰² Örnek, S. (2012) Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 129.

⁶⁰³ Rasuli, Kh., (2011), "Afganistan için Hayatı Öne Sürülen İstanbul Zirvesi ve Konferansı", *Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği* (EkoAvrasya).(<https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=29&Pid=10&Lang=TR>, Erişim tarihi: 09.12.2020.)

⁶⁰⁴ Rasuli, a.g.e., 2011, aynı yer.

⁶⁰⁵ Örnek, a.g.m., 2012, 130.

tarafından oturuma açılacaktır. Yapılacak olan olağanüstü toplantıda Afganistan’da adil seçim yapıp cumhurbaşkanı seçilinceye kadar iki yıllık süre için geçiş dönemi belirlenecektir.

- e. Geçici hükümet, Loya Jirga’nın geçiş dönemini belirlemesi ile sonra erecektir.
- f. Geçici dönem hükümeti kurulduktan sekiz ay sonra Anayasal Loya Jirga toplanarak Afganistan’a uyumlu yeni bir Anayasa düzenlenmesi görüşmeleri yapılacaktır. Geçiş döneminin göreve başlamasından iki ay sonra Anayasal Loya Jirga’ya yeni Anayasa çalışmalarında yardımcı olmak amacıyla Birleşmiş Milletlerin yardımıyla bir Anayasa Komisyonu oluşturulacaktır.⁶⁰⁶

5.2.2. Yasal Çerçeve ve Adli Sistem

Yeni yasal düzenlemelere kadar aşağıda belirtilen yasal çerçeve geçici olarak uygulanır:

- a. Monarşi ve Anayasa’da verilen yürütme ve yasama organlarıyla ilgili hükümler hariç, 1964 Anayasası’nın hükümleri bu anlaşmada yer alan kararlarla tutarsız olmadığı ölçüde uygulanacaktır.
- b. Bu anlaşmaya veya Afganistan’ın taraf olduğu uluslararası yasal anlaşmalara karşı olmadığı müddetçe, geçici hükümet mevcut kanun ve kararları değiştirebilir veya yürürlükten kaldırabilir.
- c. Ülkenin yargı gücü bağımsız olacak ve geçici hükümet ve Yüksek Mahkeme tarafından belirlenecek diğer mahkemelere verilecektir. Geçici hükümet, yerel yargı sistemini BM yardımıyla İslam ilkeleri, uluslararası standartlar, hukukun üstünlüğü ve Afgan hukuk geleneklerine uygun olarak yeniden inşa etmek için bir yargı komisyonu kurulacaktır.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ United Nations Peacemaker, <https://peacemaker.un.org/Afghanistan-bonnagreement2001>, Erişim tarihi: 01.05.2020.

⁶⁰⁷ Afghanistan Agreements: A Collection of Official Texts from 2001 to 2011. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CFC_Afghanistan_Agreements_June2012.pdf, Erişim tarihi: 08.06.2019.

5.3. Hamid Karzai Dönemi (2001-2014)

BMGK'nin Kasım 2001'de aldığı 1378 sayılı karar sonrası Hamid Karzai başkanlığında 30 kişilik geçici yönetim oluşturulmuştur. Ülkenin bazı etkin kişileri Karzai'in geçici yönetim başkanı olarak atanmasını haksızlık olarak görmüşler ve bu durumun Konferans öncesi belirlendiğini iddia etmişlerdir. Örneğin eski Cumhurbaşkanı yardımcısı Yunus Kanuni, Hamid Karzai'in daha önceden uluslararası camia tarafından belirlendiğini ve bu konunun Pakistan istihbaratı ISI tarafından da bilindiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Kanuni, uluslararası camiayı Taliban sonrası Afganistan'ın başına yine Peştun kökenli birinin gelmesini istediklerini iddia ederek bunun bir haksızlık olduğunu iddia etmiştir.⁶⁰⁸Tüm tartışmalara rağmen Afganistan tarihinde ilk defa savaşıyan taraflar, sıcak bir çatışmaya girmeden, uluslararası bir gücün direktmesiyle barış masasına oturmak zorunda kalmış ve geçici de olsa ülkeyi yönetecek bir hükümet ülkenin sınırlarının ötesinde kurulmuştur.⁶⁰⁹

Haziran 2002'de, Loya Jirga toplanmış ve bu meclis, yeni temsili hükümeti kurmuş ve Afganistan geçiş hükümetiyle meşruiyetini ilan etmiştir. 19 Haziran 2002 tarihinden başlayarak altı ay süren geçici hükümet başkanlığından sonra Hamid Karzai, Loya Jirga tarafından ülkenin geçiş yönetimi başkanı olarak seçilmiştir. 2004 yılında geçici yönetimin süresi dolunca Afgan halkının %70'i büyük bir heyecanla ilk demokratik seçimin kazananını belirlemek için sandık başına gitmişlerdir. Cumhurbaşkanlık makamına aday olan 18 kişinin içinde Hamid Karzai oyların %55,4 alarak Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerinden galip çıkarak beş yılına ülkenin Cumhurbaşkanı olmuştur.⁶¹⁰

2009 yılında yapılan cumhurbaşkanlık seçimleriyle bir kez daha seçilen Hamid Karzai, 13 yıllık iktidarı döneminde devletin yeniden yapılandırılması, yolsuzluğa karşı mücadele, farklı etnik gruplar arasında uzlaşmaya sağlamak, devlet muhalefetleri ile mücadele ve uzlaşma gibi birçok sorun ve engelle karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar Afganistan'ın Taliban'dan arındırılması ve devlet kurumlarının yeniden inşası ABD

⁶⁰⁸Rasuli, Kh. (2018). Kanuni: Karzai ile ilgili karar Bonn konferansından önce alındı, VOA, <https://www.darivoo.com/a/Bonn-conference-unspoken-things-by-younos-qanooni/4355676.html>, Erişim tarihi: 02.06.2022.

⁶⁰⁹Sivrioğlu ve Türkoğlu, *a.g.e.*, 2017, 308.

⁶¹⁰BBC, (2014). Bonn Konferansından Günümüze Afganistan, https://www.bbc.com/persian/Afganistan/2014/05/140508_fm_karzai_legacy_Afghanistan_profile_20_01_2014, Erişim tarihi: 08.07.2020.

ve diğer dış güçlerin çabalarıyla gerçekleşmiş olsa da, Karzai döneminde Afganistan ve ABD ilişkileri inişli çıkışlı seyretmiştir. Sonuçları tartışılrsa da Karzai, hükümeti boyunca Pakistan, İran ve Türkiye gibi ülkelerle “teröre karşı mücadele” konusunda ikili ve üçlü zirveler gerçekleştirmiştir. Karzai, iç politikada devletin yasama ve yargı organları ile iyi geçinmeye çalışmıştır, fakat zaman zaman yasama organları ile sorun yaşamıştır.⁶¹¹ Hamid Karzai dört dönem (geçici, geçiş dönemi ve iki dönem de seçilerek) devleti yönetmiştir ve Afganistan halkı 2014 yılında yapılan seçimlerde başka bir aday için oy kullanmışlardır. Ancak 2014 yılı yapılan seçimlerde sorun yaşanmıştır, şöyle ki seçimler bir türlü sonuca varamıyordu. ABD ve Birleşmiş Milletler de sorun çözmek için olaya dâhil olmuşlardır. Karzai bu dönemde tecrübelerinden de faydalanarak ortamı yumuşatmaya ve sorunu bir çözüme kavuşturmak için çabalamıştır.⁶¹²

Kısaca, Karzai’nin on üç yıllık cumhuriyeti dönemindeki kazanımlara bakacak olursak, ilk başta medya konusunda çok olumlu gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür. Daha önce mevcut olan sınırlı sayıdaki görsel medya, radyo, dergi ve gazeteler Taliban döneminde nerede ise tamamen tahrip edilmiş ve büyük bir hüsrana uğramıştı. Karzai döneminde medya gelişmiş ve basın özgürlüğü artmıştır. Ayrıca Taliban sonrası Afganistan’da alınan yeni kararlar ve kanunlar, özellikle de yeni Anayasa’nın kabulü ülkenin bir devlet niteliğini taşıması açısından büyük önem taşımaktaydı. Ancak Karzai hükümeti kanunları çiğneyenlere uygun ceza vermekte ve idari yolsuzlukları sonlandırmakta yetersiz kalmıştır.⁶¹³

Ayrıca Hamid Karzai’nin hükümeti boyunca en çok eleştirilen konu onun izlediği dış politika ve döneminde aktif olan devlet karşıtı silahlı grupların mevcudiyetiydi. Şöyle ki Karzai’nin izlediği dış politika şeffaflıktan ve netlikten yoksundu. Örneğin, bazı dönemlerde Pakistan’ı “kardeş” ülke olarak hitap ederken, bazen de Afganistan’a karşı “düşman” ülke olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Taliban konusundaki tutumu da Afganistan halkı tarafından çok eleştirilmiştir. Afganistan halkı için en büyük düşman

⁶¹¹BBC New (2014), Karzai’nin 13 yıllık iktidarı, https://www.bbc.com/persian/Afganistan/2014/09/140922_k03_karzai_in_time, Erişim tarihi: 12.06.2019.

⁶¹² Tamçelik, S. & Labib Raof, F. (2014). “Afganistan’da Taliban Sonrasında Yaşanan Ulus İnşa Süreci: Karşılaşılan Zorluklar ve Çözüm Önerileri”, *Davraz 2. Uluslararası Kongresi: Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışı*, Edt. Selim Kanat, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1259.

⁶¹³ Alikozai, H. D. (2014). Karzai’s Legacy: Missed Opportunities? VoA, East Asia Pacific. <https://www.voanews.com/east-asia/karzais-legacy-missed-opportunities>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

olan Taliban'ı, Karzai "terörist" listesinden çıkararak onları "düşman kardeşler" olarak adlandırmayı tercih etmiş ve hatta onlarla bir araya gelip devletten onlara sandalye vermeyi bile denemiştir.⁶¹⁴

Karzai'nin iktidarının ilk günlerinde Afganistan'da ne polis vardı ne ordu, Karzai hükümeti 13 yıllık bir süreçte uluslararası camianın de destekleriyle Afganistan için bir ordu ve polis teşkilatı kurmayı başarmıştır. Afganistan halkının Taliban sonrası yeni hükümetten tek istekleri güvenlidir çünkü Afganistan halkı 30 yılı aşkın bir süredir devam etmekte olan savaş ve kargaşadan bıkmıştır. Afgan halkı artık güvenlik ve huzur istemekteydi. Fakat ne yazık ki Karzai 13 yıllık hükümeti döneminde ülke genelinde güvenliği sağlayamamış ve aksine Taliban güçlenerek ülkenin asayişini her gün bozmaya ve masum insanların ölümüne neden olmaya devam etmiştir.⁶¹⁵

Karzai dönemindeki kazanımlardan bir diğeri de daha önce varlığını yitirmeye başlayan devlet dairelerinin yeniden inşa edilmesidir. Fakat ilk baştan itibaren bu kurumları tehdit eden yolsuzluk unsuru hiçbir şekilde tamamen ortadan kalkmamıştır. Karzai, bu illele savaşmak için birkaç kurum oluşturdu fakat devlet idarelerindeki yolsuzluk baş edilemeyecek kadar çoğalmıştır. İnsanlar artık devlet dairelerine tamamen güvenlerini yitirmiş ve bazı bölgelerde işlerinin hallolması için zorbalardan ve hatta bazı bölgelerde etkili olan Taliban'dan destek istemek zorunda kalmışlardır.⁶¹⁶

Afganistan devletinin en büyük sorunlarından biri haline dönüşen idari yolsuzluk, ülkenin uluslararası prestijinin yanı sıra halkın da devlete karşı güvenini kaybetmesine neden olmuştur. Şöyle ki son dönemde uluslararası şeffaflık örgütünün raporuna göre yine Afganistan yolsuzluk bakımından ikinci sırada yer almaktadır.⁶¹⁷ Halbuki Afganistan devleti yolsuzlukla savaşmak için farklı yolsuzlukla mücadele komisyonları kurmuştur. Fakat tüm bu çabalar her geçen gün artmakta olan yolsuzluk

⁶¹⁴ Qaderi, A. (2013), Karzai'n on üç yıllık Hükümeti Üzerine Bir İnceleme (Farsça), The Daily Afghanistan. http://www.dailyAfghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=130098, Erişim tarihi: 12.06.2019.

⁶¹⁵ DW, On Üç yıl Karzai Hükümeti: Kazançlar ve Yetersizlikler, <https://www.dw.com/fa-af>, Erişim tarihi: 28.07.2022.

⁶¹⁶ BBC News, (2014). PROFİL: Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, <https://www.bbc.com/news/world-asia-22612226>, Erişim tarihi: 05.08.2020.

⁶¹⁷ Transparency International. (2016). Stopping Corruption In Afghanistan: From Promises to Action. <https://www.transparency.org/en/publications/from-promises-to-action-navigating-Afghanistans-anti-corruption-commitments>, Erişim tarihi: 06.07.2021.

karşısında başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın nedeni olarak ise devletin bu konuyu daha ciddi bir şekilde takip etmemesi gösterilmektedir.⁶¹⁸

Hamid Karzai'nin Afganistan devletini yönettiği dönem ülke tarihinin belki de en önemli dönemi idi. Çünkü yeni devlet hem mücahitlerin ve hem de Taliban'ın geride bıraktıkları enkaz üzerinde kurulmuş, bu dönem kurumsal ve yapısal anlamda bir yeniden inşa niteliği taşımıştır. Diğer taraftan da bu süreci kolaylaştıracak olan uluslararası camia ve Birleşmiş Milletler Afganistan'ın yanında durmuşlardır. Bunlar hem mali hem de düşünsel alanlarda çok büyük destek sağlamaktaydılar. Ancak Hamid Karzai bu fırsatlardan doğru biçimde yararlanamamıştır.⁶¹⁹

5.4. Eşref Gani ve Ulusal Birlik Dönemi (2014-2019)

Hamid Karzai'nin görev süresi, Afganistan Anayasası'na göre bir kişi iki dönemden fazla cumhurbaşkanı olmayacağından 2014 yılında sonra ermiştir. Hamid Karzai sonrası 2014 seçimleri çok tartışmalı gerçekleşmiştir. Hem Eşref Gani'nin hem de Dr. Abdullah Abdullah'ın güçlü birer aday olarak yarıştığı bu seçimde ilk turda Cumhurbaşkanı seçilemeyince seçim ikinci tura kalmıştır. Ancak seçimlere hile karıştığı iddiası nedeniyle gruplar arasında gerilim yaşanmıştır. Sorunlar devam edince ABD dışişleri bakanı John Kerry'nin arabuluculuğuyla oyların ulusal ve uluslararası heyet nezdinde sayılmasına ve sonuç ne olursa olsun yeni hükümetin bir ulusal birlik hükümeti olmasına karar verilmiştir. Ulusal birlik hükümetinin, devletin tamamen halktan yana olması ve onların iradesine göre hareket etmesi, farklı etnisiteler arasında hiçbir ayrımcılık yapılmadan tüm etnik gruplara din, dil ve gelenekleri bakımından eşit davranılması amaçlanmıştır.⁶²⁰

Ulusal birlik hükümetinin anlaşmasına göre ikinci tur seçimlerde en yüksek oy alan aday Afganistan'ın yeni cumhurbaşkanı olacaktı, daha düşük oy alan ikinci aday ise yürütme organının başına geçecekti, böylece her iki aday da eşit bir şekilde ülkeyi yönetebileceklerdi. İki adayın anlaştığı konular genel olarak şu şekildeydi: öncelikle ulusal birlik hükümeti kurulur kurulmaz Loya Jirga toplanacaktı ve Anayasa'da

⁶¹⁸ 8 Subh: <https://8am.af/j8am/index.php?option>, Erişim tarihi: 31.05.2020.

⁶¹⁹ Afghan Voice Agency (2013), Karzai Hükümeti Sürecine bir Bakış, <https://www.avapress.com/fa/report>, Erişim tarihi: 12.05.2019.

⁶²⁰ Etlaati Rooz, (2014). Ulusal Birlik Hükümeti Nedir?, <https://www.etlaatroz.com>, Erişim tarihi: 20.06.2021.

birtakım düzeltmeler yapılacaktı. İkinci olarak bu yeni hükümet döneminde tüm Afganistan vatandaşlarına elektronik kimlik dağıtılacaktı. Ayrıca yürütme organı ayrı bir kadro haline getirilecek ve onun için ayrı bütçe ayrılacaktı. Son olarak bu anlaşmaya göre, cumhurbaşkanı; milletvekilleri, meclis başkanı, başkan yardımcıları, başkanın danışmanları ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulunun başkanı olacaktı.⁶²¹

5.4.1. Ulusal Birlik Hükümeti Dönemindeki Gelişmeler

Ulusal birlik hükümeti bir sistem olarak Afganistan için ilk tecrübeydi. 2014 seçimleri tartışmalı olunca çözüm yolu olarak geliştirilen bu sistemin uzun ömürlü olacağına kimse inanmamaktaydı. Gani iktidara gelir gelmez ilk yaptığı şey farklı alanlarda farklı konseyleri oluşturmasıydı. Örneğin, Ekonomi Yüksek Konseyi, Yoksulluğun Azaltılması ile ilgili Yüksek Konsey vs. gibi konseyler oluşturmuş ve her birinin başına ilgili bakan ve yardımcılarını atanmıştır. Konseyler cumhurbaşkanı makamında toplanarak sorunları ve gelişmeleri anlatırlar ve kararlar çoğunluğun düşüncesine göre verilmektedir.⁶²²

5.4.2. Ulusal Birlik Hükümetinin Önündeki Engeller

Ulusal Birlik Hükümeti ilk baştan beri birtakım engellerle karşı karşıyaydı çünkü bu sistemin oluşumu Afganistan için yeni bir tecrübeydi. Ayrıca iktidarı paylaşanlar hükümet ve muhalefet arasındaki sınırı koyamamışlardır. Her iki taraf da daha fazla etki sahibi olmak istemiştir. Bunlar bir taraftan yüksek maaş, son model araba ve başka birçok imkânları her biri kendisine isterken, diğer taraftan ise küçük konular üzerine anlaşmazlıklardan dolayı çıkan itirazlar ve ayaklanmalar devletin aktif faaliyetinin önünde engel teşkil etmiştir. Buradan Afganistan'da politikacıların siyasi davranış kültürüne sahip olmadığı sonucuna varılmaktadır. Devlet dairelerinde yolsuzluk, torpil, uyuşturucu ticareti, kargaşanın devam etmesi ve bazı ülkelerin Afganistan siyasetine müdahalesi de sorun olarak belirtilebilir.⁶²³

⁶²¹BBC News, (2014). Afganistan Ulusal Birlik Devletinin Oluşumundaki Anlaşma Metni, <https://www.bbc.com/persian/Afganistan/2014>, Erişim tarihi: 02.06.2020.

⁶²² 8 Subh: <https://8am.af/the-four-year-national-unity-government/>, Erişim tarihi: 23.05.2020.

⁶²³ 8 Subh, a.g.k., aynı yer.

5.4.3. Ulusal Birlik Hükümeti Döneminde Ekonomi

Ulusal birlik hükümetin beş yıllık süreci hem siyasi açıdan hem de güvenlik açısından inişli-çıkışlı geçmiştir. Fakat ekonomik açıdan bakılacak olursa, Gani döneminde Afganistan'ın ekonomisi daha da kötüleşmiş ve Afganistan para birimi dolar karşısında çok fazla değer kaybetmiştir. Yerli malın üretimi düşmüş ve hükümetin ekonomiyi destekleme projeleri başarısız olmuştur ve halk önceye nazaran daha fazla yoksullaşmıştır.⁶²⁴ Öte yandan, bu hükümetin ekonomik alanda bazı başarıları da olmuştur. Bunlardan en önemlisi, daha önce sadece Pakistan ile yakın ticari ilişkisi olan ve çoğu gıda maddelerini buradan ithal eden ülke, bu hükümet döneminde yeni bir düzenlemeyle Orta Asya ülkeleri ile yakın ticari ilişki kurmuş ve bu konuda halkın sıkıntıları biraz da olsa hafifletilmiştir.⁶²⁵

5.4.4. Ulusal Birlik Hükümeti Döneminde Güvenlik

Taliban, devletin güneydeki Helmand ve Uruzgan'dan batıda Farah ve Faryab'a ve kuzeydeki Sar-e Pul ve Kunduz'a nüfuz etmekle birlikte Aralık 2016'den itibaren ülkenin 151 ilçesinden 375'i "yüksek risk" ve 65'i de "orta risk" altında olup 11'de karşıt grupların eline geçmiştir. ABD'nin Afganistan Yeniden Yapılanma Genel Müfettişine (SIGAR) göre, 2015 yılında 375 ilçenin yüzde 57,2'si Afgan hükümetinin kontrolü ya da etkisi altındayken ve 2017 yılının sonuna doğru bu rakam yüzde 15 azaldı. SIGAR'a göre, Ocak ve Kasım 2016 arası 6,785 Afgan askeri çatışmalarda hayatını kaybetmiş ve 11,777 kişi de yaralanmıştır.⁶²⁶ Bununla birlikte Afganistan'daki BM Yardım Misyonu (UNAMA) 2016 yılında sivil vakalarının de (3.498 ölü, 7.920 yaralı) olmak üzere %3 attığını belirtmiştir.⁶²⁷ 21 Ocak 2016'de, BM ajansları da dâhil olmak üzere Afgan hükümeti ve insani yardım topluluğu, "2017

⁶²⁴ Ahmadi, M. (2019) Ulusal Birlik Hükümetinin Ekonomik Politikaları hangi Ölçüde Başarılıydı? BBC. <https://www.bbc.com/persian/Afghanistan-49774269>, Erişim tarihi: 20.05.2020.

⁶²⁵ DW., Afganistan: Ulusal Birlik Hükümeti Dört Yaşında, Verilen Sözler Tutulmadı., <https://www.dw.com>, Erişim tarihi: 20.05.2020.

⁶²⁶ SIGAR, (2016), Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, Quartly Report to the United State Congress. <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2016-10-30qr.pdf>, Erişim tarihi: 07.07.2021.

⁶²⁶ UNAMA, (2017), Afghanistan Protection of Civilians in Armed Conflict, Annual Report, [https://unama.unmissions.org/sites/default/files/protection of civilians in armed conflict annual report 8feb 2016.pdf](https://unama.unmissions.org/sites/default/files/protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20annual%20report%208feb%202016.pdf), Erişim tarihi: 07.07.2021.

⁶²⁷ UNAMA, a.g.k., 2017. Aynı yer.

Afganistan İnsani Müdahale Planı” başlatarak 2017 yılında 9,3 milyon insanın insani yardıma ihtiyacı olacağını tahmin etmişlerdir.⁶²⁸

Eşref Gani’nin bir konuşma sırasında yaptığı açıklamaya göre 2014 yılından bu yana 45 bin güvenlik gücü isyancılara karşı savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir. Buna karşı ülkede bulunan uluslararası güvenlik güçlerinden ise 72 kişi hayatını kaybetmiştir. Gani’nin bu açıklamaları çok önemliydi çünkü son zamanlarda Taliban’ın nerede ise sürekli askeri üslere, polise ve güvenlik güçlerine düzenlediği saldırılarda kaybedilen canların rakamları “hassas olma” açısından gizli tutulmuştur. Taliban’ın gücü ve ülke topraklarına nüfuzu 2014 yılında ABD ve NATO güvenlik güçlerinin misyonu tamamlandığından beri artmıştır. Diğer taraftan sivil ölümleri de ülkede hızlı bir artış göstermektedir. Birleşmiş Milletlerin raporuna göre 2017 yılında 10 bin kişi ya yaralanmış ya da hayatını kaybetmiştir.⁶²⁹

Ekonomik sorun Afganistan’ın en önemli sorunlarından biridir. İşsizliğin en büyük sorun olarak devam ettiği ülkenin para birimi Afgani, dolar karşısında gün geçtikçe ciddi anlamda değer kaybetmektedir. Bundan dolayı ekonomik canlanma ve reform, Ulusal birlik hükümeti ve özellikle Başkan Gani’nin gündemindeki en önemli maddelerden olmuştur. Ancak, artan ayaklanmalar ve güvensizlik, sosyo-ekonomik reformları yürürlüğe koymada büyük zorluklar yaratmıştır. Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi’nin raporunda, yaklaşık 34 milyonluk nüfusu olan Afganistan’da bu rakamın yarısından fazlası yoksulluk içinde yaşam mücadelesi vermektedir. Artan vergiler ve yolsuzluklar nedeniyle ticari hayatı olumsuz etkilenirken birçok firma, Afganistan’daki yatırımlarını yurt dışına taşımak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, makroekonomik istikrarı korumuş, yurtiçi gelirlerin toplanmasını artırmış ve bağışçı taahhütlerini güvence altına almak da dâhil olmak üzere bazı bütçe açıklarının üstesinden gelmiştir.⁶³⁰

⁶²⁸ International Crisis Group, (2017). Afghanistan: The Future of the National Unity Government, Asia Report, <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/Afghanistan/285-Afghanistan-future-national-unity-government>. Erişim tarihi: 01.04.2020.

⁶²⁹ BBC, (2019). Gani: Son Dört Yılda 45 Bin Güvenlik Gücü Hayatını Kaybetti, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-47009240>, Erişim tarihi: 02.02.2020.

⁶³⁰ Sadat, S. K., (2018). Afganistan’da Siyasi ve Ekonomik Sorunlar Hala Çözüm Bekliyor, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/Afganistanda-siyasi-ve-ekonomik-sorunlar-hala-cozum-bekliyor/1159385>. Erişim tarihi: 06.03.2020.

5.4.5. Ulusal Birlik Hükümeti Döneminde Yolsuzluk Sorunu

2014 yılında cumhurbaşkanlığına aday olan hem Eşraf Gani hem de Abdullah Abdullah başkanlık kampanyaları sırasında yolsuzlukla mücadele sözü vermişlerdir. Gani ilk girişimlerinden birinde, ihale sistemini merkezileştirmek için Ulusal İhale Kurumu (NPA) kurdu. Kasım 2016'da, yaklaşık 2 bin sözleşmeyi yeniden değerlendirdiğini, 3 milyar doları onayladığını, 90'ı reddettiğini, "270 milyon dolar tasarruf sağladığını ve yüz kadar şirketi kara listeye aldığını belirtmiştir. Brüksel konferansına hazırlık olarak, cumhurbaşkanı başsavcının doğrudan gözetimi altında ciddi davalarla mücadele için uzmanlaşmış bir mahkeme olan Afganistan Yolsuzlukla Mücadele ve Adalet Merkezi (Anti-corruption Judicial Center/ACJC) de dâhil olmak üzere bir dizi yolsuzlukla mücadele organları kurdu. Mart 2016'da, Afganistan Yüksek Denetim ve Yoksullukla Mücadele Ofisi (Afghan High Office of Oversight/ HOO) ve Bağımsız Ortak Yolsuzlukla Mücadele İzleme ve Değerlendirme Komitesi de dâhil olmak üzere yolsuzlukla mücadele yapıları arasındaki koordinasyonu geliştirmek için Yönetişim, Adalet ve Yolsuzlukla Mücadele Yüksek Kurulu oluşturuldu. Yüksek Kurul toplantısına başkanlık eden Gani, 2 Ekim'de ofisinin, üst düzey Karzai hükümeti yetkililerini içeren on altı davayı açıklığa kavuşturmak için ACJC'ye sunduğunu söylemiştir. Ocak 2017'de Uluslararası Şeffaflık Örgütü raporuna göre, Afganistan'ın yıllık Yolsuzluk Algılama Endeksi'nde 175. sıradan 169. sıraya düşüş olduğunu açıklamıştır.⁶³¹

Yukarıda belirtilen çabalar ve yolsuzluğu önlemek için kurulan kurumlar ülkedeki büyük yozlaşmayı düzeltmemiştir. 2016 yılında, Afganistan Dürüstlük İzleme (IWA) Ulusal Yolsuzluk Araştırması anketine göre, 2015 yılında yaklaşık 3 milyar doların rüşvet olarak ödendiği ve bu rakamın 2014 yılı rakamlarına kıyasla % 50 artış olduğunu göstermektedir. Ancak yetkililer, hükümetin bu alandaki çabalarına yönelik yapılan eleştirileri reddederek reformun zaman alacağını vurgulamış, kırılğan bir

⁶³¹ International Crisis Group Report, (April 2017). Afghanistan: The Future of the National Unity Government, <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/285-afghanistan-future-national-unity-government>, Erişim tarihi: 27.05.2020.

hükümet ve devletin güçlü, dayanıklı yolsuzluk ağlarıyla mücadelede birçok ciddi zorlukla karşılaştığını öne sürmüşlerdir.⁶³²

5.4.6. Ulusal Birlik Hükümetinin Başarısızlıkları

Afganistan, 2001 yılında yeniden yapılandırma süreci başlatılmasına rağmen hala siyasi çöküşün eşiğindedir. Afganistan vatandaşları, 2014 yılında ABD ile Afganistan arasındaki İkili Güvenlik Anlaşması'nı (Bilateral Security Agreement) imzaladıktan ve Eşref Gani ile Dr. Abdullah Abdullah arasındaki seçim çatışmalarının sona ermesinden sonra, ülkenin engellilik ve siyasi umutsuzluktan kurtarılacağını umuyorlardı çünkü halk bu anlaşmaya yeni liderler tarafından atılan ilk adım olarak görmekteydiler. Ancak gün geçtikçe hükümet rolünü kaybediyor, Taliban güçleniyor, İslam Devleti bazı bölgelerde ortaya çıkıyor, ekonominin durumu kötüleşiyor ve işsizlik oranı önemli ölçüde artıyordu.⁶³³

İkinci turda ikinci sırada yer alan Abdullah Abdullah, eski Mücahitlerin siyasi ve ekonomik desteğine dayanarak kendi paralel hükümetini ilan etmeye karar verdi. Sonunda Birleşik Devlet Dışişleri Bakanı John Kerry, sonraki hükümetin kilit üyesi olmasına yardım edeceğine söz vererek onu son dakikalarda durdurmuştur. Ulusal Birlik Hükümeti Afganlar tarafından “yarı yarıya hükümet” seçilmiştir. Bu, hiç kimsenin önemli ve hatta küçük konularda karar alacak çoğunluğa sahip olmadığı anlamına gelmektedir. Yarı yarıya hükümet dönemi mikro düzeyde yönetişimi de etkilemiştir. Tüm sistem iki bölüme ayrılmıştır. “Yarı yarıya hükümet” in pratik resmi şudur: Eğer bir eyaletteki vali Abdullah'ın ekibiyle bağları varsa, vali yardımcısı Eşref Gani'nin ekibi tarafından aday gösterilmelidir. Bununla birlikte, bu tür bir rejimde, aralarında bir hiyerarşi ve koordinasyon mevcut değildir. Her ikisi de vali görevi görür ve her ikisi de birbirlerinin planlarını tamamlamasını engeller. Bazı durumlarda her ikisi de savaş ağalarıdır ve sorumsuz silahlı gruplarını da kullanabilirler. Demokratikleşmiş ülkelerde seçim sonuçlarının güvenilirliği sahtekârlığın yol açacağı tehlikelere elverişlidir, ancak demokrasinin çerçevesi ve eksenini en azından gelecek

⁶³² Bak, M. (2019). Corruption in Afghanistan and the role of development assistance, Anti-Corruption Resource Center, <https://www.u4.no/publications/corruption-in-Afghanistan-and-the-role-of-development-assistance>, Erişim tarihi: 23.05.20.

⁶³³ Samay, M. A. (2016). The Failed National Unity Government of Afghanistan., BHKK, <http://bhkka.hu/en/the-failed-national-unity-government-of-Afghanistan/#>, Erişim tarihi: 05.04.20.

nesiller için korunmalıdır.⁶³⁴ Afganistan’da 2014 sonrası ortaya çıkan bu ikili hükümet, ülke açısından yapay demokrasisi olmaktan öteye gitmeyecekti. Abdullah Abdullah, ulusal birlik hükümeti anlaşmasını imzaladıktan sonra bu seçimde kaybeden olmadığını, her iki tarafın da kazandığını söylemiştir. Böylece hükümet seçmenlerin iradesi dikkate alınarak kurulacaktı.⁶³⁵

Ulusal birlik hükümetinin başarısızlığının altında yatan nedenlerin bu yapının dış güçler tarafından dayatılan bir yapı olması, Eşraf Gani’nin Pakistan ve Suudi Arabistan desteğine gereğinden fazla güvenmesi ve ABD ile yapılan Güvenlik Anlaşmasına bağımlılık ve son olarak da milli desteği kaybedilmesi olarak görülmektedir. Onlara göre aslında ulusal birlik hükümeti Eşref Gani ve Dr. Abdullah’ın istediği bir şey değil, sadece ABD baskısıyla kabullenmek zorunda kaldıkları bir hükümetti. Bu hükümet kurulduktan sonra da ulusa hizmet yerine, hem Gani hem de Abdullah kendi yerini sağlamlaştırma çabasında olmuşlardır. Bir devletin iki yetkili olunca kararlarda zorlanma ve aksamalar da doğal olarak artacaktır. Bu hükümet başta millete verdiği hiçbir sözü yerine getirmemiştir. Ayrıca Eşraf Gani’n Suudi Arabistan ve Pakistan’a daha fazla güvenmesi Hindistan ve İran’ın kırıngınlığına neden olmuştur.⁶³⁶

5.4.7. Ulusal Birlik Hükümetinin Sonu ve Yeni Dönem

Eşref Gani ve Dr. Abdullah Abdullah’ın 2014 yılında bu yana birlikte yürüttüğü Ulusal Birlik Hükümetinin süresi beşinci yılının sonunda dolunca, Afganistan halkı 2019 yılın Aralık ayında sandık başına gitmelerine rağmen seçimlerin sonucunun belirlenmesi yaklaşık üç hafta ve yeni hükümetin kurulması ise beş ay sürmüştür. Bu sürecin uzamasının sebebi ise eski Ulusal Birlik hükümetini paylaşan isimlerin her biri seçimleri kendisinin kazandığını iddia etmesi olmuştur. Seçimlerden yaklaşık üç hafta sonra Eşref Gani kazandığı açıklayarak makamında ant içme töreni düzenlerken, aynı saatlerde Abdulla Abdullah da bu seçimini kendisi kazandığını öne sürerek kendi iş

⁶³⁴ Ayoobi, E. (2018). The Afghan Government is Failing to Deliver on its Promises., Aljazeera, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/afghan-government-failing-deliver-promises180910123013055.html>, Erişim tarihi: 24.05.2020.

⁶³⁵ CNN Editorial Research (2020). Eşref Gani Fast Facts., <https://edition.cnn.com/2014/12/08/world/ashraf-gani-fast-facts/index.html>, Erişim tarihi: 20.05.2020.

⁶³⁶ Jalali, A. (2015). Forging Afghanistan’s National Unity Government, United States Institute for Peace: Peace Brief 183, 3. <https://www.usip.org/sites/default/files/PB183-Forging-Afghanistans-National-Unity-Government.pdf>, Erişim tarihi: 11.06.2021.

yerinde ant içme töreni düzenleyerek kendisini Afganistan'ın cumhurbaşkanı ilan etmiştir. Hal böyle olunca, seçimlerimin kesinleşmesi ve böyle bir anlaşmazlığa son verilmesi yaklaşık beş ay sürmüş, sonunda Mayıs 2020'de taraflar bir takım koşullar doğrultusunda iktidarı paylaşmak konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya göre Eşref Gani Afganistan'ın Cumhurbaşkanı ve Dr. Abdullah Abdullah ise devletin yetkili ikinci adamı olmasıdır. Bu anlaşmaya göre Abdullah'a resmi görevi Yüksek Ulusal Uzlaşma Konseyi'ne Başkanlık yapmak ve bu alanda ilgili atamaları yapmak, barış çalışmalarını yakından takip etmektir.⁶³⁷

Seddiqi'nin BBC'ye yazdığı habere göre, Afganistan halkının oyuna göre belirlenmeyen ve demokrasi bayrağı altında bölünen iktidardan pek fazla bir şey beklemek hata olacaktır. Son seçimlerde her biri kendisinin kazandığını iddia etmiş ve adayların anlaşmazlığından dolayı seçim aylarca sonuçlanamamıştır. Her ne kadar ikili sonunda anlaşarak hükümete ortak olsalar da, bölünen hükümet ülkenin devlet yapısına, anayasasına, demokratik organlarına ve halkın güvenine büyük ölçüde zarar vermiştir. Üstelik ülkedeki çok da güçlü olmayan demokrasi algısının tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştır. Taliban sonrası dönemde Afganistan'da kurulan geçici hükümet hemen demokratik bir devlet kurma girişimine koyulmuştur, halbuki böyle bir devlet kurulabilmesi için hiçbir alt yapısı yoktu. Diğer taraftan, kökten dinci ve herbiri kendi kültürüne sıkı sıkıya bağlı olan aynı zamanda nüfusunun çoğu yoksul ve ekonomik anlamda dışa bağımlı bir devletin hemen demokratik, modern ve özgür bir topluma dönüşmesi pek mümkün değildi. 2009 yılından sonra yapılan seçimler ve anlaşmazlıklar Afganistan'daki kırılan demokratik yapının daha da kötüleşmesine ve insanların özgür ve adil seçim kavramına olan güvenlerinin sarsılmasına neden olmuştur. Karzai'nin iki dönemlik cumhurbaşkanlığı süresi sonra erdikten sonraki dönem yapılan seçimler sonrası gelişen anlaşmazlıklar ve akabinde kurulan ve beş yıl süren Ulusal Birlik Hükümeti ve daha sonra 2019 yılındaki seçimler ve yeniden ikili yapının ortaya çıkması ve iktidarın bölünmesi ülkenin demokrasi girişimlerine yapılan son darbe niteliğindedir.⁶³⁸

⁶³⁷ Hunar, E. (2020). Abdullah ve Gani Anlaşmasının Perde Arkası ve Dostumun Marşal olması, BBC Persian, <https://www.bbc.com/persian/Afghanistan-52722865>, Erişim tarihi: 23.05.2020.

⁶³⁸ Seddiqi, S. (2020). Gani ve Abdullah Anlaşması: Demokrasi Tabutuna Çakılan Son Çivi, BBC Persian, <https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-52616632>, Erişim tarihi: 24.05.2020.

5.5. Karzai ve Gani Dönemlerinin Karşılaştırılması

Hem Karzai hem de Gani batılı ülkeler, özellikle de ABD, tarafından desteklenmişlerdir. Fakat ikisinin iç ve dış politikalarında farklılıklar olmuştur. Hamid Karzai, hükümeti döneminde Taliban'ın sığınaklarına gece operasyonlarına yasak getirmişti, halbuki Gani bu yasağı kaldırarak ulusal güvenlik güçlerinin Taliban sığınaklarına saldırısına izin vermiştir. Ayrıca Karzai, Taliban'a karşı havadan saldırıyı da yasaklamıştı ve güvenlik güçleri zor duruma düştüklerinde hava kuvvetlerinden destek alamıyorlardı. Oysa Gani döneminde bu yasak da kalkmış ve kara güçlerinin zor durumlarında havadan destek sağlanabilir hale gelmiş ve güvenlik güçleri kesin yenilgiden kurtarılmıştır.⁶³⁹

Bilindiği üzere Karzai, ABD-Afgan Güvenlik Anlaşmasını⁶⁴⁰ ulusal konseyin onayına rağmen imzalamamıştır, fakat Eşraf Gani, hükümetinin ilk haftasında imzalamıştır. Diğer taraftan Karzai hükümeti boyunca net bir dost-düşman tanımı yapmazken Gani, net bir şekilde El-kaide, IŞİD ve Taliban'ın Afganistan topraklarının ve halkının düşmanı olduğunu ilan etmiştir. Karzai hükümeti boyunca Taliban'a "kardeş" olarak hitap etmiş, fakat Gani onlara hiçbir zaman "kardeş veya Afgan" olarak değil, aksine terörist ve yabancıların hizmetçileri şeklinde hitap etmiştir. Karzai, hep Taliban'la barış masasına oturmak istemiş ve bu konuda onlara ricada bile bulunmuştur, fakat Gani böyle bir yumuşak politika izlememiştir.⁶⁴¹

Dış politika açısından Karzai hep Pakistan'ı Hindistan'a tercih ederken, Gani ise Hindistan ile ilişkileri geliştirmiştir. Diğer taraftan Karzai döneminde NATO üyesi ülkeleri ilişkilerde gerileme yaşanmış ve Karzai devlet bu ülkelere güvenmediğini söylemiştir. Fakat Eşref Gani hükümeti tekrar batı ile ilişkileri geliştirmiştir. Gani, Karzai'in aksine AB ile de iktisadi ve siyasi ilişkileri geliştirmişti. Karzai döneminde kurduğu bazı devlet kurumları örneğin ülke içi yolsuzlukla mücadele kurumları gibi

⁶³⁹ Afghan Paper, (2017). Hamid Karzai ve Eşref Gani Hükümetleri Arasındaki Fark (orijinali Farsça), <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=133591>, Erişim tarihi: 02.02.20.

⁶⁴⁰Ufuq News. (2014). Afganistan ve ABD arasındaki Güvenlik Paketi Anlaşması'nın tam metni, <https://ufuqnews.com/archives/7870>, Erişim tarihi: 12.07.2021.

⁶⁴¹ 8 Subh: <https://8am.af/a-comparative-study-of-karzais-political-and-political-management-techniques/>, Erişim tarihi: 02.02.20.

kurumlar kendi alanlarında başarısız olmuştur, fakat Gani'nin kurduğu bazı kurumlar bir nebze de olsa başarıyı yakalamıştır.⁶⁴²

Ayrıca Gani dört yıllık hükümeti döneminde siyasi rakipleri ile birçok diplomatik çatışmaya girmiştir. Ulusal Birlik hükümeti kuralları gereği gereken yetkiyi Dr. Abdullah Abdullah'a vermemiştir. Diğer taraftan ülkenin bazı kilit isimleri olan Ahmed Ziya Mesud'u işten çıkarmış ve daha sonra ise başyardımcısı olan Abdürreşid Dostum'u bir şekilde sürgüne göndermiştir. Bunların yanı sıra yıllardır Belh ilinin valisi olan Ata Muhammed'i büyük sorunlar ve çatışmalar sonrası koltuğundan etmiştir.⁶⁴³

Gani döneminde özellikle politik, mezhepsel ve etnik ayrımcılıklar had safhaya çıkmıştır. Bir taraftan kendisi ve takımı siyasi rakiplerini alt etme yolları aramaya meşgulken, diğer taraftan ülkenin güvenliğini Taliban'ın yanı sıra IŞİD de tehdit etmeye başlamıştır. Tüm bunlardan dolayı Hamid Karzai dönemine kıyasla Gani döneminde ülkede tekrar güvenlik sorunları artmaya başlamıştır. Kandahar dâhil olmak üzere birkaç bölge Taliban tarafından işgal edilmiş ve güvenlik güçlerinin en çok zarar gördüğü bir dönem olmuştur.⁶⁴⁴

Bir ülkenin dış politikasının kolay kolay değişmesi, basit bir eylem değildir, aksine dış politikasının değişmesi için birkaç farklı faktör gerekmektedir. Dış politika çalışmalarında dış politikadaki üç önemli faktörün altı çizilmiştir. Bunlar liderlik, yapı ve siyasi söylemdir. Çoğu zaman dış politikada diğer faktörlere kıyasla lider çok büyük rol oynamaktadır. Bu açıklamalar çerçevesinde Afganistan'ın dış politikasına göz atılacak olursa, yukarıda adı geçen üç faktörün özellikle de 2001 sonrası değiştiği görülmektedir. Fakat Afganistan'ın Pakistan'a yönelik izlediği dış politika herhangi bir değişime uğramadan tekrar yaklaşık 40 yıl öncesine yani Zahir Şah ve Davud Han döneminde izlenen dış politikaya dönmüştür.⁶⁴⁵

Karzai, aslında ABD ve NATO'dan teröre karşı savaş kapsamında terörü destekleyici ülkeler yani Pakistan'a karşı da savaşmalarını beklemekteydi. Bundan dolayı Batı

⁶⁴² Moonzajer, M. F. (2015). Five of Karzai's Mistakes Ghani Can Avoid, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2015/02/18/five-of-karzais-mistakes-Ghani-can-avoid/>, Erişim tarihi: 09.3.2020.

⁶⁴³ Moonzajer, a.g.m., 2015, aynı yer.

⁶⁴⁴ Afghan Voice Agency, a.g.k., 2013.

⁶⁴⁵ Mehrban, Sh. (2016), Gani ve Karzai Politikası ve Belirsiz Gelecek, Etilaat Roz, <https://www.etilaatroz.com>, Erişim tarihi: 15.10.2020.

desteğiyle iktidara gelen Karzai, 13 sene süren hükümetinin sonunda en çok batı tarafından özellikle de Amerika tarafından eleştirilmiştir. Karzai'ye göre Afganistan, Pakistan ve ABD arasındaki muamelelere kurban gitmiştir. Karzai döneminde gerçekleşen en önemli dış politika değişikliklerinden biri batı ülkelerine karşı Afganistan siyasetinde oluşan şüphe ve güvensizlik olmuştur. Bu bağlamda Karzai ABD ile ikili Barış Anlaşmasını imzalamamıştır. Karzai'in batılı ülkelerle ilişkisinin kötüleşmesinin en önemli sebeplerinden biri Pakistan sorunu olmuştur. Bu sorun, Karzai'nin dış politikasında merkezi önem taşımıştır.⁶⁴⁶

Eşref Gani'nin iktidara gelmesiyle birlikte Afganistan'ın batıya karşı izlediği dış politika değişmiştir. Gani elinden geldiği kadar batının desteğinden yararlanmaya çalışmıştır. Bu nedenle ilk fırsatta ABD ile stratejik anlaşmayı imzalamıştır. Ayrıca, batının askeri ve mali yardımlarının devam etmesi için çaba göstermiş ve bu çabaları da sonuç vermiştir. Şöyle ki Gani hükümeti NATO üyesi ülkeler ve NATO müttefikleri ile de anlaşma imzalamıştır. Dönemin ABD başkanı Obama, halkına verdiği sözün aksine, ABD askerlerinin 2017 yılında kadar Afganistan'da kalacaklarını açıklamıştır.⁶⁴⁷

Eşref Gani döneminin en çok ses getiren dış politika değişikliklerinde bir tanesi de Pakistan'a karşı izlenen politika olmuştur. Karzai'in aksine, Gani Pakistan ve Afganistan ilişkilerinin düşmanca olduğunu açıkça beyan etmiş ve bunun sebebi olarak da Pakistan'ın Afganistan'a zorla dayattığı savaş olduğunu açıklamıştır. Sorunun çözülmesi için Afganistan ve Pakistan'ın barışması gerektiğini vurgulamıştır. İki ülke arasındaki sorunun açıkça dile getirilmesi ve çözüm yolu arama çalışmaları Afganistan dış politikası açısından o güne kadar görülmemiş bir hareketti. İki ülkenin barış masasına oturma planları o sırada gerçekleşen Molla Ömer'in ölümü ile suya düşmüş oldu. Daha sonra İslamabad'da gerçekleşen Asya Kalbinin Bakanları adı altındaki beşinci oturumda Gani bir kez daha Pakistan'a barış çağırısı yapma fırsatını yakaladı. Barış konuşmalarını sürdürmek ve süreç takibi için bir dördlü (Afganistan,

⁶⁴⁶ Mahran, Sh. (2015). Gani ve Karzai Politikası ve Belisiz Gelecek., Analiz, Etikaatroz, <https://www.etilaatroz.com/32645/>, Erişim tarihi: 20.05.2020.

⁶⁴⁷ Faizi, E. (2015). "Ashraf Ghani is no Karzai, but he is still an Afghan", Aljazeera, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/03/ashraf-gani-karzai-afghan-150322125239667.html>, Erişim tarihi: 24.05.2020.

Pakistan, Amerika ve Çin) grup oluşturuldu. Tüm bu gelişmeler Gani'nin Pakistan'a yönelik dış politikasını Karzai'den farklı kılmaktadır.⁶⁴⁸

Tüm bunlara rağmen, Gani döneminde dış politikanın gerçekleşme usulü açısından yani dış politikanın yapısal özellikleri açısından çok bariz bir değişim göze çarpmamaktadır. Dış politika belirleyicilerinin yanı sıra bir devlette bu politikayı uygulamasından sorumlu olan bazı organlar vardır. Afganistan Anayasasına göre dış politikayı cumhurbaşkanı belirlemektedir. Bu konuda Gani ve Karzai yönetimleri arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Karzai döneminde dışişleri bakanı ve diplomatik kurumlar siyasi söylemin yürütülmesine ve sürdürülmesine dâhillerdi, fakat Gani döneminde dışişleri bakanlığı siyasi söylem çerçevesinde geriye itilmiş ve kendisine bu konuda herhangi bir rol verilmemiştir. Tüm bunlar Afganistan'ın dış politikadaki gelişimine engel oluşturmakta ve dışişleri bakanlığının işleyiş ve mevkiine engel teşkil etmektedir.⁶⁴⁹

Ayrıca Gani, Afganistan halkını ABD'nin ülkede varlığını sürdürmesine ikna etmiş ve daha önceki Karzai'in halk nezdindeki ABD'nin imajını yıkma çabaları boşa gitmiştir. Ancak Pakistan ile ilgili siyasi söylem, Gani'nin tüm çabalarına rağmen, hala mevcudiyetini korumaktadır. Bu durumun istikrarlı olmasında birkaç neden vardır. Bunlardan birincisi, Afganistan'ın güvenlik durumun kötüleşmesi ve IŞİD tehdidi gibi yeni tehditlerin ortaya çıkması iki ülke arasındaki barış sürecini baltalamıştır. Dışişleri bakanı dış ilişkilerden uzaklaştırılmış bu da dışişleri bakanlığının güç kaybına neden olmuştur. Dördüncü olarak da seçimlerde yaşanan sorunlar ve parçalanmış yapı bir devletin kurulması, dış politikada ciddi fark yaratmaya imkân tanımamıştır.⁶⁵⁰

Daha önce de belirtildiği gibi Karzai döneminde Pakistan'a yönelik Afganistan dış politikası değişmemiştir. Ayrıca Karzai, iki ülke arasındaki tarihi anlamsızlığı çözmeye çalışmamanın yanı sıra sürdürmeye devam edeceğini vurgulamıştır. Pakistan da hiçbir zaman Afganistan ile ilgili sorununu dile getirmemişse de ülkeye karşı terör

⁶⁴⁸ Taieb, R. (2019). Foreign Policy Definition Should Change: Gani., Tolo News, <https://tolonews.com/afghanistan/foreign-policy-definition-should-change-ghani>, Erişim tarihi: 25.05.2020.

⁶⁴⁹ Ahmad, J. (2014). Ashraf Gani's Afghanistan, Foreign Policy, FP News, <https://foreignpolicy.com/2014/06/04/ashraf-Ganis-Afghanistan/>, Erişim tarihi: 23.05.2020.

⁶⁵⁰ Gibbons-Neff, T. & Branes, J. E, (2019). U.S. Military Calls ISIS in Afghanistan a Threat to the West. Intelligence Officials Disagree, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2019/08/02/world/middleeast/isis-Afghanistan-us-military.html>, Erişim tarihi: 25.05.2020.

gruplarını desteklemeye devam etmiştir. İki ülke aralarındaki sorunu açıkça beyan etmedikleri için çözüm bulma yolu da olanaksız hale gelmektedir. Sorunların açıkça dile getirilmemesi iki ülke arasındaki siyasi söylemi imkânsız kılmaktadır. Aslında Afganistan Taliban tehdidini azaltmak için Pakistan ile ilişkilerini geliştirmek zorundadır, yoksa Pakistan Taliban'ı desteklemeye devam edecektir.⁶⁵¹

5.6. Afganistan'da Ulus-Devlet İnşası Süreci

Ulus inşası kavramı, sömürge altında olan üçüncü dünya ülkelerinin özgürlüğün anlamına varmaya başladıkları an anlam kazanmaya başlamıştır. Böyle ülkeler için ulus inşası, sömürgeci güçlere karşı koyabilmek için tek bir dayanak gibi görünmekteydi. Günümüzde sadece ulus olabilen halklar medeniyet, özgürlük ve gelişmişlik düzeyine yükselebilecektir. Ulus, her toplum için kendi siyasi ve toplumsal şartlarını altında ve kültürel değerleri doğrultusunda tanımlanmaktadır.⁶⁵²

Afganistan mezhep, etnik köken, ırk, dil açısından farklı azınlıkları barındıran ve tüm bunlardan dolayı tek bir ulus devlet olma açısından ciddi sorunlar yaşayan bir ülkedir. Bu sorunları en aza indirebilmek, ülkedeki hâkim gerginlik ve kopma noktalarını belirlemek için iki farklı unsur grubu birlikte incelenmelidir. Bunlardan birincisi tüm farklılıklarına rağmen, bu topraklarda yaşayan etnik grupları bir arada tutmaya yardımcı olan İslam dini, dil, milli semboller, yabancı tehdidi gibi yakınsama (iconography) unsurlarıdır. İkincisi ise ülkedeki farklı etnik grupları tek bir ulus çatısı altında birleşmelerini engeleyen ıraksak (circulation) unsurlarıdır. Bu ıraksak unsurlar; Afganistan'ın adı, etnik gruplar arasındaki mezhep farklılıkları, dilsel ayrışmalar, merkezi otorite ve karizmatik liderin yoksunluğudur. Ülkedeki farklı etnik gruplar arasında yukarıda sayılan birleştirici unsurlar geliştirildiği takdirde ülkedeki milli birlik ve bütünlük güçlenebilecektir.⁶⁵³

Afganistan'a ulus inşası açısından genel anlamda bakıldığında, bir "ulus" olma özelliklerini tam olarak taşımadığı görülebilir. Bir ulus olarak değerlendirilebilmek için bir toplumun ortak toprak, geçmiş, dil ve mezhep gibi unsurların bir arada olması gerekmektedir. Afganistan toplumunun ulus olmaya müsait olup olmama açısından bu unsurlara bakacak olursak, ilk olarak ulus olma unsurlarından biri olan ortak toprak

⁶⁵¹ Gibbons-Neff, ve Branes, *a.g.m.*, 2019, aynı yer. Erişim tarihi: 25.05.2020.

⁶⁵² Frahmmand, M. (2011). *Maa Millet Mişawim/ Biz Ulus Olacağız.*, Aghaz Naw Yayınları, 10.

⁶⁵³ Janparwar, *a.g.m.*, 2010, 36.

veya vatan unsurunu ele alındığında bu ülkede yaşayan insanların buradaki güvensizlik ve yaşanan işgallerden dolayı kendilerini ait hissetme duyguları zayıflamıştır.⁶⁵⁴

Afganistan tarihine bakılacak olursa, bu toprakların farklı dönemlerde farklı süper güçlerin işgali altında kaldığı ve daha sonra da yıllardır istikrasızlık ve güvensizliklerle mücadele ettiği görülebilir. Ayrıca, ülkede yaşayan farklı etnik gruplar her biri kendi geçmişine sahip olup, yıllardır aynı toprağı paylaşmalarına rağmen tam anlamda kaynaşmış değiller. Diğer taraftan bölgesel ve global güçleri ülkedeki bir etnik grubu destekleyip diğerini desteklememesi, ülkede artan şiddet ve buna sebep olan Taliban faktörü ülke toplumunun biri birine yabancılaşmasına neden olmuştur. Bunlarla birlikte ulusu oluşturan dil unsuru da Afganistan açısından bakıldığında sorunlu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Afganistan’da çok sayıda farklı dil ve lehçe konuşulmakta olup, fakat bunlardan sadece iki dil (Farsça ve Peştunca) ülkenin genelinde resmi dili olarak belirlenmiştir. Bu unsur bile ülke halkının kendi arasındaki bölünmüşlüğü göstermek için yeterli bir unsurdur. Ulusun diğer bir unsuru olan ortak kültür de Afganistan’da diğer unsurlardan farklı değildir. Ülkede yaşayan 50’den fazla etnik grubunun her biri kendine has kültüre sahiptir. Ulusun en önemli yapıcı unsurlarından olan din, Afganistan’da iki büyük mezhebe (Sünni ve Şia) olarak ayrılması bu mezhep sahibi kişiler arasında asırlar boyunca çatışma ve anlaşmazlığa neden olmuştur.⁶⁵⁵

Afganistan’da devlet inşası da ortamın güvenlik durumuna ve dış yardımın sürekliliğine bağlı olduğu için gerçekleşmesi zor bir projeye dönüşmüştür.⁶⁵⁶

Devlet inşası hem bir iç dönüşümü hem de bir uluslararası yardım gerektirdiği için karmaşık bir süreçtir. Ayrıca ulus inşası uzun vadeli bir vizyonun yanı sıra kısa vadeli eylemler de gerektirmektedir. Devlet inşasının kesin bir formülü bulunmamakla birlikte, temel alınan bazı modeller vardır. Ancak pratikte bazı devlet inşası modelleri bir dereceye kadar aktarılabilir, çünkü her ülkenin benzersizliği ve tarihsel deneyi dikkate alınmalıdır. Devlet kurma süreci, bir toplumun birçok yönünün tamamen

⁶⁵⁴ Waizi, H. (2002). *Afghanistan wa Sazahai Huviyet Milli/Afganistan ve Ortak Kimliğin Eksiklikleri*, Urfa’n Yayınları, Tahrar, 28.

⁶⁵⁵ Waizi, a.g.e., 2002, 44.

⁶⁵⁶ Weinbaum, M. G, (2012). “Afganistan’ın Yeniden İnşası: Engeller, Dersler ve Beklentiler”, *Ulus İnşası*, Edt. Francis Fukuyama, Çev. Hasan Kaya, 2. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul, 194.

yeniden yapılandırılmasıyla sonuçlandırabilir ve devletin diğer devletlerle olan ilişkilerini değiştirebilir. Bir devletin geçmiş deneyimleri, kabul edilebilir sayılabilecek sosyal düzenlemelerin türleri üzerinde etkilidir. Barış ve güvenliği tesisi, özellikle Afganistan gibi onlarca yıldır şiddetli çatışmalar yaşayan bir ülkede, devlet inşası için önemli bir endişe kaynağıdır.⁶⁵⁷

5.7. Ulus-Devlet İnşasında Engel Teşkil Eden Hususlar

Afganistan'ın ABD müdahalesi sonrası yirmi yıllık ulus inşası sürecinde önündeki en önemli engellerden biri güvenlik sorunu olmuştur. Ülkede meydana gelen patlamalar ve sivil ölüm oranlarının gün gittikçe artması güvenlik karşısında en önemli engeli teşkil etmiştir. Daha önce düzenli bir ordu ve polis birimlerinden yoksun olan Afganistan, 2001 sonrası bu birimler oluşturulmuş ve asker sayısı artmıştır. Ayrıca Afgan polislerinin ve askerlerinin daha nitelikli ve profesyonel olmaları için NATO ve Avrupa Birliği tarafından AB polis misyonu (EUPOL) adı altında eğitim projeleri düzenlenmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen terörün görünmez yüzü, canlı bombalar ve orduya karşı koyulan tuzaklar çok fazla sayıda askerin can kaybına neden olmuş ve terörle mücadelede standart bir strateji geliştirmeyi de imkânsız kılmıştır.⁶⁵⁸

Afganistan'da uzun süre devam eden savaş ortamı ülkenin ekonomik yapısına büyük ölçüde zarar vermiştir. Daha öncesi da ekonomik açıdan inişli çıkışlı bir ülke olan Afganistan, özellikle 1979 yılından sonra ekonomik anlamda adeta çöküş yaşamıştır. Özellikle Sovyet İşgalinden başlayarak, iç savaş ve Taliban işgali ile devam eden bir ortamda ekonominin istikrarlı olmasını beklemek de zaten imkânsızdı. GSYH'nin düşüklüğü ve devletin gelir vergisi tahsil etme kapasitesinin oldukça geri olması kayıt dışı ekonomiye yol açmış ve devletin ekonomisi kısır bir döngüye girmiştir. Tüm bunlardan kaynaklı olarak ülkenin %40'ı işsiz ve %37'si de yoksulluk sınırının altında hayat geçirmektedir. Ülkede yaygın bir yolsuzluk, vergi toplamada kontrolsüzlük ve usulsüzlük bulunmaktadır. Devlet kurumlarının verimli çalışmaması, alt yapı sorunu

⁶⁵⁷ Kawano, M. and McGuire, A. (2005). "Human Rights and Post-War Reconstruction: State-Building in Afghanistan," *Human Rights & Human Welfare*, 5 (1), Article 34. <https://digitalcommons.du.edu/hrhw/vol5/iss1/34/>, Erişim tarihi: 22.04.2022.

⁶⁵⁸ Afganistan Ülke Raporu, *a.g.r.*, 2017, 13-15.

ekonomik anlamda ülkenin kalkınması ve ulus inşası önündeki en büyük engellerden olmuştur.⁶⁵⁹

Afganistan'da ekonomik büyüme bir türlü istikrarını tutturamamış, iç teşebbüsün teşviki ve yabancı sermayenin çekilmesine yönelik çabalara rağmen istenilen büyüme gerçekleşmemiştir. Ayrıca çoğu yabancı şirket ülkedeki istikrarsızlıktan dolayı buraya yatırım yapmak istememişlerdir. Diğer taraftan çok az sayıda doğal kaynağını kullanma kapasitesine sahip olamayan Afganistan'ın ekonomisinin büyük bir kısmı savaş döneminde tahrip olmuş olması ve kalkınması için büyük oranda dış yardımlara bağlı olması ulus inşası sürecinin diğer bir önemli sıkıntılarından olmuştur.⁶⁶⁰

Ülkenin diğer bir ekonomik sorunu da hala yüksek sermaye gerektiren sanayi ürünleri ithal etmesidir. İhraç ettiği ürünler ise çoğunlukla kâr marjı düşük olan işlenmemiş ürünlerdir. Uzun yıllar boyunca temelde tarıma dayalı bir ekonomisi olan ülkenin topraklarının sadece %18'i tarım arazisi olarak kullanılmaya elverişlidir. Genelde dağlık ve sarp yapısından dolayı tarımda makineleşme oranı oldukça düşüktür. Bunun yanı sıra ülkenin sert karasal iklimi tarımda çeşitliliği ve tarım ürünlerinin verimini düşürmektedir.⁶⁶¹

Ülke ihracat alanındaki bütün çeşitlendirme çabalarında rağmen, yine de afyon Afganistan'ın en büyük ihracat kaynağı sayılmaktadır. Hatta dünya afyon üretiminin %90'nının Afganistan'da üretildiği söylenebilir. Ülkenin diğer ihracat ürünleri ise yaş meyve, fındık ve el yapımı halılardır. Bunlara karşın ithal edilen ürünlerinde makine, gıda, tekstil ve petrol ürünlerinin öne çıktığını bilinmektedir. Ülkedeki ekonomik faaliyetleri artırmakla birlikte emek gücü ve yerli sermayenin dışarıya akışını ulus inşası sürecinde önleyen en önemli faktör ise güvenlik soru olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶²

Yaklaşık yarım asırdır süren yabancı hâkimiyeti, istila ve iç huzursuzluktan sonra Afganistan, devlet başarısızlığının yanı sıra, ulus inşasında başarısızlığının özelliklerini de göstermiştir. Yine de, savaştan önce bile Afganistan'da merkezi devlet

⁶⁵⁹ Sadat, *a.g.m.*, 2018, aynı yer., Erişim tarihi: 15.10.2020.

⁶⁶⁰ Karimi, K. (2012). Challenges to State-Building Efforts in Fragile State: Lessons from Afghanistan Post 2001, NATO WATCH, 5. https://natowatch.org/sites/default/files/challenges_to_state-building_efforts_in_fragile_states_-_kaveh_karimi.pdf, Erişim tarihi: 05.08.2021.

⁶⁶¹ Sadat, *a.g.m.*, 2018, aynı yer., Erişim tarihi: 15.10.2020.

⁶⁶² Köçer, M. (2019). "Afganistan'da Taliban Sonrası Değişim", *Sosya Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 376.

ve gelişmiş bir yapının olmamasını hatırlamakta fayda vardır. Ulusal kurumlar geçen yirmi yıl içinde kurulan hükümetler altında beklenen gelişme ve kurumsallaşmayı sağlayamamıştır. Dolayısıyla, bu süreç ile ilgili zorlukları iki yönlü olarak yanıtlamak mümkündür: birincisi, yeni Afganistan Anayasası, devletin temel işlevlerinin yeniden getirebilmesi ve yeniden inşası için gerekli araçları sağlamak zorundaydı. İkincisi, yeni anayasanın yeterli meşruiyetin temelini sağlamak için sürecin Afgan halkı tarafından kabul edilebilir bir şekilde yapılandırılması gerekmektedir.⁶⁶³

Afganistan'ın ulus inşa sürecine girebilmesi için ülkedeki yollar, okullar, elektrik şebekeleri ve klinikler gibi somut alanların yanı sıra, hukukun üstünlüğünün yeniden sağlanması, milis liderlerinin kabile liderleriyle yer değiştirmesi ve ulusal ruhun etnik ayrılıklardan kurtarılması gibi daha soyut alanlar da yeniden inşa edilmeliydi. Fakat yirmi yıllık bu süreçte tam anlamıyla ulus inşasının başarılı olmamasının yanı sıra güvensizlik ve terör saldırıları önlenememiş ve süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁶⁶⁴

Başka alanlarda olduğu gibi, ülkenin genel durumu sağlık sektörünün de gelişmesini engellemiştir. Şöyle ki ülkenin sağlık kurumları, hastaneler, tıbbi cihazlar ve hatta kullanılan ilaçlar bile uluslararası standartların çok gerisinde kalmıştır.⁶⁶⁵ BM'nin yayınladığı insani kalkınma endeksinin verilerine göre Afganistan hala az gelişmiş ülkeler listesinde yer almakla birlikte, ülkedeki bebek ölümlerinde 2002'den 2012'ye %22, çocuk ölümlerinde ise %26 oranda azalma olmuştur. Ayrıca aşılama açısından aşı olan kişi oran %30'den %80'e yükselmiş durumdadır. Bu tür ilerlemeleri, az olsa da, doğum esnasında anne ölümlerinde de görülmektedir. 2002 yılında doğum yapan her 100.000 anneden 1.700'ü hayatını kaybederken, bu oran günümüzde 1.400'e gerilemiş durumdadır. Ülkede açılan yeni hastaneler salgın hastalıkların önlenmesini beraberinde getirmiştir.⁶⁶⁶

Fakat diğer alanlara kıyasla, Afganistan'daki eğitim alanı 2001 sonrası en çok gelişen alanlardan biridir. 2002 yılında Afganistan'da sadece bir milyon öğrenci okula

⁶⁶³Bogdandy, A., Häußle, S., Hanschmann F. And Utz. R., (2005). "State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches", Edt. A. von Bogdandy and R. Wolfrum, *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, (9), 607-608.

⁶⁶⁴ Goodson, L. P., (2012). "Afganistan'dan Alınan Ulus İnşası Dersleri", *Ulus İnşası*, Edt. Francis Fukuyama, Çev: Hasan Kaya, 2. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul, 225.

⁶⁶⁵ Aquil, S. (2009). *National-Building and Democratization in the Past Taliban Afghanistan: Challenges and Prospects*, Global South Workshop, The Graduate Institute of International and Development Studies, Geneva-Switzerland, 17.

⁶⁶⁶ Köçer, a.g.m., 2019, 376.

giderken ve bu sayının nerede ise hepsi erkeklerden oluşurken, son yirmi yılda ise bu oranin yedi milyonu aşmış ve bu rakamın 2,5 milyonunu kız öğrenciler oluşturmuştur. Ayrıca daha önce sayıları 20.000 olan ve genelde erkeklerden oluşan öğretmen sayısı birinci Taliban dönemi sonrası 170.000'e ulaşmış ve bu rakamın %30'unu kadın öğretmenler teşkil etmiştir. Benzer şekilde ülkedeki üniversite ve okulların sayısı da hızlı bir şekilde artmıştır ve özel üniversitelerin artması daha fazla insanın yüksek eğitime ulaşımını sağlamıştır. Böylece son araştırmalara göre ABD'nin çekilmesi ve Taliban işgali öncesi ülkedeki okur-yazarlık sayısı %28'e çıkmıştır.⁶⁶⁷ Ancak tüm bu gelişmeler Taliban'ın Ağustos 2021 tarihinde Afganistan'ı tamamen işgal etmesinden sonra tekrar bir durgunluk ve belirsizliğe itilmiştir.⁶⁶⁸

5.7.1. İnşa Sürecinde ABD'nin İzlediği Politikalar

ABD hükümetinin Afganistan'da bulunduğu son yirmi yılda, sürdürülebilirlik sorunu milyarlarca dolara mal olmuştur. 2021 yılı SIGAR raporunda, ABD'nin binalar, iletim hatları ve dönüştürücü merkezleri, yollar ve köprüler, motorlu taşıtlar ve uçaklar dâhil olmak üzere Afganistan'daki sermaye varlıklarına yaklaşık 7,8 milyar dolar harcadığı belirtilmiştir. Bu miktarın yaklaşık yüzde 31'i ise kullanılmayan veya terk edilmiş veya yok edilmiş varlıklara harcanmıştır. Ayrıca, ABD tarafından Afgan kurumlarında istihdam edilen teknik danışmanlar, becerilerini Afgan meslektaşlarına öğretmek yerine Afgan hükümetinin ve güvenlik güçlerinin temel işlevlerini devraldığından önemli israflar ortaya çıkmıştır.⁶⁶⁹

ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) 2011'de tüm projelerin Afgan hükümetinin kendi Ulusal Kalkınma Stratejisi ile uyumlu olmasını gerektiğini ve her bir projeyi sürdürmek için mali ve teknik kabiliyetine ilişkin endişelerin planlama aşamasında ele alınmasını vurgulamıştır.⁶⁷⁰ Fakat belirlenen bu hedeflere yıllar sonra bile ulaşamamıştır. Diğer taraftan, USAID'in Afganistan programlamasının 2017

⁶⁶⁷ Afganistan Ülke Raporu, *a.g.r.* 2017, 15.

⁶⁶⁸ Köçer, *a.g.m.*, 2019, 376.

⁶⁶⁹ SIGAR Quarterly Report to the United States Congress, (September 2017). Reconstructing the Afghan National Defense and Security Forces: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, 116. <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/sigar-17-62-ll.pdf>, Erişim tarihi: 06.05.2021.

⁶⁷⁰ SIGAR, (2018). Stabilization: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, Lessons Learned Report, 67. <https://www.sigar.mil/interactive-reports/stabilization/index.html>, Erişim tarihi: 10.05.2021.

stratejik değerlendirmesinde, bazı üst düzey USAID yetkililerinin Afgan liderliğindeki sürdürülebilir kalkınma hedefinin “büyük ölçüde ulaşamadığını” açıkladı.⁶⁷¹

Afganistan, yılda en az 8,6 milyar dolar (hem güvenlik hem de sivil yardımı kapsayan) ve 11 milyar dolarlık yıllık kamu harcamalarının neredeyse yüzde 80’ini finanse eden bağış fonlarına büyük ölçüde bağımlıydı. Bundan dolayı da Afgan hükümeti mali kapasitesinin sınırlı olmasından dolayı ABD’nin birçok yeniden yapılanma çabasının sorumluluğunu üstlenmemiştir. Bununla birlikte, Afgan hükümeti genellikle ABD’nin sağladığı varlıkları sürdürmek için teknik kapasiteden yoksundu.⁶⁷²

Ayrıca SIGAR, Afgan hükümetinin ABD’nin inşa ettiği hastaneler ve yolların bakımını finanse edemediğini ve fonu olsa bile bunu yapacak teknik kapasiteden yoksun olduğunu tespit etti. ABD ayrıca kısmen Afgan hükümetinin vergi gelirlerinin artırmasına ve mali kapasitesini güçlendirmesine yardımcı olmak için özel işletmelere doğrudan destek sağladı. Ancak, bu çaba aynı zamanda sürdürülebilirlik sorunlarıyla da karşı karşıya kaldı. Bu şirketlerden bazıları finansal destek ve teknik yardımı piyasalara erişimlerini genişletmek için kullanırken, bazı diğer şirketler ise kârlılıklarını sürdürmek için “bedava paraya” bağımlı hale geldi. SIGAR, Afgan hükümetinin, eyalet ve ilçe yönetimlerinden önemli girdiler için mekanizmalar oluşturarak bütçe yetkisini merkezden uzaklaştırmadaki başarısızlığını defalarca belgeledi. ABD bunu fark ettikten sonra bile, birçok USAID programını, ABD hükümetinin kendi stratejisini ihlal ederek bölge düzeyine odaklanmaya devam etti. Bu tür zayıf planlama bazen olağanüstü bir israf düzeyine neden oldu.⁶⁷³

ABD’nin müdahalesi altında geçen yirmi yıllık süreçte, Afganistan’ın ciddi meselelerinden bir diğeri nitelikli personel yetersizliğidir. Çünkü finansman kolayca artırılabilse de, bu parayı harcayacak nitelikli personeli belirlemek, eğitmek ve gerekli kurumlara yerleştirmek çok daha zor olmuştur. Afganistan’da ABD hükümeti, personelin kritik rolüne yeterince dikkat etmemiştir. Böylece, ABD’li yetkililerin kritik eksikliklerin üstesinden gelememesi, doğru insanları doğru işlere alma,

⁶⁷¹SIGAR, (2018). Quarterly Report to the United States Congress, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/sigar-january-2018-quarterly-report-united-states-congress>, Erişim tarihi: 21.08.2020.

⁶⁷² SIGAR, (2021), 2021 High Risk List, <https://www.sigar.mil/pdf/spotlight/2021-High-Risk-List.pdf>, Erişim tarihi: 01.05.2022.

⁶⁷³ SIGAR, (2018). Stabilization: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, Leassons Learned Report, 67. <https://www.sigar.mil/interactive-reports/stabilization/index.html>, Erişim tarihi: 10.05.2021.

personelin hızlı devri ve askeri ve sivil örgütler arasındaki zayıf koordinasyon tekrar eden bir yetersizlik yaratmıştır.⁶⁷⁴

Afganistan'da, ABD önce bunları gerçekleştirmek için yeterli personel kaynağının mevcut olduğunu garanti etmeden defalarca yeni projeler üstlendi. Zaman zaman, hem sivil hem de askeri kurumlarda kalifiye personel sıkıntısı o kadar belirgin hale gelmiştir ki, programların işlerliğini korumak için işe alım standartları düşürülmüştür. Yeniden yapılanma çabasını başarılı bir şekilde büyütmek için gerekli olan sağlam personel yapılarının yetersizliği bu projelerin istenilen hedeflere ulaşmamasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁷⁵

5.7.2. ABD'nin Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Güvenlik Sorunu

ABD'nin Afganistan'da bulunduğu yirmi yıllık süreçte güvenlik sorunu, uluslararası toplum ve Afgan hükümeti için ciddi bir sorun haline gelmiştir. Güvenlik sorunu, siyasi süreçleri, devlet hizmetlerinin genişletilmesini ve çok sayıda ekonomik ve kalkınma programını baltalamıştır. Tüm bu girişimlerin amacı, teoride güvenlik sorununu azaltmaktır. Diğer taraftan ise güvenliğin eksikliği, Afganistan genelinde hem seçmen kayıtlarını hem de sandık merkezlerinin kurulmasını ve işletilmesini engellemiştir.⁶⁷⁶

Demokratik sürecin ötesinde, güvenlik sorunu, hükümeti hizmet sunum programları aracılığıyla meşrulaştırma çabalarını da olumsuz etkilemiştir. Aslında güven sorunu, bazen projelerin geri tepmesine neden olmuştur. USAID değerlendirmesine göre, bu projelerin bazen hükümete verilen desteği azalttığını ve Taliban'a olan desteği artırdığını ortaya koymuştur. Afganistan gibi aktif bir çatışma ortamında elde edilmesi zor olan yetersiz bilgi, durumu daha da belirsiz kılmıştır, bu da politikacıların ve uygulayıcıların en iyi koşullar altında bile Afganistan'daki karmaşık sosyal çevre

⁶⁷⁴ SIGAR, (2010). Weaknesses in Reporting and Coordination of Development Assistance and Lack of Provincial Capacity Pose Risks to U.S. Strategy in Nangarhar Province, 118–119. <https://www.sigar.mil/pdf/audits/2010-10-26audit-11-01.pdf>, Erişim tarihi: 10.10.2019.

⁶⁷⁵ SIGAR, (2021). What we need to learn: Lessons from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction, Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf>, Erişim tarihi: 23.02.2022.

⁶⁷⁶ SIGAR, (2021). Elections: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, 163, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-16-LL.pdf>, Erişim tarihi: 10.05.2021.

hakkında yeterince ayrıntılı ve doğru bir anlayış geliştiremediklerini ifade etmektedir.⁶⁷⁷

Son yirmi yılda, güven sorunu ve uyuşturucu endüstrisinin gelişmesi, ABD'nin her ikisi üzerindeki kontrolünü kaybettiğini açıkça göstermiştir. ABD hükümeti, uyuşturucu kaçakçılığının Taliban faaliyetlerini finanse ettiği endişeleri nedeniyle 2002'den başlayarak Afganistan'dan ayrılmasına kadar narkotikle mücadele çabalarına yaklaşık 9 milyar dolar harcamıştır. Tüm bu çabalara ve harcamalara rağmen, Afganistan'da haşhaş son yıllarda daha da artmıştır.⁶⁷⁸ Haşhaş ekimi genellikle isyancıların kontrolü altındaki bölgelerde gerçekleştiği için, mahsulün uyuşturucu maddesine dönüştürülmeden yok edilmesi veya işlenmesinin ve transferinin yasaklanması zor olmuştur. Ayrıca, birçok ABD ve Afgan güvenlik gücünün yanı sıra siviller, ABD uyuşturucu icra idaresi ajanları uyuşturucuyla mücadele sırasında yaralanmış ya da öldürülmüşlerdir.⁶⁷⁹

5.8. ABD'nin Yirmi Yıllık Müdahale Sürecinin Değerlendirilmesi

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen terör saldırısı sonrası, ABD önderliğinde Afganistan'a uluslararası "müdahale" düzenlemiştir.⁶⁸⁰ ABD ve koalisyon güçleri 07 Ekim 2001 tarihinde Afganistan'da bulunan Taliban'a karşı hava saldırılarına başlamış ve kısa sürede ülke Taliban ve El-Kaide kuvvetlerinden temizlenmiştir. Daha sonra 14 Kasım 2001'de kabul edilen BMGK 1378 no.lu kararla Afganistan'daki tüm etnik grupları temsil edecek, insan haklarına saygılı yeni bir geçiş dönemi hükümeti oluşturması konusunda anlaşılmıştır. Afganistan'da yepyeni bir işlevsel devlet oluşturulmak amacıyla 2001 yılının sonlarına doğru Bonn Konferansı düzenlenmiştir. Geçiş ve geçici hükümet dönemlerinden sonra 2003 yılında uygulamaya koyulan Afganistan'da devlet inşası süreci, Ağustos 2021 tarihindeki ABD'nin çekilmesine kadar sürmüştür.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ SIGAR, (2018). Stabilization: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, Leassons Learned Report, 67. <https://www.sigar.mil/interactive-reports/stabilization/index.html>, Erişim tarihi: 10.05.2021.

⁶⁷⁸ UNODC, (2019). Afghanistan Opium Survey 2019: Socio-economic Survey Report: Drivers, Causes And Consequences Of Opium Poppy Cultivation, 7. https://www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Afghanistan/20210217_report_with_cover_for_web_small.pdf, Erişim tarihi: 27.06.2021.

⁶⁷⁹ SIGAR, (2018). Counternarcotics: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, 163. <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf>, Erişim tarihi: 27.06.2022.

⁶⁸⁰ Karadeli, *a.g.e.*, 2022, 116.

⁶⁸¹ Karadeli, *a.g.e.*, 2022, 117.

ABD'nin Afganistan'a yönelik kalıcı barış harekâtı başarıyla sonuçlanmamıştır, aksine asıl sorun 2001 sonrası başlamış ve günümüze kadar artarak devam etmiştir. 2009 yılında Barack Obama, yönetimi yalnızca Afganistan'ı değil belki bölgedeki tehditleri de önemsemek zorunda olduklarını fark etmişlerdir. Bu nedenler daha sonraki yıllarda terörü kontrol altına alabilmek için Afganistan-Pakistan işbirliğinin önemli olduğunun altı çizilerek bu iki ülkenin iyi geçinmesine çaba göstermişlerdir. Ayrıca ABD açısından Pakistan'ın yanı sıra Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Böylece “terörle savaş” politikası ile Orta Asya'nın stratejik önemi artmıştır. Daha önce bu ülkelerle enerji kaynakları bazında ilişkisi olan ABD, Orta Asya ülkeleri ile askeri ilişkileri de genişletmeye başlamıştır. Bazı kaynaklar, Türkmenistan doğal gazının Afganistan ve Pakistan üzerinden nakledilmesi projesini örnek göstererek aslında ABD'nin Afganistan'a yönelik yaptığı operasyonun Orta Asya enerji politikaları ile ilgili olduğu öne sürülmektedir.⁶⁸²

11 Eylül öncesi ABD, Orta Asya ülkelerine Rusya'nın arka bahçesi gözü ile bakmaktaydı ve enerji konusunun dışında derin bir ilişki oluşturmamıştır. Fakat 11 Eylül sonrası ABD, Özbekistan ve Kırgızistan'da Afganistan'daki NATO operasyonu için önem taşıyan askeri üslerini kurmuştur. Ayrıca Tacikistan ve Kazakistan ile güvenlik işbirliği geliştirmiştir. Ancak Rusya ve Çin Orta Asya'daki etkisinden dolayı 2005 yılında Özbekistan'daki üslerini kapatmış ve güçlerini geri çekmiştir. Bu durumdan yola çıkarak, Rusya ve Çin politikalarının ABD'nin Orta Asya politikasında etkili olduğu ve doğrudan ilişkili olduğu öne sürülebilmektedir.⁶⁸³

5.9. Çöküş Doğru: ABD-Taliban Anlaşması

Taliban, 2001 yılında Afganistan'dan püskürtülmesine rağmen her geçen gün güçlenmiş ve etkinliğini artırmıştır. Bu nedenle Taliban ve Karzai hükümeti, 2009-2010 yılları arasında bir takım uzlaşma görüşmeleri yaptıklarını açıklamışlardır. Taliban ile görüşmeleri yürütmek üzere, başkanlığını eski devlet başkanlarından Burhaneddin Rabbani'nin yaptığı farklı grup temsilcilerinden oluşan bir konsey kurulmuştur. Uzlaşma görüşmelerinin devam ettiği 2009 yılında ABD Başkanı Obama, Afganistan'daki ABD kuvvetlerinin geri çekilme tarihinin belirleneceği

⁶⁸² Karacasulu, *a.g.e.*, 2011, 67.

⁶⁸³ Karacasulu, *a.g.e.*, 2011, 68.

konusunda açıklama yapınca, Taliban’a Batılıların ülkeden ayrılacağı konusunda güçlü bir mesaj verilmiş oldu. Bu nedenle, Taliban ile devlet arasında uzlaşma görüşmeleri konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.

Taliban, Eylül 2015 tarihinde Afganistan’ın kuzeyinde yer alan, Pakistan’a sınırı bulunmayan ve Peştunların çoğunlukta olmadığı 300.000 nüfuslu Kunduz vilayet merkezini kapsamlı bir saldırı sonucu ele geçirerek, 2001’den sonra gerçekleştirdiği en büyük askeri başarısını sergilemiştir. Ayrıca, 2017 yılının ortalarında, güneyde Pakistan sınırında yer alan Helmand vilayetinin %85’inin Taliban’ın kontrolünde olduğu bilinmekteydi.⁶⁸⁴

Taliban’ın Afganistan’ın İşgal planını çok iyi hazırladığı, öncelikle kırsal bölgelerde ilerleyerek ülkeyi çevreledikleri söylenebilir. Diğer taraftan, Taliban’ın silahlı gücü ve saldırı kapasitesindeki artışa rağmen genelde ABD ve diğer koalisyon güçleriyle doğrudan çatışmaya girmekten kaçındıkları da diğer önemli stratejilerinden biri sayılabilmektedir. Taliban, saldırılarında daha çok el yapımı bombalar ve suikast gibi asimetrik savaş metotları kullanmışlardır. Ayrıca Taliban’ın, Afganistan’ı işgal etmeden önce kurduğu “gölge hükümet” yapılanmasıyla, neredeyse ülkenin tüm illerinde yargı ve güvenlik başta olmak üzere kamu hizmetlerinde hükümete alternatif bir yapılanma içerisine girdiği ve bu şekilde halkın nezdinde politik gücünü de artırdığı görülmektedir.⁶⁸⁵

Taliban’ın başarısının altında, merkezi hükümetin yetersizliği ve ülke genelinde etkili bir mevcudiyet göstermemesi, devlet kurumlarında gerekli yeniden yapılanmanın başlamaması, kırsal kesimler başta olmak üzere yerel halkın can güvenliğinin sağlanamaması, insanların yaşam kalitesini artıracak kalkınmanın gerçekleşmemesi yatmaktadır. Buna karşılık Taliban’ın hem merkezi hem de bölgesel yapılanmasını gereksinimlere göre teşkilatlandırması ve lider kadrosunun öldürülmesi gibi durumlarda hızlı bir şekilde tekrardan yapılanmayı başarabilen etkin ve esnek liderlik sistemi çok büyük bir önem arz etmektedir.⁶⁸⁶

⁶⁸⁴ Gök, *a.g.e.*, 2021, 147.

⁶⁸⁵ İpek, E. D. (2020). New York Times’tan Taliban dosyası: “ABD’nin Taktiğiyle Sovyetler’i Vurdular, Şimdi Aynı Taktiği ABD’ye Karşı Kullanıyorlar”, Medya Scope, <https://medyascope.tv/2020/05/27/new-york-timestan-taliban-dosyasi-abdnin-taktigiyle-sovyetleri-vurdular-simdi-ayni-taktigi-abdye-karsi-kullaniyorlar/>, Erişim tarihi: 26.07.2022

⁶⁸⁶ Erol ve Başaran, *a.g.e.*, 2022, 199.

ABD, Afganistan müdahalesiyle birlikte tarihinin en uzun çatışmasına katılmıştır. Bonn Konferansıyla temelleri atılan Afganistan'ın yeni hükümetinde “terör grubu” olmaları gerekçesiyle Taliban’a herhangi bir pay verilmemiştir. Bir süre ortadan kaldırıldıkları düşünülen Taliban, 2004 yılında tekrar ortaya çıkarak Afganistan'ın güvenliğini tehdit etmeye başlamış ve zaman geçtikçe Taliban tekrar Afganistan'ın farklı bölgelerine nüfuz etmeye başlamıştır. Daha sonra bu tür sorunların önüne geçmek için çareyi Taliban ile anlaşmakta olduğu kanaatine varılmıştır ve bu doğrultuda 2010 yılında Yüksek Barış Konseyi kurulmuştur. Bu süreçte Katar devleti taraflara barış görüşmelerine ev sahipliği edeceğini açıklamıştır, Hal böyle devam ederken, ABD başkanı Trump, 2018 yılında Amerika askerlerinin artık Afganistan'dan tamamen geri çekeceğini açıklayarak Taliban ile müzakere sürecini başlatmıştır. Bu süreçte Taliban'ın en önde gelen şartlarından birisi ABD'nin belli bir tarihte Afganistan'dan tamamen çekilmesidir. ABD'nin Taliban'dan isteği ise diğer terör gruplarıyla, özellikle El Kaide ile ilişkilerini tamamen kesmesi olarak belirlenmiştir.⁶⁸⁷

Amerika'nın temsilcileri ve Taliban 18 yıl savaş ve 18 ay müzakere sonucu uzlaşmaya vararak Afganistan'da daimi barış adına 29 Şubat 2020 tarihinde antlaşma imzalamıştı ve böylece Afganistan yetkileri ve Taliban arasında gerçekleşecek müzakereler dünyanın odak noktası haline gelmişti. Bu anlaşmanın ana amacı Afganistan'da çatışmayı azaltmaktır. Nitekim yaklaşık bir hafta Afganistan'da çatışmalar azalmıştır. İmzalanan antlaşmanın genel hatlarına bakılacak olursa, uzlaştıkları en temel başlıkları yukarıda da belirtildiği gibi ABD askerlerinin belirlenecek kesin bir tarihte tamamen Afganistan topraklarından çıkmaları ve buna karşılık Taliban da Afganistan topraklarında terör faaliyetlerde bulunmayacaktı. Anlaşma imzalandıktan sonra Amerika devleti ilerleyen haftalarda Afganistan'da bulunan asker sayısını 16.000'den 8.600'e indireceğini ve askerlerinin tamamen çekileceği tarihi ise Taliban'ın sözünü tutmaya devam ettiğinde belirleyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca bu antlaşma doğrultusunda ilerleyen zamanda Afganistan devlet yetkilileri ile Taliban arasında ayrı müzakereler başlayacaktı.⁶⁸⁸

⁶⁸⁷ BBC (2020), Amerika ve Taliban Antlaşması: Bu Sürece Nerden Gelindi? (Orijinal Metin Farsça), <https://www.bbc.com/persian/Afghanistan-51677035>, Erişim tarihi: 25.05.20.

⁶⁸⁸ DW/ Farsça, (2020). Taliban ve Amerika Tarihi Barış Antlaşmasını İmzaladılar., <https://p.dw.com/p/3YePY>, Erişim tarihi: 24.05.20.

Yaklaşık yirmi yıl süren çatışmalı sürecin ardından Taliban, Afganistan'daki en ciddi silahlı grup haline gelmiş ve ülkenin yarısından fazlasını kontrolü altına almayı başarmıştır. Hem kendi iç politikası hem de artan ekonomik maliyetleri nedeniyle Afganistan'dan çekilmeye karar veren Washington yönetimi ise belirtildiği üzere 29 Şubat 2020 tarihinde Katar'ın başkenti Doha'da imzalanan anlaşma sonucu 1 Mayıs 2021 tarihine kadar askerlerinin Afganistan'dan çekeceğini kabul etmiştir. Fakat bu tarihi daha sonra 11 Eylül 2021 tarihine ertelemiştir. Taliban, çekilme sürecinin ileri bir tarihe ertelenmesini, anlaşmanın ihlali olarak görmeye başlamış; fakat muhtemelen Taliban ve ABD'nin yaptığı gizli görüşmeler sonucunda Amerikan askerlerine karşı herhangi bir saldırı gerçekleştirmemiştir. Bu sırada, ABD'nin askeri kuvvetlerinin çekilmesine dair kararını zafer olarak yorumlayan Taliban, daha da cesaretlenmiş ve Afgan halkına ve toprağına karşı saldırılarını arttırmıştır. Nihai hedef olarak Afganistan devletini tamamen ele geçirmeği hedefleyen Taliban, saldırılarını bu yönde sürdürmüş ve ülkede ortak bir yönetim kurulmasına ikna olmayacağını ve muhaliflerini etkisizleştireceğinin sinyallerini vermiştir.⁶⁸⁹

29 Şubat 2020 tarihinde ABD temsilcileri ve Taliban arasında imzalanan Barış Antlaşması en kısa zamanda hayata geçirilmesi gereken bazı önemli maddeler içermekteydi. Bu antlaşmanın diğer önemli maddesi ise gelecek 14 ay içinde Taliban ve Afganistan devleti arasında yapılacak müzakereler ve Taliban'ın Afganistan hapishanelerinde tutuklu olduğu esirlerin özgürlüğe kavuşturulmasıdır. Ayrıca ABD bu antlaşmayı BMGK'ine sunup onaylatacağını da açıklamıştır.⁶⁹⁰

5.9.1. Doğrudan Müzakerelerde Gecikme

Afgan hükümetiyle Taliban arasındaki görüşmelerde gecikmeye sebep olan ilk gelişme 28 Eylül 2019 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerin sonuçlarının aylar sürmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Devlet Başkanı Eşref Gani'nin seçim zaferi rakip aday Abdullah Abdullah tarafından kabul edilmeyince, her iki aday da “yemin törenleri” gerçekleştirmiştir. Bu süreçte, Taliban'la doğrudan müzakerelerin belirlenen tarihte başlayabilmesi için hükümetin bir müzakereci ekip belirlemesi gerekmektedir ancak

⁶⁸⁹ Kaya, E. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesinin Bölgesel Etkisi., ANKASAM, <https://www.ankasam.org/abdnin-afganistandan-cekilmesinin-bolgesel-etkisi/>, Erişim tarihi: 28.12.2021.

⁶⁹⁰ BBC Persian, (2020). “ABD ve Amerika Yaklaşık 20 Yıl Savaşın Sonra Barış Antlaşması İmzalamayı Başardılar”, <https://www.bbc.com/persian/Afghanistan-51689808>, Erişim tarihi: 26.05.20.

seçim sonuçları üzerine anlaşma sağlanamayınca, ülkede Peştunlar dışındaki etnik grupların desteklediği Abdullah Abdullah taraftarlarının onaylamadığı için belirtilen sürede müzakere ekibinin oluşturulmasında başarı sağlanamamıştır. Bu nedenle 23 Mart 2020’da ABD Dışışleri Bakanı Mike Pompeo, Afganistan’a beklenmedik bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Pompeo yaptığı görüşmeler sırasında özellikle Abdullah Abdullah’ı Taliban’la doğrudan görüşmelere engel teşkil etmemeye çağırmıştır. Ayrıca ABD Dış İşleri Bakanı tarafların anlaşmaya varmadığı ve hükümette birliği sağlanmaması durumunda ABD’nin 2020 ve 2021 yılları için Afganistan’a ayırdığı fondan birer milyar dolar kesileceğini açıkça belirtmiştir.⁶⁹¹

Diğer taraftan 2020 yılında seçim sonuçlarının hala tartışıldığı ortamda Eşref Gani’nin göreve başlama törenine ABD’nin Afganistan zel Temsilcisi Zalmay Halilzad başta olmak üzere çok sayıda uluslararası temsilci katılarak Gani’nin tekrar Afganistan cumhurbaşkanı sıfatıyla meşruiyet kazanmasına destek verilmiştir. Gani ise ABD-Taliban anlaşmasında güven arttırıcı önlem olarak belirtilen, doğrudan müzakerelerin başlamasından önce en fazla 5 bin tutuklu Taliban savaşcısının serbest bırakmakılması konusunda esneklik göstermeye başlamıştır.⁶⁹²

Aynı zamanda Gani, tutuklu değişiminin “Taliban’ın şiddeti ciddi oranda azaltması şartı ile” gerçekleştireceğini bir kararname çerçevesinde yayınlamıştır. Bu kararnameye göre; serbest bırakılacak olan Taliban grubuna mensup tutukluların biyometrik verilerinin kayıt altına alınacağını ve Afgan hükümetine karşı savaşa geri dnmeyeceklerine dair bir belge imzalatılacağını açıklamıştır. Ayrıca, müzakerelerin başlamasından önce 1500 tutuklunun, her gün yüzer kişilik gruplar halinde serbest bırakılacağını, daha sonra hükümet ve Taliban arasında müzakerelerin başlaması durumunda ise her iki haftada 1500 tutuklunun serbest bırakılacağı kararlaştırılmıştır.⁶⁹³

1 Mart 2020 tarihinde Afganistan hükümeti, ABD-Taliban anlaşması doğrultusunda son 400 Taliban mahkmunu serbest bırakarak barış görüşmelerinin başlamasının önünü açmıştır. On gün sonra ise ABD Savunma Bakanlığı, Afganistan’daki güçlerinden 4.000’den fazla kişiyi geri çektiğini duyurmuştur. Gelişmeler

⁶⁹¹ Aslan, . (2020). ABD-Taliban Anlaşması Sonrası Afganistan’da Barış Sürecinin Seyri, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-taliban-anlasmasi-sonrasi-afganistan-da-baris-surecinin-seyri/1790801>, Erişim tarihi: 28.12.2021.

⁶⁹² BBC News, (2020). Taliban Prisoner Release: Afghan Government Begins Setting Free Last 400., <https://www.bbc.com/news/world-asia-53775035>, Erişim tarihi: 28.12.2021.

⁶⁹³ Aslan, *a.g.m.*, 2020, aynı yer.

çerçevesinde, 15 Ocak 2021 tarihinde ABD Savunma Bakanlığı yaptığı açıklamada Afganistan'daki ABD güçlerinin 2.500'e indirildiği belirtmiştir. Daha sonra 3 Kasım 2020 tarihinde ABD'nin 46. Başkanı olarak seçil Jeo Biden, Nisan 2021 tüm Amerikan birliklerinin 11 Eylül 2021 tarihine kadar Afganistan'dan çekileceğini açıklayınca, Afganistan'daki Taliban etkisi daha da hissedilir hale gelmiştir.⁶⁹⁴

5.9.2. Barış Sürecinin Başarısızlığı ve ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi

ABD tarihinin en uzun savaşı olan Afganistan savaşını sonlandırmak için Taliban'la aylar süren müzakerelerin ardından ABD Başkanı Trump, 8 Eylül 2019'de bir tweet mesajı ile son görüşmeyi iptal ettiğini duyurmuş ve böylece “Taliban ile imzalanması beklenen anlaşmanın çıkmaza girdiğini ve müzakerelerin devam edemeyeceğini” savunmuştur. Trump'ın aynı hafta içinde Kabil'de düzenlenen ve bir Amerikan askerinin hayatını kaybettiği saldırıyı gerekçe göstererek görüşmeleri iptal etmesinin ardından Taliban sözcüsü, Afganistan hükümetiyle müzakerelerin ise devam edeceğini ve 23 Eylül 2019'de görüşmelerin yapılacağını bildirmiştir.⁶⁹⁵

Dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın, uzlaşmanın son aşamasına geldiği sırada müzakereleri durdurduğu Taliban heyeti, Moskova'nın ardından Tahran'a giderek İranlı yetkililerle görüşme yapmıştır. Taliban heyeti, İranlı yetkililerle ABD ile askıya alınan müzakere sürecini ve Afgan hükümetiyle sürdürülen görüşmeleri masaya yatırdığı bilgisi verilmiştir. Bu, ABD ile müzakerelerin askıya alınmasından sonra Taliban heyetinin yaptığı ikinci yurt dışı ziyareti olarak tarihe geçmiştir. Heyet, daha önce de Rusya'nın başkenti Moskova'ya giderek Rus yetkililerle bir araya gelmiş, aynı konular hakkında bilgi vermişti.⁶⁹⁶

Daha sonra 26 Ocak 2021 tarihinde Taliban Siyasi Ofisi Başkanı Molla Abdulgani Berader başkanlığındaki Taliban heyeti, Tahran'a resmi ziyarette bulunmuştur. Doha'daki Taliban Siyasi Ofisi Sözcüsü Muhammed Naim, sosyal medya hesabından “Üst düzey yetkililerden oluşan Afganistan İslami Emirlik Heyeti; İranlı yetkililerle

⁶⁹⁴ İRAM, (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilme Süreci, https://iramcenter.org/abdnin-afganistandan-cekilme-sureci/?send_cookie_permissions=OK, Erişim tarihi: 28.12.2021.

⁶⁹⁵ BBC, (2019). ABD ile Müzakereleri Durdurulan Taliban Heyeti İran'da., <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49723082>, Erişim tarihi: 30.12.2021.

⁶⁹⁶ Duvar Gazetesi, (2019). Taliban Heyeti İran'da Yetkililerle Görüştü, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2019/09/17/taliban-heyeti-iranda-yetkililer-ile-gorustu>, Erişim tarihi: 30.12.2021.

iki ülke arasındaki ilişkiler, Afgan mültecilerin durumu ve bölgedeki siyaset ve güvenlik meseleleriyle ilgili fikir alışverişinde bulunmak üzere Tahran'a gitmiştir.” şeklinde açıklamasında bulunmuştur.⁶⁹⁷

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, Taliban işgali öncesi, Katar'ın başkenti Doha'da Afgan hükümeti ve Taliban arasında sürdürülen görüşmeler, hükümetin, ülkedeki şiddeti durdurmamaları nedeniyle Taliban'ı suçlamasının ardından tıkanmıştır. Daha sonra ABD'nin çekilme sürecinin hızlanmasıyla Afganistan'ın geleceğine ilişkin ciddi belirsizlikler ortaya çıkmaya başlayınca, başta Rusya, İran, Türkiye ve diğer ülkeler olmak üzere, bölgesel ve uluslararası çapta birçok ülke barış sürecine katkı sağlama çabasında bulunmuştur. Bu bağlamda hem eski Afganistan hükümeti yetkililerini hem de Taliban liderlerini bir araya getirecek Moskova ve daha sonra İstanbul zirveleri planlanmıştır.⁶⁹⁸

Afganistan için barış sürecini hızlandırmak adına ilk zirve 18 Mart 2021 tarihinde Moskova, ev sahipliği yapmıştır. Bir gün süren zirveye Rusya ile zirvenin ana aktörleri olan ABD ve Çin'in yanı sıra Pakistan ve Katar'dan temsilciler de katılmıştır. İran, davet edilmiş olmasına rağmen zirveye katılım göstermemiştir. Moskova Zirvesi, Joe Biden'ın iktidarı devralmasından sonra Afganistan barış görüşmelerinin hızlandırılması için atılan ilk adım olma özelliği taşımaktadır. Zirve, ABD Dışışleri Bakanı Antony Blinken'in, 7 Mart'ta Afgan liderlere mektup yazarak barış görüşmelerini hızlandırmalarını söylemesiyle çerçevesinde gelişmiştir. Daha sonra ABD Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad; Kabil yönetimi, Taliban ve Afganistan'ın önde gelen siyasi liderleriyle ayrı ayrı görüşerek Washington'ın “barış planını” paylaşmıştır. Halilzad'ın sunduğu “Barış Planı” basına yansıdığı kadarıyla 11 Eylül saldırıları sonrası 2001 yılında Washington'ın Afganistan için hazırladığı planda olduğu gibi, önce tüm cenahların katılımıyla geçici bir hükümetin oluşturulmasını öngörmekteydi ve daha sonra Afganistan'da üzerinde uzlaşılan yeni bir siyasi yapı belirlenecekti.⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ Farzam, R. (2021). Taliban Heyeti Tahran'ı Ziyaret Etti., <https://iramcenter.org/taliban-heyeti-tahrani-ziyaret-etti/>, Erişim tarihi: 30.12.2021.

⁶⁹⁸ Bir Gün, (2021). Afganistan, Taliban-Moskova Zirvesinin Ardından Barış Görüşmelerini Hızlandırmayı Kabul etti,<https://www.birgun.net/haber/afganistan-taliban-moskova-zirvesinin-ardindan-baris-gorusmelerini-hizlandirmayi-kabul-etti-338179>, Erişim tarihi: 29.12.2021.

⁶⁹⁹Farzam, R. (2021). Moskova'da Afganistan Barış Görüşmeleri Yapıldı, İRAM, <https://iramcenter.org/moskovada-afganistan-baris-gorusmeleri-yapildi/>, Erişim tarihi: 29.12.2021.

Her ne kadar taraflar bu zirvede herhangi bir somut sonuca varamamış olsalar da, Moskova Zirvesi'nin ardından açıklanan sonuç bildirgesinde, Afganistan'da "İslami Emirliğin" desteklenmeyeceği vurgulanmış ve ABD, Çin, Rusya ve Pakistan imzası taşıyan bildiride "Afganistan'da barışın ancak müzakereler çerçevesinde ortaya çıkacak siyasi bir uzlaşıyla sağlanabileceği" belirtilmiştir. Sonuç olarak kadınlara az yer verildiği, davetli ülke listesinin yeterince geniş tutulmadığı gibi tartışmaların gölgesinde gerçekleşen Moskova Zirvesi, sembolik bir anlam taşımaktan öteye gidememiştir.⁷⁰⁰

Moskova Zirvesi sonrası, ikinci bir zirve de Türkiye'nin İstanbul kentinde yapılması planlanmış ve Afganistan eski Cumhurbaşkanı Eşref Gani, İstanbul Barış Zirvesi için Taliban ile bir anlaşma ve seçim öncesi ateşkese odaklanan üç aşamalı bir siyasi yol haritası hazırlamıştır. Gani, ABD planına karşı sunmak istediği barış planını "meselenin sonu" olarak adlandırmış ve bu öneriyi öncelikle siyasi bir anlaşma ve uluslararası toplumun gözetiminde ateşkes üzerinde uzlaşma inşa etmeye dayandığını açıklamıştır. İkinci aşama, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması ve bir "barış devleti" oluşturulması ve yeni siyasi sistem çerçevesinde siyasi anlaşmaların uygulanması olarak belirlemiş ve en son planın üçüncü aşamasını ise "anayasal bir çerçeve oluşturma, mültecileri yeniden bütünleştirme ve kalkınma" şeklinde belirtmiştir.⁷⁰¹

Kısacası, Afganistan İslam Cumhuriyeti, İstanbul Barış Zirvesi'ne tek bir planla, ateşkes ve savaşın tamamen ve kalıcı olarak sona ermesi, insan hakları değerleri ve vatandaşların temel hakları, siyasi sistemin gücü ve yapısı başlıca konular arasında yer alacağı planlanmıştır.⁷⁰² Ancak Moskova'dan sonra Türkiye'de yapılması planlanan İstanbul Zirvesi, Taliban'ın şiddeti durdurulmaması üzerine birkaç bir kaç kez ertelenmiş ve en son Taliban'ın zirveye katılmayı reddetmesi üzerine, İstanbul Zirvesi tamamen rafa kaldırılmıştır.

⁷⁰⁰ Amerika'nın Sesi (VoA). (Mart 2021). Rusya ve ABD'den Afganistan İşbirliği., <https://www.amerikaninsesi.com/a/rusya-ve-abdden-afganistan-isbirligi/5819728.html>, Erişim tarihi: 29.12.2021.

⁷⁰¹ Ansar, M. (April 2021). Taliban's "Unwillingness" Delayed Istanbul Summit: Rahmani., <https://tolonews.com/afghanistan-171612>, Erişim tarihi: 30.12.2021.

⁷⁰² Aksan, S. (2021). İstanbul Zirvesi Afganistan için Belki de Son Umut., TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/istanbul-zirvesi-afganistan-icin-belki-de-son-umut-567774.html>, Erişim tarihi: 27.06.2021.

Bu sırada, Taliban saldırı ve ilerlemelerine evime vermiş ve daha önce şehir merkezlerini ele geçirmekle yetinen örgüt bu sefer de ülkenin en büyük şehirlerinden biri olan Kandahar ele geçirmişlerdir. İlerlemelerine hız veren Taliban, Barış görüşmeleri sürerken, bir ay içinde Nimruz, Saripul, Cevizcan, Kunduz ve Talekan il merkezlerine de girmiştir. Aynı zaman da ABD Ordusu, Afganistan'daki en büyük askeri üssü olan Bagram Üssü'nden 6 Temmuz 2021 çekmekle kalmayıp, ABD 8 Temmuz'da yaptığı açıklamada, tüm askerlerini 31 Ağustos'ta çekeceğini bildirmiştir. Böylece ABD'nin çekilmesi, Afganistan Cumhurbaşkanı Gani'nin kaçması ve hepsi çok hızlı ve 2021 yılı Ağustos ayında gerçekleşmiş ve sonuç olarak Taliban 15 Ağustos'ta ülkenin başkentine girmiştir.⁷⁰³

Böylece, ABD askerleri, 2001 yıldan bu yana savaştığı Taliban'la anlaşarak, ilk aşamada belirtilen şartlar da yerine getirilmeden Afganistan'dan çekilmesini 15 Ağustos 2021 tarihinde tamamlamıştır. Bu aceleci çekilme Taliban'a çok kısa sürede vilayet merkezlerini ve daha soran da pek bir direnişle karşılaşmadan Kabil'e girmesine olanak yaratmıştır. Taliban, Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin başka yetkililerle ülkeyi terk etmesiyle tam kontrolü yeniden elde etmiştir.

5.9.3. ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi ile İlgili Varsayımlar

Tarihte gerçekleştirilen tüm savaşlar, müdahaleler ve işgaller, nihai amaçlarına ulaşmış olsun ya da olmasın, bir aşamada sonlandırılmıştır. Savaşa başvuran bazı güçler, bazen hedeflerine tamamen bazen de kısmen ulaşmışlardır. Yenilgiye uğrayanlar ise can kaybı ve maddi zararlarla o topraklardan ayrılmışlardır. Büyük güçlerin, “zayıflara” dünya siyasetinde müdahalesi her zaman başarıyla sonuçlanmamıştır. Ancak, büyük güçlerin maddi kapasitesinden dolayı yenilgileri de ağır ve büyük çaplı olarak seyretmemiştir. Bu nitelikte gerçekleşen kayıplar sadece statükoyu sürdürme ve itibarın zedelenmesi şeklinde kendini göstermiştir.⁷⁰⁴

ABD, 2001 yılında gerçekleştirdiği Afganistan müdahalesine tam yirmi yıl sonra son vererek 2021 yılında ülkeden tüm askeri birliklerini geri çekmiştir. Bu süreçte ABD,

⁷⁰³ İRAM, (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilme Süreci, https://iramcenter.org/abdnin-afganistandan-cekilme-sureci/?send_cookie_permissions=OK, Erişim tarihi: 28.12.2021.

⁷⁰⁴ Bingöl, O. (2022). “ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesinin Analizi: Nedenler, Sonuçlar, Hegemonyaya ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlere Etkisi”, Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 278.

toplam 2 bin 448 askerini kaybetmiş ve bu müdahalenin yirmi yıllık maliyeti ise 837 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan, ABD'nin aceleci çekilişi ve ardından Afganistan hükümetinin çökmesiyle Taliban'ın zafer kazanması, Çin, Rusya, İran ve Fransa gibi birçok ülkenin haber platformlarında ABD'nin yenilgisi ve imajının sarsılması olarak yorumlanmıştır. Ancak ABD'nin Afganistan'dan çekilmesini sadece “yenilgi” olarak okumak doğru olmayacaktır. Çünkü bu çekilmenin, ABD açısından birçok haklı nedenleri olduğunu öne sürülmektedir.⁷⁰⁵

İlk başta ABD, çekilmeyle birlikte Afganistan için senelik harcaması olan yaklaşık 150 milyar doları harcamaktan kurtulmuştur. ABD, yirmi yıl boyunca Afganistan için çok büyük miktarda harcamalarda bulunmuştur. Fakat harcamalarının tersine getirisi çok az olmuştur. Ayrıca, müdahalenin temel “amaçlarından” olan devlet inşası gerçekleşmemiş ve Taliban tamamen etkisiz hale getirilememiştir.⁷⁰⁶ Amerika için, Afganistan'dan çekilmenin diğer bir yararı da hem Amerikan askerlerinin hem de Afgan sivil halkının saldırı sonucu hayatlarını kaybetmelerini önleyecektir. Bu çekilmenin üçüncü faydası, ABD'nin demokrasiyi zorla dayatamayacağını söyleyen eleştirmenlerin ağzının kapanmasıdır. Bu eleştirmenler arasında, aynı Amerika'nın demokrasiyi zorla Hitler'in “Reich”i ile değiştirdiğini unutmuş görünen Alman Sosyal Demokratlarını bile bulunabilmektedir. İlginçtir ki bu eleştirmenler arasında çok sayıda Afgan figürü de görülebilmektedir. Hiç bir Afgan'ın, Taliban'ı devirmeye yardım ettiği ve Afganlara yirmi yıl boyunca “farklı yaşam” sunmaya çalışan ABD'ye minnettar olmamıştır. Aksine, ABD'nin her alanda varlığından yararlananlar bile son yıllarda “Büyük Şeytan”ı eleştirenlerin saflarına katılmışlardır. ABD'nin ilk yıllardan itibaren Afganistan'a getirerek yıllar boyunca destekleyen Hamid Karzai ve Kabil'de iktidara gelmesini ABD'ye borçlu olan Dr. Abdullah Abdullah da son dakika eleştirmenleri arasında yer almıştır.⁷⁰⁷

Aslında yabancı birliklerin Afganistan'dan çekilmesi kaçınılmaz bir ilkeydi, çünkü uluslararası güçler bir gün kendi ülkelerine dönmek zorundaydılar. Binlerce mil ötedeki bir ülke olan Amerika'nın yirmi yıl boyunca varlığı, eşi görülmemiş bir olay olarak Afganistan tarihine geçmiştir. Öte yandan ABD için bu savaş, dünyadaki en

⁷⁰⁵ Tahiri, A. (2021). Afganistan'dan ayrılmak Amerika'nın çıkarına mı?, *Independent Farsi*, <https://bit.ly/3FPEl6x>, Erişim tarihi: 03.01.2021.

⁷⁰⁶ Bingöl, a.g.e., 2022, 287.

⁷⁰⁷ Tahiri, a.g.m., 2021, aynı yer, <https://bit.ly/3FPEl6x>, Erişim tarihi: 03.01.2021.

maliyetli operasyon olmuştur. Afganistan savaşı, yirmi yıllık süreçte iki buçuk bin Amerikan askerinin canına mal olmuş ve binlercesini fiziksel ve zihinsel olarak yaralamıştır. Hükümetler, vatandaşlarının güvenliğini sağlamakla yükümlü olduklarından dolayı, ABD'nin bu çekilmesini doğru karar olduğunun öne sürmüşlerdir.⁷⁰⁸

ABD'nin Afganistan'daki yirmi yıllık savaşına son vererek ülkeden çekilmesi ile ilgili farklı görüşler de ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi Afganistan'ı Taliban uzun süre yönetemeyeceği ve eninde sonunda iç savaş veya radikal terör örgütlerinin yuvasına dönüşeceği doğrultusundaki varsayımdır. Bu bağlamda ABD için tekrar geri dönmesi daha kolay olacağı görüşüdür. İkincisi ve daha çok üzerinde durulan olasılık ise Amerika devletinin bölgeyi kargaşaya sürükleyerek küresel liderliğinin koruma olasılığıdır. Zira ABD, Afganistan'da yirmi yıl önce planladığı düzeni inşa etmede başarısız olmuş ve bu başarısızlığının ardında da birkaç neden yatmaktadır.⁷⁰⁹

Bunların başında, Bonn Konferansıyla başlayan süreçte ABD'nin desteklediği Afgan hükümetler yoksulluğu ortadan kaldıramamıştır. Ayrıca, Afganistan'da kurulan hükümetler yolsuzlukla ünlenmiş ve son yıllarda yozlaşan düzen halkın tepkisine neden olmuştur. Ayrıca, Afganistan'da demokratik sistem kurulamamış ve ABD'nin ülkede bulunduğu süreçte üç defa yapılan seçimlerin üçü de şeffaflıktan yoksun ve hile iddialarıyla saygınlığını yitirmiştir. Bunların yanı sıra, ülkede güçlü bir ordunun kurulamaması ve ordunun paralı askerlerden oluşmuş olması, yüksek motivasyonlu Taliban karşısında çok çabuk yenilgiye uğramıştır. Son olarak, ABD'nin Taliban'a karşı düzenlediği saldırılar çerçevesinde çok sayıda sevil hayatını kaybetmiş ve bu da sivil halkın Taliban'a sempati durmasına sebep olmuştur.⁷¹⁰ Tüm bu faktörler, ABD'nin hegemon güç konumundaki barış inşa edebilen devlet olma özelliğini kaybettiğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla ABD, yirmi yıl önce Taliban'ın katı rejimini devirerek Afganistan'a girmiş ancak yirmi yıl sonra tekrar Taliban'a devrederek ülkeden çekilmiştir ve bu nedenle ABD, Afganistan'da daha önce yer alan Büyük Britanya İmparatorluğu ve SSCB ile aynı kaderi paylaşmıştır.⁷¹¹

⁷⁰⁸ Sitez, M. (2021). NATO ve ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi Sorumlu bir Şekilde Gerçekleşmiş midir?. BBC Farsi, <https://bbc.in/3mWh5wg>, Erişim tarihi: 05.01.2021.

⁷⁰⁹ Başaran, a.g.e., 2021, 393.

⁷¹⁰ Başaran, a.g.e., 2021, 394.

⁷¹¹ Başaran, a.g.e., 2021, aynı yer.

ABD'nin çok hızlı bir şekilde ve planlayarak Afganistan'dan çekilmesi, Taliban'ı iktidara gelmesini sağlamış ve Afganistan, hem komşularına, hem de bölgeye terör ihraç eden ülkeye durumuna düşmüştür. Ayrıca ABD, bu çekilme ile birlikte, İran-Rusya-Çin ekseninde da daha az maliyetle kaos oluşturma stratejisi uyguladığı iddia edilmiştir. Geline nokta itibarıyla, ABD'nin küresel liderliği ve tek kutuplu sistemin sona erdiği söylenmektedir. Diğer taraftan, NATO müttefikleri nezdinde de ABD'nin liderliği ve karar verici statüsü tartışma konusu olacaktır. Benzer şekilde meydana gelen bu durum ABD'nin zafiyeti olarak görülürse, Orta Doğu'da BAE, Suudi Arabistan ve Mısır'ın da dış politikalarını sorgulamalarına yol açacağı düşünülmektedir.⁷¹²

Tüm bunlardan dolayı, Afganistan'daki Amerikan birliklerinin geri çekilmesi, yoğun bir şekilde tartışılan bir konu olmuştur. Bu çekilmenin bazı kesimler tarafından haklı bir çekilme olarak görülürken, onlara karşı çıkanlara da bunun stratejik bir hata olduğunu ileri sürmüştür. Orta Doğu uzmanı Anders Persson, terörizmle savaşın (GWOT) bir noktada bitmesi gerektiğini ileri sürerek, ABD'nin Çin ile rekabet edebilmesi için çekilmesinin doğru bir stratejik hareket olduğunu belirtmektedir. Ona göre ABD'nin son yirmi yıldır Afganistan'a odaklandığından dolayı, bu süreçte Çin ekonomik anlamda çok fazla büyüdüğünü ve bu büyümenin sonunda askeri güce dönüşebileceğini söylemektedir. Ayrıca Persson, geri çekilme zamanlamasının belki için iyi bir fırsat olmadığını, ancak hem Afganistan hem de Irak'taki uzun savaşların ABD'yi ve Batı dünyasını zayıflattığını eklemektedir.⁷¹³ Ayrıca Felbab-Brown, geri çekilme hareketini stratejik olarak doğru olduğunu öne sürse de, ancak Amerikan askeri varlığının Afganistan'daki temel askeri ve siyasi dinamikleri değiştirmede başarısız olduğunu ve stratejik sorumluluğunu yerine getirmediğini altını çizmektedir.

714

Buna karşın, CNN'nin ulusal güvenlik analisti Peter Bergen, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin bir hata olduğunu savunarak çekilme sırasında Taliban'ın çok fazla güce

⁷¹² Tavukcu, S. (2021). Afganistan İşgalinin Sona Ermesi ve Değişen Dengeler, Stratejik Araştırma Merkezi, <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/afganistan-isgalinin-sona-ermesi-ve-degisen-dengeler-kose-yazisi-23566>, Erişim tarihi: 06.02.2022.

⁷¹³ Pihl, H. (2022). *The American Withdrawal from Afghanistan*, Linnaeus University, Faculty of Social Sciences, Department of Political Science, Unpublished Bachelor Thesis, Sweden, 6.

⁷¹⁴ Felbab-Brown, V. (2021). The US Decision To Withdraw From Afghanistan Is The Right One. Brookings. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/04/15/the-us-decision-to-withdraw-from-afghanistan-is-the-right-one/>, Erişim tarihi: 27.03.2022.

sahip olduğunu ve Doha Anlaşması'nın kendisine düşen sorumlulukları yerine getirmediğini belirtmiştir. Diğer taraftan çekilme sırasında yaşanan olumsuz olaylar, yüzlerce ABD vatandaşı ve ABD'ye yardım eden Afgan vatandaşlarının ülkede mahsur kaldığını söyleyerek bunun doğru bir karar olmadığını ileri sürmüştür.⁷¹⁵ Üstelik Bergen, ABD'nin Afganistan'dan tamamen çekilmesinin gerekli olmadığını da savunmuştur. Ona göre Amerikan yönetimi, Irak'ta yaptığı gibi kuvvetlerinden bir miktarını “savaş dışı” hizmet personeli olarak ülkede bulundurmaya devam edebilme imkanına sahipti.⁷¹⁶

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin hukuki boyutunu anlamak için uluslararası hukuka müracaat etmek gerekir. Uluslararası hukukta askeri müdahale, ulusal iradeye ve uluslararası meşruiyete göre gerçekleşir. Bu unsurlar ihlal edilirse, bir devletin diğerine karşı askeri saldırı ve bu saldırının devam ettirme kararı işgal olarak kabul edilir. Askeri müdahaleden sonra sorumlu geri çekilme de önemli bir ilke olarak kabul edilmektedir. Bu ilke, savaş karşısında hesap verebilirlik ve hükümetlerin savaş sırasında ve sonrasında hareket etme biçimleri temelinde hesaplanır ve bu hesaba göre uzun bir süre bir ülkede bulunan bir gücün çekilmesi de bir takım sorumluluk altında gerçekleşmesi gerekmektedir.⁷¹⁷ Ancak Afganistan olayından yola çıkarak konu değerlendirilecek olursa, yukarıda belirtilen hukuki süreçlerin hiçbirisi göz önüne alınmadığı görülmektedir.

Kamuoyu yoklamaları, parti kimliği ne olursa olsun, Amerikalıların çoğunluğunun Afganistan'dan çekilmeyi desteklediğini göstermektedir. Hill-HarrisX tarafından Nisan ve Temmuz 2021'de yapılan anketlerde, Nisan'da Demokratların %90'ı ve Cumhuriyetçilerin %42'si ve Temmuz'da Demokratların %81'i ve Cumhuriyetçilerin %61'i ile %73'ünün Afganistan'dan çekilmeden yana oldukları ortaya çıkmıştır. Data for Progress tarafından Nisan 2021'de yapılan bir başka anket, Demokratların %81'inin ve Cumhuriyetçilerin %56'sının ABD birliklerinin Afganistan'dan geri çekilmesini desteklediklerini ve çekilmeye yönelik genel desteğin %71 olduğunu göstermiştir. Morning Consult ayrıca Nisan ayında seçmenlerin %69'unun

⁷¹⁵Bergen, P. (2021). Why Biden's views on the Afghan terror attack make no sense. CNN. <https://edition.cnn.com/2021/08/28/opinions/bidens-views-afghan-terror-attack-make-no-sense-bergen/index.html>, Erişim tarihi: 25. 03. 2022.

⁷¹⁶Bergen, P. (2021). Biden deserves blame for the debacle in Afghanistan. CNN. <https://edition.cnn.com/2021/08/12/opinions/afghanistan-president-biden-debacle-bergen/index.html>, Erişim tarihi: 25. 03. 2022.

⁷¹⁷ Tahiri, a.g.m., 2021, aynı yer, <https://bit.ly/3FPEI6x>, Erişim tarihi: 03.01.2021.

Afganistan'dan tamamen çekilmeyi desteklediğini tespit etmiştir.⁷¹⁸ Dolayısıyla Afganistan'dan çekilmenin Amerika toplumu tarafından olumlu karşılandığı, ancak çekilme şeklinin ve Afganistan halkı ile coğrafyası üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin göz ardı edilecek kadar küçük olmadığı da bir gerçektir.

Son olarak, 2001 sonrasında Afganistan'da yirmi yıllık müdahalesi sürecinde inşa edilen devletin çökmesi, bir anlamda ABD'nin yenilgisi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Afganistan'a müdahale ederek Taliban'ı deviren ABD yirmi yıl sonra çekilirken, ülke yine Taliban'ın eline geçmiştir. Üstelik Amerika'nın Afganistan konusundaki başarısızlığı, Biden'in "Afganistan'da ulus inşa edemedik" sözlerine yansıdığı da görülmektedir.⁷¹⁹

5.10. Taliban'ın Afganistan'ı İşgali ve Yeni Dönem

Taliban Kasım 2001'de ABD işgaliyle Afganistan'dan çıkarıldıktan sonra, 15 Ağustos 2021 tarihinde Kabil'in çöküşüyle birlikte ikinci kez iktidara gelmiştir. Sınıflandırılmış bir ABD istihbarat değerlendirmesi 2018 yılında, hızlı geri çekilmesi Afganistan'da iç savaş ve Taliban'ın geri dönüşüne yol açacağını açıklamış, ancak Trump yönetimi Taliban ile anlaşma yaparak askerileri geri çekmede ısrarcı olmuş ve Afganistan'ın gelecekte tekrar terör yuvası olmayacağını garanti edeceğini belirtmiştir. Biden yönetimi ise süreci daha da hızlandırmış ve Afganistan mili ordusu Taliban'a engel olabileceğine işaret etmiştir.⁷²⁰

Temmuz 2021'de Afganistan'dan çekilme kararını netleştğinde, ABD ve müttefiklerinin 75 bin Taliban savaşçısına karşı 300.000'den fazla asker ve güvenlik görevlisi de dâhil olmak üzere yüz binlerce Afgan'ı eğittiğini ve silahlandığını kaydetmiştir. Fakat bazı yetkililerin askeri birliklerine bağlı olanların sayısını abartma eğiliminde olduğu göz önüne alındığında, bu askerlerin büyük bir kısmı yalnızca kâğıt üzerinde mevcut olduğu iddia edilmiştir. ABD, Afgan ordusunu eğitmek ve silahlandırmak için yaklaşık 83 milyar dolar harcamasına rağmen, askerler arasında

⁷¹⁸ Pihl, *a.g.e.*, 2022, 7.

⁷¹⁹ Dawlatyar, A. K. (2021). ABD'nin Afganistan'daki Başarısızlığının Hegemonyasına Etkisi, AF-PAK, Ankasam, <https://www.ankasam.org/abdnin-afganistandaki-basarisizliginin-hegemonyasina-etkisi/>, Erişim tarihi: 15.01.2022.

⁷²⁰ Arab Center for Research & Policy Studies, (2012). Repercussions of the Taliban's Return, *Report*, Doha, Qatar, 4. <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Background-and-Repercussions-of-the-Taliban-Return-to-Rule-Afghanistan.aspx>, Erişim tarihi: 16.01.2022.

savaşma iradesi ve motivasyonunu geliştirmiştir. Afgan hükümeti ve askeri liderliği arasındaki yolsuzluk ve kötü yönetim nedeniyle ordunun morali düşmüştür. Kötü yönetimin sonucu olarak binlerce Afgan polisi ve askeri aylarca maaşlarını almamış ve yiyecek ve diğer temel gereksinimleri de yeterince karşılayamamıştır. Buna karşın Taliban, gelişmiş silahları ve savaşçı yetenekleriyle, Afganistan'ı çok kolay ele geçirerek askeri olarak ABD'nin öngördüğünün çok daha ötesinde ve çok daha güçlü olduğunu kanıtlamışlardır.⁷²¹ ABD kuvvetlerinin Afganistan'dan çekilmesi, Kabil hükümetinin düşmesi ve Taliban'ın geri dönmesinin büyük yerel, bölgesel ve uluslararası yansımaları bulunmaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır:

- ABD'nin bölgesel ve uluslararası müttefikleri arasında güven düzeyinin azalması, Washington'un Afganistan'daki müttefiklerini terk etme şekli, Çin'in yükselişi gibi bölgedeki stratejik zorluklar ve tehditlerle yüzleşme kabiliyetini ve imajını zedelemiştir.
- Taliban'ın Afganistan'a geri dönmesi, IŞİD'in Irak ve Suriye'deki yenilgisinden sonra büyük bir darbe alan aşırı örgütlerin destekçileri için büyük bir zafer niteliği taşımaktadır.
- Genç kızların eğitim hakkı, kadın haklarındaki kısıtlama ve katı bir rejimin dayatılması da dâhil olmak üzere, son yirmi yılda Afgan kadınlarının elde ettiği kazanımlarda düşüş olasılığı.
- Afganistan'da bölgesel ve uluslararası güçler arasındaki rekabet ruhunu besleyen bir güç boşluğunun ortaya çıkması; potansiyel olarak Afganistan'ı yeni bir çatışma alanına dönüştürebilir.⁷²²

Taliban'ın Afganistan'ı işgal etmesinden sonra, ABD Genelkurmay Başkanı General Mark Milley Senato'ya ABD'nin Afganistan'dan çekilme ve Kabil'in tahliyesini "lojistik bir başarı ama stratejik bir başarısızlık" olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Milley, "Afganistan'daki savaşın istediğimiz şartlarda sona ermediği açık" diyerek Taliban'ın Kabil'i işgal ettiğine işaret etmiştir. Taliban'ın bir terör örgütü olduğunu ve hâlâ da El-Kaide ile bağlarını koparmadıklarına inanmaktadır. Milley, Austin ve McKenzie, Biden yönetiminin görevdeki ilk birkaç ayında Afganistan politikasını

⁷²¹ Arab Center for Research & Policy Studies. 2012. A.g.k., 5.

⁷²² Arab Center for Research & Policy Studies. 2012. A.g.k., 4.

değerlendirirken, yaklaşık 2.500 kişilik küçük bir ABD gücünün kalması gerektiğine inanmışlardır. Ancak Biden böyle bir tavsiye aldığını hatırlamadığını açıklamıştır. Kabil'in ani düşüşünün yol açtığı itibar hasarını aşmaya çalışan ve ardından on binlerce Afgan'ı arkada savunmasız bırakan Amerikalıları ve müttefiklerini tahliye etmeye çalışan Biden yönetimi Kongre'de hesap vermeye çalışırken de zor anlar yaşamıştır.⁷²³

Günümüzde, Taliban'ın yönetime gelmesinden bu yana yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen ülkede belirsizlik devam etmekte olup, ülke tam anlamıyla ekonomik bir çöküş ve insani bir felaketin eşiğine gelmiş durumdadır. Çünkü Afganistan'ın yurtdışındaki milyarlarca dolarlık varlığı dondurulmuş ve ülkeye yapılan uluslararası mali yardımlar askıya alınmıştır. Diğer taraftan ise dünyanın dört bir yanındaki ülkeler Taliban'ı tanımayı reddetmekte ve Taliban'ın yirmi yıl önce iktidarda olduklarındakine benzer bir hükümet dayatabileceği konusunda endişe duymaktadırlar.⁷²⁴

Eski Başkan Donald Trump'ın yandaşları tarafından ABD seçim sonrası Trump'ın seçilmemesine karşı yapılan protestolar ve itirazlar ve bu sırada Kongre binasına yapılan saldırı ve Kabil havaalanında Afgan sivillerin asılı olduğu bir ABD askeri uçağının görüntülerinin tüm dünya tarafından izlenmesi, 2021 yılının en önemli olayları olarak tarihe geçmiştir. Bu olaylardan ilk ikisi ABD iç politikasıyla, diğerleri ABD dış politikasıyla ilgili gibi görünse de, hepsi de nihayetinde ABD'nin dünyadaki imajını zedelemiştir.⁷²⁵

ABD, Afganistan'dan ayrılmadan önce, son iki hafta içinde birlikleri ve bir grup Afgan uyruklu da dâhil olmak üzere 122.000'den fazla insanı tahliye etmiştir. ABD birliklerinin yirmi yıl sonra Afganistan'dan geri çekilmesi, Güney Vietnam'ın başkenti Saygon'daki ABD büyükelçiliğinin tahliyesini ve ardından şehrin düşmesini hatırlatmıştır. Ancak 2021 yazındaki olaylar, IŞİD'in Kabil havaalanına düzenlediği intihar saldırısı ve Afgan sivillerinin ABD askeri uçağının kalkış sırasında uçağa asılması, ABD'nin Vietnam'dan çekilmesinin ötesinde boyutlar taşıdığı

⁷²³ The Guardian, (Sep 2021). US Afghanistan Withdrawal A 'Logistical Success But Strategic Failure', Milley says., <https://www.theguardian.com/us-news/2021/sep/28/afghanistan-withdrawal-gen-mark-milley-senate>, Erişim tarihi: 21.12.2021.

⁷²⁴ Hasanзадah, H. (2021). 2021'de Afganistan; Amerikan İşgalinin Sona Ermesi ve İç İç Geçmiş Krizlerin Devam Etmesi, Kokcha Press, <https://bit.ly/3sRpdll>, Erişim tarihi: 13.12.2021.

⁷²⁵ Ghaznai, A. (2021). 2021'de Amerika Birleşik Devletleri'nin imajını etkileyen iki olay, <https://bit.ly/3eLRpxE>, Erişim tarihi: 14.12.2021.

görülmektedir. Afganistan'dan ayrılma umuduyla 16 Ağustos'ta ABD askeri uçağına yüzlerce kişi, uçağın kapasitesinin üzerinde, binmiştir. Bir grup da bu uçağın kanatlarına ve tekerleklerine tutunmuştur. Uçak havalandıktan sonra en az iki kişi yere düşerek hayatını kaybetmiş, uçak tekerleklerinin üzerine indikten sonra başka bir kişinin kalıntıları bulundu. Uçağın pistte uçuşu sırasında ve hemen sonra da ve pistteki kalabalıktan toplam yedi kişi hayatını kaybetmiştir.⁷²⁶ ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sırasında Kabil Havalimanı'ndaki en kanlı gün 26 Ağustos'ta yaşanmıştır. Öğleden kısa bir süre sonra Kabil'de bir havaalanının önüne düzenlenen intihar saldırısında 13'ü ABD askeri olmak üzere en az 170 kişi ölmüş ve bu olayda 150 kişi de yaralanmıştır.⁷²⁷ ABD Başkanı Joe Biden, yaklaşık 100 ülkenin liderleriyle sanal bir toplantı yapsa da, böyle bir toplantı Joe Biden'in Başkan Donald Trump'ın başkanlığına yanıt olarak kampanya vaatlerinden biri olmasına rağmen, zirvenin ev sahibi olarak ABD'nin meşruiyeti, Kongre'nin işgali ve ABD birliklerinin Afganistan'dan talihsiz bir şekilde çekilmesinden sonra zarar görmüştür. Sanal toplantı sonucunda pek bir şey elde edilememiş ve hatta Washington'un katılımcıları seçmeye yönelik "ikili kriteri"nin eleştirilmesine yol açmıştır.⁷²⁸

ABD uçaklarının Kabil Havalimanı'ndan ayrılırken bıraktığı görüntüler ve kaotik ortam, uzun yıllar boyunca bu ülkenin imajına zarar verecektir. Bundan dolayı Washington yönetiminin küresel hâkimiyetinin geleceğine tesir edecek tek kutupluluk konumunun yenilgiye uğradığı tezi de tartışılmalıdır. Zira ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, küresel jeopolitiğe ilişkin yaklaşımında meydana gelen değişime işaret etmektedir. ABD, Zbigniew Brzezinski ve George Frost Kennan gibi isimlerin Avrasya'ya hâkimiyetinin önemine dikkat çeken teorileri doğrultusunda ve Halford Mackinder'in

Kara Hâkimiyeti Teorisine uygun biçimde Avrasya'nın kalbi konumundaki Afganistan'a müdahale de bulunmuştur. Mevcut durumda ise ABD, bahse konu olan stratejiyi terk ederek, Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hâkimiyet Teorisi ile Nicholas J. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi'ne daha yakın olan bir politika izlemeye geçmiştir. Dolayısıyla ABD'nin mevcut uluslararası düzendeki temel rakibi Çin'dir ve buna uygun yeni stratejilerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

⁷²⁶ Üren, Ç. (2021). Çin Devlet Gazetesi Global Times: IŞİD saldırıları Biden'in geri çekilişini daha da sefil kılacak., Independent Türkçe, <https://bit.ly/32XCayX>, Erişim tarihi: 03.01.2022.

⁷²⁷ Herman, S. (2021). Afganistan'da IŞİD'i Hedef Alan Hava Saldırısı, Amerika'nın Sesi (VoA), <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-den-afganistan-da-isid-i-hedef-alan-hava-saldirisi/6019418.html>, Erişim tarihi: 03.01.2022.

⁷²⁸ Hasanzadah, a.g.m. 2021, aynı yer, <https://bit.ly/3sRpdll>, Erişim tarihi: 13.12.2021.

Nitekim Barack Obama döneminden başlayan Pasifik'e yönelme politikası, Donald Trump ve Joe Biden döneminde de devam etmiş ve etmektedir. Zaten ABD'nin Afganistan'dan çekilme niyetinin Obama döneminden itibaren başlaması da tesadüf değildir ve bu stratejiyle ilişkilidir.⁷²⁹

Son yirmi yıl içinde Orta Asya'da oluşan güvenlik ortamı ve terör gruplarının bu bölgeye nüfuz edememesi, büyük ölçüde Amerikan askerinin bölgede konuşlanmasıyla yakından ilgili olmuştur. Bu durumdan en çok faydalanan ülke ise Çin olmuştur. Zira Kuşak-Yol Projesi kapsamında başlatılan yatırımların sürdürülebilmesi için uzun vadeli güvenlik ortamı, Çin'e avantaj sağlamış ve Çin'in Orta Asya'da Rusya'yı da geçecek derecede bir ilerleme kaydetmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bölgede yaşanan bu güç değişiminden son zamanlarda Rusya da endişe duymaya başlamıştır, çünkü ekonomik yatırımların ön planda olduğu bu dönemde Rusya, Çin'e karşı alternatif olmaktan uzaklaşmaya başlamıştır. Afganistan'da meydana gelen değişiklik ise yeni algılara neden olacaktır. Bu nedenle ilk başta kendi güvenlikleri güvence altına almak isteyen Orta Asya ülkeleri, savunma işbirliğine dayalı politikalarla daha fazla meşgul olacak ve bir süre meydana gelen belirsizlikten dolayı ekonomik projeleri arka plana atacaktırlar. Bu durumda son yıllarda ekonomik gücüyle bölge ülkeleri üzerindeki etkisi bakımından birinci sıraya yükselen Çin'in yerini, güvenlik ve askeri alanda hala bölgenin en güçlü aktörü olan Rusya'nın alacağına işaret etmektedir.⁷³⁰

ABD'nin bölgeden çekilirken ulaşmayı hedeflediği bir diğer jeopolitik amaç, son yıllarda artan Çin-İran yakınlaşmasına karşı, Taliban liderliğindeki Afganistan'ın Sünni politikalar izlemesi ve İran'a karşı bir dengenin oluşturulmasıdır. Bilindiği gibi İran, ABD'nin bölgedeki varlığı karşısında Taliban'a destek vermiş Taliban'ı resmi olarak İran'da ağırlamışlardır. Fakat İran ve Taliban arasında mezhepsel farklılıklardan dolayı, İran'ın taktiksel nedenlerle Taliban'a verdiği desteğe rağmen, ileride stratejik bir engel olarak karşısına çıkabilir. Özetle ABD'nin Afganistan'dan çıkarken ülkede oluşabilecek istikrarsızlığı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışacağı açıktır. Dolayısıyla ABD, Hint-Pasifik'te Çin'e karşı bir ittifak kurarken; bölgedeki istikrarsızlığın Çin'e sirayet etmesini istemektedir. Bu

⁷²⁹ Koyuncu, M. C. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi: Yenilgi mi; Tercih mi?, AF-PAK, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/abd-nin-afganistandan-cekilmesi-yenilgi-mi-tercih-mi/>, Erişim tarihi: 15.01.2021.

⁷³⁰ Koyuncu, a.g.m., 2021, aynı yer, <https://www.ankasam.org/abd-nin-afganistandan-cekilmesi-yenilgi-mi-tercih-mi/>, Erişim tarihi: 15.01.2021.

nedenle ABD, Taliban yönetimindeki Sünni bir Afganistan'ı hem Çin'e hem de İran'a karşı kendi çıkarlarına uygun görebilir. Sonuç olarak, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi kesin bir mağlubiyet olarak okunmamalıdır. Çünkü bölgede kimin kazanacağını veya kaybedeceğini söylemek için henüz erkendir.

5.11. Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun'un Değerlendirilmesi

5.11.1. Büyük Oyun Döneminde Orta Asya'da Denge Politikaları

Kökleri 15. yüzyıla kadar giden sömürgecilik, 19. yüzyılda da dönemin büyük güçleri arasında yaygın bir şekilde sürdürülmüştür. Önemli jeostratejik konumda bulunan Orta Asya, sömürgeci ülkeler için özel bir cazibeye sahip olmuştur. Dönemin büyük güçlerinden İngiltere, Orta Asya'nın güneyinde bulunan sömürgesi Hindistan'ı yine dönemin egemen güçlerinden olan Rus Çarlığı'ndan korumak için yıllarca yoğun bir mücadele vermiş ve ikili arasındaki bu çekişmenin adı "Büyük Oyun" olarak tarihe geçmiştir. Büyük Oyun, Rusların İngiliz sömürgesi olan Hindistan'a ulaşımını engellemek için Afganistan üzerinde yürütülmüştür. Ayrıca bugünkü Afganistan'ın çoğu sınırları, İngilizlerin amaçlarına hizmet edecek şekilde, bu dönemde çizilmiştir. Ruslar ise, Hindistan'ın sıcak sularına ulaşmak için 1978 yılına kadar her türlü yolu denemişlerdir.⁷³¹ Fakat II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya güç dengesinin bozulmasıyla birlikte, Avrupa bir güç merkezi olarak dünya siyaset sahnesinden çekilmiştir. Dünya, ABD ve SSCB önderliğinde iki kutuplu, ideolojilerin belirleyici olduğu bir döneme girmiştir. Savaştan her bakımdan yenik düşen Avrupa, ekonomik ve sosyal yapılanmasına ağırlık vermeye başlamıştır.⁷³²

Soğuk Savaş'ın uluslararası sistemi, ABD ve SSCB'nin iki kutuplu yapısına dayanmış ve önemli uluslararası olayları bu iki süper güç arasındaki etkileşim veya çatışmaya göre şekillenmiştir. Soğuk Savaş boyunca SSCB, uluslararası sistem alanında ABD'ye karşı güç dengesini korumaya çalışmıştır. Bu dönemde uluslararası sistem Doğu ve Batı olmak üzere dünyayı ikiye bölmüştür. Bu dönemde Batı'da Marshall Planı ve NATO Paketi ve Doğu'da Kemkun Planı ve Varşova Paketi, iki süper güç arasında bir güç dengesi yaratma girişimi olarak ortaya çıkmıştır.⁷³³ Soğuk Savaş döneminde Orta

⁷³¹ Şeyhanlioğlu, *a.g.e.*, 2021, 40.

⁷³² Tumminello II, V. J. (2015). Snake Oil: US Foreign Policy, Afghanistan, and the Cold War., *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/pdf/60481>, Erişim tarihi: 15.06.2022.

⁷³³ Salihi, Z. (2015). Soğuk Savaş'ın uluslararası sistemi, <https://rb.gy/a1v0pi>, Erişim tarihi: 12.03.2022.

Asya'daki gelişmelere bakılacak olursa, en önemli gelişmelerden biri, SSCB'nin Afganistan işgali olmuştur. SSCB'nin bu eylemine karşı ABD, Soğuk Savaş kuralları gereği, herhangi bir doğrudan müdahale veya sıcak çatışmada bulunmamıştır. Ancak ABD, Sovyet güçlerine ve Kabil'deki Sovyet destekli rejime karşı savaşıyan mücahit direnişini desteklemek için Pakistan ve Suudi Arabistan ile müzakerelere başlamıştır. Böylece CIA, Pakistan İstihbarat Servisi (ISI) aracılığıyla Sovyetlere karşı mücadele veren mücahit gruplarını desteklemiştir. CIA'nin eylemleri 1988'e kadar devam etmiş ve sonuç olarak 1989 yılında SSCB'yi Afganistan'dan çekilmeye zorlamıştır.⁷³⁴

5.11.2. Yeni Büyük Oyun Döneminde Orta Asya'da Denge Politikaları

Rusya Federasyonu'nun bölgedeki etkisi, SSCB döneminde olduğu gibi, SSCB'nin dağılmasından sonra da devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra ABD ve Çin gibi süper güçler, bölgedeki Rus politikasını dengelemek için bölgede varlıklarını göstermeye başlamışlardır.⁷³⁵ SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya, daha önce sahip olduğu geniş topraklarını kaybederek nispeten zayıf bir ülkeye dönüşmüştür. Ayrıca, dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, ülkede meydana gelen ekonomik kriz ve yoksullukla uğraşmak zorunda kalmıştır. Yeltsin, Rusya'nın ekonomisini iyileştirmek için Batı modelini benimsemiş ve bu çerçevede Batı yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Rusya, ABD ile nükleer silahsızlanma anlaşması imzalamış ve NATO ile ilişkilerini geliştirmiştir. Diğer taraftan, Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üye olmak için girişimlerde bulunmuş⁷³⁶ ve BMGK'inde üyeliğini devam ettirmiştir.⁷³⁷

ABD'nin Orta Asya politikası Ocak 1994 tarihinde gerçekleşen Brüksel Zirvesi'nde konu alınan NATO Barış için Ortaklık (PFP) Programı ile başlamıştır. PFP, NATO ve NATO üyesi olmayan ülkeler arasında bir güven inşa programı niteliği taşımaktaydı. 1994 yılında bu programa Orta Asya ülkeleri de katılmış ve böylece üye sayısı toplam

⁷³⁴ The National Security Archive. (2001). Afghanistan: Lessons from the Last War., Analysis Of The Soviet War in Afghanistan: Declassified, Edt. Johan Prados, 2, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB57/us.html>, Erişim tarihi: 02.05.2022.

⁷³⁵ Kanapiyanova, Z. (2020). "The Us and Russian Policy Toward Central Asia In The Framework Of The Geopolitical Theory", *Eurasian Research Journal*, 2(2), 58. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1200014>, Erişim tarihi: 12.02.2022).

⁷³⁶ 22 Ağustos 2012 tarihinde Rusya DTÖ'nün resmi üyesi olmuştur. BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120822_russia_wto, Erişim tarihi: 16.05.2022.

⁷³⁷ Kanapiyanova, a.g.m., 2020, 59.

22 devlete⁷³⁸ ulaşmıştır. Diğer taraftan PFP Programı kapsamında, 1996 yılında ABD, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında Orta Asya Taburu (CENTRASBAT) adı altında güvenlik alanında işbirliği yapmak amacıyla askeri bir ittifak oluşturmuştur. Merkezi Kazakistan'ın Jambıl ilinde bulunan bu tabur, 1999 yılında PFP Programı'na dâhil edilmiştir. Ancak 2000 yılında istenilen amacına ulaşamayan program durdurulmuş ve Kazakistan'ın bir birliği olarak KAZBAT adını almıştır.⁷³⁹

ABD'nin bölgedeki varlığından güvenlik endişesi duyan Rusya, ABD'yi dengelemek için Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte 1996 yılında Şanghay Beşlisi'ni kurmuş ve bu yapı 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü adı altında kendisini göstermiştir. Örgütün amacı ise bir üye devletin sınır bölgelerinde askeri güvenliği sağlamak olarak belirlenmiştir. Örgüt, ABD ve diğer uluslararası toplum tarafından ABD'ye karşı bir kutuplaşma olarak algılanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 16 Ağustos 2007'de Bişkek zirvesinde “Tek kutuplu bir dünya kabul edilemez” diyerek Birliğin misyonunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çerçevede, örgütün 2005 Şanghay İşbirliği Örgütü zirvesinde ABD'ye karşı ilk ciddi adım atılmış ve ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığını sona erdirmeye çağrısı yapılmıştır. Bunun ardından ABD, Özbekistan'daki birliklerini geri çekerek bölgedeki askeri varlığını durdurma kararı almıştır. Fakat ABD'nin Özbekistan'dan çekilmesi daha çok Andican olaylarıyla ilgili olmuştur. Böylece ABD'nin Orta Asya politikası 1991-2000 yılları arası daha çok ekonomik ve askeri yardıma dayalı olmuştur.⁷⁴⁰ Ayrıca bu dönemde ABD ve Rusya'nın bölgedeki rekabeti devam etmiş ve Rusya önderliğinde, ABD'nin bölgedeki etkisinin azaltılması amacına da hizmet eden Birleşik Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) gibi örgütler kurulmuştur.⁷⁴¹

11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terör saldırılarının ardından Orta Asya ülkeleri ABD'yi desteklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan, askeri altyapılarını Afganistan'daki koalisyon güçlerinin askeri eylemleri için kullanılabilir hale getirmişlerdir. Buna karşılık, ABD, Orta Asya ülkelerine yaptığı yardımlarını önemli ölçüde arttırmıştır. Böylece bu tarihten sonra

⁷³⁸ Tacikistan, 2002'de bu programa katılmıştır.

⁷³⁹ Kanapiyanova, *a.g.m.*, 2020, aynı yer.

⁷⁴⁰ Kanapiyanova, *a.g.m.*, 2020, aynı yer.

⁷⁴¹ Kanapiyanova, 2020, 61.

ABD, Orta Asya politikasını “teröre karşı savaş” şeklinde geliştirmiştir.⁷⁴² ABD’nin Orta Asya’ya yönelik politikası, Afganistan, Hazar Denizi, Güney Kafkasya, Avrupa Birliği, Güney Asya ve Orta Doğu ile organik olarak ilişkili olan daha geniş bir stratejinin parçası olarak ortaya çıkmıştır. ABD’nin Orta Asya’ya olan ilgisi ve Rusya ve Çin gibi bölgesel güçlerle olan rekabeti, 19. yüzyılda bölgede gerçekleşen Büyük Oyun’un geri döndüğü söylentilerini yayılmasına neden olmuş⁷⁴³ fakat bunun, Orta Asya’daki çağdaş rekabetin hem aktör sayısı hem de izlenilen politikalar açısından “Yeni bir Büyük Oyun” olduğunu söylemek mümkündür.

Aslında ABD’nin Afganistan müdahalesinin nedenleri, 11 Eylül saldırılarından dokuz ay önce bir raporda yer aldığı iddia edilmektedir. Bu rapora göre, Afganistan üzerinden, nükleer güce sahip bölgesel güçlerin ve nükleer enerji üzerinde çalışan İran’ın kolaylıkla kontrol edilebileceği, jeo-kültürel dinamiklerin tetiklenebileceği ve Orta Asya’dan güneye girişin kontrol edilebileceği yer almıştır. Ayrıca raporda bölgenin enerji kaynakları kontrol altına alınarak Orta Doğu petrolüne olan bağımlılığın azaltılabileceği ve Orta Asya petrol ve doğalgazının dünya pazarına sunulabileceği yazılmıştır.⁷⁴⁴

2009 yılında seçilen Barack Obama, başkanlığı sürecinde ABD’nin Orta Asya politikasına ek unsurlar getirmiş ve bu çerçevede 2011 yılında ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Orta Asya ve Güney Asya’yı Afganistan üzerinden birbirine bağlayan altyapının oluşturulmasını ve iki bölge arasında ticaretin serbestleştirilmesini içeren Yeni İpek Yolu girişimi açıklamıştır. Yeni İpek Yolu girişimi kapsamında karayolları, köprüler, enerji hatları ve demiryollarının yapımında belirli sonuçlar kazanılmıştır. Ayrıca ABD, Güney Asya’nın artan enerji ihtiyacını karşılamak için Türkmenistan ve diğer ülkelerden gaz taşıyacak olan Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) doğalgaz boru hattının inşasını desteklemiştir.⁷⁴⁵

Diğer taraftan 2008 yılında seçilen Putin Rusya’nın geleneksel dış politikasını önemli ölçüde değiştirmiş ve Rusya’nın küresel bir güç olma hedeflerini revize etmiştir. İlk başlarda Putin yönetimi, ABD ile daha iyi ilişkiler geliştirmeyi ve Batı ile

⁷⁴² Rakhimov, M. (2015). Central Asia in the Context of Western and Russian Interests, L’Europe en Formation, 140-154 <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2015-1-page-140.htm>, Erişim tarihi: 05.02.2022.

⁷⁴³ Rakhimov, a.g.m., 2015, 145.

⁷⁴⁴ Denek, a.g.m., 2016, 308.

⁷⁴⁵ Rakhimov, a.g.m., (2015), 146.

bütünleşmeyi hedeflemiş ancak hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü Putin ABD'nin Rusya'yı istikrarsızlaştırmak istediğini düşünmüştür. Rusya, ABD'nin Afganistan müdahalesi sonrası her ne kadar bölgedeki ülkelerde üs kurmasına göz yumsa da, daha sonra bunu bir tehdit olarak algılamış ve bu bağlamda bölgedeki ülkelerle işbirliğini geliştirmiştir.⁷⁴⁶

Afganistan'daki istikrarsız durum, Orta Asya'nın güvenliğine yönelik olarak algılanan birincil bölge dışı tehdit olarak devam etmektedir. 1990'ların başından bu yana, uzayan Afgan iç savaşı ve 11 Eylül sonrası ABD'nin Afganistan müdahalesi ve daha sonra çekilmesinin ardından 2021'de Taliban'ın yeniden Afganistan'da iktidara gelemsi, bölgesel güvenlik ortamında belirsizliğe neden olurken, bölgenin Güney Asya ile ekonomik işbirliğine yönelik umutları da baltalanmıştır. 2000'lerin ortalarında, ABD liderliğindeki Batı koalisyonunun Taliban'ı yendiğini ve El-Kaide'yi Afganistan'dan çıkardığını ilan etmesi, Orta Asya ülkelerine yönelik büyük bir güvenlik tehdidinin ortadan kalkmış olarak görülmesini sağlamaktaydı. Ancak, Taliban'ın kapasitesini arttırması ve Afganistan'ı yeniden işgal etmesiyle birlikte bölgede güvenlik tehdidi tekrar ortaya çıkmıştır.⁷⁴⁷

ABD'nin Orta Asya politikasında Afganistan faktörü çok önemli rol oynamıştır. Çünkü Afganistan Orta ve Güney Asya arasındaki ilişkilerin gelişmesi için kilit bir konuma sahiptir. ABD'nin Afganistan çekilmesi ve Taliban'ın ülkeyi tekrar işgal etmesi hem Afganistan'ı istikrarsızlaştırarak tekrar yirmi yıl öncesine götürmüş, hem de Orta Asya bölgesinde güvenlik tehditlerinin yeniden yükselmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, aşırılık yanlıları ve terör örgütlerinin Afganistan'dan Orta Asya'ya yayılması endişeleri artmıştır. Bu tehdidi önlemek için ABD ve NATO'nun farklı bir şekilde Orta Asya ülkeleriyle işbirliği yapması veya Orta Asya ülkelerinin askeri yeteneklerini güçlendirerek bölgesel büyük güçlerle askeri ortaklıklarını genişletmesi kuvvetle muhtemeldir.⁷⁴⁸

Diğer taraftan Çin'in de bölgedeki diğer rakipleri gibi Orta Asya'da jeopolitik ve ekonomik çıkarları mevcuttur. Ancak Çin'in önceliği her zaman kendi devlet bütünlüğünü korumak ve Orta Asya'daki devletlerle dostane ilişki içinde bulunmaktır.

⁷⁴⁶ Denek, *a.g.m.* (2016), 313.

⁷⁴⁷ Aben, D. (2019). "Regional Security in Central Asia: Addressing Existing And Potential Threats And Challenges", *Eurasian Research Journal*, 1 (1), 52.

⁷⁴⁸ Rakhimov, *a.g.m.*, (2015), 147.

Çin'in Orta Asya ile ilgili ilk kaygısı, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile olan Batı sınırının güvenliğini arttırmaktır. İkinci olarak Çin, kendi ekonomik pazarları için bölgesel istikrarın sağlanması yönünde çabalamaktadır. Bundan dolayı Çin, çevresinde bir "istikrar ve barış bölgesi" oluşturmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan da, bölgedeki ekonomik ve siyasi etkisini artırmak için İslami hareketlerin yayılmasını en aza indirmek istemektedir.⁷⁴⁹

5.12. Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun'un Karşılaştırılması

"Büyük Oyun" kavramının ilk defa 1837-1840 yılları arasında Orta Asya'da İngiliz istihbarat subayı Arthur Conolly tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Daha sonra 1901 yılında Rudyard Kipling "Kim" adlı romanında kullansa da, kavram İngiliz Halford Mackinder vasıtasıyla yaygınlaşmıştır. Aslında bu kavram 19. yüzyılda dönemin egemen güçleri olan İngiliz İmparatorluğu ve Rus Çarlığının Orta Asya bölgesindeki güç mücadelesini açıklamak için kullanılmıştır. İngilizlerin sömürgesi olan Hindistan'ı Ruslar kuzeyden tehdit etmeye başlamış ve İngiliz İmparatorluğu bu tehdide karşı önlem olarak tehdit altında olan bölgesel yönetimleri etkisi altına almaya çalışmıştır. Afganistan bu dönemde, Ruslar ve İngilizler arasında çatışma meydanına dönüşmüş ve İngiliz İmparatorluğu bu ülkeyi Rus İmparatorluğuyla arasında tampon bölge olarak belirleyerek, Rusların Hint bölgesine sızmalarını engelleme taktiği geliştirmiştir.⁷⁵⁰

SSCB'nin 1991 yılında çöküşünden bu yana, Kafkaslar ve Orta Asya'nın siyasi-askeri ve ekonomik durumlarının analizinin temel bir parçası haline gelen bir tema, bu bölgelerde Yeni Büyük Oyun sorunu olmuştur, ancak bu oyunun sadece bu bölgeler ile sınırlı değildir. Yeni Büyük Oyun kavramı, nüfuz, güç, hegemonya ve kârda rekabetin kısaltması olarak kullanılmıştır ve genellikle Orta Asya ve Kafkaslardaki petrol ve gaz endüstrilerine ve rezervlerine atıfta bulunulmuştur.⁷⁵¹

21. yüzyılda yükselen güçlerin başında gelen Çin ve bölgede tekrar eski gücünü kazanmaya çalışan Rusya, Orta Asya'da sınırlarının bulunması bölgenin zenginlikleri

⁷⁴⁹ Afridi, M. K., Yousufi, M. and Ahmad, M. (2015). "Power Interest and Rivalry of Major Powers (United States, Russia and China) In Central Asia", NATO Drawdown form Afghanistan: Opportunities and Challenges, Editor, Razia Sultana, *FWU Journal of Social Science*, Special Issue, 1(2), 27.

⁷⁵⁰ Bahadır, a.g.m., 2014, 16.

⁷⁵¹ Edwards, M. (2003). "The New Great Game and the New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder", *Central Asian Survey*, 22(1), 83.

ve jeo-stratejik konumu sebebiyle bu coğrafyayla ilgilenmektedir. ABD de bölgenin öneminden dolayı ilgi duymaktadır, ancak başta Çin ve Rusya olmak üzere bölgedeki ülkeleri tedirgin etmiştir.⁷⁵²

Klasik Büyük Oyun ile Yeni Büyük Oyun'u analiz etmek ve karşılaştırmak bu terimin bir etiket olarak uygulanabilirliğini göstermek için kullanılan bir süreçtir. Bu analiz, konum, aktörler, amaçlar ve araçlar dâhil olmak üzere birçok farklı düzeyde gerçekleştirilebilir. Konum açısından bakıldığında, iki büyük oyun arasındaki devamlılığı sağlayan şeyin konum olduğu görülmektedir. Oyunların nerede gerçekleştiği ve gerçekleşmekte olduğu konusunda açıkça bir coğrafi benzerlikler mevcut olup, özellikle Afganistan'a işaret edilmektedir. Ancak, Yeni Büyük Oyun literatürünün çoğunda atıfta bulunulan tam alanın, daha da geniş bir bölgeye yayıldığını söylemek mümkündür.⁷⁵³

Yeni Büyük Oyundaki aktörlerin türüne gelince, devletlerin yanı sıra çok uluslu şirketler de petrol ihale sürecinde yer aldıkları için bu oyunun bir parçası haline geldiler.⁷⁵⁴ Diğer taraftan, hükümetlerle birlikte sivil toplum kuruluşları ve yerel savaş ağaları ve hizipler gibi ulusötesi kuruluşlar, bu Yeni Büyük Oyuna katılmış oldular. Bu nedenle, 1990'ların başında planlanan Yeni Büyük Oyun'un çok yönlü olduğu, ekonomiden sosyal ve kültürel sektörlere ve sert güvenlik sorunlarına kadar çeşitli sektörleri kapsadığı ve çeşitli aktörlerin bu oyuna dâhil olduğu söylenebilir. Hipotez, orijinal Büyük Oyun sona ererken, yerini Yeni Büyük Oyun'un aldığıdır.⁷⁵⁵

Bundan dolayı aktörler açısından bakıldığında, orijinal Büyük Oyun ile yeni Büyük Oyun arasında çok çarpıcı bir fark mevcuttur. Bilindiği üzere, 19. yüzyılda Büyük Oyun iki İmparatorluk, İngiliz ve Rus imparatorlukları tarafından oynanmıştır. O dönemde yerli halklar, yerel yöneticiler ve tebaalar gibi oyunun üzerinde oynandığı tüm aktörlere, güçlerin amaçlarına boyun eğenler olarak davranıldı. Ancak Yeni Büyük Oyun, oyuna dâhil olan aktörlerin türü ve sayısının değişip büyüdüğü için Büyük Oyuna tezat oluşturmaktadır. Çünkü iki oyun arasındaki süreçte Britanya İmparatorluğu ortadan kalktı ve Sovyetler Birliği'nin ürünü olan Rus İmparatorluğu

⁷⁵² Brawley, *a.g.e.*, 2004, 95.

⁷⁵³ Edwards, *a.g.e.*, 2003, 88.

⁷⁵⁴ Tomberg, I. (2006). "Central Asia and The Caspian: A New Stage in the Great Energy Game", *Central Asia and the Caucasus*, 5(41), 20. <https://cyberleninka.ru/article/n/central-asia-and-the-caspian-a-new-stage-in-the-great-energy-game>, Erişim tarihi: 19.02.2022.

⁷⁵⁵ Edwards, *a.g.e.*, 2003, 88.

parçalandı. Rusya'nın rakibi İngiltere'nin yerini ise Çin, Pakistan, Hindistan, İran, Türkiye ve ABD gibi birçok devlet almıştır.⁷⁵⁶

Analitik olarak da, iki oyunda yer alan siyaset tipolojisindeki benzerlikler sorgulanmalıdır. Büyük Oyun, iki imparatorluk arasındaki oynanan kolonizasyon ve askeri rekabet ve iki emperyalist gücün yüksek siyaset oyunu olarak karşımıza çıkarken, Yeni Büyük Oyun, eğer böyle tanımlanabilirse, düşük siyaset oyunu olduğu söylenebilir. Çünkü Yeni Büyük Oyun, komşu ülkeler tarafından Orta Asya'ya nüfuz etme konusunu içermektedir. Bu halde, Yeni Büyük Oyun'un ikinci bir seviyesi olduğu, sadece küresel rakipler arasında değil, "bölgelerindeki ve dünyadaki rollerini tanımlamaya çalışan" bölge devletleri arasında da gerçekleşmekte olduğu iddia edilebilir. Ayrıca aktör olarak devletlerin yanı sıra devlet dışı aktörlerin de oyunda aktif rol aldığı görülmektedir. Devlet üstü düzeyde NATO, BM ve AGİT, devlet altı düzeyde çokuluslu şirketler, holdingler, sivil toplum örgütleri, baskı grupları, diasporalar, siyasi gruplar, terör grupları ve suç örgütleri de sürece dâhildir.⁷⁵⁷

İki büyük oyun amaçları açısından değerlendirdiğinde, klasik Büyük Oyun'un amaçları, emperyalizmin rekabet biçimlerinden oluşmaktaydı; yani amaç, sıfır toplamlı bir oyun biçiminde bölgede jeopolitik hâkimiyet kurmaktır. Bu çerçevede ister doğrudan yönetim, ister hegemonik etki ya da ideolojik olarak lehte ittifak olsun-oyunun amacı imparatorluk kontrolünün sağlanmasıydı. Ancak, Yeni Büyük Oyun'un amaçları çok daha çeşitlidir; devlet aktörü düzeyinde bir neo-emperyalist hegemonya biçiminin kurulması, kültürel ittifakları ve nüfuzun oluşturulması, devletin güvenlik kaygılarının teşvik edilmesi, devlet dışı aktörde kârların maksimize edilmesi, sözleşmelerin ve konsorsiyumlardaki hâkim payların ve yerel etkinin güvence altına alınması ve son olarak siyasi-dini amaçlar olduğu öne sürülebilmektedir.⁷⁵⁸

5.13. Yeni Büyük Oyun Çerçevesinde Afganistan

Batılı birliklerin Amerikan önderliğinde Afganistan'a askeri harekâtı, "Yeni Büyük Oyun"un başlatmıştır. Böylece Afganistan ve dolayısıyla bölgeye Batı birliklerinin nüfuz etmesi ve daha sonra ABD'nin bazı Orta Asya ülkelerinde üs sahibi olması, bölgesel güçlerin tehdit algılamasına zemin yaratmıştır. Orta Asya'daki ABD varlığı,

⁷⁵⁶ Edwards, *a.g.e.*, 2003, 89.

⁷⁵⁷ Edwards, *a.g.e.*, 2003, aynı yer.

⁷⁵⁸ Edwards, *a.g.e.*, 2003, aynı yer.

Rus hegemonyasına meydan okuma olarak algılanarak basında ve akademik çevrelerde gündeme getirilirken, “teröre karşı savaşın” yayılması Rusya’nın jeopolitik alanına başka bir hamle olarak okunmuştur. Afgan savaşının gerçekte ise bir şekilde, dünyanın en büyük tüketici ülkelerinden olan ABD’nin petrol ihtiyacını gidermek için bölgedeki petrol kaynaklarına erişmeye yönelik olduğu eski sol ve köktenciler arasında bir inanç maddesidir.⁷⁵⁹

Afganistan’da iç savaşın zirvede olduğu dönemlerde, Pakistanlı yazar ve gazeteci Ahmed Raşid, egemen güçlerin yeni bir mücadele evresine girdiklerini ve Afganistan’ın aslında “Yeni Büyük Oyun” olarak tabir ettiği rekabetin içinde yer aldığını yazmıştır.⁷⁶⁰ Ahmad Raşid’a göre bu rekabet, SSCB’nin dağılmasından sonra 20. yüzyılın sonlarına doğru yeni bir formda ortaya çıkmıştır. Bu yeni formatta, Afganistan üzerinden Orta Asya pazarlarına ve enerji kaynaklarına erişim rekabeti ABD, Rusya, Çin ve Afganistan’ın komşuları (özellikle Pakistan) arasında gerçekleşmiştir.⁷⁶¹

Afganistan’da 1978 yılında gerçekleşen darbe ve bunun sonucunda iktidara gelen komünist rejimden itibaren Afganistan uzun bir huzursuzluk dönemine girmiştir. Daha sonra Kızıl Ordu’nun ülkeyi işgal etmesiyle birlikte, Afgan mücahitleri yabancı güçlere karşı savaş açmış ve on beş yıl sonra 1992 yılında Afgan mücahitler komünist rejimi devirmeyi başarmıştır. Ancak bu grup, ülkede bir hükümet ve düzen kurmayı beceremediği için Taliban adında ki örgüt ülkenin istikrarsızlığından yararlanarak, işgal etmiştir. Taliban örgütü ilk işgali sürecinde Afganistan’ı uzun bir şiddet döngüsüne sokmuş ve 2001’deki ABD müdahalesi ile bu döngü bir anlamda kırılmış ve ülke Taliban işgalinden kurtulmuştur. Böylece 2001 yılında kurulmuş olan “Afganistan İslam Cumhuriyeti” Ağustos 2021 yılında ABD güçlerinin aniden geri çekilmesiyle ülke tekrar Taliban işgaline uğramış ve “Afganistan İslam Emirliği” kurulmuştur.⁷⁶²

⁷⁵⁹ Edwards, *a.g.e.*, 2003, 88.

⁷⁶⁰ Rashid, A. (2002). *Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*, I.B. Tauris Publishers, New York, 219.

⁷⁶¹ Mashraf, M. A. R. (2021). Yeni Büyük Oyun’un Sahne Oyuncusu Çin, <https://www.qudsonline.ir/news/763235/>, Erişim tarihi: 02.02.2022.

⁷⁶² Raisi, N. A. (2021). Afganistan ve Yeni Büyük Oyun., *Koridorlar Stratejik Çalışmaları*, 1. <https://bit.ly/3AWgQak>, Erişim tarihi: 03.02.2022.

Afgan krizini analiz edebilmek için öncelikle ülkenin oluştuğu dönem ve o dönemin koşullarına incelenmesi gerekmektedir. Afganistan, kurulduğunda ve ulusal siyasi varoluşunun ilanı sırasında geçerli bir içsel milli ve ulusal dayanağı olmamıştır. Bu ülkenin oluşumu, 19. yüzyılda Asya'daki "Büyük Oyun" olarak Çarlık Rusya'sı ile Britanya İmparatorluğu arasındaki jeopolitik rekabetlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu rekabette, Rus Çarları Londra'nın Batı Asya ve Orta Asya'daki etkisini genişletmeye çalıştığından endişe duymakta ve İngiltere'nin, batıda Hucend ve Pamir arasında mevcut olan tampon bölgedeki ülkelerin jeostratejik kuşağından ve batıda İstanbul ve Çanakkale Boğazları kullanarak Moskova'yı Hindistan'ın sıcak sularına ulaşmasını engellemeye çalışmıştır.⁷⁶³

Kısacası Büyük Buhran bağlamında rakip ülkelerin bir tampon bölge oluşturmaya ihtiyaç duyulmuş ve böylece Afganistan adında bir ülkenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı bu ülkenin oluşumu milli iradeden kaynaklanan bir endojen sebeple motive olmamış sadece o dönemki egemen güçlerin gereksinimiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla farklı etnik, kültürel, dini ve dilsel grupların bir araya getirildiği Afganistan'dan tek bir ulus-devlet oluşturmak, pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle Afganistan, kendisini yöneten hükümet türlerinin ötesinde, her zaman üç kimlik sorunu sahip olmuştur:

- Devlet kimliği (State identity): Bir devlet olarak Afganistan, her zaman sorunlu olmuştur.
- Sistem kimliği (regime identity): Kabil merkezli bir hükümetin tüm Afganistan üzerindeki hâkimiyeti nadiren görülmüştür.
- Ulusal kimlik (national identity): Afganistan kavramı, bir ulus ve bir bütün olarak belirsizdir. Afgan veya Avgan kelimesi Peştun anlamına gelmekte olup, Tacikler, Hazaralar, Türkmenler, Özbekler, Sedat Karluklar, Karluklar ve Kızılbaşlar gibi diğer etnik gruplar resmiyette tanımamaktadır.⁷⁶⁴

Tüm bunlardan dolayı, Afganistan birçok sorunla karşı karşıya olduğu ortaya çıkmaktadır ve bu sorunların kökeni bu ülkenin çok etnikli ve çok kültürlü yapısında ve kontrol edilemeyen merkezkaç kuvvetlerinin varlığında yatmaktadır. Dolayısıyla

⁷⁶³ Raisi, *a.g.m.*, 2021, 2.

⁷⁶⁴ Raisi, *a.g.m.*, 2021, aynı yer.

orta vadede bu sorunların ortadan kalkmasını, herhangi bir ulusal hareketin veya otoriter bir rejimin ortadan kaldırması beklenemez. Başka bir ifade ile Afganistan'ın kültürel ve etnik bağlamı, jeopolitik yapısı ve bu toprakların kurulması için varoluşsal bir nedenin olmaması, bu ülkede her zaman ulusal kimliğin ve dolayısıyla ulusal meselenin oluşmasında önemli bir engel teşkil edecektir. Buna göre Afganistan'da gerçek bir milletin olmadığı söylenebilir ve gerçek bir milletin olmaması ortak tarih, kimlik ve kültürün oluşmaması ve buna yönelik bir ortak menfaat ve hedefin de olmadığı anlamına gelmektedir. Neticede Afganistan'da ulus ve devlet inşası sorunlarının altında tarihi nedenler yatmakta olup ve kısa sürede demokratik bir ülke haline getirilmesi zor görünmektedir. Örneğin son yapılan Afgan anayasası bazı yönleriyle ABD anayasasından daha gelişmiş bir anayasa olarak hazırlanmış olsa da, uygulamada Afganistan'ın gelişimi için bir artı değer sağlamamıştır.⁷⁶⁵

2011'den beri Obama, "Asya'ya Dönmek" adlı yeni stratejisiyle Çin'in yükselişini engelleyemeye çalışmıştır. Başlangıçta, bölgesel kısıtlamayı da içeren bu strateji daha çok Hint-Pasifik bölgesindeki deniz kontrolüne dayanıyordu. Çin'i karada kontrol altına alma Yeni İpek Yol Girişimi (NSRI) çerçevesinde şekillenmekteydi. İlginç bir şekilde, ABD Yeni İpek Yolu projesinin Klasik İpek Yolu'nun iki ana kanadı olarak Çin ve İran ile hiçbir ilgisi yoktu ve bunun yerine Orta Asya'yı Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a bağlamayı amaçlamaktaydı. Bu bağlamda birkaç büyük proje mevcuttu ve bunlardan biri de gaz boru hatlarının Türkmenistan'dan Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a taşınması planlayan TAPI projesiydi. Ayrıca Tacikistan'dan Afganistan'a elektrik CASA1000 adı altında ithal edilecekti. Diğer taraftan, kuzey Afganistan'ı Türkmenistan'a ve ardından Hazar Denizi'ne, oradan da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'ye daha iyi bağlayan Lapis Lazuli Koridoru da programa dâhil edildi.⁷⁶⁶

Asya'ya dönme planına yanıt olarak Çin, Wangji tarafından "Batıya doğru" planını ve ardından Bir Kuşa, bir Yol girişimi olan "Yeni İpek Yolu"nu başlattı. Aslında Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi, bu ülkenin gücünü ve iktidarını gösteren en önemli sembollerden birisidir. Daha da önemlisi, Trump yönetiminde ABD, İpek Yolu'nu engellemeye yollarını aramıştır. ABD ulusal ve uluslararası topluluğun iki grubu

⁷⁶⁵ Raisi, *a.g.m.*, 2021, 3.

⁷⁶⁶ Raisi, *a.g.m.*, 2021, 24.

arasındaki güçlü fikir ayrılığına rağmen, herkesin Çin kontrol altına alınması konusunda hemfikir olduğu söylenebilmektedir. Çin'i kontrol altına alma ve gücünü kısıtlama çabalarında Biden ile Trump arasındaki tek fark, Trump'ın tek taraflı olarak girişimde bulunması, ancak Biden'ın müttefikleriyle birlikte birkaç alandan bu kontrol girişimini gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Böylelikle, Çin-ABD çatışması “kemerini bırak, yolu baskı altına al” olarak görülmelidir. Son zamanlarda ABD, Çin'in nüfuzunu Amerika, Hindistan, Japonya ve Avustralya'nın ittifaklarına dayalı bir güvenlik kurumu olan Quad ve Quad Plus ile hem Hint hem de Pasifik okyanuslarında kısıtlamaya çalışmaktadır. Ancak Amerika, kara kuşağında Çin'e böyle bir baskı uygulayamamaktadır. Bundan dolayı Amerika'nın Afganistan çekilmesinin nedenlerinden bir tanesi de Çin'in Yeni İpek Yolu Projesinin kara üzerindeki gelişmesini engellemeyi hedeflemesidir.⁷⁶⁷

ABD'nin Afganistan'dan hızlı bir şekilde çekilmesiyle birlikte, bu çekiliş ABD hegemonyasının sonu olduğunu iddia eden yazılar ve haberler medyada yer almıştır. Ancak yazar Babüroğlu'a göre bu tür açıklama iddialı bir açıklama olacaktır. ABD'nin yıllık savunma harcaması göz önüne alındığında bunun yaklaşık 750 milyar dolar olduğu görülmektedir. Çin'in 2020 yılında savunma harcaması 250 milyar dolardır. Bu rakam Çin'in savunma harcaması ABD'nin üçte biri olduğu belirtilmektedir. Rusya'nın ise 65 milyar dolar, yani ABD'nin savunma harcamasından on iki kat daha az olarak görülmektedir. Bundan dolayı ABD hegemonyasının sonu derken biraz iddialı konuşulmuş olacaktır. Fakat ABD, Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte birkaç şey hedeflemiştir: 1980'lerde Sovyetleri düşürdüğü tuzağı şimdi İran, Çin ve Rusya'yı düşürmeye çalışmaktadır. Afganistan coğrafyasında Taliban'ın yanı sıra El-Kaide, IŞİD, yabancı terör savaşçıları, paralı askerleri de mevcuttur. Dolayısıyla ABD Taliban'a ve bu gruplara teslim ederek bu bölgeyi terör üreten bir coğrafyaya dönüştürmeyi amaçlamıştır.⁷⁶⁸

Afganistan bir taraftan Rusya'nın Orta Asya üzerinden Güney Asya ve hatta Orta Doğu'ya açılan bir kapı niteliği taşımakta olup, diğer taraftan da Çin'in Kuşak-Yol Projesi'nin önemli bir geçiş noktasıdır. Bundan dolayı da ABD aslında Afganistan

⁷⁶⁷ Başaran, *a.g.e.*, 2021, 400.

⁷⁶⁸ Ceyda, K. (2021). Afganistan, ABD hegemonyasının sonu değil; Çin, Rusya ve İran tuzağa çekilmeye çalışılıyor' Naim Babüroğlu ile Söyleşi, Eksen, <https://tr.sputniknews.com/20210816/afganistan-abd-hegemonyasinin-sonu-degil-cin-rusya-ve-iran-tuzaga-cekilmeye-calisiliyor-1048085037.html>, Erişim tarihi: 05.02.2022.

çekilmekle birlikte, bölgeden de çekilmiş oldu ve bu hareketliyle bölgenin güvensizleştirilmesi üzerinden Rusya ve Çin'i istikrarsızlaştırmayı hedeflemiştir. Yeni Büyük Oyun'un Sovyetlerin Afganistan işgali ile kendini göstermeye başladığını ve daha sonra Amerika'nın Afganistan müdahalesi ile birlikte başladığı görülmektedir. Bu oyunun bir sonraki aşaması ise ABD'nin çekilerek kaos planı uygulamasıyla gerçekleşmiştir.⁷⁶⁹ Yeni Büyük Oyun, temelde Avrasya coğrafyasına nüfuz etmek amacıyla büyük güçler arasında yürütülen güç mücadelesini anlatmaktadır. Bu bağlamda Afganistan, Avrasya'ya açılan kapı olarak bilinmektedir ve Büyük Oyun'da olduğu gibi, Yeni Büyük Oyun'da da oyun sahnesi yine Afganistan'da yer almaktadır. Çünkü Afganistan'a hâkim olan gücün Orta Asya'yı kontrol edebileceği ve bu aracılığıyla hem Orta Doğu, hem Güney Asya hem de Kafkasya'da egemen güç konumuna gelebileceği varsayılmaktadır.⁷⁷⁰

⁷⁶⁹ Başaran, *a.g.e.*, 2021, 387

⁷⁷⁰ Başaran, *a.g.e.*, 2021, 390.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Orta Asya bölgesi, tarih boyunca hem zengin enerji kaynaklarına ve yeraltı madenlerine sahip olması hem de diğer bölgeler arasında ticari bir güzergâh niteliği taşıması açısından daima büyük güçlerin odak noktası olmuştur. Diğer taraftan Orta Asya'nın kalesi olarak anılan Afganistan, denize çıkışı olmaması nedeniyle coğrafi bakımdan “kıta içi devlet” olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca Afganistan, Orta Asya ülkeleri, Rusya, Çin, Pakistan, İran ve Hindistan yakınlığı açısından bölgede bir tampon nokta özelliği taşıması nedeniyle, Orta Asya'ya ilgi duyan güçlerin odak merkezi olmuştur. Çünkü ülke, Orta Asya doğal zenginlikleri, Hindistan'ın sıcak suları ve Ortadoğu'ya geçiş açısından en uygun köprüdür.

Afganistan coğrafi konumunun önemi açısından hem klasik hem de modern jeopolitik teorisyenleri, dünya hâkimiyetini elde etmek isteyen egemen güçlere önce bu ülkeye nüfuz etmelerini işaret etmektedir. Afganistan tüm bu özelliklerinden dolayı tarihin farklı dönemlerinden egemen güçlerinin ilgisini çekmiştir. Afganistan'a karşı bu eğilimi, çok eskilere kadar götürmek mümkün olsa da, ancak en çarpıcı örneğini Büyük Oyun olarak tabir edilen 19. yüzyılın sonları ve 20 yüzyılın başlarını kapsayan dönemde Rus Çarlığı ve Büyük Britanya İmparatorluğu arasındaki rekabette görmek mümkündür. Klasik jeopolitik teorilerinin popüler olduğu döneme denk gelen bu çekişmenin yoğunlaşmasında Halford Mackinder'in 20. yüzyılın başlarında ortaya attığı dünya hâkimiyetinin nasıl kurulacağını anlatan “Kara Hâkimiyet Teorisi”nin etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Mackinder'in 1904 yılında ortaya attığı teorisinde Afganistan, ülkeyi doğu ve batı olarak ikiye ayıran Sefid Kuh ve Kuh-i Baba ile Hindkuş dağlarının yer aldığı merkez bölge yani Kalpgâh'ta yer almaktadır. Diğer taraftan ise Afganistan, Spykman'ın Kenar Kuşak teorisindeki tampon bölgede yer almaktadır.

Klasik jeopolitik teorilerinin yanı sıra Afganistan'ın önemi modern jeopolitik teorilerde de ön plana çıktığı görülmektedir. Brzezinski, 1997 yılında basılan Büyük Satranç Tahtası adlı kitabında Avrasya'yı “küresel üstünlük mücadelesinin oynandığı bir satranç tahtası”na benzetmiştir. Yazar eserinde ABD'ye Avrasya politikası konusunda bir yol haritası sunmaktadır. Ayrıca Brzezinski, Avrasya'daki en önemli aktörlerin Almaya, Fransa, Çin, Rusya ve Hindistan olduğunu ileri sürmüştür. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası tezinde de Afganistan neredeyse bu tahtanın

merkezinde yer almaktadır ve ABD'nin bölgeye hâkim olması için Afganistan'ı kontrol etmesi gerektiğine ilişkin dış politika yaklaşımını da bu tezden türetmiştir.

Afganistan'ın sosyal yapısı incelendiğinde, hem dikey hem de yatay eksenlere bölünmüş olduğu görülebilir. Bu bölünme eksenleri başta etnisite olmak üzere, aşiret, dini inanç, kültür, eğitim, sosyoekonomik durum ve saire faktörler altında sayılabilmektedir. Diğer taraftan bakıldığında, Afganistan'da etnik ve dini milliyetçilik kimlikleri iç içe geçmiş durumda olduğu görülebilmektedir. Özellikle İslam kimliği, hem ülkenin farklı etnik gruplarını bir arada tutabilen hem de onları yabancı müdahaleler karşısında birleşerek direnmeleri konusunda motive eden önemli bir unsurdur. Çok etniklik yapıya sahip olan Afganistan'da, topraklarında barındırdığı etnik grupların her biri (özellikle önde gelen Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Hazaralar) kendilerine özgü derin tarih ve kültüre sahiptir. Fakat Afganistan sınırları içinde yaşadıkları süreç boyunca onları tek bir millet yapan bir “milli unsur” yaratamamışlardır.

Sosyal yapı bakımından birçok farklı dilsel, etnik, ırksal ve mezhepsel azınlığı bünyesinde barındıran Afganistan gibi bir devlet için tüm farklılıklara sahip milletleri bir araya getirerek onların uyum halinde yaşamalarını sağlamak çok zor ve aynı zamanda da çok önemlidir. Çünkü bu birlik sağlanmazsa, ülke mütemadiyen istikrarsızlık, işgal ve iç savaş sorunlarıyla karşı karşıya kalacaktır. Ülkenin barışa ve daimi istikrara kavuşması için öncelikle ülkedeki heterojen yapısındaki homojen faktörleri güçlendirmek gerekmektedir. Afganistan'ın toplum yapısına hakim farklılıkları bir nebze azaltmak için İslam dini, Farsça dili, milli semboller ve yabancı istilasına karşı birlik gibi türdeş unsurların güçlendirilmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan ülkenin homojen olmayan demografik yapısı kimlik grupları arasında rekabet ve siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirmektedir. Afganistan'ın 1970'lerden günümüze kadar sürmekte olan istikrarsızlığı ve bu süreçte gerçekleşen dış müdahaleler hem ülkenin içsel etnik çatışmalarından hem de onun bölgedeki stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Afganistan'daki çatışmalar temelde etnik grup çatışmaları olduğundan dolayı, ülkeye yapılan müdahalelerin başarısı ya da ülkenin barış ve istikrara kavuşması, öncelikli olarak etnik çatışmanın durdurulmasıyla mümkündür. Çünkü Afganistan, çok etniklik yapısından dolayı kendi haline

bırakıldığında iç savaş çıkmaktadır, dış müdahale durumunda ise, İngiltere ve Rusya örneğinde olduğu gibi, etnik gruplar birleşerek müdahaleye başkaldırabilmektedir.

Afganistan'da ilk modernleşme ve tek tip devlet oluşturma girişimi Emir Habibullah Han tarafından gerçekleştirilmiştir. Emir, tüm Afgan kabilelerini merkezi bir hükümetin çatısı altında toplamak ve tek tip bir millet inşa etmek amacıyla ayrışmaya neden olabilecek tüm uygulamaları yürürlükten kaldırmıştır. Afganistan'ın modernleşmesi yönünde kayda değer çaba harcayan diğer isim ise Mahmud Tarzi olmuştur. Tarzi, topluma milliyetçilik ve birlik mesajları vermek için Sirac-ül Ahbar adında bir gazete çıkarmıştır. Ayrıca Emir Habibullah Han'dan sonra tahta geçen oğlu Amanullah Han, gerçekleştirdiği bir dizi reformlarla modernleşme sürecini hızlandırmak istemiştir. Ancak, din faktörünün daha güçlü olduğu Afganistan toplumunda hızlı gerçekleşen bu reformlar hoş karşılanmamakla birlikte, Amanullah Han dinden çıkmakla suçlanmıştır.

Ülkenin siyasal yapısına bakıldığında, Afganistan tarih boyunca krallık, sosyalist cumhuriyet, İslam cumhuriyeti, İslam Emirliği gibi farklı yönetim şekillerine şahit olmuştur. 1919 yılında iç ve dış ilişkilerde bağımsızlığını elde eden ülkenin hükümet şekli krallık olmuştur. 1970'lere kadar devam eden monarşi yönetimi, 1973 yılında darbe ile iktidarı ele geçiren Muhammed Davud Han tarafından kaldırılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Ayrıca bu dönemde ülkeye nüfuz etme mücadelesi veren dönemin egemen güçlerinden SSCB 1979-1992 yılları arasında ülkeyi yöneten komünist cumhuriyetlerin iktidara gelmesini sağlamıştır. Ancak ABD tarafından Pakistan üzerinden desteklenen komünist yönetime karşı isyan başlatan mücahitler, uzun süreli kapışma sonrası 1992 yılında son komünist rejimi devirmeyi başarmışlardır.

Nisan 1992 tarihinde zafer kazanan mücahitler, sonunda ülkenin tamamını ele geçirmişlerdir. Mücahitler, Afganistan'ın farklı etnik gruplarından bir araya gelmekte ve tek ortak özellikleri komünizm ve Sovyet karşıtı olmalarıydı. Bunun dışında başka bir ortak özellik taşımamaktaydılar. Dolayısıyla, iktidara gelmelerinin hemen ertesi günü, kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşanmaya başlandı. Özbek kökenli lider General Dostum, Tacik kökenli lider Ahmed Şah Mesud ve Hazara kökenli lider Abul Ali Mezari arasında kurulan üçlü ittifaka şiddetle karşı çıkan Peştun kökenli lider Hikmetyar arasında şiddetli çatışma yaşanmıştır. Üçlü ittifak savaşı kazanırken,

Hikmetyar kuvvetleri ise Kabil'den çekilmek zorunda kalmıştır. Bu geri çekilme aslında Peştunların üç asırlık Afganistan hâkimiyetinizdeki bir kırılma noktası olmuştur. Ancak, Afganistan'ın güneyinde Peştun olmayan bir iktidarı kabullenemeyen Hikmetyar ve iktidara gelen Tacikler arasında çatışma devam etmiştir. Kayda değer mühimmat ve askeri donanımına sahip olan Dostum ise ülkenin kuzeyinde kendine farklı bir hâkimiyet kurmuştur.

Afganistan'da kurulan yeni hükümet, iç savaş ve kargaşa içinde çok uzun ömürlü olmamıştır. Diğer taraftan, daha önce mücahitleri destekleyen ABD, yardımlarını kesince, mücahitler giderek güç kaybetmiştir. Hal böyle olunca, Pakistan medreselerinde yetişen Taliban adına kökten dinci, Afganistan'daki kargaşa ve uyuşmazlığından dolayı ortaya çıkan “müsait” durumdan yararlanarak ülkeyi 1996 yılında kısmi olarak işgal etmiş ve daha sonra içeriden ilerleyerek ülkenin %90'ına yayılmıştır. Taliban döneminde Afganistan, tarihinin en karanlık dönemini yaşamıştır. Bu dönemde genelde tüm temel insani haklar, özelde ise kadın hakları tamamen göz ardı edilmiştir.

Afganistan'da yaşanan insanlık dışı olayları ve haksızlıklara tüm dünya uzun süre sessiz kalmıştır. Ancak bu sessizlik, 11 Eylül 2001 olaylarıyla birlikte bozulmuş ve kendi topraklarında saldırıya uğrayan ABD, Afganistan'a müdahale etmesi ve Taliban'ı ülkeden çıkarmaya kara vermiştir. BMGK 12 Eylül 2001 tarihinde 4370 sayılı toplantıda 11 Eylül saldırılarını değerlendirmek için bir araya gelmiştir. Toplantı sonrası 1368 sayılı kararla terörizm, barış ve güvenlik tehdidine karşı mücadeleye vurgulanmıştır. Böylece Amerika, BM'nin onayını ve NATO'nun desteğini arkasına alarak Afganistan'a 07 Ekim 2001 tarihinde müdahale etmiş ve Taliban rejimini sonlandırmıştır. ABD'nin başlattığı bu harekâta 36 ülke askeri olarak, 44 ülke hava sahasını açarak, 33 ülke de üslerini kullanmaya izin vererek destek olmuştur.

Afganistan, yirmi yıllık süreçte (2001-2021), maddi anlamda tamamen dış güçlere bağımlı kalmıştır. Bu dönemde dört seçim gerçekleşmiş, iki dönem Hamid Karzai, iki dönem Eşref Gani ve Abdullah Abdullah'ın birlikte yürüttüğü hükümetler kurulmuştur. Ancak ABD'nin yirmi yıl önce başlattığı bu harekât, her ne kadar Taliban'ın ilk Afganistan işgalini kolayca sonlandırdıysa da, ülkede ne istikrarlı bir yönetim kurulabilmiş ne de ülkenin topraklarında etnik rekabetten doğan sorunların çözülmesinde başarılı olabilmıştır.

11 Eylül olaylarıyla birlikte, Afganistan “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırılan küresel rekabetin sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni Büyük Oyun ABD’nin Afganistan müdahalesi ile birlikte başladığı öne sürülmektedir. Daha önce de bazı Orta Asya ülkeleriyle bir takım işbirliği anlaşmaları bulunan ABD, bu tarihten sonra bölgeye resmen yerleşmiştir. ABD’nin başlattığı Afganistan harekâtını ilk başlarda AB üyeleri, Çin, Rusya, Hindistan dâhil olmak üzere birçok ülke desteklemiş, fakat zaman ilerledikçe her ülke bu işgale kendi çıkarı açısından bakmaya başlamıştır. Çin, ABD’nin bölgeye yerleştiğini anlayınca, kendisini çevrelenmiş ve askeri açıdan baskı altına alınmış olarak algılamıştır. Diğer taraftan Çin, Rusya ve Orta Asya ülkelerinin batıya yaklaşmasını ŞİÖ’nün gücünü azaltacak bir durum olarak görmüştür.

Diğer taraftan ABD, Afganistan’da bulunduğu süreçte iddia ettiği Afganistan’da devlet-inşa girişiminde başarısız olmuş, ayrıca müdahalenin amacı olan terör örgütlerini de tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bir süre sonra Taliban tekrar güçlenmeye başlamış ve Afganistan’ın kırsal bölgelerinden ilerleyerek ülkenin istikrarsızlaşmasına neden olmuştur. Afganistan’da yirmi yıllık mevcudiyetinden sonra 15 Ağustos 2021 tarihinde ülkeden tamamen çekilmesiyle birlikte Afganistan’ın devleti de düşmüştür. Böylece Afganistan bir kez daha Taliban’ın işgali altına girmiştir.

Afganistan durumuna bölgesel güç komunda olan Pakistan ve İran açısından bakılacak olursa, Afganistan’ın bu iki sınır komşusu ülkede gerçekleşen siyasi olaylarda büyük rol oynamıştır. Pakistan ile Afganistan arasındaki en önemli sorun daha Pakistan devleti kurulmadan önce, İngilizler, kontrol altında bulundurduğu Hindistan topraklarını SSCB nüfuzundan korumak için Durand sınır hattını Hindistan ve Afganistan arasında sınır olarak belirlemiştir. Bu hat Afganistan’da yaşayan Peştun nüfusunu ikiye bölmüş ve aynı zamanda hem Afganistan hem de daha sonra kurulacak olan Pakistan için bugüne kadar devam edecek olan sorunların temellini atmıştır. Afganistan’da iktidara gelen hükümetler Durand sınır hattını resmi olarak tanımayı reddederken, Pakistan için ise bu konu tedirgin edici olmuş ve topraklarında bulunan Peştun nüfusunun olası bir isyan girişiminden korktuğu için Afganistan’da onları destekleyebilecek güçlü bir devlet kurulmasını istememiştir. Bu nedenle Afganistan’da hükümete muhalif güçleri daima desteklemiştir.

SSCB işgali döneminde Pakistan, Afganistan hükümetine karşı savaşıyan mücahitlere ev sahipliği yapmış, onları her bakımdan desteklemiştir. Ayrıca, daha sonra mücahitlerin iktidara geldiği dönemde de Taliban adı altındaki kökten dinci örgüt Pakistan topraklarında yetişerek Afganistan'ı ele geçirmiştir. Taliban ile birlikte Pakistan, Afganistan'da vekâlet savaşı yürütmüş ve 2001 sonrası iktidara gelen hükümetlere karşı da Taliban'ın varlığını bir tehdit olarak kullanmış ve Afganistan'ın istikrara kavuşmasına izin vermek istememiştir. Çünkü istikrarlı ve güçlü bir Afganistan, Pakistan'da bulunan otuz milyon civarındaki Peştun nüfusunun kendisine karşı ayaklanacağı ve Afganistan tarafından destekleneceğinden endişe duymaktadır.

İran açısından ise Afganistan'ın üçüncü büyük kimlik grubu olan Hazaralar, İran'ın Şii temelli politikası açısından önem arz etmektedir. Bundan dolayı İran, Hazaraların kurduğu siyasi partileri hep desteklemiştir. Özellikle 1988'da kurulan Vahdat partisiyle çok yakın ilişki içinde olmuştur. Ayrıca Afganistan'ın farklı istikrarsızlık dönemlerinde İran'a göç eden çoğu Afganistan vatandaşı da Hazara etnik grubundan olmuştur. İran'da desteklediği Hazaralar, devlet makamlarında yer aldığı da görülmektedir. Örneğin Hazara liderlerinden biri olan Kerim Halili Karzai hükümeti döneminde Başkan Yardımcısı görevinde yer almıştır.

Orta Asya'da bulunan küresel güç potansiyelinde olan Rusya, Çin ve Hindistan açısından da Afganistan özel bir önem sahiptir. ABD'nin Afganistan müdahalesi ile aktif bir şekilde başladığı öne sürülebilen Yeni Büyük Oyun ile birlikte bölgedeki dengeler değişmiştir. 1990'lı yıllarda ABD'nin bölgedeki eski Sovyet ülkeleriyle yaptığı işbirliği anlaşmaları, bölge ile bağlarını güçlendirerek Yeni Büyük Oyun'un temelini oluşturmuştur. Örneğin 1996 yılında Barış için Ortaklık (PFP) çerçevesinde ABD, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasından askeri bir ittifak oluşturulmuştur. Ancak 2000'li yılında geldiğinde, ABD'nin Orta Asya'da planladığı çoğu projeleri başarısız olmuştur. 2001 tarihindeki 11 Eylül saldırıları, ABD'nin bölgeye daha kolay bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. ABD'nin bölgedeki mevcudiyetinden rahatsızlık duyan Rusya, Çin ve diğer bölge ülkeleri ŞİÖ çerçevesinde güvenliklerini korumayı amaçlamışlar ve böylece ABD'nin tek kutuplu liderliğine meydan okumuşlardır.

Bu yirmi yıllık süreçte, bölgeye yönelik terör tehdidi bir süre göreceli olsa da azalmış ve bu Çin'e ekonomik açıdan kendini daha fazla geliştirmesine fırsat vermiştir. Çin

bölgede daha çok enerji kaynaklarına odaklanarak ve bu kaynaklardan zengin Türkmenistan ve Kazakistan gibi ülkelerle yakın ilişkiler kurmuştur. Çin'in bu politikası Rusya için rahatsız edici olsa da, ortak tehdit olan ABD'ye karşı birbirlerine karşı cephe almaktan kaçınmışlardır.

Bölgedeki Yeni Büyük Oyun, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte farklı bir evreye girmiştir. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardında ekonomik sebepler olduğu gösterilse de, aslında bu çekilme bölgede oynanan Yeni Büyük Oyun bir parçası olduğu söylenebilir. Çünkü ABD, aslında Afganistan'dan çıkarak bölgede bir kaos yaratmak istemiştir. Afganistan'ın tekrar Taliban tarafından işgal edilmesi de ülkenin bölgeye terör ihraç eden bir ülke olmasını sağlamıştır. Zira böylece amaç, son yıllarda ekonomik anlamda rakipsiz güç olarak yükselmekte olan Çin'in hızını kesmek, Rusya'nın gelişmesini engellemek olmuştur. Çünkü terör hem Çin hem de Rusya'da bulunan kökten dinci muhalif grupları besleyecektir. Bu durum Hindistan için de aynı tehdidi yaratacaktır.

ABD'nin Afganistan üzerinden bölgeyi istikrarsızlaştırma ve böylece bölgedeki güçlü ve etkili aktörlerin güçlenmesini engelleme politikasına karşın, Rusya ve Çin, ABD çekilmeden önce Afganistan'ı işgal edeceğine ihtimal verdikleri Taliban ile daha önceden yakınlaşmaya başlamış ve böylece ABD'nin planını bir nebze olsa da bozmuşlardır. Rusya, Taliban liderlerini resmi olarak davet etmiş ve Afganistan barışında arabulucu rolü üstlenmiştir. Diğer taraftan Çin, uzun zamandan beri dolaylı olarak görüştüğü Taliban ile ilişkilerini geliştirmiş ve Taliban'ın Afganistan işgalinden sonra da, resmiyete tanınmasa da, onlara farklı konularda destek sağlamıştır. Rusya ve Çin'in yanı sıra İran ve Pakistan da çekilme öncesi Afganistan'ın barış sürecini desteklemişler ve Taliban ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Birinci Taliban sonrası inşa sürecinde olan Afganistan'a çok fazla destek sağlayan ve farklı projeler çerçevesinde yatırımlarda bulunan Hindistan ise, Taliban'ın ikinci işgalinden bir yıl sonra onlarla aynı masaya oturarak diplomatik görüşme gerçekleştirmiştir.

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, Afganistan'da sorun üreten bir başka örgüt olan IŞİD da aktivitesini artırmaya başlayarak Afganistan'ın istikrarsızlığına katkıda bulunmasının yanı sıra bölgedeki ülkeleri de tehdit etmeye başlamıştır.

Bu bağlamda Çin'in "modern ipek yolu" olarak tabir ettiği Kuşak-Yol projesinin, Afganistan üzerinden Pakistan'a geçirmek istediği kolu sekteye uğramış ve güvensiz

bir Afganistan'dan bu projeyi devam ettirmeyi riskli olarak görmüştür. Diğer taraftan hem Afganistan ile komşu olan Orta Asya ülkeleri hem de Rusya sınırlarında yükselme ihtimali olan köktenci gruplardan endişe duymaktadırlar.

Bir taraftan bu iki ülke, Afganistan ile sınır ülkesi olmasından kaynaklı Taliban sonrası ülkeden kaçan yüz binlerce Afgan vatandaşının akınına maruz kalmıştır. Diğer taraftan ise Taliban ile komşu durumuna gelmişlerdir. Pakistan her ne kadar Taliban'ı yıllardır desteklese de Pakistan hükümetine karşı faaliyet yürüten Pakistan Taliban Hareketi'nden (Tehrik-i-Taliban Pakistan) endişe duymaya başlamıştır. Çünkü Pakistan'ın Afganistan sınırında bulunan ve farklı İslamcı grupları bir araya toplayan bu örgüt, gelecekte Taliban örgütünün yaptığı gibi Pakistan devletini de tehdit edebilecektir.

Bu bağlamda, tezde, hipotezin kanıtlaması açısından yöneltilecek aşağıdaki iki önemli araştırma sorusuna yanıt alındığı düşünülmektedir.

- Afganistan'ın heterojen yapısı, ülkede yaşayan farklı etnik grupları arasında milli birlik oluşmasını engelleyerek, dış güçlerin kolaylıkla ülkeyi işgal etmesine zemin yaratmakta mıdır?
- Afganistan'ın iç dinamiklerinin bölgesel ve küresel aktörler tarafından kullanılması ülkede istikrarsızlığa sebep olurken, bölgedeki güçler arasında dengeyi sağlama açısından etkiye sahip midir?

Sonuç olarak, uluslararası sistemin Orta Asya bölgesindeki güç dengesinin sürdürülebilirliği Afganistan'ın "istikrarsız" tutulması ile doğrudan orantılıdır. Çünkü Afganistan'ın istikrarsızlığı, Yeni Büyük Oyun'un oynandığı bölgeyi büyük ölçüde tehdit etmektedir. Afganistan'ı bir egemen gücün işgal etmesi, bölgede dengeyi korurken, ülkenin istikrarsızlığı ve kendi haline bırakılması ise, mevcut dengelerin bozulmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- 8 Subh: <https://8am.af/j8am/index.php?option>, Erişim tarihi: 31.05.2020.
- 8 Subh: <https://8am.af/the-basic-rights-of-the-sikhs-and-the-hindus-of-Afghanistan/>, Erişim tarihi: 29.05.2020.
- 8 Subh: <https://8am.af/the-four-year-national-unity-government/>, Erişim tarihi: 23.05.2020.
- 8 Subh: <https://8am.af/a-comparative-study-of-karzais-political-and-political-management-techniques/>, Erişim tarihi: 02.02.20.
- 8 Subh: <https://8am.af/relations-between-afghanistan-and-pakistan-the-turn-of-diplomacy-between-multilateralism-and-bilateralism/>, Erişim tarihi: 20.01.2022.
- A History of the Uzbeks: From the Silk Road to the Soviet Union, <https://worldview.stratfor.com/article/history-uzbeks-silk-road-soviet-union>, Erişim tarihi: 05.09.2019.
- Aben, D. (2019). "Regional Security in Central Asia: Addressing Existing And Potential Threats And Challenges", *Eurasian Research Journal*, 1 (1), 51-65.
- Afganistan Anayasası (2004), Birinci Bölüm, 16. Madde. https://www.constituteproject.org/constitution/Afghanistan_2004.pdf?lang=en, Erişim tarihi: 09.05.2021.
- Afganistan İle ilgili Genel Bilgi. <http://geo-of-afg.blogfa.com/post/14>, Erişim: 07.06.2020.
- Afganistan Toplumunda Dinin Konumu. <https://af.shafaqna.com/FA/12961>, Erişim tarihi: 05.06.2020
- Afganistan Toplumunda Mezhep, <http://www.afghanpaper.com/info/etelaat%20omomi/mazhabefghanestan.htm>, Erişim tarihi: 06.06.2022.
- Afganistan Ülke Raporu. (2017), T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Afganistan ve Peshtunistan Meselesi, <http://www.farsi.ru/doc.xhtml?id=606>, Erişim tarihi: 12.11.2019.
- Afganistan'ın Gizlenen 3 Trilyon Dolarlık Serveti, <https://www.dunya.com/finans/haberler/Afganistanin-gizlenen-3-trilyon-dolarlik-serveti-haberi-378417>, Erişim tarihi: 01.06.2020.
- Afghan Ethnic Grups: A brief Investigation, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CFC_Afg_Monthly_Ethnic_Groups_Aug2011%20v1.pdf, Erişim tarihi: 20.02.2020.
- Afghan Paper. (2017). Hamid Karzai ve Eşref Gani Hükümetleri Arasındaki Fark (orijinali Farsça), <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=133591>, Erişim: 02.02.2020.
- Afghan Voice Agency, Karzai Hükümeti Sürecine bir Bakış, <https://www.avapress.com/fa/report>, Erişim tarihi: 12.05.2019.
- Afghan, Tajik in Afghanistan, https://joshuaproject.net/people_groups/14372/AF, Erişim tarihi: 01.09.2019.
- Afganistan Agreements: A Collection of Official Texts from 2001 to 2011. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CFC_Afganistan_Agreements_June2012.pdf, Erişim tarihi: 08.06.2019.

- Afridi, M. K., Yousufi, M. and Ahmad, M. (2015). "Power Interest and Rivalry of Major Powers (United States, Russia and China) In Central Asia", NATO Drawdown form Afghanistan: Opportunities and Challenges, Editor, Razia Sultana, *FWU Journal of Social Science*, Special Issue, 1(2), 25-36.
- Ahmad, J. (2014). Ashraf Gani's Afghanistan, Foreign Policy, FP News. <https://foreignpolicy.com/2014/06/04/ashraf-Ganis-Afghanistan/>, Erişim tarihi: 23.05.2020.
- Ahmadi, M. (2019) Ulusal Birlik Hükümetinin Ekonomik Politikaları hangi Ölçüde Başarılıydı? BBC. <https://www.bbc.com/persian/Afghanistan-49774269>, Erişim tarihi: 20.05.2020.
- Ahmadi, Z. (2021). Peştun Olmayanları Bastırmak İçin Bir Araç Olarak Peştunizm ve Peştun Olmayan Tüm Kabileler İçin Alarm. Kabul Press, <https://www.kabulpress.org/article240842.html>, Erişim tarihi: 08.03.2022.
- Ahmadzai, S. and Mckinnai A., (2018). "Afghanistan Electrical Energy and Trans-Boundary Water Systems Analyses: Challenges and Opportunities", *Energy Paper*, <https://www.researchgate.net/journal/Energy-Reports-2352-4847> 435-469.
- Akbaba, T. (2019). SSCB'yi Yıkıma Sürükleyen Direnişin Üzerinden 30 Yıl Geçti, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sscb-yikima-surukleyen-direnisin-uzerinden-30-yil-gecti/1392152>, Erişim tarihi: 28.01.2022.
- Akbarpour, H. R. (2021). Neden Afganistan Önemli? است؟ مهم افغانستان چرا., Orta Asya Stratejik ve Bilimsel Araştırma Merkezi, <https://www.cmess.ir/Page/View/2021-08-25/4853>, Erişim tarihi: 27.12.2021.
- Akdeniz, H. (2003). "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye, Edt. Ayaz şahin, Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 81-109.
- Aksan, S. (2021). İstanbul Zirvesi Afganistan için Belki de Son Umut., TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/istanbul-zirvesi-afganistan-icin-belki-de-son-umut-567774.html>, Erişim tarihi: 27.06.2021.
- Aktoprak, E. (2008). *Batı Avrupa'da Ulus İnşa Süreçleri ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi.
- Aktoprak, E. (2010). *Devletler ve Uluslar: Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Tan Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Aktunç, D. (2022). The International Systems: Unipolarity, Bipolarity and Multipolarity, Arcadia, <https://www.bycastle.org/post/the-international-systems-unipolarity-bipolarity-and-multipolarity>, Erişim tarihi: 20.06.2022.
- Aktürk, ř. (2006). "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu-Batı*, (38), Ankara, 23-57.
- Akyüz, M., ve Diner, R. (2016, 12). "Afganistan Kazakları Tarihi ve Afganistan Kazakları'nın Bugünkü Durumu Üzerine Bir Araştırma", *Habarşı, (Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Dergisi)*, 4 (39), 35-42.
- Alagöz, B., & Kandemir, E., (2015). "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 109-140.
- Albayrak, R. (2004). *Afganistan Türkleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Alikozaı, H. D., (2014). Karzai's Legacy: Missed Opportunities? VoA, East Asia Pacific. <https://www.voanews.com/east-asia/karzais-legacy-missed-opportunities>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

- Allouche, J. (2018). "State-Building and U.S. Foreign Policy", *Center for International Studies*, Cambridge, 8(16), 1-4.
- Aman, F. (2016). Water Dispute Escalating Between Iran and Afghanistan., *Atlantic council*, <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/water-dispute-escalating-between-iran-and-afghanistan/>, Erişim tarihi: 06.03.2020.
- Anderson, B. (2007). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğın Kökleri ve Yayılması*. Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Andishmand, M. A. (2013). *Durand Çatışması ve Siyasi Rasyonelliğı*, Said Yayınevi, Kabil.
- Andishmand, M. A., (2015), Afghanistan Tacikleri ve İktidar Mücadeleleri, Goftman/Farsçe, <http://www.goftaman.com/index.php/prs/archiv/111-siyasi/526-tajikan>, Erişim tarihi: 05.09.2019.
- Andishmand, Mohammad Akram. (2007). *Ma wa Pakistan (Biz ve Pakistan)*, Payman Yayıncılık, Tahran.
- Anglo-Afghan Wars, <https://www.britannica.com/event/Anglo-Afghan-Wars>, Erişim tarihi: 10.10.2021.
- ANKASAM: <https://ankasam.org/iranda-yasayan-multeciler/>, Erişim: 03.04.2020.
- Ansar, M. (2021). Taliban's "Unwillingness" Delayed Istanbul Summit: Rahmani., <https://tolonews.com/afghanistan-171612>, Erişim tarihi: 30.12.2021.
- Aparı, S. F. (2021). ABD'nin En Uzun Savaşı: Afganistan'da 20 Yıl, Anadolu Ajansı, (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523#>, Erişim tarihi: 28.01.2022).
- Aquil, S. (2009). National-Building and Democratization in the Past Taliban Afghanistan: Challenges and Prospects, Global South Workshop, The Graduate Institute of International and Development Studies, Geneva-Switzerland.
- Aqwaam Sakin dar Afghanistan (Afganistan'da Yaşayan Kavimler). <http://www.afghanpaper.com/info/joghrafia/aghvam.htm>, Erişim: 18.06.2018.
- Arab Center for Research & Policy Studies, (2021). Repercussions of the Taliban's Return to Rule Afghanistan: The Return of Taliban, *Report*, Doha, Qatar. <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Background-and-Repercussions-of-the-Taliban-Return-to-Rule-Afghanistan.aspx>, Erişim tarihi: 16.01.2022.
- Arabzadeh, Sh. (2014). "Iran's Policy towards Afghanistan: In the Shadow of the United States", *Journal of Asian Security and Interbational Affairs*, SAGE, No.1(1), 63-78.
- Arı, T. (1986). *Uluslararası Sistem Teorisi Açısından 1947-1972 Hindistan-Pakistan Çatışmasına bir Yaklaşım.*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4. Baskı, MKM Yayımcılık, Bursa.
- Art, R.J. (2004). Europe Hedges Its Security Best, *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edit. Paul, T.V., James J., Wirtz and Michek Fortmann, Stanford University Press, Stanford, California, 170-232.
- Arya Daneshnama, http://database-aryana-encyclopaedia.blogspot.com/2015/03/blog-post_14.html#Sub-02-01, Erişim tarihi: 01.01.2020.

- Arya, S. A. (2017). Afganistan'ın Coğrafi Konumu ve Kalkınmadaki Rolü, Khorasan Zameen website, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=4122>, Erişim tarihi: 24.12.2021.
- Arzu, A. (2004), *Chegunagi Huviyet Milli dar Afghanistan (Afghanistan'da Milli Kimlik)*, Urfan Yayınları, Tahran.
- Ashraf, F. (2007). "Indian-Afghanistan Relations: Post-9/11", *Strategic Studies*, 27 (2), 90-102.
- Aslan, Ö. (2020). ABD-Taliban Anlaşması Sonrası Afganistan'da Barış Sürecinin Seyri, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-taliban-anlasmasi-sonrasi-afganistan-da-baris-surecinin-seyri/1790801>, Erişim tarihi: 28.12.2021.
- Ataniyazov, S. (1999). "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, A. Yesevî Ü. Yay., 10 (99), 1-30.
- Avcı, Y. (2020). Soğuk Savaşın Klasik Jeopolitik Teorilerin Uygulanmasına İmkân Veren Doğası ve ABD Dış Politikasının Soğuk Savaş Dönemindeki Seyri, Edt: Demet Şefika Mangır, *Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, İKSAD Publishing House, Ankara, 53-97.
- Aydın, A. (2010). *Afganistan'da Taliban Hareketlinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aydın, A. ve Bakıncak, E. (2016). "Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasında İlişki", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 95-112.
- Ayoobi, E. (2018). The Afghan Government is Failing to Deliver on its Promises., Aljazeera, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/afghan-government-failing-deliver-promises180910123013055.html>, Erişim: 24.05.2020.
- Aytekin, E. (2020), Taliban'ın Afganistan'daki Çeyrek Asırlık Varlığı, Anadolu Ajansı, (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talibanin-Afganistandaki-ceyrek-asirlik-varligi/1749853>, Erişim: 05.03.2019).
- Azizi, K. and Adil, A. (2017). Tarihi Gerçekler ve Durand Sınır Hattının Hukuki Geçerliliği, (Haqiqat Tarikhi ve Hukuki May-ida Khat Durand), Pajwak, websitesi, <https://bit.ly/361Z3mV>, Erişim 25.05.2019.
- Bağ, M. (2015). Afganistan'da Yaşanan Sorunların Temel Sebebi Pakistan, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/Afganistanda-yasanan-sorunlarin-temel-sebebi-pakistan/15765>, Erişim: 19.12.2019.
- Bahadır, T. (2014). Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ve "Yeni Büyük Oyun", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (5)1, 15-27
- Bak, M. (2019). Corruption in Afghanistan and the Role of Development Assistance, Anti-Corruption Resource Center, (<https://www.u4.no/publications/corruption-in-Afghanistan-and-the-role-of-development-assistance>, Erişim: 23.05.2020.
- Bakan, S. ve Ş. D., (2018). "Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler", *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4(2), 135-152
- Balcı, A. (2016). "Yeni Dünya Düzeninde Jeopolitiğin Değişen Konumu", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (10), 107-129.
- Baqeri, E. (2017). Afganistan-Orta Asya İlişkilerindeki Zorluklar: Afganistan-Orta Asya İlişkilerini ABD'nin Stratejisinin Çerçevesinde Analiz Etmek., (<https://www.iess.ir/fa/analysis/1244/>, Erişim tarihi: 27.12.2021.
- Barlas, K. (1994) "Afganistan Türklerinin Dünyü ve Bugünü", *Türk Kültürü*, 32(371). 129-139.

- Barzegar, K., (2014). "Iran's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan", *The Washington Quarterly (Center for Strategic and International Studies)*, 37 (2), 119-137.
- Başaran, D. (2021). "Yeni Büyük Oyun'un Dönüşü: 11 Eylül'den Günümüze Büyük Güçlerin Afganistan Politikası (ABD, Rusya ve Çin Örnekleri)", *21. Yüzyılda Bölgesel Sorunlar*, Edt: Onu Liman, Ümran Güneş ve Sevet Karagöz, Nobel Yayınları, 387-404.
- Başçallı, Ş. (2010). *Ömer Seyfettin'in Eserlerinde Dil ve Milliyetçilik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- BBC News (2020). Taliban Prisoner Release: Afghan Government Begins Setting Free Last 400., <https://www.bbc.com/news/world-asia-53775035>, Erişim tarihi: 28.12.2021.
- BBC News, (2010). Pakistani agents "funding and training Afghan Taliban, <https://www.bbc.com/news/10302946>, Erişim tarihi: 28.11.2021).
- BBC News, (2014). PROFİL: Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, <https://www.bbc.com/news/world-asia-22612226>, Erişim tarihi: 05.08.2020.
- BBC News, Afghanistan Profile, <https://www.bbc.com/news/world-south-asia-12024253>, Erişim tarihi: 11.12.2019.
- BBC Persian (2014), Karzai'n 13 yıllık iktidarı, https://www.bbc.com/persian/Afganistan/2014/09/140922_k03_karzai_in_time, Erişim tarihi: 12.06.2019, Erişim tarihi: 12.06.2019.
- BBC Persian (2019). Gani: Son Dört Yılda 45 Bin Güvenlik Gücü Hayatını Kaybetti, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-47009240>, Erişim Tarihi: 02.02.2020.
- BBC Persian (2020), Amerika ve Taliban Antlaşması: Bu Sürece Nerden Gelindi?, <https://www.bbc.com/persian/Afganistan-51677035>, Erişim: 25.05.20).
- BBC Persian, (2014)., "Afganistan Ulusal Birlik Devletinin Oluşumundaki Anlaşma Metni", <https://www.bbc.com/persian/Afganistan/2014>, Erişim tarihi: 02.06.2020.
- BBC Persian. (2010), Afgan Araştırmacıları: Peştunlar İsrail Kökenli Değildir., https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2010/01/100117_k02-pashtuns-israel, Erişim tarihi: 05.08.2018.
- BBC Persian. (2014). Bonn Konferansından Günümüze Afganistan, https://www.bbc.com/persian/Afganistan/2014/05/140508_fm_karzai_legacy_Afganistan_profile_2001_2014, Erişim tarihi: 08.07.2020.
- BBC Persian. (2020). ABD ve Amerika Yaklaşık 20 Yıl Savaşın Sonra Barış Antlaşması İmzalamayı Başardılar., <https://www.bbc.com/persian/Afganistan-51689808>, Erişim tarihi: 26.05.20.
- BBC Türkçe. (2019). ABD ile Müzakereleri Durdurulan Taliban Heyeti İran'da., <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49723082>, Erişim tarihi: 30.12.2021.
- BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120822_russia_wto, Erişim tarihi: 16.05.2022.
- Bell, A. (2015). "Afghanistan and Central Asia in 2015: An Overview of Actors, Interests, and Relationships", *Peace Research Institute*, Frankfurt, 34-39 (https://www.jstor.org/stable/resrep14455.10?seq=1#metadata_info_tab_contents, 27.12.2021).

- Bergen, P. (2021). Biden deserves blame for the debacle in Afghanistan. CNN. <https://edition.cnn.com/2021/08/12/opinions/afghanistan-president-biden-debacle-bergen/index.html>, Erişim tarihi: 25. 03. 2022.
- Bergen, P. (2021). Why Biden's views on the Afghan terror attack make no sense. CNN. <https://edition.cnn.com/2021/08/28/opinions/bidens-views-afghan-terror-attack-make-no-sense-bergen/index.html>, Erişim tarihi: 25. 03. 2022.
- Bilgin Varlık, A. (2022). "Afganistan Coğrafyası: Jeopolitik, Ekopolitik ve Sosyopolitik Değerlendirme", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 7-61.
- Bingöl, O. (2022). "ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesinin Analizi: Nedenler, Sonuçlar, Hegemonyaya ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlere Etkisi", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 275-312.
- Binnendijk, H. (1999). "Back to Bipolarity?", *The Washington Quarterly*, Published Online, 5-14
- Bir Gün: (2021). Afganistan, Taliban-Moskova Zirvesinin Ardından Barış Görüşmelerini Hızlandırmayı Kabul etti, <https://www.birgun.net/haber/afganistan-taliban-moskova-zirvesinin-ardindan-baris-gorusmelerini-hizlandirmayi-kabul-etti-338179>, Erişim tarihi: 29.12.2021.
- Birkök, M. C. (1994), *Bilgi Sosyolojisi Işığında Kimlik Sorunu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Birleşmiş Milletler Antlaşması. (1945). https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, 51. madde, 17. Erişim tarihi: 02.06.2022.
- Bleuer, C. (2012)., "State-Building, Migration and Economic Development on The Frontiers Of Northern Afghanistan and Southern Tajikistan", *Journal of Eurasian Studies*, (3), 69-79
- Bogdandy, A., Häußle, S., Hanschmann F. and Utz. R., (2005). "State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches", Edt. A. von Bogdandy and R. Wolfrum, *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, (9), 607-608.
- Bordachev, T. (2021). The Fall of Kabul and the Balance of Power in Greater Eurasia, Valdai, <https://valdaiclub.com/a/highlights/the-fall-of-kabul-and-the-balance-of-power/>, Erişim tarihi: 30.06.2022.
- Brawley, M. (2004). "The Political Economy of Balance of Power Theory", *The Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt: S. J. Kuafman, R. Little and W. C. Wohlforth., Palgrave Macmillan, Stanford University Press, Stanford, California, 76-103.
- Britannica: <https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Historical-beginnings-to-the-7th-century-ce>, Erişim tarihi: 09.07.2019.
- Brzezinski, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası*, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklikleri*, çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, (2011). United States Department of State, *2010 Country Reports on Human Rights Practices-Afghanistan*, <https://www.refworld.org/docid/4da56defa3.html>, Erişim: 06.06.2020.

- Burgut, F. A., (2013) ““Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı”, *Ortadoğu Analiz*, 5(56), 60-67.
- Buyukbas, M. (2006). *US Intervention to Afghanistan and (Newly Emerged) Administration Structure in Afghanistan*. Unpublished Master Degree Dissertation, University of Suleyman Demirel, Social Sciences Institute, Isparta.
- Canfield, R. L. (2011). “A Region of Strategic Importance”, Edt: Robert L. Canfield and Gabriele Rasuly-Paleczek, *Ethnicity, Authority and Power in Central Asia: New games great and Small*, Routledge, New York, 1-17.
- CASA1000, (2015). Afghan Voice Agency (AVA), <https://bit.ly/3sDIZ3B>, Erişim tarihi: 26.12.2021.
- CASA1000: <https://www.casa-1000.org/about-casa-1000/>, Erişim tarihi: 17.06.2022.
- CASA1000: News and Events, <https://www.casa-1000.org/newsandevents-2/>, Erişim tarihi: 17.06.2022.
- Central Asian Cultural Intelligence for Military Operations The Kyrgyz of Afghanistan, <https://info.publicintelligence.net/MCIA-AfghanCultures/Kyrgyz.pdf>, Erişim tarihi: 10.06.2021.
- Chanakya Forum: Foreign Affairs, Geopolitics, National Security. <https://chanakyaforum.com/evolution-of-balance-of-power-in-international-relations/>, Erişim tarihi: 12.06.2022.
- Chandran, D. Suba, (2014). Why is Afghanistan Important to India? <https://www.thefridaytimes.com/why-is-afghanistan-important-to-india/>, Erişim tarihi: 03.12.2021.
- Chaqmaq, Q. (2015). *Afganistan'a yapılan Dış Müdahaleler ve Ülkede Bitmeyen Etnik Meseleler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- China Daily, (2013). Xi Jinping: China to Further Friendly Relations with Neighboring Countries, https://www.chinadaily.com.cn/china/2013-10/26/content_17060884.htm, Erişim tarihi: 20.06.2020.
- Chronological History of Afghanistan, <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/afgh02-02enl.html>, Erişim: 06.04.2019.
- CNBC TV18., (2021) How India aided Northern Alliance chief Ahmad Shah Massoud fight Taliban., <https://www.cnbctv18.com/world/how-india-aided-northern-alliance-chief-ahmad-shah-massoud-fight-taliban-10436401.htm>, Erişim tarihi: 19.12.2021.
- CNN Editorial Research (2020). Eşref Gani Fast Facts., <https://edition.cnn.com/2014/12/08/world/ashraf-Gani-fast-facts/index.html>, Erişim: 20.05.2020.
- Cohen, Z. (2020). US Intelligence Indicates Iran Paid Bounties To Taliban For Targeting American Troops in Afghanistan, CNN Politics, <https://edition.cnn.com/2020/08/17/politics/iran-taliban-bounties-us-intelligence/index.html>, Erişim tarihi: 25.07.2022.
- Cornell, S., Hartmann, D.(1998), *Enthnicity and Race: Making Identities in a Changing World*, Pine Forge Press, California.
- Country Profile: Afghanistan, (2008). Library of Congress-Federal Research Division.http://www.afghandata.org:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12138/20025/azu_acku_pamphlet_ds351_5_c686_2008_w.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim tarihi: 08.03.2022.

- Çelikkbilek, A. M. (2016). *Afganistan'da Modernleşme Çabaları.*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bilecik.
- Çınarlı, Ö. (2012). “ Etnik Yapısı”. *Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dergisi*, 4(1), 73-84.
- Danish Bakhtiyari, M. Q. (2002). *Barasi Muqayese-i Siyaset Khariji İran ve Pakistan dar Qebal Afghanistan. (İran ve Pakistan'ın Afganistan politikalarının Karşılaştırmalı İncelemesi)*, Nigarish Ayda Yayınları, Tehran.
- Daqiq, Z. (2008), Hazaraların Çağdaş Tarihi: İkinci Bölüm, Hazara Etnik Grubunun Temel Yaşam Alanı, <http://www.esalat.org/images/tarikh%20maasere%20hazara%20haa%202.htm>, Erişim tarihi: 20.06.2018.
- Dashti, Z. (2021). “Afganistan ve Dış Göç Sorunu”, Edt: Onu Liman, Ümran Güneş ve Sevet Karagöz, *21. Yüzyılda Bölgesel Sorunlar*, Nobel yayınları, 405-431.
- Dawlatyar, A. K. (2021). ABD'nin Afganistan'daki Başarısızlığının Hegemonyasına Etkisi, AF-PAK, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/abdnin-afganistandaki-basarisizliginin-hegemonyasina-etkisi/>, Erişim tarihi: 15.01.2022.
- Demirel, E. (2003). *Taliban, El-kaide-Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan.*, 3. Baskı, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demirel, E. (2019). “Güç Dengesi Teorisi Perspektifinden Birleşmiş Milletler”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (2), 575-601.
- Demirtaş, H. A. (2003). “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavramlar ve Varsayımlar”. *Araştırmalar Dergisi*, Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 1 (1), 124-144.
- Demirtaş, H. A. (2012). Sosyal Kimlik ve Ayrımcılık, Der. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 73-85.
- Denek, S. (2016). “Balance Of Power In Central Asia After The Us-Led Intervention In Afghanistan 2001”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 305-323.
- Deutsche Welle, (2020). *Afganistan'daki Son Yahudi Vatandaş.*, <https://p.dw.com/p/3Xsmb>, Erişim tarihi: 31.05.20.
- Dilek, K. (2011). İran'ın Orta Asya Politikaları, Edt: Murat Yılmaz, Ahmet Yesevi Üniversitesi, *Rapor*, Ankara, http://ayu.edu.tr/static/kitaplar/iran_ortaasya_raporu.pdf, Erişim tarihi: 28.07.2022.
- Dinç, A. (2021). *Afganistan Savaşları*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Dinnen, S. (2007). The Twin Processes of Nation-Building and Stat Building., Research Gate, <https://www.researchgate.net/publication/283136196>, Erişim tarihi: 08.06.2021.
- Duman, M. (2002). “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 1-16.
- Duvar Gazetesi, (2019). Taliban Heyeti İran'da Yetkililerle Görüştü, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2019/09/17/taliban-heyeti-iranda-yetkililer-ile-gorustu>, Erişim tarihi: 30.12.2021.
- DW, On Üç yıl Karzai Hükümeti: Kazançlar ve Yetersizlikler, <https://www.dw.com/fa-af>, Erişim tarihi: 28.07.2022.

- DW. Afganistan: Ulusal Birlik Hükümeti Dört Yaşında, Verilen Sözler Tutulmadı., <https://www.dw.com>, Erişim tarihi: 20.05.2020.
- DW. Farsça, (2020). Taliban ve Amerika Tarihi Barış Antlaşmasını İmzaladılar., <https://p.dw.com/p/3YePY>, Erişim: 24.05.2020.
- Edwards, M. (2003). "The New Great Game and The New Great Gamers: Disciples Of Kipling and Mackinder", *Central Asian Survey*, 22(1), 83-102.
- Ehsas, B. (2019). Çin ve Afganistan İlişkilerine Genel Bakış, *نگاهی اجمالی به رابطه چین و افغانستان*, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2010/03/100324_china_afghanistan_historical_relation, Erişim Tarihi: 01.06.2022.
- Emami, H. (1999). *Afganistan ve Taliban'ın Ortaya Çıkışı*, Shab yayınevi.
- Emeklier, B. (2017). "21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya*, Özel Sayısı, 56-63.
- Emeklier, B. ve E. N. (2010). "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik", *Bilge Strateji*, 2(3), 59-86.
- Eriksen, T.H. (1996). "Ethnicity, Race, Class and Nation". Edt. John Hutchinson and Anthony D. Smith, *Ethnicity*, Oxford University Press, 28-31.
- Erman, K. (2013). "Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), 479-495.
- Erman, K. (2013). Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler ve Sonuçlar), Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Ana Bilim Dalı, , Ankara..
- Erman, K. (2017). "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (11), 394-420.
- Erol, M. S ve Başaran, D. (2021). "Afganistan Merkezli Gelişmelerin Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiğine Etkileri", *Demokratik Platform Dergisi*, 10 (35), 1-35.
- Erol, M. S ve Başaran, D. (2022). "2021'de Taliban: "Eski" ve "Yeni" Taliban (Taliban 2.0) Tartışmaları", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 185-206.
- Ethnic Grups, <http://countrystudies.us/Afghanistan/38.htm>, Erişim tarihi: 20.09.2019.
- Etlaat Roz. (2020). Pakistan Neden Çökmüş Bir Afganistan İstiyor? <https://www.etilaatroz.com/123681/why-does-pakistan-want-a-collapsed-afghanistan/>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- Etlaat-i Rooz, (2014). Ulusal Birlik Hükümeti Nedir?, <https://www.etilaatroz.com>, Erişim tarihi: 20.06.2021.
- Evans, G. & Newnham, J. (2007). *Devlet, Uluslararası İlişkiler Sözcüğü, Gökkubbe yayınları*, İstanbul.
- Faizi, E. (2014). Ashraf Ghani is no Karzai, but he is still an Afghan, Aljazeera, <https://www.aljazeera.com/opinions/2015/3/23/ashraf-ghani-is-no-karzai-but-hes-still-an-afghan>, Erişim: 24.05.2020.
- Farhang, M. M. S. (1989). *Afganistan dar Panj Qarn Akhir/ Son Beş Asırda Afghanistan*, Birinci cilt, Pişaver.
- Faryad Afghan, N. (2005). *Negarishi Bar Tarikh Maaser Afghanistan/Afganistan'ın Çağdaş Tarihine Bir Bakış*, Danish yayınları, Peşaver.

- Farzam, R. (2018). Pragmatist İttifak: Tahran'ın Taliban'la Taktik İşbirliği., <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/pragmatist-ittifak-tahran-in-taliban-la-taktik-isbirligi/1165065>, Erişim: 01.05.20.
- Farzam, R. (2021). Moskova'da Afganistan Barış Görüşmeleri Yapıldı, İRAM, <https://iramcenter.org/moskovada-afganistan-baris-gorusmeleri-yapildi/>, Erişim tarihi: 29.12.2021.
- Farzam, R. (2021). Taliban Heyeti Tahran'ı Ziyaret Etti., <https://iramcenter.org/taliban-heyeti-tahrani-ziyaret-etti/>, Erişim tarihi: 30.12.2021.
- Farzin Nia, Z. (2005). *Pakistan Dış Politikası: Değişim ve Dönüşüm*, Dışişleri Bakanlığı Yayın Merkezi, Tehran.
- Fazla, H. (2022). "Afganistan'ın 19 ve 20. Yüzyıl Tarihi: Büyük Oyun, Sovyet İşgali ve İç Savaş", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ogun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 65-106
- Fefifer, G. (2009). *The Great Gamble: The Soviet War In Afghanistan.*, Harper Collins e-books.
- Felbab-Brown, V. (2021). The US Decision To Withdraw From Afghanistan Is The Right One. Brookings. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/04/15/the-us-decision-to-withdraw-from-afghanistan-is-the-right-one/>, Erişim tarihi: 27.03.2022.
- Fevzi, F. (2012). "Afganistan'da Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Life Sciences*, 1(1), 549-553.
- Finansal Ansiklopedi, <https://tr.nesrakonk.ru/economist-intelligence-unit/>, Erişim tarihi: 25.06.2022.
- Frahmand, M. (2011). *Maa Millet Mişawim/ Biz Ulus Olacağız.*, Aghaz Naw Yayınları.
- Fukuyama, F. (2006). *The End of History*, The Free Press, New York.
- Fukuyama, F. (2012). *Devlet İnşası: Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni.*, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Ganguly, S. & Howenstein, N. (2019). "Indian-Pakistan Rivalry in Afghanistan", *Journal of International Affairs*, Pakistan & Afghanistan: Domestic Pressures and Regional Threats, 63(1), 27-140.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures, Selected Essays*, Basic Books, New York.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Uluculuk*, Çev: Büşra Ersanlı ve Güney Göksu Özdoğan, 2. Baskı, Hil yayınları.
- Ghaznai, A. (2021). 2021'de Amerika Birleşik Devletleri'nin İmajını Etkileyen İki Olay, <https://bit.ly/3eLRpxE>, Erişim tarihi: 14.12.2021.
- Ghobar, GH. M. (2012). *Afganistan Dar Masir-i Tarikh, Tarihi Süreçte Afganistan*, Mohsin Yayınevi, Kabil.
- Gibbons-Neff, T. & Branes, J. E. (2019). U.S. Military Calls ISIS in Afghanistan a Threat to the West. Intelligence Officials Disagree, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2019/08/02/world/middleeast/isis-Afganistan-us-military.html>, Erişim: 25.05.20.
- Glatzer, B. (1998). "Is Afghanistan On the Brink of Ethnic and Tribal Disintegration?", Edt. William Maley, *Fundamentalism Reborn? Afghanistan and the Taliban*, London: Hurst & Company, 167-181.

- Gohel, S. M. (2010). "Iran's Ambiguous Role in Afghanistan"., *CTC Sentinel*, 3(3), 13-16.
- Goodson, L. P. (2012). "Afganistan'dan Alınan Ulus İnşası Dersleri"., *Ulus İnşası*, Edt. Francis Fukuyama, Çev: Hasan Kaya, 2. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Goodson, L. P. (2014). "The New Great Game: Pakistan's Approach to Afghanistan after 2014"., *Asia Policy*, (1) 14, Published by:National Bureau of Asian Research (NBR), 33-39.
- Gök, Ş. (2021). *Afgan Siyasal Hayatında Taliban.*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Güdül, S., ve Labib Raof, F. (2020). "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun'un Anahtarı: Afganistan", 4 (2). *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*,13-46.
- Gün, S. (2006). *Klâsik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul.
- Günel, A. (2004). "Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye"., *Ege Academic Review*, 4 (1), 156-164
- Haji-Yousefi, A. M, (2010). "Iran's Foreign Policy during Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 9(2), 1-23.
- Halliday, F. & Tanin, Z. (1998). "The Communist Regime in Afghanistan 1978-1992: Institutions and Conflicts", *Europe-Asia Studies*, 50(8), 357-1380.
- Harpviken, K. B., (2010). Afghanistan in a Neighbourhood Perspective, *Peace Research Oslo* (PRIO),[https://www.files.ethz.ch/isn/134310/Harpviken,%20KB%20\(2010\)%20Afghanistan%20in%20a%20neighbourhood%20perspective%20\(PRIO%20Paper\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/134310/Harpviken,%20KB%20(2010)%20Afghanistan%20in%20a%20neighbourhood%20perspective%20(PRIO%20Paper).pdf), Erişim Tarihi: 28.06.2022.
- Hasanzadah, H. (2021). 2021'de Afganistan; Amerikan İşgalinin Sona Ermesi ve İç İç Geçmiş Krizlerin Devam Etmesi, Kokcha Press, <https://bit.ly/3sRpdll>, Erişim tarihi: 13.12.2021.
- Haser, D. (2018). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı: Soğuk Savaş Sonrası Dönem Güvenlik*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hedayati İmam Chay, S. (2012). İran-Afganistan İlişkilerinin Tarihi Üzerine Araştırma, FARS, <https://3c5.com/EC409>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- Herman, S. (2021). Afganistan'da IŞİD'i Hedef Alan Hava Saldırısı, Amerika'nın Sesi (VoA), <https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-den-afganistan-da-isis-i-hedef-alan-hava-saldirisi/6019418.html>, Erişim tarihi: 03.01.2022.
- Heydwood, A. (2018). *Küresel Siyaset*, Çev, Nasuh Ulus ve Haluk Özdemir, 5. Baskı, BB101 yayınları, Ankara.
- Huasheng, Z. (2016). "Afghanistan and China's New Neighborhood Diplomacy", *International Affairs*, 92 (4), 891-908.
- Hunar, E. (2020). Abdullah ve Gani Anlaşmasının Perde Arkası ve Dostumun Marşal olması, BBC Persian, <https://www.bbc.com/persian/Afghanistan-52722865>, Erişim: 23.05.2020.
- Huntington, S. P. (1993), "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 72 (3), 22-49, (<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations>, Erişim tarihi: 01.05.2020).
- Hushang, A. (2012). *Son Üç Yüzyılda Afganistan Meselesinde İran ve Pakistan'ın Konumu*, RAAD Yayınevi, Kabil.

- Hürriyet, (2022). Jeopolitik Nedir? Ne Anlama Gelir? Türkiye'nin Jeopolitik Önemi Nedir?, <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/jeopolitik-nedir-ne-anlama-gelir-turkiyenin-jeopolitik-onemi-nedir-42074658>, Erişim tarihi: 30.06.2022.
- Hydrocarbons Technology, Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) Gas Pipeline Project, <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/turkmenistan-afghanistan-pakistan-india-tapi-gas-pipeline-project/>, Erişim tarihi: 27.12.2021
- Hyman, A. (2002). "Nationalism in Afghanistan", *International Journal of Middle East Studies*, 34(2), 299-315.
- Idrees, M. (2019). Role of Afghanistan in Connecting Central and South Asia Through Energy, CABAR (Central Asian Bureau for Analytical Reporting). <https://cabar.asia/en/role-of-Afghanistan-in-connecting-central-and-south-asia-through-energy/>. Erişim tarihi: 02.04.20.
- International Crisis Group, (2017). Afghanistan: The Future of the National Unity Government, Asia Report, <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/Afghanistan/285-Afghanistan-future-national-unity-government>, Erişim tarihi: 01.04.2020.
- Işık, H. (2015). "Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakîh Anlayışı ve Irak Şiîliğinde Merci-i Taklidlerin Velâyet-i Fakîh Anlayışına Bakışı", *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, Özel Sayı, (3), 393-400
- İkinci Afgan-İngiliz Savaşı: <http://www.iichs.ir/News>, Erişim: 05.08.2019.
- İlhan, S. (1985). Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri., *BELLETEN*, 49 (195), 607-624.
- İlhan, S. (2002) "Jeopolitik Kavramı ve Unsurları", *Avrasya Dosyası (Jeopolitik Özel)* 8 (4), 318-322.
- İlim ve Medeniyet. (2018). Uluslararası Sistem Nedir? Alt Modeller ve Temel Özellikleri, <https://www.ilimvemedeniyyet.com/uluslararasi-sistem-nedir-alt-modeller-ve-temel-ozellikleri.html>, Erişim tarihi: 23.09.2021.
- İpek, E. D. (2020). New York Times'tan Taliban dosyası: "ABD'nin Taktiğiyle Sovyetler'i Vurdular, Şimdi Aynı Taktiği ABD'ye Karşı Kullanıyorlar", Medya Scope, <https://medyascope.tv/2020/05/27/new-york-timestan-taliban-dosyasi-abdnin-taktigiyle-sovyetleri-vurdular-simdi-ayni-taktigi-abdye-karsi-kullaniyorlar/>, Erişim tarihi: 26.07.2022.
- İRAME, (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilme Süreci, https://iramcenter.org/abdnin-afganistandan-cekilme-sureci/?send_cookie_permissions=OK, Erişim tarihi: 28.12.2021.
- İşcan, İ. H. (2004). "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 47-79. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539562>, Erişim Tarihi: 05.06.2020).
- Jaghori, H., A. (2015). *Tarih Aynasında kadim Hazaralar ve Hazaracat(Farsça)*, Bunyad Andisha yayınları, Kabil.
- Jalali, A. (2015). Forging Afghanistan's National Unity Government, United States Institute for Peace, Peace Brief 183, <https://www.usip.org/sites/default/files/PB183-Forging-Afghanistans-National-Unity-Government.pdf>, Erişim tarihi: 11.06.2021.
- Janparwar, M. (2010), Hamgara-i wa Wagara-i dar Afghanistan/ Afganistan'da Yakınsama ve Iraksaklık, *Azmush-i Joghrafiya (İslam Dünyası Meseleleri Dergisi)*, (24)3, 36-43.

- Jarrin, G. (2013). *Afganistan Türkler (Turk ha-i Afghanistan)*, Çev. Jalayir Azimi, Horasan Yayınları, Kabil,
- Jehl, D. (1989). Iran Holds Taliban Responsible for 9 Diplomates' Death., *The New York Time*. <https://www.nytimes.com/1998/09/11/world/iran-holds-taliban-responsible-for-9-diplomats-deaths.html>, Erişim tarihi: 01.05.2020.
- Jones, S. G. (2007), "Pakistan's Dangerous Game", *Survival: Global Politics and Strategy*, 49(1), 14-32.
- Kakar, M. H. (1995). *Afganistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982.*, Berkeley: University of California Press, Oakland, CA.
- Kamal, M. O. (2018). Afganistan'a Dahil Olan Ülkelerin Çıkarları Nelerdir?, 8 Subh Daily, <https://8am.af/what-are-the-interests-of-the-countries-involved-in-afghanistan/>, Erişim tarihi: 27.12.2021.
- Kamel, A. R. (2021). "Taliban-Çin İlişkilerinin Geleceğine Farklı Bir Bakış", *Sharq Institute for Strategic Studies*. (<https://www.iess.ir/var/www/iess.ir/web/fa/analysis/2893/>, Erişim tarihi: 10.12.2021).
- Kanapiyanova, Z. (2020). "The Us and Russian Policy Toward Central Asia In The Framework Of The Geopolitical Theory"., *Eurasian Research Journal*, 2(2), 55-68. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1200014>, Erişim tarihi: 01.02.2022).
- Kantarcı, Ş. (2012). "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?"", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), 47-48.
- Kara, M. (2002). "Hazar Ötesi Türkmenleri ve Türkistan", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (14), 235-252.
- Karacasulu, Z. N. (2011). *Bölgesel Güvenlik Analizi ve Afganistan*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Karadeli, C. (2022). "Afganistan'da 2001-2021 Dönemi: Uluslararası Müdahale ve Devlet İnşası"., Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, 109-136
- Karakoç, J. (2013), "Konstürktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (2).
- Karan, C. (2021). Afganistan, ABD Hegemonyasının Sonu Değil; Çin, Rusya ve İran Tuzağa Çekilmeye Çalışılıyor, Naim Babüroğlu ile Söyleşi, Eksen, <https://tr.sputniknews.com/20210816/afganistan-abd-hegemonyasinin-sonu-degil-cin-rusya-ve-iran-tuzaga-cekilmeye-calisiliyor-1048085037.html>, Erişim tarihi: 05.02.2022.
- Karimi, K. (2012). Challenges to State-Building Efforts in Fragile State: Lessons from Afghanistan Post 2001, NATO WATCH, https://natowatch.org/sites/default/files/challenges_to_state-building_efforts_in_fragile_states_-_kaveh_karimi.pdf, Erişim tarihi: 05.08.2021.
- Kavanagh, J. (2022). The Ukraine War Shows How the Nature of Power Is Changing, Caregie, <https://carnegieendowment.org/2022/06/16/ukraine-war-shows-how-nature-of-power-is-changing-pub-87339>, Erişim: 26.06.2022.
- Kawa, E. (2020). Taliban ve Çin İlişkisi: İdeolojik Karşıtlıklardan Siyasi Birlikteliğe, 8, روابط طالبان و چین؛ از تضادهای ایدئولوژیک تا همسویی سیاسی Subh, <https://8am.af/taliban-china-relations-from-ideological-contradictions-to-political-alignment/>, Erişim tarihi: 24.07.2022.

- Kawano, M. and McGuire, A. (2005). "Human Rights and Post-War Reconstruction: State-Building in Afghanistan," *Human Rights & Human Welfare*, 5 (1), Article 34. <https://digitalcommons.du.edu/hrhw/vol5/iss1/34/>, Erişim tarihi: 22.04.2022.
- Kaya, A.C. (2009). *Yeni Büyük Oyun'da çatışma ve  şbirliği Alanı Olarak Afganistan: ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası  lişkiler Bilim Dalı, İstanbul.
- Kaya, E. (2021). ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin Bölgesel Etkisi., ANKASAM, <https://www.ankasam.org/abdnin-afganistandan-cekilmesinin-bolgesel-etkisi/>, Erişim tarihi: 28.12.2021.
- Keith, M. (1997). "Afghanistan: The Geopolitics Of A Buffer State". *Geopolitics and International Boundaries*, 2(1), 82-96.
- Kemaloğlu,  . (2021). Rusya, Afganistan ve Yeni Oyun., Anadolu Haber Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-afganistan-ve-yeni-oyun/2302815#>, Erişim: 02.04.2022.
- Keneş, B. (2013). * ran Siyasetinin    Yüzü*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Keskin, A. (2009).  ran'ın Afganistan Politikasının Temelleri  zerine Genel Düşünceler, TÜRKSAM:<http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Haberler-Yorumlar&Git=Haber-Goster&Baslik=iran-in-Afganistan-politikasinin-temelleri-uzerine-genel-dusunceler-arif-keskin&xHbr=812>, Erişim: 12.11.2019.
- Keyman, F. E. (2010). "Eleştirel Düşünce:  letişimi Hegemonya, Kimlik/Fark", Der. Atilla Eralp, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası  lişkilerde Temel Yaklaşımlar*, 12. Baskı,  letişim Yayınları, İstanbul.
- Khalidi, N.A. (2018). Afghanistan'ın Adı., Howd  nternet Sitesi, <http://howd.org/index.php/2014-05-06-22-20-55/1672-2018-06-03-16-12-35>, Erişim tarihi: 06.09.2019.
- Kim, Y. & Indeo, F. (2013). "The new Great Game in Central Asia post 2014: The US "New Silk Road" Strategy and Sino-Russian Rivalry", *Communist and Post-Communist Studies*, 46(2), 275-286.
- Kocakenar, M. (2015). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler, TASAM, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/19571/amerikan>, Erişim tarihi: 22.09.2021.
- Koepke, B. (2013). *Iran's Policy on Afghanistan: The Evolution of Strategic Pragmatism*, Published by: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Sweden.
- Kokcha, Z. (2022). Taliban- ran  lişkilerinin Yakın Tarihine  lişkin Bir Değerlendirme,  REM,https://iramcenter.org/taliban-iran-iliskilerinin-yakin-tarihine-iliskin-bir-degerlendirme/?send_cookie_permissions=OK, Erişim tarihi: 25.07.2022.
- Koyuncu, M. C. (2021). ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi: Yenilgi mi; Tercih mi?, AF-PAK, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/abdnin-afganistandan-cekilmesi-yenilgi-mi-tercih-mi/>, Erişim tarihi: 15.01.2021.
- Köçer, M. (2019). "Afganistan'da Taliban Sonrası Değişim", *Sosya Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 369-381.
- Kuğu, A. R. (2020). *Afganistan'da  ktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum   in Yeni Bir Yol Haritası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası  lişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.

- Kuğu, A. R. (2021). *İç Çatışma ve Dış Müdahale Kısacasında Afganistan*, Pankuş yayınları, Ankara.
- L. McNeal, D. and Dumbaugh, K. (2002) "China's Relations with Central Asian States and Problems with Terrorism," Congressional Research Service Report, https://www.everycrsreport.com/files/20021007_RL31213_c5f5d5e5bc6f8d89499745b5b915ed7d80ac844e.pdf, Erişim tarihi: 18.06.2020.
- Laipson, E. (2012), Engaging Iran to Afghanistan, Stimson center, Report, Washington D.C.
- Lamer, W. and Foster, E. (2011). Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation, Civil Military Civil-Military Fusion Center, CFC, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghan-ethnic-groups-brief-investigation>, Erişim tarihi: 02.09.2021.
- Layne, C. (2004). "The War on Terrorism and the Balance of Power: The Paradoxes of American Hegemony", *The Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt: S. J. Kuafman, R. Little and W. C. Wohlforth., Palgrave Macmillan, Stanford University Press, Stanford, California, 103-127.
- Lemke, D. (2004). "Great Powers in the Post-Cold War World: A Power Transition Perspective", *The Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt: S. J. Kuafman, R. Little and W. C. Wohlforth., Palgrave Macmillan, Stanford University Press, Stanford, California, 52-76.
- Mackinder, H. J. (1943). "Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction", *Journal of Political Economy*, University of Chicago, 51(6), 552-554.
- Mahdinejad, S. R. (2014). Mezhep ve Etnik Köken: Afganistan Toplumunun Karmaşıklıkları., Pajwaha, (11). <https://3c5.com/ju9hw>, Erişim tarihi: 14.06.2020.
- Mahran, Sh. (2015). Gani ve Karzai Politikası ve Belirsiz Gelecek., Analiz, Etikaatroz, <https://www.etilaatroz.com/32645/>, Erişim: 20.05.20.
- Mamadouh, V. and Dijkink, G. (2006). "Geopolitics, International Relations and Political Geography: The Politics of Geopolitical Discourse", *Geopolitics*, 11 (3). 349-366.
- Manchester, (2018). Afghanistan, in 1919: the Third Anglo-Afghan War, Search Library, <https://3c5.com/e1jCf>, Erişim tarihi: 12.04.2022.
- Mangır, D. Ş. (2020). "Klasik/Geleneksel Devlet-Merkezli Jeopolitik Anlayıştan Eleştirel Jeopolitik Söylem", Edt: Demet Şefika Mangır, *Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, İKSAD Publishing House, Ankara, 1-47.
- Marcus, J. (2020). Afganistan'da Rusya ve ABD Arasında Neler Oluyor?, BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53229838>, Erişim tarihi: 01.05.2022.
- Mashraf, M. A. R. (2021). Yeni Büyük Oyun'un Sahne Oyuncusu Çin, <https://www.qudsonline.ir/news/763235/>, Erişim tarihi: 02.02.2022.
- Mehrban, Sh. (2016), Gani ve Karzai Politikası ve Belirsiz Gelecek, Etlaat Roz.
- MEPA News, (2021). Afganistan ile Pakistan Arasındaki "İngiliz" Sınırı: Durand Hattı Nedir?, <https://www.mepanews.com/afganistan-ile-pakistan-arasindaki-ingiliz-siniri-durand-hatti-nedir-49485h.htm>, Erişim tarihi: 28.01.2022.
- MEPA News, (2021). Afganistan'ın Etnik Haritası, Çatışma Bülteni/Harita, <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm>, Erişim tarihi: 28.01.2022.

- MEPA News. (2022). Afganistan'da Savaşı Başlatan Darbe: 1978 Sevr Devrimi, <https://www.mepanews.com/afganistanda-savasi-baslatan-darbe-1978-sevr-devrimi-44116h.htm>, Erişim tarihi: 26.07.2022.
- Mikail, E. M. (2016) Güney Türkistan (Afganistan) Türkleri, Turan Stratejik Araştırma Merkezi, <http://www.turansam.org/makale.php?id=10247>, Erişim tarihi: 06.09.2021.
- Minority Rights Group International, Afghanistan: Pashtuns, <https://minorityrights.org/minorities/pashtuns/>, Erişim tarihi: 09.05.2021.
- Minority Rights Group International, <https://minorityrights.org/minorities/tajiks/>, Erişim tarihi: 09.05.2021.
- Mohammadi, A. (2015). "Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)", *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Belgü), 1(2), 29-52. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgu/issue/37864/437519>, Erişim tarihi: 12.05.2022).
- Monbiot, G. (2001). Oil. Afghanistan and America's Pipe Dream, DAWN, <https://www.dawn.com/news/3096/oil-afghanistan-and-america-s-pipe-dream>, Erişim tarihi 20.03.2021.
- Moonzajer, M. F. (2015). Five of Karzai's Mistakes Ghani Can Avoid, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2015/02/18/five-of-karzais-mistakes-Ghani-can-avoid/>, Erişim: 09.3.20.
- Mujda, W. (2003). *Afganistan va Panj sal Salata-i Taliban "Afganistan ve Beş Senelik Taliban Hâkimiyeti"*, Neyi Yayınları, Tahran.
- Muradi, S. (2011). Afgan (Peştun) Kabilelerini (Khorasan) Afganistan'da Ortaya Çıkışı ve Khorasan Zameen, <http://www.khoranzameen.net/php/read.php?id=955>, Erişim tarihi: 01.08.20.
- Murtazashvili, J. (2022). China's Activities and Influence in South and Central Asia, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/2022/05/17/china-s-activities-and-influence-in-south-and-central-asia-pub-87146>, Erişim tarihi: 30.06.2022.
- Musevei, S. A. (2000). *Afganistan Hazaraları: Tarih, Kültür, İktisat ve Siyaset*. Çev. Asadullah Şefai, Naqsh-i Simurgh Kültür ve Sanat Yayınları Müessesesi, Tahran.
- Musevei, S. A. (2009). *Tarih-i Tahlil-i Afganistan Ez Zahir Şah Ta Karzai (Zahir Şah'tan Karzai'ya Afganistan Tarihinin İncelenmesi)*, Mezar-i Şerif, Belh Basınevi.
- Nabizada, M. A. (2008), Afganistan'da Tekli Etnik Düşünce'den Çoklu Etnik Düşünce'ye Geçiş İhtiyacı, (Zarurat Guzar az Tafakur Tak Qawmi ba Andisha-yi Fara Qawmi dar Afghanistan), 1(6), Nai, http://www.kotiposti.net/msaleha/nai_6/sh1/p_7.html, Erişim tarihi: 12.01.2022.
- Nabizada, M. A. (2014). Afganistan'daki Hazaraların Tarihsel Kökenleri, Kabul Press, <https://www.kabulpress.org/article223743.html>, Erişim: 31.05.2019.
- Nader, A., Scotten, A., Rahmani, A. I., Stewart, R. And Mahnad, L. (2014). Iran's Influence in Afghanistan: Implications for the U.S. Drawdown., RAND National Security Research Division, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR600/RR616/RAND_RR616.pdf, Erişim tarihi: 03.06.2022.

- Noory, M. T. (2014). *Afganistan'daki Güvenlik Sorunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- North Atlantic Treaty, (1949), 5. Madde, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm, Erişim tarihi: 02.06.2022.
- Oğuz, T. (2019). "Güçler Dengesi", Güvenlik Yazıları Serisi, No. 15, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/10/GuclerDengesi_TarikOguzlu_v.1.pdf, Erişim tarihi: 24.07.2021.
- Omrani, B. (2009). "The Durand Line: History and Problems of the Afghan-Pakistan Border", *Asian Affairs*, 40(2), 177-195.
- ORHA, (2018). Geçmişten Günümüze Afganistan Türkleri, <https://orhaajans.com/gecmisten-gunumuze-afganistan-turkleri/about:blank>, Erişim: 20.06.2019.
- Orhan Özdağ, H. H. (2022). "Taliban Yönetiminde Afganistan'ın Bölgesel Etkileri: Bölge Ülkeleri Açısından Analizi", Edt. Oktay Bingöl ve Yelda Ongun, *Afganistan'da Taliban Dönemi: Bölgesel-Küresel Bakış ve Türkiye Açısından İnceleme*, Nobel Yayınevi, İstanbul, 233-274.
- Örnek, S. (2012). "Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu", *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 107-134.
- Özel, C. (2013). "Afganistan ve Pakistan'da Yaşanan Sorunlar ve Bu Sorunların Uluslararası Güvenliğe Etkileri", *Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları*, Edt. R. Kutay Karaca, BİLGESAM Yayınları, İstanbul, 129-156.
- Özkaya, O. (2019). ABD'nin Tek Kutuplu Dünya Bozgunu, Cumhuriyet Gazetesi, Köşe yazısı, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1532637/ABD_nin_tek_kutuplu_dunya_bozgunuhtml, Erişim tarihi: 14.11.2021.
- Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış.*, Doğu Barı Yayınları.
- Öztürk, R. (2015). "Afganistan'daki Eski Türk İdareleri ve Bunların Özbek Şairlerinin Kimlik Algılamalarındaki Yeri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 201-220.
- Öztürk, R. (2016). "Afganistan'da Türk Basının İlk Temsilcisi: Yulduz Gazetesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, (42), 63-71.
- Pakistan and Afghanistan, ISW: Institute for the Study of War. <https://www.understandingwar.org/pakistan-and-Afghanistan#Terrain>, Erişim tarihi: 01.01.2020.
- Paliwal, A. (2017). *My Enemy's Enemy: India in Afghanistan From The Soviet Invasion to The US Withdrawal.*, Oxford University Press, New York.
- Pant, H. V. (2012). India's Changing Afghanistan Policy: Regional And Global Implications., Strategic Studies Institute, US Army War College., <https://press.armywarcollege.edu/monographs/535/>, Erişim tarihi: 12.12.2021.
- Pant, H. V. (2016). *Indian Foreign Policy: An Overview*, Manchester University Press.
- Pattanaik, S. (2013). "Afghanistan and Its Neighbourhood: In Search of a Stable Future, Institute for Defence Studies and Analyses", *Peace Research Institute Paper Oslo (PRIO)*, Norway.

- Paul, T.V. (2004). "Introduction: The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance", *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*, Edt: Paul, T.V., James J., Wirtz and Michek Fortmann, Stanford University Press, Stanford, California, 1-29.
- Pei, M., Amin, S. ve Garz, S. (2012). "Ulus İnşası: Amerika Deneyimi", Edt. Francis Fukuyama, *Ulus İnşası*, ikinci baskı, Profil Yayınları, İstanbul, 103-134.
- Perlez, J. (2012). China Shows Interest in Afghan Security, Fearing Taliban Would Help Separatists, New York Times, <https://www.nytimes.com/2012/06/09/world/asia/china-signals-interest-in-afghanistan-after-nato-leaves.html>, Erişim tarihi: 25.08.2021.
- Pihl, H. (2022). *The American Withdrawal from Afghanistan*, Linnaeus University, Faculty of Social Sciences, Department of Political Science, Unpublished Bachelor Thesis, Sweden.
- Pishgahi Fard, Z. and Rahimi, M. (2009). "Afganistan'ın Yeni Dünya Düzeninin Jeostratejisindeki Konumu (جایگاه افغانستان در ژئواستراتژی نظام نوین جهانی)", *Coğrafya Bilimleri Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 8 (11), 99-131.
- Priya, G. (2014). Importance of Afghanistan in Inner Asia Geopolitics, *The Criterion*, Edt. Vishwanath Bite, 5(3), 94-100.
- Pual Roux, J. (2002). *Türklerin Tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl.*, Çev: Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Qaderi, A. (2013). Karzai'n On Üç yıllık Hükümeti Üzerine Bir İnceleme (Farsça), *The Daily Afghanistan*, http://www.dailyAfghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=130098, Erişim tarihi: 12.06.2019.
- Qaderi, K. M. (2018). *Soğuk Savaş Sonrası Afganistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, Kayseri.
- Qezil, B. (2020), Çin'in Dış Politikasında Afganistan'ın konumu; Arka plan ve perspektif/ جایگاه افغانستان در سیاست خارجی چین؛ پیشینه و چشم انداز , Shargh Institute for Strategic Studies, <https://www.iess.ir/home/eastern835/easterniran.com/fa/analysis/2204/>, Erişim tarihi: 20.06.2022.
- Raisi, N. A. (2021). Afganistan ve Yeni Büyük Oyun., Koridorlar Stratejik Çalışmaları, <https://bit.ly/3AWgQak>, Erişim tarihi: 03.02.2022.
- Rakhimov, M. (2015). Central Asia in the Context of Western and Russian Interests, *L'Europe en Formation*, 140-154. (<https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2015-1-page-140.htm>, Erişim tarihi: 15.05.2022.)
- Ramachandran, S.K. (2015). "India Will Walk Shoulder to Shoulder with People of Afghanistan, Says Modi," *The Hindu*, <https://www.thehindu.com/news/national/india-will-walk-shoulder-to-shoulder-with-people-of-afghanistan-says-modi/article7150577.ece>, Erişim tarihi: 09.12.2021.
- Raofi, W. (2018). National Identity Crisis Threatens Afghan Peace. https://www.huffingtonpost.com/entry/national-identity-crisis-threatens-afghan-peace_us_5a53a19de4b0ee59d41c0ccb, Erişim tarihi: 09.12.2021.
- Rashid, A. (2002). *Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*, I.B. Tauris Publishers, New York.

- Rasikh, J.S. (2010). Nationalism in Afghanistan- A Descriptive Analysis. Undergraduate Research, Middle Eastern Communities and Migration Student Research Paper Series, James Madison University, https://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=mecm_spps, Erişim tarihi: 04.05.2022.
- Rasuli, Kh. (2011), "Afganistan için Hayatı Öneme Sahip İstanbul Zirvesi ve Konferansı", *Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği (EkoAvrasya)*. (<https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=29&Pid=10&Lang=TR>, Erişim tarihi: 09.12.2020).
- Rasuli, Kh. (2018). Kanuni: Karzai ile ilgili karar Bonn konferansından önce alındı, VOA. <https://www.darivoo.com/a/Bonn-conference-unspeakable-things-by-younos-qanooni/4355676.html>, Erişim Tarihi: 02.06.2022.
- Refugee Reports, (2001), "Afghan Refugees in Pakistan at Risk", United States Committee for Refugees and Immigrants, 22(7), <https://www.refworld.org/docid/3c58099a15.html>, Erişim tarihi: 11.03.2022.
- Renaud, K. M. (2020). The Mineral Industry of Afghanistan, USGS, 2017-2018 Minerals Yearbook. https://d9-wret.s3.us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/s3fs-public/atoms/files/myb3-2017_18-af.pdf, 05.07.2021.
- Risen, J. (2010). U.S. Identifies Vast Mineral Riches in Afghanistan., The New York Times, <https://www.nytimes.com/2010/06/14/world/asia/14minerals.html>, Erişim tarihi: 27.12.2021.
- Robert, A. (2009). Doctrine and Reality in Afghanistan Survival, Survival, 51 (1), 29-60. <http://dx.doi.org/10.1080/00396330902749673>, Erişim tarihi: 19.06.2022.
- Rubin, B. R. (2006). "Peace Building and State-Building in Afghanistan: Constructing Sovereignty for Whose Security?", *Third World Quarterly*, 27(1), 175-185.
- Rubin, B. R. and Siddique, A. (2006). Resolving the Pakistan-Afghanistan Stalemate, Special Report 176, United States Institute of Peace, <https://www.usip.org/sites/default/files/resources/SR0ct06.pdf>, Erişim tarihi: 01.01.2022.
- Rubin, M. (2002). Who is Responsible for the Taliban?., Middle East Review of international Affairs, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/who-is-responsible-for-the-taliban>. Erişim: 03.03.20.
- Ruhi Sefat, M. (2022). İran ve Afganistan; Gururlu Bir Geçmiş ve Umutlu Bir Gelecek, Diplomas-i İran, <https://tinyurl.com/4fvrayny>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- Sadat, M., Hughes, J. P, (2010) "U.S.-Iran Engagement Through Afghanistan", *Middle East Policy*, 17(1). 31-51.
- Sadat, S. K. (2018). Afganistan'da Siyasi ve Ekonomik Sorunlar Hala Çözüm Bekliyor, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/Afganistanda-siyasi-ve-ekonomik-sorunlar-hala-cozum-bekliyor/1159385>. Erişim tarihi: 06.03.2020.
- Saghafi-Ameri, N. (2010). "The "Afghan Drugs" Problem- A Challenge to Iran and International Security", *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1 (2), 213-235. (https://www.unodc.org/documents/islamicrepublicofiran/publications/IRIRAN/The_Afghan_Drugs_Problem_and_Iran-Saghafi-Ameri-2010.pdf, Erişim tarihi: 20.02.2022).
- Saikal, A. (2010). "Afghanistan and Pakistan: The Question of Pashtun Nationalism?", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 30 (1), 5-17.

- Salihi, Z. (2015). Soğuk Savaş'ın uluslararası sistemi, <https://rb.gy/a1v0pi>, Erişim tarihi: 12.03.2022.
- Salihi, M. A. (2014), *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler: 1973-2014*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- Samay, M. A. (2016). The Failed National Unity Government of Afghanistan., BHKK, <http://bhkka.hu/en/the-failed-national-unity-government-of-Afghanistan/#>, Erişim: 05.04.20.
- Sander, O. (1992). “Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye”, Der: Sabahattin Şen, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Ankara, Bağlam Yayınları. 23-35.
- Sandıklı, A. (2011). Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar, *Rapor no: 29*, BİLGESAM, İstanbul.
- Sangerwal, S. (2019). Tarih Işığında Peştun ve Afgan, <http://www.taand.com/archives/121756>, Erişim: 05.10.2019.
- Sarı Ertem, H. (2012). “Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenlik Kimliği””, *Güvenlik stratejileri Dergisi*, 8(16), 177-237.
- Seddiqi, S. (2020). Gani ve Abdullah Anlaşması: Demokrasi Tabutuna Çakılan Son Çivi, BBC Persian, <https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-52616632>, Erişim: 24.05.2020.
- Selahshur, Kh. (2020). Taliban ve Pakistan Arasındaki Karmaşık İlişkiler ve Afganistan'daki Savaşa Katılan Taraflar, Anadolu Haber Ajansı, <https://tinyurl.com/46f28v6s>, Erişim tarihi: 24.07.2022.
- Shafaq, N. (2016). *1989'da Sovyetlerin Çekilmesinden Sonraki Dönemde Afganistan'daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri.*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Shafiyi, N. (2016). “Çin'in Afganistan'a Yönelik Yeni Komşuluk Diplomasisi”, (تبیین دیدپلماسی جدید همسایگی چین نسبت به افغانستان), *Orta Asya ve Kafkasya Dergisi*, (94), 71-102. http://ca.ipisjournals.ir/article_24262_0b47f932abda1601157e53000abf1a18.pdf, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Sheehan, M. (2000). *The History of Power: History and Theory*, New York. file:///C:/Users/10/Downloads/10.4324_9780203344613_previewpdf%20(1).pdf, Erişim tarihi: 20.02.2022.
- Shir, J.. (2010). *Nationalism in Afghanistan: Colonial Knowledge, Education, Symbols, and the World Tour of Amanullah Khan, 1901-1929*, Unpublished Master thesis, James Madison University.
- SIGAR, (2010). Weaknesses in Reporting and Coordination of Development Assistance and Lack of Provincial Capacity Pose Risks to U.S. Strategy in Nangarhar Province, <https://www.sigar.mil/pdf/audits/2010-10-26audit-11-01.pdf>, Erişim tarihi: 10.10.2019.
- SIGAR, (2016), Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, Quartly Report to the United State Congress. <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2016-10-30qr.pdf>, Erişim tarihi: 07.07.2021.
- SIGAR, (2018). Counternarcotics: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf>, Erişim tarihi: 27.06.2022.

- SIGAR, (2018). Quarterly Report to the United States Congress, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/sigar-january-2018-quarterly-report-united-states-congress>, Erişim tarihi: 21.08.2020.
- SIGAR, (2018). Stabilization: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, Leassons Learned Report, <https://www.sigar.mil/interactive-reports/stabilization/index.html>, Erişim tarihi: 10.05.2021.
- SIGAR, (2021). Elections: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-16-LL.pdf>, Erişim tarihi: 10.05.2021.
- SIGAR, (2021). What we need to learn: Lessons from Twenty Years of Afghanistan Reconstruction, Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf>, Erişim tarihi: 23.02.2022.
- SIGAR, (2021), High Risk List, <https://www.sigar.mil/pdf/spotlight/2021-High-Risk-List.pdf>, Erişim tarihi: 01.05.2022.
- SIGAR. (2017). Quarterly Report to the United States Congress, Reconstructing the Afghan National Defense and Security Forces: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/sigar-17-62-ll.pdf>, Erişim tarihi: 06.05.2021.
- Siddique, A. (2012). Sources of Tension in Afghanistan and Pakistan: A Reginal Perspective (Afghanistan's Ethnic Divides), CIDOB Policy Research Project.
- Sikanderov, Q. S. (2016). *Afganistan, Taliban ve Terör Merkezlerinin Kurulması*, Çev. Abdulwahed Khurrami, Tacikistan Bölgesel Çatışma ve Araştırma Merkezi Bilimler Akademisi., Tacmahal yayıncılık, Peşaver. <https://www.ariaye.com/ketab/khoram/khoram.html>, Erişim tarihi: 11.03.2022.
- Sitez, M. (2021). NATO ve ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi Sorumlu bir Şekilde Gerçekleşmiş midir?. BBC Farsi, <https://bbc.in/3mWh5wg>, Erişim tarihi: 05.01.2021.
- Sivrioğlu, T. U. (2020). "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği-Afganistan İlişkileri (1919-1979)", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, (3)1, 57-75.
- Sivrioğlu, T. ve Türkoğlu, A. J. (2017). *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, Kalkedon Yayınevi, İstanbul.
- Smith, A. D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. Çev: Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul.
- South Turkistan, <https://southturkistan.wordpress.com/2009/11/20/qarluq-karluk-hazaras/>, Erişim Tarihi: 20.01.2016.
- Sönmez Selçuk, S. (2011). "Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması", *Journal of Yaşar University*, 36 (6), 3855-3865.
- Sönmez, E. (2021). Afganistan'daki Gelişmeler ve Rusya'nın Konumu Üzerine, Sol Haber, <https://haber.sol.org.tr/gelenek/afganistandaki-gelismeler-ve-rusyanin-konumu-uzerine-314286>, Erişim Tarihi: 02.05.2022.
- Sönmezoğlu, F. (2000). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 3. Baskı, Filiz Kitabevi
- Starr, S. F, (2012). "Afganistan'daki Ulus İnşası Çalışmasında Egemenlik ve Meşruiyet", Edt. Francis Fukuyama, *Ulus İnşası*, Çev. Hasan Kaya, 2. Baskı, İstanbul, Profil Yayınları.

- Stening, T. (2022). What Russia's Invasion of Ukraine Means For The Global Balance Of Power., News@Northeastren, <https://news.northeastern.edu/2022/02/24/global-power-balance-russia-ukraine/>, Erişim tarihi: 20.06.2022.
- Stephen, T. (2009). *Afghanistan: A Military History From Alexander The Great to the War Against Taliban*, Revised Edition, De CapoPress, USA.
- Stone, R. (2019). The Odd Couple: China's Deepening Relationship with the Taliban, TRT World, <https://www.trtworld.com/opinion/the-odd-couple-china-s-deepening-relationship-with-the-taliban-28712>, Erişim tarihi: 25.07.2022.
- System Theory: <https://tyrocity.com/int-relations/system-theory-n2a>, Erişim tarihi: 21.06.2022.
- Şahin, K. (2007). Bir İdeoloji Olarak "Milliyetçilik", *Akademik Bakış Dergisi*, 11(12).
- Şahin, D. (2016). "Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1), 226 - 245.
- Şeyhanlioğlu, H. (2008). "18. Yüzyıldan Günümüze kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", *T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı*, 34(2), 61-82.
- Şeyhanlioğlu, H. (2021). *Asya'nın Kalbi Afganistan*, KDY Akademi, İstanbul.
- Şimşek, U., ve Ilgaz, S. (2007). "Küreselleşme ve Ulusal kimlik", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, (<http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisobil/article/viewFile/1020000401/1020000394>, Erişim tarihi: 29.08.2016).
- Taban, M. H. (2013). "Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve "Stratejik Derinliğin" Bu Bağlamda İncelenmesi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 21-3. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303084>, Erişim tarihi: 06.03.2022).
- Tacconi, M. (2010). The New Great Game, Reset Dialogues, <https://www.resetdoc.org/story/the-new-great-game/>, Erişim tarihi: 14.05.2022.
- Tahiri, A. (2021). Afganistan'dan Ayrılmak Amerika'nın Çıkarına mı?, Independent Farsi, <https://bit.ly/3FPEl6x>, Erişim tarihi: 03.01.2021.
- Taieb, R. (2019). Foreign Policy Definition Should Change: Gani., Tolo News, <https://tolonews.com/afghanistan/foreign-policy-definition-should-change-ghani>, Erişim: 25.05.2020.
- Taliban'ın Afganistan'daki Çeyrek Asırlık Varlığı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/talibanin-Afganistandaki-ceyrek-asirlik-varligi/1749853>, Erişim: 01.05. 2019.
- Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Aljazeera (Türk), <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/talibanin-ortaya-cikisi-ve-gelisimi>, Erişim tarihi: 06.03.20.
- Tamçelik, S. & Labib Raof, F. (2014). "Afganistan'da Taliban Sonrasında Yaşanan Ulus İnşa Süreci: Karşılaşılan Zorluklar ve Çözüm Önerileri", *Davraz 2. Uluslararası Kongresi: Küresel Sorunlar ve Çözüm Arayışı*, Edt. Selim Kanat, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1245-1277.
- Tanin, Z. (2004). *Afghanistan Dar Qarn Bist: 1900-1996 (20. Yüzyılda Afganistan: 1900-1996)*. Muhammad Ebrahim Shariyati yayınları, Tehran.
- Taniwer, M. H. (2015). Afghanistan Bilgilendirme Ağı, <http://afghanpaper.com/nbody.php?id=102135>, Erişim tarihi: 11.10.2021.

- Tavukcu, S. (2021). Afganistan İşgalinin Sona Ermesi ve Değişen Dengeler, Stratejik Araştırma Merkezi, <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/afganistan-ısgalinin-sona-ermesi-ve-degisen-dengeler-kose-yazisi-23566>, Erişim tarihi: 06.02.2022.
- The First Anglo-Afghan War, 1839-1842, Military History Matters, <https://www.military-history.org/articles/the-first-anglo-afghan-war-1839-1842.htm>, Erişim: 01.03.2019.
- The Guardian, (2021). US Afghanistan Withdrawal A ‘Logistical Success But Strategic Failure’, Milley Says., <https://www.theguardian.com/us-news/2021/sep/28/afghanistan-withdrawal-gen-mark-milley-senate>, Erişim tarihi: 21.12.2021.
- The National Security Archive. (2001). “Afghanistan: Lessons from the Last War., Analysis Of The Soviet War in Afghanistan: Declassified, Edt. Johan Prados, 2”, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB57/us.html>, Erişim tarihi: 02.05.2022.
- Tierney, J. R, ve John. J. (1972). “The Use Of Systems Theories in International Political Analysis”, *World Affairs*, 134(4), 306-324.
- Tomberg, I. (2006). “Central Asia and The Caspian: A New Stage in the Great Energy Game”, *Central Asia and the Caucasus*, 5(41), 20-34. (<https://cyberleninka.ru/article/n/central-asia-and-the-caspian-a-new-stage-in-the-great-energy-game>, Erişim tarihi: 19.02.2022).
- Transparency International. (2016). Stopping Corruptio In Afghanistan: From Promises to Action.<https://www.transparency.org/en/publications/from-promises-to-action-navigating-Afghanistans-anti-corruption-commitments>, Erişim tarihi: 06.07.2021.
- Tumminello II, V. J. (2015). Snake Oil: US Foreign Policy, Afghanistan, and the Cold War., *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/pdf/60481>, Erişim tarihi: 15.06.2022.
- Türk Tarihine genel bakış: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/turk-tarihine-genel-bakis>, Erişim Tarihi: 20.06.2022.
- Türk Yurdu, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3632>, Erişim tarihi: 20.12.2018.
- Ufuq News. (2014). Afganistan ve ABD arasındaki Güvenlik Paktı Anlaşması’nın tam metni, <https://ufuqnews.com/archives/7870>, Erişim tarihi: 12.07.2021.
- Umarov, A. (2017). “Assessing China’s New Policy in Afghanistan”, *Central Asian Affairs* (4), 384-406.
- UNAMA, (2017) Afghanistan Protection of Civilians in Armed Cnflct, Annual Report, [https://unama.unmissions.org/sites/default/files/protection of civilians in armed conflict annual report 8feb 2016.pdf](https://unama.unmissions.org/sites/default/files/protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20annual%20report%208feb%202016.pdf), Erişim tarihi: 07.07.2021.
- UNHCR Pakistan, (2022). Government, UNHCR verify 1.3 million Afghan refugees in Pakistan, <https://www.unhcr.org/pk/13933-government-unhcr-verify-1-3-million-afghan-refugees-in-pakistan.html>, Erişim tarihi: 07.08.2022.
- United Nations Peacemaker, <https://peacemaker.un.org/Afghanistan-bonnagreement2001>, Erişim tarihi: 01.05.2020.
- United Nations, Peacemaker, <https://peacemaker.un.org/node/635>, Erişim tarihi: 24.09.20.

- United States Department of State, (2017). Report on International Religious Freedom Afghanistan, Refworld. <https://www.refworld.org/docid/59b7d8f4a.html>, Erişim tarihi: 05.06.20.
- UNODC, (2019). Afghanistan Opium Survey: Socio-economic Survey Report: Drivers, Causes And Consequences Of Opium Poppy Cultivation. https://www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Afghanistan/20210217_report_with_cover_for_web_small.pdf, Erişim tarihi: 27.06.2021.
- Üren, Ç. (2021). Çin Devlet Gazetesi Global Times: IŞİD Saldırıları Biden'ın Geri Çekilişini Daha da Sefil Kılacak., Independent Türkçe, <https://bit.ly/32XCayX>, Erişim tarihi: 03.01.2022.
- Wahab, Sh. & Youngerman, B. (2007). *A Berief History of Afghanistan*, Infobase Publishing, New York.
- Waizi, H. (2002). *Afghanistan wa Saza hai na Qes Huviyet Milli (Afganistan ve Ortak Kimliğin Eksiklikleri)*, Urfa'n Yayınları, Tahran.
- Wakilzadeh Andhoy-i, Gh. (2013). *Turkha dar Gustara-i Tarikh (Tarih Kapsamında Türkler)*, Azizi Basınevi, Kabil.
- Waltz, K. ve Quester. G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Çev. Ersin Onulduran, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 510., Ankara.
- Weber, M. (2005). *The Protestant Ethnic and teh Spitit of Capitallism*, Çev. Talcott Parsons, Published in the Taylor & Francis e-Library.
- Weinbaum, M. G, (2012). "Afganistan'ın Yeniden İnşası: Engeller, Dersler ve Beklentiler", *Ulus İnşası*, Edt. Francis Fukuyama, Çev. Hasan Kaya, 2. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul, 194-224.
- Weinbaum, M. G. (2006), *Afghanistan and Its Neighbors: An Ever Dangerous Neighborhood*, United States Institute of Peace, Special Repor.
- What is the Origin of Uzbeks?, <https://www.quora.com/What-is-the-origin-of-Uzbeks>, Erişim tarihi: 09.08.2019.
- Wilson, A. T. (2002). *The Soviet-Afghan War: How A Superpower Fought and Lost-The Russian General Staff.*, Modern War Studies, Edt. Laster W. Grau and Michael A. Cress, University Press of Kansas.
- Winkck, B. (2022). The Russia-Ukraine Conflict Could Shake Up The Global Balance Of Power in 3 Big Ways, Economist Intelligence Unit says, Insider, <https://www.businessinsider.com/russia-ukraine-global-power-balance-shakeup-economist-intelligence-unit-outlook-2022-3>, Erişim tarihi: 30.06.2022.
- World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, (2011). Afghanistan: Tajiks., <http://minorityrights.org/minorities/tajiks/>, Erişim tarihi: 05.06.2019.
- Yalçın, H. B. (2015). "Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10 (1), 209-229.
- Yarqen, M. H., (2013). *Bargha-i az Tarikh Uzbikan-i Afghanistan (Afganistan Özbeklerinin Tarihinden Sayfalar)*, Khorasan Yayınları, Kabul.
- Yegin, A. (2015). *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul.
- Yi, W. (2015). Addressing the Issue of Afghanistan Requires Reinforced Support in Four Aspects, Ministry of Foreign Affairs of PRC, <https://www.mfa.gov.cn/ce/cebb/eng/zgyw/t1238074.htm>, Erşim Tarihi: 10.04.2021.

- Yousefzai, A. (1386), Pashtun ya Afghān Kist? (Afgan veya Peştun Kimdir?), Khorasan Zamin, Çeviren: Masumi Wafa, Pişaver, Pakistan, <http://www.khorasanzameen.net/php/read.php?&id=2144>, Erişim tarihi: 01.06.2018.
- Yun, S. (2020). China's Strategic Assessment of Afghanistan, War on the Rocks, <https://warontherocks.com/2020/04/chinas-strategic-assessment-of-afghanistan/>, Erişim tarihi: 03.06.2022.
- Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Zabunoğlu, H. G. (2018). "Günümüzde Ulus-Devlet", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 535-559, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/eruhfd/issue/37046/425657>, Erişim tarihi: 05.06.2022).
- Zeki, İ. (2019). *Afganistan'da Hâkimiyet Mücadelesi: Doğu-Batı Çatışması 1809-2019.*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Ziyayi, N. (2004). *Afganistan Türklerinin Dini, İnancı ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

EKLER

EK-1: SSCB'yi Yıkıma Sürükleyen Direnişin Üzerinden 30 Yıl Geçti

Kaynak: Akbaba, T. (2019). SSCB'yi Yıkıma Sürükleyen Direnişin Üzerinden 30 Yıl Geçti., Anadolu Ajansı,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sscb-yi-yikima-surukleyen-direnisin-uzerinden-30-yil-gecti/1392152>, Erişim tarihi: 28.01.2022.

EK-2: Taliban'ın Afganistan'daki Çeyrek Asırlık Varlığı

Kaynak: Aytekin, a.g.m., 2020, aynı yer.

EK-3: ABD'nin En Uzun Savaşı: Afganistan'da 20 Yıl

Kaynak: Aparı, S. F. (2021). ABD'nin En Uzun Savaşı: Afganistan'da 20 Yıl, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdinin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523#>, Erişim tarihi: 28.01.2022.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : LABIB, Farida

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üni.	2022
Yüksek lisans	Başkent Üniversitesi	2012
Lisans	Selçuk Üniversitesi	2010

Yabancı Dil

İngilizce, Türkçe

Yayınlar

- Erol, M. S., Amirbek, A. ve Labib Raof, F. (2015), “Güney Türkistan ve Afganistan’dan Sürgün ve Göçler”, Edt: İlyas Kemaloğlu ve Nesrin Sarıahmetoğlu, *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, İstanbul. 233-256.
- Güdül, S. ve Labib Raof, F. (2021). “Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun’un Anahtarı Afganistan”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 13-46.
- Tamçelik, S. ve Labib Raof, F. (2014). “Afganistan’da Taliban Sonrasında Yaşanan Ulus İnşa Süreci: Karşılaşılan Zorluklar ve Çözüm Önerileri”, *II. Uluslararası Davraz Kongresi Bildiri Kitabı* (29-31 Mayıs 2014), Edt. Selim Kanat, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 1245-1277.

